

Ritva Römer

Vårdande i kärlek

Kärleken går i strumpor

Ritva Römer (f.1957)

Studier och examina

Sjuksköterskeexamen, Helsingfors Diakoniinstitut, 1979

Ämbetsexamen i diakoni, Helsingfors Diakoniinstitut, 1980

PD-utbildning i vårdvetenskap 40 sv, Åbo Akademi/Ålands högskola, 1999

Medicine magister i omvårdnad, Karolinska Institutet, Stockholm, 2002

Åbo Akademi University Press
Tavastgatan 13, FI-20500 Åbo, Finland
Tel. +358 (0)2 215 3478
E-mail: forlaget@abo.fi

Sales and distribution:
Åbo Akademi University Library
Domkyrkogatan 2-4, FI-20500 Åbo, Finland
Tel. +358 (0)2 -215 4190
E-mail: publikationer@abo.fi

Vårdande i kärlek

Kärleken går i strumpor

Ritva Römer

Åbo Akademis förlag | Åbo Akademi University Press
Åbo, Finland, 2019

CIP Cataloguing in Publication

Römer, Ritva.

Vårdande i kärlek : kärleken går
i strumpor / Ritva Römer. - Åbo :
Åbo Akademis förlag, 2019.

Diss.: Åbo Akademi. - Summary.

ISBN 978-951-765-938-3

ISBN 978-951-765-938-3
ISBN 978-951-765-939-0 (digital)
Painosalama Oy
Åbo 2019

Abstrakt

Römer, Ritva, 2018: *Vårdande i kärlek – Kärleken går i strumpor*

Handledare: FD, Professor emerita Katie Eriksson, Åbo Akademi, Fakulteten för pedagogik och välfärdsstudier, Enheten för vårdvetenskap, Vasa, och HVD, Docent Carola Wärnå-Furu, Åbo Akademi, Fakulteten för pedagogik och välfärdsstudier, Enheten för vårdvetenskap, Vasa.

Vårdandets långa historia och tradition har format vårdandet och syns i dess grundläggande värden och bärande idéer. Undersökningens övergripande syfte är att fördjupa förståelsen för vårdandets innersta väsen och idé genom att synliggöra hur detta kommer till uttryck i sjukskötarutbildningens början vid Kaiserswerths diakonissanstalt i Tyskland under 1800-talets första hälft. Den övergripande frågeställningen är: Hur framträder vårdandets väsen och idé i sjukskötarutbildningens början vid Kaiserswerth under 1800-talets första hälft? Två underfrågor i relation till den övergripande frågan är: Vad är idéns innehåll och grund? Vad är ordens meningsinnehåll?

Forskningens teoretiska perspektiv är vårdvetenskapligt och utgår från den vårdvetenskapliga caringtraditionen som är utvecklad vid Enheten för vårdvetenskap vid Åbo Akademi i Finland och som vilar på den caritative vårdteorin. Forskningen faller inom grundforskningens fält och dess inriktning är idéhistorisk och filologisk med en hermeneutisk ansats. Avhandlingen är en monografi.

Datamaterial har samlats i Kaiserswerths diakonissanstalts arkiv och består av ca. 2 000 sidor text. Dessa texter har analyserats med fokus på vårdandets idéer och på idéers innehåll och grund och tolkats i enlighet med den hermeneutiska tolkningen som syftar till förståelse. Det tidiga vårdandets idéer och deras inre ordning har sedan speglats mot avhandlingens teorikärna som har utmynnat i sex sammanfattande påståenden och en ny helhetsförståelse av vårdandets väsen.

Resultatet visar att vårdandet kan beskrivas som ett uttryck för kärlek och barmhärtighet, där kärlekens osjälviska väsen föder ansvar och förpliktigar. Vårdandet som en etisk kärleksyttring bygger på vårdandets tradition och ger vårdandet dess nobless och egenart samt förutsätter en djupare inre övertygelse och förståelse för vårdandets ethos och anda. Denna djupa förståelse leder till bildning och till den professionella caring-människans, den caritative vårdarens, identitet och ger vårdaren kraft att fullfölja sin uppgift som vårdare i dess fulla potential. När vårdandets ethos, andan, leder, själen lyder och kroppen tjänar i den caritative handlingen förverkligas vårdandet i dess djupaste mening och fullföljer också sin mission i samhället om att värna om människovärdet och mänskligheten.

Sökord: kärlek, altruism, kall, bildning, vårdande, caritativ vårdteori, hermeneutik

Abstract

Ritva Römer, 2019. *Caring in love – Love tiptoes gently*

Supervisors: PhD, Professor emerita Katie Eriksson and PhD, Associate Professor Carola Wärnå-Furu, Department of Caring Science, Faculty of Education and Welfare Studies, Åbo Academy University, Vasa

Caring has been formed by its long history and tradition, which can be seen in the basic values and foundational ideas of caring. The overall aim of the study is to deepen the understanding of the inner essence and idea of caring through exposing how this is expressed in the beginning of education of nurses in Kaiserswerth Deaconess Institute in Germany during the first half of the 19th century. The overarching question is: How is the essence and the idea of caring expressed in the beginning of education of nurses during the first half of the 19th century in Kaiserswerth Deaconess Institute? Two underlying questions in relation to the overarching question are: What is the content and the foundation of the idea? What is the meaning of the words?

The theoretical perspective of the study is caring science as it is outlined in the tradition of caring science that is developed in Department of Caring Science in Åbo Academy University in Finland and rests on the theory of caritative caring. The study is basic research and it orientates in the history of ideas and philology with a hermeneutical approach. The thesis is a monograph.

The material has been collected in the archives of Kaiserswerth Deaconess Institute. The material consists of approximately 2000 pages of text. The texts have been analyzed with a focus on the ideas of caring and the content and foundation of these ideas, and they have been interpreted in accordance with the hermeneutical interpretation which aims at understanding. The ideas of the early caring and the inner order of these ideas have then been reflected against the thesis's core of theory. This has led to six summarizing claims and a new overall understanding of the essence of caring.

The result shows that caring can be described as an expression of love and compassion where the unselfish essence of love obligates and gives birth to responsibility. Caring as an ethical expression of love builds on the tradition of caring and gives caring its nobility and distinctive character and requires a deeper inner conviction and understanding of the ethos and spirit of caring. This deep understanding leads to inner formation and to the identity of a professional caring-person, of the caritative caregiver, and gives the caregiver strength to fulfill his task as a caregiver in its full potential. When the ethos of caring – spirit – leads, the soul obeys and the body serves in the caritative act, caring is realized in its deepest meaning and also fulfills its mission in the society to guard human value and humanity.

Keywords: love, altruism, calling, formation, caring, caritative theory of caring, hermeneutics

Förord

Forskningstiden vid Enheten för vårdvetenskap vid Åbo Akademi har utgjort en lång men spännande resa. Det har varit en resa som inte alltid har varit så lätt. Den har krävt mycket tid och tänkande men samtidigt gett möjlighet att fördjupa sig i de gamla och givande texterna. Nu närmar sig denna resa sitt slut.

Jag vill uttrycka mitt varma tack till alla dem som har hjälpt mig på vägen. Ett ödmjukt tack till min handledare, professor emerita Katie Eriksson, för hennes värdefulla vägledning, tankeväckande frågor och inspiration. Ett varmt tack till min andra handledare, docent Carola Wärnå-Furu, för stöttning och tydlig handledning. Tack också till HVD Dahly Matilainen för handledning i början av avhandlingsarbetet och till HVD Tiina Lindholm för handledning.

Jag vill även rikta ett tack till HVD Eivor Wallinvirta för värdefulla kommentarer vid den interna slutgranskningen samt till professor Fagerström för värdefulla synpunkter i avhandlingens slutskede. Jag tackar också avhandlingens förgranskare, professor emerita Ingegerd Bergbom, docent Lisbet Nyström och professor Yvonne Hilli.

Tack till FL Sonja Vidjeskog för den noggranna svenska språkgranskningen och till Martin Bergqvist från Akademitext för korrekturläsning.

För ekonomiskt understöd vill jag tacka Hoitotieteen historian seura, Stiftelsen för Åbo Akademi för reseunderstöd och bidrag till anskaffning av material samt Åbo Akademi för språkgranskningsbidrag. Tack även till rektorn vid Åbo Akademi för stipendiet i avhandlingens slutskede samt tack för ekonomiskt bidrag för tryckningen av avhandlingen.

Jag vill också tacka Dr.phil. Norbert Friedrich och Dr.phil. Annett Büttner från Fliedner Kulturstiftung.

Till sist vill jag tacka min familj. Tack till mina barn Mikaela, Mikael och Kristian och ett särskilt tack till min man Jürgen för all hans hjälp.

Helsingfors, augusti 2019

Ritva Römer

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING	1
Avhandlingens uppläggning.....	3
2. LITTERATUR- OCH FORSKNINGSÖVERSIKT	5
Vårdandet som kall och kallet som uppgift	7
Vårdandet som kall i förändring.....	10
Det normativa vårdandet och det historiska som vårdandets grund	11
Det historiska vårdandets grundidé och dess spår i dagens vård	14
Vårdandets kallelse och den andras väl.....	18
Utbildningens betydelse för vårdandets värdegrund	21
Sammanfattning	23
3. SYFTE OCH MATERIAL SAMT KÄLLKRITISKA OCH FORSKNINGSETISKA ASPEKTER	27
Syfte och frågeställningar.....	27
Material.....	27
Källreflektioner.....	30
Forskningsetiska aspekter.....	31
4. VÅRDVETENSKAPENS ETHOS OCH VÄRDEGRUND	34
Forskningens ontologiska grundval.....	35
5. INRIKTNING OCH METODER	41
Den idéhistoriska metoden.....	43
Den filologiska metoden	45
Den hermeneutiska tolkningen.....	47
Sammanfattning	49
6. DET HISTORISKA SAMMANHANGET	50
Sjukvårdens och diakonins utveckling i Europa	50
De allmänna förhållandena och sjukvårdens utveckling i 1800-talets Tyskland.....	53
Kaiserswerths diakonissanstalt	57
Kaiserswerths diakonissanstalts grundare och anstaltens början och utveckling.....	58
Florence Nightingale och Kaiserswerths diakonissanstalt.....	65
7. IDÉER OM VÅRD I KÄRLEK – <i>DIE LIEBESPFLEGE</i>	71

Idéer om tjänsten	72
Idén om den tjänande kärlekens tjänst	72
Idén om en helig tjänst	76
<i>Den apostoliska grunden</i>	76
<i>Den barmhärtige samariern</i>	78
<i>Att vara värdig sin tjänst</i>	78
Idén om kärlek	79
<i>Kärlek som motiv</i>	79
<i>Kärlek som egenart</i>	82
Idén om kallelse	82
Idéer om utbildning	84
Idén om goda karaktärsegenskaper	84
Idén om stödjande handledning	85
Idén om förnämlig yrkeskunskap	86
Idén om prövning	90
Idéer om bildning	91
Idén om den uppoffrande kärlekens nödvändighet	92
Idén om vishet	92
Idén om kunskapen som skriven i hjärtat	93
Idén om att vara vacker att se på	94
Idén om kärleken som uppbygger	94
Idéer om vårdandet	95
Idén om Kristus i den lidande människan	96
<i>Att vårda Kristus</i>	96
<i>Att utföra arbetet för Gud</i>	97
<i>Att vårda i tjänandets anda</i>	97
Idén om vårdandet i kärlekens anda	98
<i>Att vårda i kärlek och trohet</i>	99
<i>Att förmedla moderlig omsorg och hemtrevlighet</i>	101
<i>Att växa i kärlek och karaktärsdaning</i>	101
Idén om vårdandet av enheten människan och lidandets mening	102

<i>Vård av kroppen och sjukhusets dagordning</i>	103
<i>Vård av själen och anden</i>	108
<i>Lidandets mening</i>	110
Idén om den tjänande vårdkulturen.....	112
<i>Vårdkulturen och andan</i>	113
<i>Ordning och renlighet</i>	114
<i>Ledarnas roll och ansvar</i>	115
<i>Kollegialitet och systerskap</i>	118
Idén om Marias hjärta i Martas arbete	119
<i>Att arbeta med ett bedjande sinnestillstånd</i>	120
<i>Fullkomning i tjänsten</i>	121
<i>Salighet i tjänsten</i>	122
Sammanfattning av idéer	122
8. RESULTATETS INRE ORDNING – TY KÄRLEKEN GÅR I STRUMPOR.....	127
Ty Kristi kärlek tvingar oss.....	127
Har någon fått en tjänst, så akte han på tjänsten	128
Anden styr, själen lyder, kroppen tjänar	128
Ty kärleken går i strumpor	129
Samma anda, samma kärlek, samma Herre	129
Arbeta bedjande och be arbetande	130
Sammanfattning	130
9. ÅTERVÄNDANDET TILL TEORIKÄRNAN	133
Vårdandet som kärlekens tjänst.....	133
Kärlek som osjälviskhet.....	135
Kärlek som medlidande	135
Kärlek som ansvar.....	136
Kärlek som förhållningssätt.....	137
Sammanflätning av vårdandet som kärlekens tjänst	137
Bildning och en djupare förståelse av vårdandets väsen	138
Den djupare inre övertygelsen och väsensförståelsen	138
Teorin blir ethos och syns i leverne och handling	139

Den inre hållningen syns i claritas	141
Sammanflätning av bildning och en djupare förståelse av vårdandets väsen	141
Vårdandet som en kärleksfull handling.....	142
Den kärleksfulla andan och handen – att vara i goda händer	142
Enheten människans vård	145
Sammanflätning av vårdandet som en kärleksfull handling	146
Den vårdande kulturen och harmonin.....	147
Den harmoniska enheten och andan	147
Ledare som anstaltens själ	148
Det aktiva och det kontemplativa livet	149
Tillfredsställelse och glädje	149
Sammanflätning av den vårdande kulturen och harmonin	150
Sammanfattning och en ny helhetsförståelse	151
En jämförelse mellan det vårdhistoriska och det vårdvetenskapliga tänkandet	151
En ny helhetsförståelse	153
10. KRITISK GRANSKNING OCH DISKUSSION.....	156
Reflektioner kring forskningsprocessen och dess kvaliteter	156
Substansdiskussion	159
Sökandet.....	159
Resultatdiskussion.....	160
Slutreflektioner och implikationer för praxis	174
Forskningens värde och fortsatt forskning	179
OTRYCKTA KÄLLOR	182
TRYCKTA KÄLLOR	183
OPUBLICERAT MATERIAL	193
PUBLICERAT MATERIAL.....	194
ORDBÖCKER OCH LEXIKA.....	209
ELEKTRONISKA KÄLLOR	210

FÖRTECKNING ÖVER TABELLER OCH FIGURER

Tabell 1. Material	28
Tabell 2. Analysschema.....	42
Figur 1. Idémönster för <i>vårdande i kärlek</i>	126
Figur 2. Vårdandets inre ordning.....	132
Figur 3. En jämförelse av det historiska och det nutida tänkandet.....	152
Figur 4. Vårdandets väsen och idé i ljuset av vårdandets idé vid Kaiserswerth – en ny helhetsförståelse.....	155

BILAGOR

Bilaga 1. Material

Bilaga 2. Exempel på indelning av citaten i kategorier

Bilaga 3. Sökorden och sökningen

Beteckningssätt

Hänvisningar görs med hjälp av fotnoter, där en fotnot som kommer efter ett ord eller efter en avslutad bisats eller huvudsats, men före punkten, hänvisar till detta ord eller denna bisats eller huvudsats. En fotnot efter en avslutad mening och efter en punkt hänvisar till två eller flera föregående meningar.

Citaten på franska är alltid översatta och översättningen anges med [min övers.]. Citaten på tyska är antingen förtydligade med egna ord i texten eller översatta och översättningen anges med [min övers.].

I den löpande texten anges enskilda ord eller korta meningar på främmande språk med kursiv och utan citationstecken.

Omslagsbild

Omslagsbilden är en del av en litografi som illustrerar diakonissor som vårdar sina små patienter. Litografin är gjord av konstnären Johann Baptist Sonderland (1805–1878) som illustrerade den från år 1842 av Theodor Fliedner publicerade *Christlichen Volkskalender*. (Kaiserswerther Kalender 2005. Herausgeber: Kaiserswerther Diakonie. Redaktion: Dr. Norbert Friedrich, Thomas Norgall. Fotos: Fliedner-Kulturstiftung, Kaiserswerth. Gestaltung, Scan: Jan van der Most, Düsseldorf. Druck: Brendow PrintMedien, Moers). Copyright: Fliedner-Kulturstiftung Kaiserswerth.¹

¹ N. Friedrich, personlig kommunikation, 28 februari, 2019. Dr. Norbert Friedrich, ordförande för Fliedner Kulturstiftung Kaiserswerth, gav lov att använda bilden i avhandlingen.

1. INLEDNING

Alles aber suchen sie ohne Geräusch und Gepolter zu verrichten; denn die Liebe geht auf Socken².

Det inledande citatet ger en bild av det tidiga vårdandets väsen vid Kaiserswerths diakonissanstalt under 1800-talets första hälft och av avhandlingens tema samt för tankarna till vårdandets ursprungliga idé, till *caritas originalis*³, och till den goda vården, till handens, huvudets och hjärtats enhet⁴.

I vårdandets tradition och historia kan vårdandets fundamentala ethos återfinnas⁵, och de traditionella värdena och idéerna syns också i vårdandets väsen och utgör vårdvetenskapens meningsbärande grund⁶. Inom den vårdvetenskapliga caringtraditionen anses synliggörandet av vårdandets historiska, unika och ursprungliga kärna⁷ samt vårdandets inre och dolda väsen⁸ vara viktigt, och forskningen fokuseras på själva vårdandet och dess väsen⁹. Den idéhistoriskt inriktade forskningens uppgift är att lyfta fram de idéer som har format vårdandet och utgör dess bärande idéer¹⁰.

I den vårdteoretiska litteraturen framkommer att den historiska vårdens grundsyn var kristen och att vårdandets anda samt sjuksköterskans karaktärsegenskaper betonades¹¹. Vårdarbetets grund var kärlek till nästan¹² och altruism¹³. I början av 1900-talet uppfattades vårdandet som ett ädelt kall, en uppfattning som varade långt in på 1960-talet¹⁴ och även påverkade sjuksköterskornas professionaliseringsprocess¹⁵. Från 1900-talets början började dock synen på vårdandet som kall förändras¹⁶, kallelsetanken fick en negativ klang¹⁷ och kallets idé ifrågasattes¹⁸. Det har också framkommit tankar om att de

² Fliedner, T. 1839, 159. "Men försök göra allt utan oljud och buller för kärleken går i strumpor" [min övers.]

³ Eriksson, 2002c, 21. Kärleks- och barmhärtighetstanken. Caritas-idén, idén om vårdandet som ett uttryck för människokärlek och barmhärtighet ses som vårdandets ursprungliga idé och kärna (Eriksson, 1987a; 1990; 2002c, 19).

⁴ Eriksson, 2002c, 16, 18.

⁵ Laabs, 2008, 229. Enligt Eriksson (2003) formas ethos av grundläggande värden och grundmotiv.

⁶ Eriksson, 2001; Eriksson, 2002a, 63; Eriksson, Bondas, Kasén, Lindholm & Matilainen, 2002, 310; Eriksson & Lindström, 1999b, 362.

⁷ Watson (1995) i Eriksson 1997, 11; Eriksson 2002, 64; Eriksson & Lindström, 1999b, 358–360; Eriksson & Lindström 2009, 6.

⁸ Watson, 1993.

⁹ Eriksson & Lindström 2009, 4,5. *Caring* (vårdande) betonar vårdandets väsen som *being and becoming* (Arman, Ranheim, Rydenlund, Rytterström & Rehnsfeldt, 2015, 291).

¹⁰ Eriksson, 2002b, 9.

¹¹ Holmdahl, 1994; Matilainen, 1997; Strandberg, 1993; Tallberg, 1991; Tolonen, 1995; Widerquist & Davidhizar, 1994.

¹² Kangasniemi & Haho, 2012; Malchau, 2001; Martinsen, 1993.

¹³ Giuffra, 2013.

¹⁴ Andersson, 2002; Bradshaw, 2010, 3459–3467; Erlöv & Petersson, 1992; Malchau, 2001, 283–298; Martinsen, 2000; Tallberg, 1991.

¹⁵ Andersson, 2002, 22–23.

¹⁶ Nelson, 2001.

¹⁷ Bradshaw, 2010; Malchau, 2001; Nelson, 2001.

altruistiska värdena inte hör till den moderna värden, men det betyder inte att de saknas som fenomen¹⁹. De historiska värdena anses ge vårdarbetet dess egenart och ethos²⁰, och kärleks- och barmhärtighetstanken ses som vårdandets första vårdideologi²¹. Det anses också vara viktigt att lyfta fram vårdandets inre värden i dessa alltmer egoistiska tider²². Det historiska har ofta tolkats enligt nutida värden och värderingar. En mera djupgående forskning om vårdandets historiska idéer skulle kunna fördjupa förståelsen av vårdandets väsen och anses därför behövas.²³ Inom forskningen vid Enheten för vårdvetenskap vid Åbo Akademi²⁴ har idéhistoriska studier om det historiska vårdandets idéer gjorts om etik och etikett under åren 1908–1965²⁵, psykiatrisk vård och dess idémönster under 1900-talets första hälft²⁶ samt om hälsosystemens vårdande²⁷ och glädjens idé under samma tidsperiod²⁸. Den historiska vårdens idéer har också berörts i studier om vårdandets andliga och existentiella dimension²⁹ och i studier om begreppet dygd³⁰, kärlek som hälsans urkraft³¹, tjänandets ethos i vårdledarskap³² och i forskning om lyssnande³³.

Tidigare forskning visar att även om det finns undersökningar som berör det historiska vårdandets idéer, samt en del forskning som tangerar de centrala idéerna, kan forskning som berör vårdandets kärna och idé, speciellt under 1800-talets första hälft, berika forskningsfältet och fördjupa kunskapen om vårdandet. Syftet med denna avhandling är att fördjupa förståelsen av vårdandets väsen genom att synliggöra det historiska vårdandets väsen och idé. Avhandlingens övergripande perspektiv är vårdvetenskapligt. Forskningen är förankrad i den vårdvetenskapliga traditionen som har utvecklats vid Enheten för vårdvetenskap vid Åbo Akademi i Finland och som vilar på den caritativa

¹⁸ Eriksson, 1987, 101; 1995, 32; Klingberg, 2001; Nelson, 2001; Liaschenko & Peter, 2004.

¹⁹ Klingberg, 2001, 29–32, 41–43.

²⁰ Cusveller, 2013; Laabs, 2008; Sartorio & Zoboli, 2010; Sellman, 1997; White, 2002.

²¹ Holmdahl, 1994; Matilainen, 1997.

²² Watson, 2005, 913–914.

²³ Bradshaw, 2010; Fowler, 2016; Holme, 2015.

²⁴ Forskningsprogrammet i vårdvetenskap vid Åbo Akademi utgår från grundforskning som utgör utgångspunkten för tillämpad forskning. Substansutvecklingen är det primära, och all forskning utgår från en bestämd värdegrund och ett bestämt ethos. Forskningen delas upp i systematisk och klinisk vårdvetenskap, och i den systematiska grundforskningen används metoder såsom idéhistoria och begreppsutveckling. Se närmare Forskningsprogrammet i vårdvetenskap vid Åbo Akademi, <http://www.abo.fi/fakultet/varvetvetforskning>

²⁵ Tolonen, 1995.

²⁶ Matilainen, 1997.

²⁷ Hilli, 2007.

²⁸ Selander, 2014.

²⁹ Karterud, 2006; Koslander, 2011; Sivonen, 2000.

³⁰ Näsman, 2010; Wärnå, 2002.

³¹ Hemberg, 2015.

³² Honkavuo, 2014.

³³ Koskinen, 2011.

vårdteorin³⁴. Forskningen hör till den vårdvetenskapliga caringtraditionen och till den vårdvetenskapliga grundforskningen, och dess inriktning är idéhistorisk och filologisk.

Intresset för vårdandets innersta väsen väcktes redan i början av studierna vid Åbo Akademi. Sökandets väg i vårdandets värld har utgått från dagens vårdverklighet i Finland³⁵ till vårdandet vid 1900-talets början³⁶ och vidare till vårdandet under 1800-talets andra hälft³⁷. Det har visat sig att den historiska vårdens ideal och kalltänkande i olika former har präglat vården och även syns i dagens vård i vårdarnas värderingar. För att fördjupa förståelsen av vårdandets väsen och idé riktas detta sökande till det tidiga vårdandet och till tiden då sjukskötartutbildning fick sin början på Kaiserswerths diakonissanstalt i Tyskland under 1800-talets första hälft³⁸. Genom att utforska hur vårdandets idé kommer till uttryck vid Kaiserswerth kan en djupare förståelse fås och den övergripande frågeställningen blir: Hur framträder vårdandets väsen och idé i sjukskötartutbildningens början vid Kaiserswerth under 1800-talets första hälft? Två underfrågor i relation till den övergripande frågeställningen är följande. Vad är idéns innehåll och grund? Vad är ordens meningsinnehåll? För att berika bilden av vårdandets idéer vid Kaiserswerth och även för att visa hur idéerna har levt vidare får också Florence Nightingale³⁹ utrymme i avhandlingen.

Avhandlingens uppläggning

Avhandlingen är en monografi som består av tio kapitel. I det första kapitlet presenteras avhandlingens idé och i kapitel två litteratur och forskning kring ämnet. Forskningens syfte, frågeställningar och material samt forskningsetiska aspekter presenteras i kapitel tre. Kapitlen fyra och fem handlar om forskningens vårdvetenskapliga perspektiv och grundläggande värdegrund samt forskningens metodval. Avhandlingens metoder utgörs av en idéhistorisk och filologisk metod. Först används den idéhistoriska metoden i urskiljandet av idéerna och idémönster och därefter fördjupas dessa med den filologiska metoden. I kapitel sex presenteras det historiska sammanhanget och Kaiserswerths

³⁴ <https://oldwww.abo.fi/fakultet/svfvardvet>. Enligt vårdvetenskapens ethos är den caritativa vårdens kärna och grundmotiv caritasmotivet, det vill säga kärlek och barmhärtighet. I den caritativa vården sammanbinds vårdandets ethos, kärlekens och barmhärtighetens idé, med huvud (det sanna och vetenskapliga), med hjärta (det goda och etiska) och med hand (det sköna och estetiska) (Eriksson, 1990; 1992; Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000, 1–24; Eriksson & Nordman, 2004, 22).

³⁵ Römer, 1999. *En idéhistorisk studie om den caritativa vården. Kärleken, kallet och tjänandet i dagens vård*. Projektarbete. PD-utbildningen. Ålands högskola/Åbo Akademi, Institutionen för vårdvetenskap.

³⁶ Römer, 2002. *"Vårdandet som kall". En idéhistorisk studie om kallet såsom det framträder i sjuksköterskornas berättelser under åren 1908–1920*. Examensarbete. Karolinska Institutet, Institutionen för omvårdnad.

³⁷ Römer, 2004. *Diakonissor och kall. En idéhistorisk studie om kallet såsom det framträder i diakonissorernas brev på 1800-talets andra hälft*. Övningsarbete. Vårdvetenskapens och vårdandets idéhistoria. Forskarutbildning. Åbo Akademi, Institutionen för vårdvetenskap.

³⁸ Kaiserswerths diakonissanstalt grundades år 1836 av Theodor och Friederike Fliedner med tanken att börja utbilda de evangeliska sjuksköterskorna.

³⁹ Nightingale fick sin sjukvårdsutbildning på Kaiserswerths diakonissanstalt år 1851 (Sticker, 1987a, 14).

diakonissanstalt. I kapitel sju framställs forskningens resultat, vårdandets centrala idéer vid Kaiserswerth, och i kapitel åtta ställs idéerna mot varandra och vårdandets inre ordning utarbetas. I kapitel nio speglas resultatet mot teorikärnan och den kritiska granskningen och substansdiskussionen förs i avhandlingens sista kapitel, i kapitel tio.

2. LITTERATUR- OCH FORSKNINGSOVERSIKT

Syftet med litteraturgenomgången är att forma en bild av vårdforskningen med fokus på vårdandets historiska idéer och värden och hur dessa idéer syns i den nutida vården och vårdandet. Synvinkeln är ganska bred för att få en överblick över trender och tänkande och därför har några historiska källor tagits med. Litteratursökningen har gjorts både manuellt och i olika databaser⁴⁰. Sökorden som använts är relativt många (se bilaga 3). Det beror främst på det förhållandevis magra utbudet inom forskningsområdet beträffande vårdandets historiska idéer. Genom de olika sökorden och olika ordkombinationer på svenska, finska och engelska har sådan forskning och litteratur hittats som är substansmässigt relevant för den aktuella forskningen eller som tangerar forskningens idéhistoriska ansats.

Genom vårdens historia har vårdandet formats utgående dels ifrån yttre förutsättningar, det vill säga utgående ifrån sjuksköterskans uppgifter och dels ifrån inre förutsättningar det vill säga utgående ifrån vårdandets substans, ethos och tradition.⁴¹

Under medeltiden var den kristna människosynen och den gyllene regeln (Matteus 7:12)⁴² förhärskande i hela Europa, och berättelsen om den barmhärtige samariern var normgivande i vården. Den kan även betraktas som den första nedtecknade vårdideologin och symbolen för kärlek till medmänniskor, enligt Holmdahl⁴³. Tallberg⁴⁴ påpekar att när Florence Nightingale inledde den sekulära utbildningen för sjuksköterskor var utbildningens grundsyn kristen, och det kristna caritasidealet och barmhärtighetstanken riktgivande också för den sekulära sjuksköterskan. Enligt Tallberg betonade också Charlotte Munck, ordförande i *International Council of Nurses*, den inre kallelsen och barmhärtigheten. Hon ansåg att sjuksköterskans yrke inte kan jämföras med andra yrken, eftersom sjuksköterskan alltid måste gestalta godhet och kärlek. Under 1950-talet och fram till 1965 definierades sjukvård av *International Council of Nurses* som en konst och vetenskap som omfattade hela patientens kropp, själ och ande⁴⁵. År 1965 godkändes emellertid en ny definition av sjukvård⁴⁶ som främst definierade

⁴⁰ Sökningar har gjorts i bland annat OVID Medline, PubMed och CINAHL samt i Åbo Akademis databas för hälsovetenskaper som omfattar över 20 databaser, till exempel EBSCO, ARTO, Journals@Ovid, MEDIC, SAGE Journals Online.

⁴¹ Eriksson, 2001; Eriksson, 2002c, 16.

⁴² "Därför, allt vad I viljen att människorna skola göra eder, det skolen I ock göra dem; ty detta är lagen och profeterna." (Matt 7:12) <http://www.bibeln.se/las/1917/matt> (hänvisad 26.2.)

⁴³ Holmdahl, 1994, 19–31.

⁴⁴ Tallberg, 1991, 73, 94, 101, 113. Charlotte Munck talade vid ett möte som hölls av *International Council of Nurses* i Helsingfors år 1925 (Tallberg, 1991).

⁴⁵ "Sjukvård i vidaste bemärkelse kan beskrivas som en konst och en vetenskap, som omfattar hela patientens kropp, själ och ande och som befrämjar hans fysiska, mentala och andliga hälsa genom undervisning och med exempel och som tar ansvar för patientens omgivning fysisk, mental och andlig och ger service såväl till familj som samhälle." (I Eriksson, 2001, 2)

⁴⁶ "En sjuksköterska är en person som har fullgjort ett grundutbildningsprogram i sjukvård och som är kvalificerad och auktoriserad i sitt eget land till att ge den mest ansvarsfulla sjukvårdsservice, för att befrämja

sjuksköterskans funktion.⁴⁷ När det talades om sjuksköterskans arbete som ett kall avsågs ett arbete som var något utöver det vanliga arbetet⁴⁸, där den historiska vårdens kristna grundsyn och värden gav vårdandet som kall dess särprägel⁴⁹.

Kallet som begrepp har olika innebörd. Det förstås som en livsuppgift, ett yrke, en tjänst och som en uppgift vartill någon är kallad, i synnerhet av en högre makt⁵⁰. Kallet har en andlig och en jordisk sida. Den andliga kallelsen avser den livsuppgift som människan har fått av Gud, och den jordiska kallelsen betecknar en inre längtan till något, speciellt till någon livsuppgift eller ett yrke⁵¹. I Nya testamentet har det grekiska ordet *klesis* (*calling*) alltid ett ursprung, en natur och ett mål som är gudomliga och innehåller idén om inbjudan⁵². Latinets *vocatio* betyder också inbjudan och härstammar från verbet *voco* som betyder kalla⁵³ som kan jämföras med det svenska ordet "kall" som härstammar från verbet "kalla"^{54,55}.

I det följande presenteras de idéer som framkommit i forskning och litteratur och som har påverkat vårdandet och givit vårdarbete dess egenart. Litteratur om kallet är framträdande eftersom sjuksköterskearbetet på 1800-talet präglades av det religiösa kallet och kallets idé varade långt in på 1960-talet. Först redogörs för kallelsetankens idé samt dess förändring. Sedan följer en reflektion över vårdandets normativa grund och det historiska vårdandets grundidé och dess spår i dagens vård. Därefter presenteras vårdandets kallelse, att se den lidande människan, och till sist betraktas utbildningens betydelse för forandet av vårdandets värdegrund. Kapitlet avslutas med en sammanfattning.

hälsoarbetet, förebygga sjukdom och ha omsorg om sjuka. Grundutbildningen må bygga på ett planlagt utbildningsprogram, som ger en bredd och ett gott underlag för effektiv praxis i sjukvård och för vidare utbildning." (I Eriksson, 2001, 2)

⁴⁷ Eriksson, 2001.

⁴⁸ Kangasniemi & Haho, 2012.

⁴⁹ Holmdahl, 1994; Matilainen, 1997; Strandberg, 1993; Tallberg, 1991; Tolonen, 1995; Widerquist & Davidhizar, 1994.

⁵⁰ Svenska Akademiens Ordbok, 1935; 2001.

⁵¹ *Nykysuomen sanakirja*, 1967, 624–625.

⁵² Vine, 1996. An Expository Dictionary of New Testament Words.

⁵³ Heikel, 1935.

⁵⁴ Hellquist, 1980; Wessén, 1969. "Kalla" är ett fornsvenskt ord och betyder ropa på, åkalla, mana, säga och nämna (Hellquist, 1980).

⁵⁵ I stället ordet "arbete" ger ordböckerna inte betydelsen att vara kallad. Arbete ges betydelsen möda och besvär (Hellquist, 1948; Svenska Akademiens Ordbok, 1903) samt nöd, ansträngning och verksamhet (Svenska Akademiens Ordbok, 1903). I äldre finska hade ordet *työ* (arbete) betydelsen göromål och i pluralis, *työt*, hade ordet betydelsen "lin eller hampor som är under arbete". Ordet *työ* härstammar möjligtvis från det germanska ordet *teu* som ansluter till verbet *taweja* (göra). Det fornnorska ordet *tó* hör till samma betydelsedimension och betyder "orenat ylle eller lin som är under arbete" (*Suomen sanojen alkuperä*, 2000). I fornsvenskan hette arbete "ervidi" som betydde jakt. Jakt var den viktigaste sysselsättningen i Norden och ordet "ervidi" kom senare att betyda sådant göromål som krävde kroppens krafter (Dalin, 1850).

Vårdandet som kall och kallet som uppgift

Sjuksköterskans arbete som ett ädelt kall och tanken om ett kall i olika formuleringar framkommer och kan knytas till sjuksköterskans historia i synnerhet från 1800-talets mitt till 1900-talets mitt⁵⁶. I kalltanken syns det lutherska begreppet kall och Luthers uppfattning om kall som en uppgift som Gud har kallat människan till för att tjäna sin nästa⁵⁷. Kallet förstås också som intresset för och drivkraften till arbetet⁵⁸ men kallets innebörd har förblivit oklar⁵⁹.

Erlöv och Petersson⁶⁰ har delat in vårdens utveckling i fyra ideologiska perioder. Den första perioden före år 1916 kallar de den kristet ideologiska fasen och följande period mellan åren 1916 och 1948 den medicinskt ideologiska fasen. Den följande perioden mellan åren 1948 och 1977 kallar de den medicinsk-tekniskt ideologiska fasen och den sista fasen helhetsideologin⁶¹. Enligt Erlöv och Petersson kan den kristet ideologiska fasen jämföras med asketism, och under denna fas ansågs sjuksköterskans arbete vara kall och barmhärtighetsgärning. Under den medicinskt ideologiska fasen började barmhärtighetsläran tonas ned, men sjuksköterskans arbete betraktades ännu mer som ett kall än som ett lönearbete där osjälviskheten ansågs vara viktig. Under den pragmatiska medicinsk-tekniska fasen började kallelseidealet försvinna och självutvecklingen ersatte den andliga utvecklingen. Men sjuksköterskans arbete betraktades fortfarande som ett slags kall. Under den nutida helhetsideologiska fasen utgår vården från en helhetssyn och sjuksköterskans mogenhet och individualitet betonas.

Enligt Qvarsell⁶² blev kallelsetanken aktuell först i slutet av 1800-talet, och idén om vårdandet som kall hade inte så stor betydelse för de första sjuksköterskorna och för Florence Nightingale. Kallelsetanken, som hade sin grund i den kristna läran om människans skyldighet att hjälpa och i barmhärtighetstanken, var dock en viktig faktor när vårdarnas yrkesroll definierades.

Andersson⁶³ har forskat om kalltankens betydelse för sjuksköterskeyrkets utveckling i Sverige⁶⁴. Enligt Andersson syns kalltanken i olika skildringar genom sjukvårdens historia, och sjuksköterskans arbete föreställdes som ett ädelt kall till skillnad från till

⁵⁶ Andersson, 2002; Erlöv & Petersson, 1992; Martinsen, 2000; Qvarsell, 1991.

⁵⁷ Andersson, 2002; Kjellberg, 1994; Martinsen, 2000; Olesen, 2001.

⁵⁸ Andersson, 2002; Sigvaldsen, 2001.

⁵⁹ Andersson, 2002

⁶⁰ Erlöv & Petersson, 1992, 168–187.

⁶¹ *Vård 77*, Utbildningsplan.

⁶² Qvarsell, 1991. 125–126.

⁶³ Andersson, 2002.

⁶⁴ Enligt Andersson var många av sjukvårdens pionjärer starka kvinnor, såsom Stockholms diakonissanstaltens eldsjäl Marie Cederschjöld som började sitt arbete som anstaltens första föreståndarinna år 1851. Makarna Fljedner från Kaiserswerths diakonissanstalt uppmuntrade henne att stå för sina idéer och att ta en självständig position i diakonissanstalten gentemot förvaltningsutskottet. Enligt Andersson hade diakonissornas utbildning i Kaiserswerth en yrkesmässig karaktär (Andersson, 2002, 62, 65–66, 70).

exempel sjukhusbiträdets arbete. Kallets innebörd är inte klar men det ses ofta som motsatsen till professionalisering. Andersson anser dock att kalltanken var ett viktigt redskap och en väsentlig del av vårdarbetets professionaliseringsprocess som hjälpte sjuksköterskorna att uppnå social ställning, respekt och erkännande.⁶⁵

Nelson⁶⁶ framhäver att det djupa religiösa engagemanget medförde att även kvinnor från den högre samhällsklassen kunde arbeta som sjuksköterskor utan att förlora sin samhällseliga status.

Kallet har knutits till sjuksköterskans historia, enligt Martinsen⁶⁷. Andersson⁶⁸ framhäver att kallet har haft olika betydelser genom tiderna. Enligt Andersson hade diakonisskallet sin grund i det lutherska kallbegreppet. Andersson hänvisar till Svebilius katekes från år 1689 där det står att var och en ska "achta och vårda hwad hans Kall kräfwer"⁶⁹. Enligt Andersson framkommer där Luthers uppfattning om kallet som en uppgift. Luther betonade arbetet som en etisk uppgift men människan blev inte rättfärdiggjord genom de goda gärningarna utan visade sin tro i arbetandet för sin nästas väl. Arbetets svårigheter drev den inre människan närmare Gud. Luther betonade också ordningens vikt som i arbetet tog sig uttryck i lydnad. Ordning och lydnad danade också människans moral och skyddade mot egoism. Andersson säger att ordet *Beruf* (arbete) inte fanns i det tyska språket före Luther. Numera har ordet *Beruf* enbart betydelsen yrke eller arbete i tyskan men inrymde tidigare idén att det världsliga arbetet var lika viktigt som den religiösa kallelsen i klostren.⁷⁰ I det tyska ordet *Beruf* finns också den lutherska synen på arbetet som den uppgift dit Gud har kallat människan för att tjäna sin nästa. Arbetets syfte var enligt Luther enbart att tjäna medmänniskan, framhäver Martinsen.⁷¹

Olesen⁷² har skrivit om den danska sjuksköterskan Charlotte Munck (1876–1932) och framhäver att hon utgår från den traditionella betoningen på kallet samt Luthers kallelselära och syn på arbetet som en naturlig del av människans existens. För Charlotte Munck var sjuksköterskans arbete en barmhärtighetsgärning som skulle göras i den rätta andan, och motivet till sjuksköterskeyrket var övertygelsen om att det var den uppgift som Gud ålagt henne.

⁶⁵ Andersson, 2002, 22–23, 218–220.

⁶⁶ Nelson, 2001, 1219.

⁶⁷ Martinsen, 2000, 93–97.

⁶⁸ Andersson, 2002.

⁶⁹ Andersson, 2002, 41. Jfr Vanhan kirjasuomen sanakirja, 1994. I äldre finska betydde också ordet "kutsumus" eller "cutzumus" kall, ämbete, vocatio och officium samt också kallelsen.

⁷⁰ Andersson, 2002, 41–46. Jfr Duden, 1983; Hoppe, 1955. Tyskans "Beruf", i äldre tyska (i Luthers texter) "Berufung", betyder 1) yrke, kall, uppgift och 2) (inre) kallelse och böjelse.

⁷¹ Martinsen, 2000, 93–97.

⁷² Olesen, 2001. 189, 196–197.

Kjellberg⁷³ skriver i sin avhandling *Finländsk arbetsetik och Luthers⁷⁴ kallelselära* om kallelsetanken ur ett teologiskt och sociologiskt perspektiv. Enligt Kjellberg var alla yrken och uppgifter, både i hemmet och i samhället, lika viktiga för Luther och denna uppgift kallades för "kall". Det viktiga i arbetet var lydnad mot den av Gud skapade ordningen, och lydnaden medförde också arbetsglädje. Luther talade också om "ämbetet" som hade nästan samma innebörd som "kallelsen". Alla människor var lika inför Gud men i ämbetet hade de olika ställningar. Enligt Kjellberg kan man hitta tre olika kallelsebegrepp i Luthers tänkande: det världsliga kallet, den gudomliga kallelsen till tro och kallelsen till församlingstjänst. Lydnad, glädje, bön och tacksamhet var den rätta inställningen i kallet. Arbetet skulle göras i tron och arbetets yttersta syfte var att tjäna sin medmänniska och tron ledde till altruism.

Malchau⁷⁵ har skrivit om den danska katolska systemen Benedicte Ramsing (1912–1988) och kallet. I Danmark finns tre olika sjukskötersketraditioner, nämligen den världsliga traditionen, diakonissornas tradition och den katolska traditionen. Kännetecknande för alla dessa traditioner har varit kallelsetanken, den kristna värdegrunden och moderhussystemet. Kallet för de katolska systrarna betydde den livsuppgift som Gud hade givit dem och dess kärna var kärleksbudet. Den kristna kallelsetanken utgjorde grunden också för Benedicte Ramsings tänkande, enligt Malchau.

Sigvaldsen⁷⁶ berättar om den danska sjuksköterskan Cornelia Petersens (1879–1955). På hennes tid var sjuksköterskeyrket ett kall och kallet ingick också i Florence Nightingale-löften som varje ny medlem i Dansk Sygeplejeråd gav. Kallet ansågs också vara drivkraft och motivation för yrket. Sigvaldsen säger att Petersen dock inte nämner ordet kall i sina texter utan talar om intresset för arbetet och om den kvinnliga viljan att hjälpa och trösta. Petersen talar inte heller om kärleken till nästan men denna inställning framkom i hennes verksamhet, enligt Sigvaldsen.

Enligt Andersson var kallet för diakonissorna den av Gud givna uppgiften och drivkraften till arbetet kom ur tron. Nightingale ansåg att kallet var ett djupt intresse som kom inifrån människan men kalltanken uppfattades också som en etisk och altruistisk hållning, enligt Andersson.⁷⁷

I Norge började diakonissutbildningen år 1868 vid Kristianias diakonissanstalt, och först år 1895 började också Röda Korset utbilda sjuksköterskor. Enligt Martinsen var

⁷³ Kjellberg, 1994, 164–165, 171, 174, 181, 184, 211–216.

⁷⁴ Martin Luther (1483–1546) var tidigare augustiner munk och senare präst och professor i exegetik och den ledande personen i reformationen. Enligt Kjellberg var Luthers kamp mot klosterväsendets ideologi riktgivande i hans uppfattning av arbetet (Kjellberg, 1994).

⁷⁵ Malchau, 2001, 283–298.

⁷⁶ Sigvaldsen, 2001, 211–214.

⁷⁷ Andersson, 2002, 218–220.

diakonissorna länge Norges enda utbildade sjuksköterskor.⁷⁸ När den sekulära sjukskötarutbildningen inleddes i Sverige uppfattades sjuksköterskans arbete som ett kall och dess centrala idé var självupppoffring, enligt Holmdahl⁷⁹.

Vårdandet som kall i förändring

Från 1900-talets början förändrades sjuksköterskornas syn på vårdandet som kall och det började i stället att betraktas som ett modernt arbete för kvinnor⁸⁰. Kallet associerades med dåliga löner och arbetsförhållanden⁸¹ och även med kvinnoförtryck⁸².

Nelson⁸³ framhäver att sjuksköterskans arbete förändrades och att det skedde en utveckling från 1800-talets religiösa kall till 1900-talets sociala förpliktelse. Arbetarrörelsen, socialismen och feminismen påverkade sjuksköterskeyrkets förändring. Med tanke på dåliga löner och arbetsförhållanden diskuterade sjuksköterskorna livligt frågor som sjuksköterskornas registrering och fackföreningarnas betydelse. På 1900-talet grundades också nationella och internationella sjuksköterskeföreningar. Enligt Nelson ansåg 1900-talets sjuksköterskor dock att deras arbete var ett högt kall men inte ett religiöst kall.

Enligt Kreutzer⁸⁴ var det i 1950-talets Västtyskland en självklarhet att sjuksköterskorna ansåg att deras arbete inte var ett yrke utan ett kall och ett tjänande som krävde engagemang. På 1960-talet förändrades sjuksköterskeyrkets traditionella ethos från ett kall till en modern sysselsättning även för gifta kvinnor.

Enligt Bradshaw⁸⁵ ifrågasattes *vocational ethos* i Storbritannien på 1960-talet. Speciellt *The Royal College of Nursing* och dess organ *The Nursing Times* var motståndare mot kallets idé. Det ansågs att kallet var orsaken till dåliga löner och att vårdarbetets osjälvviska karaktär också förhindrade yrkets utveckling. Kallets altruistiska ideal ansågs också kräva sådant engagemang av sjuksköterskorna som gick utöver de personliga eller professionella kraven. Mot denna bakgrund tillsatte regeringen en kommitté för att undersöka saken, och historikern Briggs⁸⁶ kom att bli dess ordförande. Bradshaw har undersökt kallets

⁷⁸ Martinsen, 1984, 13–17, 33, 47. Några norska läkare hade dock redan år 1850 besökt utländska sjukhus och mött diakonissor. De kunde konstatera att den sjukvården som bedrevs av diakonissor var ytterst välordnad. De hade skickat två skickliga kvinnor till Kaiserswerths diakonissanstalt för utbildning. Tanken var att de sedan skulle arbeta som översköterskor och lära upp andra men planen lyckades inte (Martinsen, 1984, 13–17, 33, 47).

⁷⁹ Holmdahl, 1994, 103, 245.

⁸⁰ Nelson, 2001.

⁸¹ Bradshaw, 2010; Malchau, 2001; Nelson, 2001.

⁸² Malchau, 2001.

⁸³ Bradshaw, 2010; Kreutzer, 2008; Nelson, 2001.

⁸⁴ Kreutzer, 2008, 180.

⁸⁵ Bradshaw, 2010, 3 459–3 467.

⁸⁶ Lord Briggs of Lewes (1921–2016) (<http://www.sussex.ac.uk/broadcast/read/34873>).

ideal, *vocational ideal*, i *Briggs Report*⁸⁷. Briggs kommitté undersökte sjuksköterskornas attityder och tankar och kommitténs förmodan var att sjuksköterskornas arbete var i kris men de hittade inga kristecken, enligt Bradshaw. Tvärtom var sjuksköterskorna i stort sett nöjda med sitt arbete, de var mycket motiverade och såg sjuksköterskans arbete som något de alltid hade velat ha. Trots detta föreslog kommittén stora förändringar av vårdandet och *vocational model* övergavs. Enligt Bradshaw missuppfattade rapporten vårdandets ethos, eftersom rapporten inte utgick från sjuksköterskornas egna upplevelser och värden och på den evidens som undersökningarna visade. Bradshaw anser att det moderna perspektivet dominerade förståelsen av *vocation* och det historiska tolkades genom nutida perspektiv. Enligt Bradshaw varade kallets idé, hängivenhet och altruistiska ideal långt in på 1960-talet.

Enligt Malchau⁸⁸ övergav den världsiga sjukskötersketraditionen på 1960-talet i Danmark kallet och kallelsetanken förknippades med dålig lön och kvinnoförtryck, men i nutid har kallets ursprungliga idé om att älska sin nästa lyfts fram som ett allmänmänskligt ideal. Malchau ställer sig dock frågan om det är möjligt att lösgöra kallet från dess kristna kontext.

Det som är problematiskt med kallet är dess historiska förankring i kvinnlighet och moderskap, enligt White⁸⁹. Det har påståtts att de kvinnliga idealen, såsom altruism, tjänande och omvårdnad, har lett till att sjuksköterskorna blivit utnyttjande och i värsta fall fått sitt arbete osynliggjort. White anser att sjuksköterskans kall skulle lösgöras från föreställningar om moderskap och kvinnlighet och att det är vårdandets natur och moraliska innebörd som gör sjuksköterskans arbete till ett kall.

Det normativa vårdandet och det historiska som vårdandets grund

Vårdandets värden anses vara både kontextspecifika⁹⁰ och normativa⁹¹ och vårdandet i sig anses innefatta hög moral och sådana inre värden som ställer krav på sin utövare⁹². Vårdandets grundstomme och fundamentala ethos kan återfinnas i vårdandets historia⁹³ och det anses vara viktigt att tillägna sig vårdandets etiska, estetiska och praktiska väsen och lyfta fram vårdandets egenartade kunskapsgrund⁹⁴.

⁸⁷ Professor Asa Briggs sammanställde *Report of the Committee on Nursing* år 1972 i Storbritannien.

⁸⁸ Malchau, 2001, 283–298.

⁸⁹ White, 2002, 279–290.

⁹⁰ Liaschenko & Peter, 2004.

⁹¹ Cusveller, 2013.

⁹² Sartorio & Zoboli, 2010; Sellman, 1997; White, 2002.

⁹³ Laabs, 2008; Sartorio & Zoboli, 2010.

⁹⁴ Fawcett, 2006, 275–277.

Enligt Liaschenko och Peter⁹⁵ har sjuksköterskans uppgift uppfattats som kall, profession och praktik, *practice*. Liaschenko och Peter anser att etiken som knyts till vårdandet som kall inte längre är dominerande, och att etiken som hör till vårdandet som profession eller praktik inte kan besvara de frågor som den nutida sjukvården väcker. Sjuksköterskans arbete skulle ses som ett jobb, *work*, för begreppet *work* förmedlar sådana inre värden som är kontextspecifika och förändras med tiden och kan sålunda bättre besvara dagens moraliska utmaningar, enligt författarna.

Enligt Sellman⁹⁶ fortsatte Florence Nightingale den aristoteliska traditionen som betonade människans moraliska utveckling och Nightingales sköterskor förväntades inneha föredömliga karaktärsegenskaper. Sellman framhäver att idén om dygd har i stort sett glömts bort från professionell etik och morallära. Den moraliska utbildningen har numera ersatts av etiska teorier. De nutida sköterskorna förutsätts dock också äga exemplariska egenskaper eftersom vårdandet i sig internaliserar så hög moral att omoraliskt beteende anses vara oprofessionellt. Enligt Sellman värderas Nightingale inte så högt i dag⁹⁷ och hon betraktas vara orsaken till mycket av det som är fel i dagens vårdarbete. Sellman anser att det beror mycket på Nightingales efterföljare som inte riktigt förstod Nightingales idéer utan tolkade dem för trångsynt.

Sartorio och Zoboli⁹⁸ har forskat om vårdlärnarnas syn på etisk sjukvård. Enligt forskarna är vårdande på samma gång ett kall, en profession och ett jobb som innehåller en moralisk strävan efter den goda vårdens förverkligande. Vårdlärnarna ansåg att en etisk och god vårdare är pliktrogen, kompetent, välkomnar patienten individuellt och söker excellens i sitt arbete det vill säga försöker utföra sina arbetsuppgifter så professionellt som möjligt. Forskarna anser att den historiska synen på vårdandet fungerar som en grundstomme till sjuksköterskans arbete, men synen på vårdandet är under förändring. De religiösa värdena såsom lydnad och tjänande ersätts av en sekulär, vetenskaplig och professionell identitet.

Enligt Fejes och Nicoll⁹⁹ innefattar redan begreppet vårdarbete, *health care work*, tanken och inriktningen på omsorg, *care*. Fejes och Nicoll har granskat sköterskans arbete som kall, *vocational calling*, inom äldreården. Kallet, *calling*, har använts som tankemodell och forskningen har speglats mot den tidigare religiösa och sekulära uppfattningen om kallet. Det tidigare begreppet kall, *calling*, inrymde tanken att vara kallad av Gud till arbetet. Forskningen visade att sköterskorna förstod vårdandet som kall annorlunda än gångna tiders vårdare. Det nutida kallet var ett sekulärt kall, men de inre motiven och viljan att göra den andra gott var gemensamma för dagens och gårdagens vårdare. Det framkom

⁹⁵ Liaschenko & Peter, 2004, 488–495.

⁹⁶ Sellman, 1997, 3–11.

⁹⁷ Artikeln är publicerad år 1997.

⁹⁸ Sartorio & Zoboli, 2010, 687–694.

⁹⁹ Fejes & Nicoll, 2010, 353–370.

också att även om sköterskorna fick lön för arbetet arbetade de inte för lönen skull utan utifrån viljan att hjälpa, och patienternas tacksamhet gav dem tillfredsställelse.

Cusveller¹⁰⁰ har granskat vårdandets etik ur kalvinistiskt¹⁰¹ perspektiv. Inom den kalvinistiska vårdetiken anses att vårdandet är normativt som sådant och innehåller värden och att de inre värdena reglerar vårdandet. Aktivt liv betonas mer än kontemplativt liv och att vara människa betyder att vara *homo respondens*¹⁰², det vill säga människan besvarar Guds godhet genom att ta ansvar för sina medmänniskor.

White¹⁰³ påstår att resonemanget om vårdandet som kall, *vocation*, fortfarande är aktuellt. Enligt White kan sjuksköterskans arbete bäst förstås och utövas som kall. Enligt Blum¹⁰⁴ i White förkroppsligar kallet tradition, normer, betydelser, moral och dygder. När sjuksköterskan har anammats vårdandets sociala och moraliska innebörd vårdar hon som sjuksköterska, *qua nurses*. Vårdandet som kall syns bäst i sjuksköterskans attityder gentemot patienten. Det syns när sjuksköterskan bryr sig om, är öm och ansvarsfull och ser patientens kroppsliga och mentala behov och när patientens bästa är hennes mål. White menar att kallet inte betyder att sjuksköterskan arbetar mer än vad som krävs, *above and beyond*. Kallet betyder att sjuksköterskan anammar vårdandets ideal och arbetar enligt arbetets inre värden och normer, det vill säga som sjuksköterska.

Laabs¹⁰⁵ framhäver att vårdarna genom tiden har varit moraliska vänner, *moral friends*¹⁰⁶, som har delat samma värdegrund och åskådningar, men utvecklingen är på väg mot moraliska främlingar, *moral strangers*. Enligt Laabs kan detta innebära en fara för den goda patientvården och för vårdsamfundets enhetlighet. Vårdarna behöver stöd och ledning i de moraliska och etiska frågorna i vårdverkligheten, och Laabs hävdar att blicken återigen skulle fästas på vårdens substansrika historia. Enligt Laabs har vårdandet ett fundamentalt ethos som kan återfinnas i vårdandets myter, *mythos*, det vill säga i vårdens historia och tradition. I myter kan man finna vårdandets premisser och principer. Våra uppfattningar om människan och lidandet och om det som vi anser vara gott i vårdandet grundar sig på vårdandets historiska material, *stuff*. Vården har djupa rötter i den

¹⁰⁰ Cusveller, 2013, 762–770.

¹⁰¹ Calvinism uppstod av 1500-talets reformation mot den romersk-katolska kyrkan. Den lutherska inriktningen hade stark påverkan på Tyskland och i Norden medan kalvinismen fick inflytande i Holland, Skottland och England (Cusveller, 2013, 763).

¹⁰² Geertsema i Cusveller (Gusveller, 2013, 763).

¹⁰³ White, 2002, 279–290.

¹⁰⁴ Blum (1993) i White, 2002, 288.

¹⁰⁵ Laabs, 2008, 225–232.

¹⁰⁶ Laabs hänvisar till Engelhardt som påstår att moralen i det sekulära samhället grundar sig i lösa rättigheter och saknar väsentligt innehåll och använder då uttrycket moralen mellan främlingar, *morality between moral strangers*. Motsatsen till moralen mellan främlingarna är moralen mellan vännerna, *moral friends*. Enligt Engelhardt är moralen mellan vännerna full av substans. De moraliska vännerna delar samma värdegrund och åskådningar (Laabs, 2008, 226). H. Tristram Engelhardt är amerikansk filosof och har specialiserat sig i medicinens historia och filosofi (<http://philosophy.rice.edu/content.aspx?id=90>).

kristliga barmhärtigheten, och enligt Goodnow i Laabs upphöjde altruismen sjuksköterskans arbete till en profession. Laabs framhäver att vårdandets religiösa arv skulle lyftas fram och återupplivas. Laabs anser att om vårdandet kläs av sina religiösa rötter skadas dess hjärta, *wounding it at its heart*, och då riskeras också patienternas dignitet.¹⁰⁷

Styles¹⁰⁸ framhäver att som ett professionellt samfund måste vårdarbete ha en gemensam ideologi och dess ursprung och gränser skulle vara klara, och Eriksson¹⁰⁹ betonar att det är viktigt att ha en gemensam etisk kultur i vården. Vårdkulturen skulle också hålla de historiska värdena levande som genom tiderna har varit vårdandets essens¹¹⁰.

Fawcett¹¹¹ hänvisar till en studie¹¹² i vilken påstås att vårdandets grundläggande kunskapsgrund ifrågasätts nu mer än någonsin. Det har också framkommit att sjuksköterskorna inte använder någon speciell vårdteori i sitt arbete. Fawcett påpekar att all kunskap är teoretisk. Om sjuksköterskorna inte använder sin egen kunskapsgrund i vården, kan man fråga sig vilken kunskapsgrund de då använder. Fawcett anser att om vårdarna inte baserar sitt arbete i sin egen kunskapsgrund har de svårt att se och artikulera vad de gör och vad vårdandet innebär. Sjuksköterskorna förstår dock själva att det som de gör är viktigt men de upplever ofta att det förblir osynligt och underskattat. Fawcett anser att vårdarna skulle tillägna sig vårdandets etiska, estetiska och praktiska kunskapsgrund och börja tillämpa det och även artikulera och dela med sig av sina erfarenheter. Fawcett uppmanar vårdarna att lyfta fram vårdandets egenartade kunskapsgrund och i Nightingales anda arbeta för förbättrandet av vården.

Enligt Birkelund bär vårdarna vårdandets historia med sig. Det syns i vårdarnas tankar, värden och traditioner samt i praktiken¹¹³.

Det historiska vårdandets grundidé och dess spår i dagens vård

Det historiska vårdandets inre essens och kärna anses vara kärlek och kärleksbudet¹¹⁴ och dess hjärta altruism¹¹⁵. Kärleks- och barmhärtighetstanken ses som vårdandets första vårdideologi¹¹⁶ och den osjälviska kärleken anses ha höjt vårdandet till en konst¹¹⁷. Kärlek

¹⁰⁷ Laabs, 2008, 225–232.

¹⁰⁸ Styles, 1990.

¹⁰⁹ Eriksson, 2013b, 77–79.

¹¹⁰ Eriksson, 1997a, 9, 11–12.

¹¹¹ Fawcett, 2006, 275–277.

¹¹² Clements & Averill i Fawcett, 2006. (Clements, P.T. & Averill, JB. Finding patterns of knowing in the work of Florence Nightingale.)

¹¹³ Birkelund, 2001, 7.

¹¹⁴ Kangasniemi & Haho, 2012; Malchau, 2001.

¹¹⁵ Giuffra, 2013.

¹¹⁶ Holmdahl, 1994; Matilainen, 1997.

¹¹⁷ Austgard, 2008.

förstås också som drivkraft¹¹⁸ och som inre övertygelse¹¹⁹ och den gyllene regeln anses vara normgivande i vårdandet¹²⁰. Vårdaren var kallad att tjäna sin nästa¹²¹ men altruism och kärlek anses inte höra till den moderna vården även om de å andra sidan ses som viktiga utgångspunkter¹²² och attityder¹²³ i etisk och sann vård¹²⁴.

Qvarsell¹²⁵ framhäver att berättelsen om den barmhärtige samariern kan tänkas vara sjukvårdens första vårdideologi. Barmhärtigheten uppfattades som människans moraliska skyldighet och betydde att hjälpa oavsett människan. De hippokratiska läkarreglerna och den kristna etiken kan anses vara grund för hela den västerländska sjukvården, enligt Qvarsell.

Enligt Widerquist och Davidhizar¹²⁶ har sjuksköterskans arbete sina rötter i kristendomen. Vårdandet var tjänande, *caring ministry*, och vårdaren var kallad för att tjäna sin nästa. Människan betraktades som en helhet som hade både kroppsliga och andliga behov. Detta holistiska synsätt varade länge inom sjukvården och framkommer även i dagens vård. Många vårdaktiviteter har själavårdande och helande karaktär. Sjuksköterskan tar hand om patientens allsidiga välbefinnande, förmedlar hopp och hjälper patienten att finna mening i sitt lidande. Widerquist och Davidhizar anser att kunskap om vårdandet som *caring ministry* kan fördjupa förståelsen av vårdandets natur.

Fredriksson och Eriksson¹²⁷ har forskat det vårdande samtalets etiska grunder och den engagerade vårdarens egenskaper med hjälp av Paul Ricoeur. Fredriksson och Eriksson framhäver att enligt Ricoeur är etiken viktigare än moraliska normer och etikens syfte är det goda. Det goda är också inbyggt i professionens värden och standarder. Vårdarbetets syfte är att lindra lidandet och det viktiga är vad som motiverar vårdaren i detta arbete. Vårdandets ideal har historiskt varit barmhärtighet, medlidande, caritas och den gyllene regeln, att bemöta den andra såsom man själv skulle bli bemött. Enligt Fredriksson och Eriksson präglas det vårdande samtalet av ömsesidighet där den caritativa vårdaren möter patienten helhjärtad med respekt och ansvar och lidandet lindras.

Matilainen¹²⁸ berättar om den psykiatriska vården i Finland i 1900-talets början i sin doktorsavhandling om Karin Neuman-Rahns livsgärning. Enligt Matilainen påverkade Florence Nightingales tankar sjukvården och tonvikten lades på sjukvårdens anda och på

¹¹⁸ Tallberg, 1991.

¹¹⁹ Dillner, 1934.

¹²⁰ Fredriksson & Eriksson, 2003.

¹²¹ Widerquist & Davidhizar, 1994.

¹²² Klingberg, 2001.

¹²³ Levy-Malmberg, Eriksson. & Lindholm, 2008.

¹²⁴ Eriksson, 2002c; Gormley 1996; Klingberg, 2001.

¹²⁵ Qvarsell, 1991, 152.

¹²⁶ Widerquist & Davidhizar, 1994, 647–652.

¹²⁷ Fredriksson & Eriksson, 2003, 138–148.

¹²⁸ Matilainen, 1997, 150–157.

kalltänkande men på 1920-talet började betoningen på kallet och vårdandets och tjänandets anda försvagas. Kärleks- och barmhärtighetstanken kan dock betraktas som vårdandets gemensamma vårdideologi och kallets och tjänandets idé kunde hittas också i Neuman-Rahns tänkande, enligt Matilainen. Neuman-Rahn betonade den goda andan och sköterskans hållning men ansåg det också vara viktigt att det inre allvaret förenades med ljus livssyn. Kärlek och förståelse var grundläggande i vårdandet och den etiska hållningen skapade trygghet och värme samt respekt för patienten.

Enligt Tolonen¹²⁹ började sjukskötarutbildningen i Finland när den första diakonissanstalten grundades på 1800-talet, och tjugo år senare började också den sekulära sjuksköterskeutbildningen i den diakonala andan. Barmhärtigheten, kallet och tjänandet samt kärleksetik, plikt och lydnad var viktiga, och sjuksköterskans arbete ansågs vara ett högt kall samt en livsuppgift som krävde en äkta vilja att hjälpa. Kallet förde med sig också ansvar för den andra och det viktiga var sättet hur de sjuka vårdades samt kärlek till den lidande människan. Självuppföring och hjärtats bildning betonades. Den diakonala andan präglade sjukskötarutbildningen långt in på 1900-talet, men efter det andra världskriget började de kristna värden försvagas, enligt Tolonen.

Strandberg¹³⁰ har granskat det diakonala vårdandets väsen ur Helsingfors Diakonissanstaltens tidskrift *Viesti-Hälsning* mellan åren 1918 och 1975. Ur tidskrifterna framkom barmhärtighetens och tjänandets idéer samt betoningen på kärleken till nästan och på den andliga vården. Arbetet uppfattades som ett kall.

Enligt Giuffra¹³¹ är vårdandets värden helt annorlunda än samhällets värden, och vårdens historia innehåller vårdandets kärna. Altruism är vårdandets hjärta och att avstå från sina egna behov för den andras väl reflekterar det finaste i de mänskliga relationerna, enligt Giuffra.

Högklassig vård grundar sig på altruism som betyder att vårdaren är osjälviskt intresserad av patienten och arbetar för honom, enligt Kalkas och Sarvimäki.¹³²

Klingberg¹³³ har i sin licentiatavhandling forskat om altruism som begrepp och fenomen och säger att de altruistiska värdena är centrala inom vården men anses inte höra till den moderna vården. Det betyder ändå inte att altruism som fenomen saknas. Altruism kan ses som omvårdnadsetikens grund, enligt Klingberg. Altruism kan förstås på många olika sätt beroende på kontexten, men altruismen kan sägas vara ett moraliskt handlande som

¹²⁹ Tolonen, 1995, 42, 80, 131–132.

¹³⁰ Strandberg, 1993. "Vårdande ur ett idéhistoriskt perspektiv", Examensarbete.

¹³¹ Giuffra, 2013, 67–69.

¹³² Kalkas & Sarvimäki, 1985.

¹³³ Klingberg, 2001, 29–32, 41–43. Altruism som begrepp har en stark bindning till "osjälviskhet" och som antonym till begreppet förekommer "egoism" enligt Klingberg.

syftar till den andras väl, enligt Klingberg. Altruism kräver också ansvar och mod samt uppoffring.

Kangasniemi och Haho¹³⁴ har forskat om Estrid Rodhes¹³⁵ tänkande ur ett idéhistoriskt perspektiv. Enligt Estrid Rodhe var vårdandets hjärta kärlek som hade sin grund i den kristliga barmhärtigheten. Vårdandet var ett kall till altruism, tjänande och osjälviskhet. Kallet var mera en profession och krävde en inre kallelse och personliga karakteristikum som osjälviskhet, trohet, ärlighet, mognad och uthållighet. Utbildningen syftade till karaktärens daning och Rodhe tänkte att kvinnorna hade ett naturligt anlag för vårdande.

Sophie Mannerheim ansåg att kärleken, som var den drivande kraften att söka sig till sjuksköterskans arbete, också skulle vara den drivande kraften i själva arbetet¹³⁶. Dillner¹³⁷ framhävde att sjuksköterskans ädla kall förutsätter levande människokärlek och inre kallelse. Kallelsen skulle ändå inte grunda sig på den övergående känslan utan på en innerlig övertygelse om att detta uppoffrande arbete gagnade utöver patienten också sjuksköterskan själv och gav nöje och lycka.

Enligt Levy-Malmberg, Eriksson och Lindholm¹³⁸ framkommer Guds kärlek, "agape", på grekiska, eller "ahava", på hebreiska, i Bibeln och i Talmud som omotiverad kärlek och som en attityd. Caritas avspeglar Guds väsen, och genom etiken kan det heliga förenas med det mänskliga. När caritas förstås som ett motiv och en attityd framträder vårdandet som en etisk akt och ansvarstagande.

Austgard¹³⁹ har utforskat vad är det som karaktäriserar det vårdande vårdarbetet och skiljer det från det icke vårdande. Hon jämförde Rikke Nissens¹⁴⁰ texter med de nutida vårdteoretikernas och i synnerhet till Kari M. Martinsens texter. Rikke Nissen ansåg att den osjälviska kristliga kärleken var vårdandets fundament och höjde vårdandet från hantverk till konst, men det krävdes också teoretiskt och praktiskt kunnande för att bli en kompetent sköterska. Martinsen anser att vårdaren förkroppsligar kärlek i sin professionella värderingsförmåga och genom att förmedla tillit, tro, öppenhet och medlidande. Enligt Austgard uppenbaras gemensamma element i Nissens och vårdteoretikernas texter. Den vårdande vården karaktäriseras av en kvalificerad sköterska som har hög moral, ett holistiskt synsätt och som ser patienten som en unik människa.

¹³⁴ Kangasniemi & Haho, 2012, 803–810.

¹³⁵ Estrid Rodhe (16.3.1877-28.8.1911) var en svensk sjuksköterska och hennes bok var en av de första som översattes till finska i början av 1900-talet. Boken hette *Sairaanhoidon siveysoppia*. Kapitlarnas underrubriker i boken var: *Motives, Sense of reality, Relation to work, Relation to institution, Relation to physicians, Relation to other nurses and Relation to patients* (Kangasniemi & Haho, 2012, 803, 804).

¹³⁶ Tallberg, 1991, 98.

¹³⁷ Dillner, 1934, 111.

¹³⁸ Levy-Malmberg, Eriksson & Lindholm, 2008, 662–667.

¹³⁹ Austgard, 2008, 314–319.

¹⁴⁰ Ulrikke E. (Rikke) Nissen (1834–1892) var den norska sjukvårdens banbrytare och skrev den första läroboken för sköterskor i Norge. (Austgard, 2008, 314)

I boken *Anteckningar om sjukvård* belyser Florence Nightingale kallelsetanken: "Vad menas det med att känna kallelse till något? Är det inte att utföra sitt arbete för att försöka förverkliga sitt eget höga ideal av vad som är det rätta det bästa och inte därför att man blir "avslöjad" om man inte gör det?"¹⁴¹ Enligt Seymer¹⁴² ansåg Florence Nightingale att sjuksköterskans karaktär var viktigare än hennes tekniska färdigheter.

Gormley¹⁴³ har forskat om det altruistiska vårdandets teoretiska grunder och framhäver att när sjuksköterskan vårdar patienten med den altruistisk inställningen följer hon sin intuition om det som hon anser vara det sanna och det rätta, "*it is the right thing to do*"¹⁴⁴. Vårdande relationen mellan sjuksköterskan och patienten är väsentlig för en god vård, enligt Gormley. Donahue i Gormley framhäver att *caring* i vårdandet betyder huvudets, hjärtats och handens förbund eller vetenskapens, kompetensens och andans förbindelse¹⁴⁵.

Bergbom¹⁴⁶ talar om "urhandlingen" som uppenbarar det sanna, det goda och det sköna och anser att ord och handling måste hänga ihop.

I dessa tider då medmänskligheten håller på att försvagas efterlyser Watson¹⁴⁷ att vårdarna höjer rösten för vårdandets inre arv och svarar på patienternas längtan efter att bli sedda som människor bortom diagnoserna. Enligt Watson saknar patienterna de kärleksfulla vårdarna som skapar tillit och förmedlar tröst genom orden och genom sitt sätt att vara. Enligt Benner¹⁴⁸ är vårdandets arv och det goda inbyggda i professionens värden och standarder och i den praktiska vården.

Att vara kallad innebär ett etiskt ansvarstagande att göra sin plikt och att tjäna i barmhärtighet och kärlek, enligt Eriksson¹⁴⁹.

Vårdandets kallelse och den andras väl

De historiska vårdarna var kallade till att tjäna sin nästa¹⁵⁰ och det var kallats etiska appell¹⁵¹. Att se den andras nöd med "hjärtats öga" hör också till dagens vårdare¹⁵². Den

¹⁴¹ Krey-Halldin, 1989, 110.

¹⁴² Seymer, 1960.

¹⁴³ Gormley 1996, 581–588.

¹⁴⁴ Gormley 1996, 585.

¹⁴⁵ Donahue i Gormley (Gormley 1996, 585).

¹⁴⁶ Bergbom, 2016. Professor Ingegerd Bergboms föreläsning "Akten, Platsen, Ljuset" 14.11.2016 på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14-15.11.2016.

¹⁴⁷ Watson, 2005, 913–914.

¹⁴⁸ Benner, 2000, 99–105.

¹⁴⁹ Eriksson, 2002c, 21.

¹⁵⁰ Martinsen, 1984; 1993.

¹⁵¹ Martinsen, 2000.

¹⁵² Martinsen, 2000, 9.

professionella vårdaren bryr sig om¹⁵³, är engagerad¹⁵⁴, bemöter den andra med respekt¹⁵⁵ och försöker åstadkomma en nära vårdrelation med patienten¹⁵⁶.

Martinsen¹⁵⁷ har skrivit om Bergens Diakonissehjem och reflekterat över om diakonissorna blev utbildade eller bildade. Martinsen anser att diakonissorna blev bildade genom det praktiska arbetet. De lärde sig färdigheter och värden samt självständighet när de arbetade bredvid de undervisande systrarna. Kallet kallade systrarna till osjälviskt tjänande för den andras väl. Enligt Martinsen innebär att älska sin nästa att rikta sig bort från sig själv mot den andra och det utgör också grunden för aktandet av människans värdighet. Kallets appell är att frambringa Guds kärlek till den andra. Enligt Martinsen är kärlek till nästan kallets grund och tron syns i tjänandet och i ansvarstagandet. När kärlek och engagemang förenas med god omdömesförmåga och professionella värderingar handlar vårdaren etiskt och moraliskt, och Martinsen anser att en bildad vårdare också kan granska sin yrkesroll kritiskt.

Martinsen¹⁵⁸ frågar om kallets kall är vädjan om att akta livet. Hon säger att den barmhärtige samariern såg den rånade mannen med hjärtats öga som sin lidande nästa och hjälpte honom. Martinsen framhäver att också den professionella vårdaren ser patienten *”med et hjertelig deltaende øye”*¹⁵⁹ som den lidande människan, förstår patientens nöd, visar medlidande och beskyddar patientens okränkbarhet. När vårdaren aktar livet syns det också i vårdarens hållning och kallet blir en etisk anfordran.¹⁶⁰ Enligt Martinsen är kallets inre tvång en etisk anfordran att tjäna den andra¹⁶¹. För diakonissorna betydde lydighet i kallet lydighet mot Gud och enligt Nissen¹⁶² i Martinsen visar sig nästankärleken i det uppoffrande tjänandet¹⁶³. Trons gärningar var riktade till medmänniskan och kallet var en drivkraft att hjälpa den lidande andra. Martinsen ställer frågan om det är den andras nöd som kallar i kallet och då blir kallet ett etiskt krav att hjälpa.¹⁶⁴

¹⁵³ Eley, D., Eley, R., Bertello & Rogers-Clark, 2012; Karlsson, 2013; von Post, 2000.

¹⁵⁴ Mitchell, 1999.

¹⁵⁵ Bredenhof Heijkenskjöld, Ekstedt & Lindwall, 2010.

¹⁵⁶ Fowler, 2016.

¹⁵⁷ Martinsen, 1993, 19–37.

¹⁵⁸ Martinsen, 2000.

¹⁵⁹ Martinsen, 2000, 9.

¹⁶⁰ Martinsen, 2000, 9–24.

¹⁶¹ Martinsen, 2000, 93–97.

¹⁶² Enligt Martinsen hade diakonissan Rikke Nissen stor betydelse som diakonissidéns pådrivare och senare som lärare. Nissen ansåg att i sjukvården borde teorin alltid ha anknytning till praktiken och att diakonissan hade andra uppgifter och kunskapsområden än läkaren hade. Nissen framhävde att diakonissan borde vara *”freidig og uforsagt”*, det vill säga orädd och modig. Hon menade att diakonissan borde vara lydig men samtidigt självständig och beslutsam och handlingskraftig i arbetet (Martinsen, 1984, 171).

¹⁶³ Martinsen berättar om diakonissan Rikke Nissen (Martinsen, 2000, 154).

¹⁶⁴ Martinsen, 2000, 110–112.

von Post¹⁶⁵ talar om den professionella vården och säger att den professionella vårdaren är den som "bryr sig om" och när vårdaren "bryr sig om" utövar vårdaren äkta och otvungen kärlek och barmhärtighet. Vårdarens sätt att vara avspeglar vårdarens inre etik och värdegrund och framkallar ansvar för patientens värdighet. Professionell vård kräver god yrkeskompetens men förlorar sin mening om den inte knyts samman med caritasmotivet.¹⁶⁶ Enligt Karlsson är vårdaren äkta närvarande, bevarar patientens värdighet och möter patienten med värme och kärlek när hon "bryr sig om" och "lyssnar till sitt hjärtats röst, har kärlek i händerna och värme i rösten"¹⁶⁷. Mitchell anser att professionell vård kräver engagemang, medlidande, öppenhet, bred kunskapsbas och viljan att tjäna¹⁶⁸.

Bredenhof Heijkenskjöld, Ekstedt och Lindwall¹⁶⁹ har forskat om hur sköterskorna beaktar patienternas värdighet. Sköterskorna ansåg att patienterna skulle ses som unika individer, medmänniskor och som temporära vänner. Sköterskorna ansåg att de bevarade patienternas värdighet bäst när de gav tid och lyssnade på patienterna och tog hänsyn till patienternas önskemål rörande vårdåtgärderna. Vårdarna skulle också ta ansvar för patienter, skydda patienternas värdighet och bemöta dem med respekt.

Vårdrelationen anses utgöra kärnan och baselementet i vårdandet som kännetecknas av kärlek, öppenhet, tillit, ödmjukhet och omhändertagande. Patienterna upplever också att vårdrelationen är det viktigaste elementet i vårdandet och anser att vårdarens främsta uppgift är att ta hand om patienten och att en god vårdare är varm och snäll och stöder och respekterar patienten.¹⁷⁰ Enligt Fowler¹⁷¹ har den givande komponenten, *donative element*, präglat vården genom tiderna. Patienten räknar med sjuksköterskans hjälp och sjuksköterskan ägnar sig åt patientens väl. Enligt Fowler har detta gåvoelement, *gift element*, gjort att relationen mellan sjuksköterskan och patienten är mer som ett förbund eller en allians, *covenant*, än ett kontrakt.

Ranheim¹⁷² har forskat om hur erfarna sköterskor upplever vårdandet och vad som motiverar dem. Det som visade sig vara viktigt var att sköterskorna hade tid för patienten och möjlighet att vara nära patienten, *being there*. Vårdarbetet fick inte bli enbart mekaniskt görande, *doing*, men om vårdarbetet hade valts enbart som levebröd kunde det hända att vårdarbetet blev enbart görande, enligt sköterskorna. Eley, D., Eley, R., Bertello och Rogers-Clark¹⁷³ har forskat om sjuksköterskornas medfödda karaktärsdrag och motiv

¹⁶⁵ von Post, 2000.

¹⁶⁶ von Post, 2000, 163, 165, 169–170.

¹⁶⁷ Karlsson, 2013, 54.

¹⁶⁸ Mitchell, 1999, 32.

¹⁶⁹ Bredenhof Heijkenskjöld, Ekstedt & Lindwall, 2010, 313–324.

¹⁷⁰ Leino-Kilpi, 1991; Merivaara, 1979; Taival, 1985; Toikkanen & Åstedt-Kurki, 1993.

¹⁷¹ Fowler, 2016, 7–21.

¹⁷² Ranheim, 2009, 78–85.

¹⁷³ Eley, D., Eley, R., Bertello & Rogers-Clark, 2012, 1546–1555.

att söka sig till sjuksköterskeyrket. Det visade sig att det viktigaste motivet var att arbetet gav möjligheten att ta hand om andra, *care for*. Gemensamt för sjuksköterskorna var att de hade förmågan till empati, altruistiska ideal och att de var hjälpsamma till sin natur. Andra karaktärsegenskaper kunde vara mycket olika. Sjuksköterskorna uttryckte också att vårdarbetet var deras kall eller livsuppgift, *vocation in life*.

Benner¹⁷⁴ anser att vårdande vård, *caring*, är sjuksköterskearbetets kärna men samtidigt dess osynliga och artistiska del. Helande vårdrelationer är svåra att beskriva men vi känner när vi får uppleva dem, likaså när de saknas, enligt Benner. Watson och Smith¹⁷⁵ säger att *caring science*-teorier ofta kritiserats för att *caring*-begreppet är oklart. Enligt författarna beror begreppets oklarhet på vårdandets väsen som en hemlig och etisk akt. *Caring*, lidande, kärlek och skönhet är begrepp som är svåra att förstå och svåra att beskriva. Watson och Smith anser till och med att det etiska vårdandet förblir obegripligt och oklart men dess väsen fångas.

Utbildningens betydelse för vårdandets värdegrund

Vårdarbetets natur, att arbeta för människor, kräver höga etiska principer¹⁷⁶. Därför bör vårdutbildningen baseras på värden som är förankrade i vårdandets kärna¹⁷⁷. Utbildningens uppgift är att befästa de grundläggande värdena¹⁷⁸ och de inre motiven¹⁷⁹ och utbilda kvalificerade sjuksköterskor¹⁸⁰.

Enligt Fahrenwald, Bassett, Tschetter, Carson, White och Winterboer¹⁸¹ styr riktlinjer från AACN¹⁸² (1998) vårdutbildningar i USA. Sjuksköterskorna bör anamma fem kärnbegrepp inom utbildningen. Dessa är: människans värdighet, integritet, autonomi, altruism och social rättvisa. Dessa professionella värden utgör vårdandets fundament, och det är viktigt att hela utbildningen baseras på dessa värden så att de blivande sköterskorna ska bli förankrade i vårdandets kärna. När sköterskorna har förkroppsligat de grundläggande värdena blir de synliga också i sitt sätt att vara.

Enligt Sellman¹⁸³ kan det märkas att de som söker sig till sköterskans arbete har vissa inneboende karaktärsegenskaper som medkänsla och vilja att vårda, men dessa medfödda färdigheter räcker inte till när sköterskeeleven möter vårdverkligheten och dess olika etiska frågor. Det behövs moralisk undervisning för att befrämja och avla

¹⁷⁴ Benner, 2000, 99–105.

¹⁷⁵ Watson & Smith, 2002, 452–461.

¹⁷⁶ Jensen & Aamodt, 2002.

¹⁷⁷ Fahrenwald, Bassett, Tschetter, Carson, White & Winterboer, 2005.

¹⁷⁸ Fahrenwald, Bassett, Tschetter, Carson, White & Winterboer, 2005; Jensen & Aamodt, 2002; Sellman, 1997.

¹⁷⁹ Jensen & Aamodt, 2002.

¹⁸⁰ Giuffra, 2013.

¹⁸¹ Fahrenwald, Bassett, Tschetter, Carson, White & Winterboer, 2005, 46–51.

¹⁸² American Association of Colleges of Nursing.

¹⁸³ Sellman, 1997, 3–11.

sköterskeelevens naturliga dygder och för att befästa elevens egna värdegrund. När den egna värdegrunden är stadig kan den unga sköterskan bilda sin egen uppfattning som grundar sig på den egna inre värdegrunden.

Kalkas och Sarvimäki¹⁸⁴ menar att vårdarbetet kräver förmåga att göra moraliska val som förutsätter att vårdaren har en klar bild av den kunskaps- och värdegrund som formar vårdandet. Kalkas och Sarvimäki anser att vårdarbetets värdegrund formas både i yrkesutbildning och i praktik och att i det praktiska vårdarbetet förenas kunskap med värden.

Wronska och Marianski¹⁸⁵, som har forskat om de polska sjuksköterskeelevernas grundläggande inställningar till hälsa, liv och vårdande, framhäver att vårdandets grundläggande värden är under utveckling. Sjuksköterskeeleverna ansåg att kärlek och hjälpande var osjälviskt och ansvarsfullt agerande för människans bästa och eleverna tänkte att alla skulle ha moraliska principer. Minst hälften av sjuksköterskeeleverna ansåg att Guds lag var normerande i mänskliga relationer men bara en tredjedel menade att det fanns några absoluta moraliska principer kring vad som är gott eller ont.

Jensen och Aamodt¹⁸⁶ har i sin pedagogiska forskning undersökt vad som får unga människor att söka sig till "otrendiga" yrken och vad som motiverar dem. De kristliga och medmänskliga värdena har länge skapat motivation för vårdarbete, men sociologisk forskning pekar på att de kristliga och samhällliga motiven har fått ge vika för människans möjlighet till självförverkligande. Gullestad¹⁸⁷ i Jensen och Aamodt talar om byte av fokus från att man är till nytta för medmänniskan, *being of use to others*, till att finna sig själv, *finding oneself*. Forskningen visade att de som söker sig till vårdyrken är mycket motiverade och även om den historiska idén om självuppoffring inte är förhärskande söker människor sig inte till vårdyrkena av materiella skäl. Man vill ha ett meningsfullt och intressant arbete som ger möjlighet att vara till nytta och hjälpa sina medmänniskor, men det viktiga är att arbetet erbjuder möjligheter till självutveckling. Forskarna anser att de nya motiven inte är lika hållbara som tidigare och även mer beroende av omgivningens påverkan. Vårdarbetets natur kräver en äkta vilja att hjälpa och arbeta för patienternas bästa. Vårdutbildningarna har då en viktig uppgift att odla, *cultivate*, de inre motiven och göra dem hållfasta. Den högklassiga sjukvården kräver utöver vårdutbildningarnas höga akademiska kvalitet att vårdarna har tillägnat sig de höga etiska principerna, enligt Jensen och Aamodt.

¹⁸⁴ Kalkas & Sarvimäki, 1985.

¹⁸⁵ Wronska & Marianski, 2002, 92–100.

¹⁸⁶ Jensen & Aamodt, 2002, 361–378. I Norge har ansökningarna till socialarbete och vårdutbildningar minskat avsevärt mellan 1994 och 2000 och de minskade sökandantalet till vårdutbildningarna har väckt oro över sjukvårdens framtid (Jensen & Aamodt, 2002, 361–362).

¹⁸⁷ Gullestad i Jensen & Aamodt (Jensen & Aamodt, 2002, 363).

Giuffra¹⁸⁸ betonar att den altruistiska hållningen kräver självkännedom, förnuft och inre kraft. Teorins och utbildningens uppgift är att uppfostra kompetenta, *fully functioning*, sjuksköterskor som känner människonaturen och har anammat de altruistiska värdena. Den kvalificerade sköterskans styrka kommer inifrån, och hon har också mod att följa sina principer, enligt Giuffra. Einhorn¹⁸⁹ talar om snällhet som ofta förstås som undergivenhet och naivitet. Men Einhorn påstår att snällheten kräver gott omdöme, och att en snäll människa lever med "etiken i sitt hjärta". Clarke¹⁹⁰ framhåller att vårdarbetets kvalitet först och främst beror på vårdarens kvalitet.

Sandvik, Eriksson och Hilli¹⁹¹ har forskat om hur sjuksköterskeelevernas sjuksköterskeidentitet formas och vad som är väsentligt i dess formation. Det viktigaste elementet är en vårdande, *caring*, relation mellan sjuksköterskeeleven och handledaren. I den vårdande gemenskapen bemöter handledaren eleven med värme, ger sin tid och ansvar till eleven och stöder eleven på alla möjliga sätt. De bästa förutsättningarna för lärande finns i sådana relationer som genomsyras av vårdandets *ethos*, *caring ethos*. I vårdande relationer utgör sjuksköterskeelevens etiska och kunskapsmässiga lärande det gemensamma syftet.

Vårdteoriernas uppgift är att leda vårdarbetet. Vårdarbetet bör också utvärderas och utvecklas enligt de vårdteoretiska värdena och principerna, och evidensen i vårdarbetet refererar till evidensen i teorin.¹⁹² Enligt Mitchell borde vårdteorierna hjälpa vårdarna att arbeta för patienternas hälsa och stödja vårdarna att bemöta patienter med lyssnande och respekt¹⁹³. Lauri och Elomaa¹⁹⁴ framhäver att redan Florence Nightingale insåg att teori och forskning bör knytas ihop med praktik och på så sätt skapade hon en grundstomme till vårdens utveckling genom forskning. Kitson¹⁹⁵ påpekar att vårdorganisationers uppgift är att utveckla sådana vårdkulturer som stöder lärande och utveckling.

Sammanfattning

Bradshaw¹⁹⁶ påpekar att när *vocational model* övergavs i Storbritannien på 1960-talet förstods vårdandets väsen som *vocation* inte riktigt, eftersom det historiska tolkades genom det nutida perspektivet. Bradshaw anser att en vidare forskning om kallets betydelse och relevans för dagens vård skulle kunna berika framtidens sjukvård. Holme¹⁹⁷

¹⁸⁸ Giuffra, 2013, 67–69.

¹⁸⁹ Einhorn, 2005, baksidestext. Einhorn är en svensk läkare som har skrivit om snällhet.

¹⁹⁰ Clarke, 1999, 91.

¹⁹¹ Sandvik, Eriksson & Hilli, 2015, 62–72.

¹⁹² Fawcett et al., 2001; Mitchell, 1997, 1999.

¹⁹³ Mitchell, 1999, 30–35.

¹⁹⁴ Lauri & Elomaa, 2001, 114.

¹⁹⁵ Kitson, 2002, 185.

¹⁹⁶ Bradshaw, 2010, 3459–3467.

¹⁹⁷ Holme, 2015, 635–637.

framhäver att vårdandets rika historia ofta har tolkats enligt de nutida värdena och perspektiven. Holme anser att en grundligare och mer djupgående förståelse av den historiska vården skulle kunna fördjupa dagens sjuksköterskelevers yrkesidentitet och göra dem redo att möta de utmaningar som dagens sjukvård ställer dem inför. Fowler¹⁹⁸ anser att den vårdetiska litteraturen från 1800-talets slut till 1900-talet mitt borde granskas närmare för att få en djupare förståelse av vårdandets moraliska väsen och egenart. Enligt Widerquist och Davidhizar¹⁹⁹ har vårdandet sina rötter i kristendomen, och det tidiga vårdandet var *caring ministry*. Forskarna anser att synen på vårdandet som tjänande skulle kunna ge en djupare förståelse av vårdandets natur. Styles²⁰⁰ framhäver att vårdandet har förlorat sitt ursprungliga syfte och anser att tjänandets ideal borde återställas och vara i främsta rummet i allt vårdarbete. Giuffra²⁰¹ anser att det behövs mera forskning om altruism i vårdandet för annars kan denna ädla inställning missbrukas. Det kan krävas mer än rimligt av sköterskorna och speciellt de unga sköterskorna kan utmattas under dessa förvrängda krav.

Enligt Arman och Rehnsfeldt²⁰² erkänns vårdandets grund i nästankärlek samt dess altruistiska, skänkande, grunddrag, men det uttalas inte och då är faran att vårdarbetet förlorar sina etiska och ontologiska värden. Arman och Rehnsfeldt har forskat om hur kärleken kan framkomma och synas och samtidigt få sin evidens i vårdandet, och de ställer också frågan om det finns professionell kärlek. Forskarna anser att begreppet kärlek inte enbart bör förstås som ett fenomen utan som vårdandets ontologiska grund. När kärleken leder vårdaren i dennes val och handlingar blir kärleken synlig, och när vårdaren utvecklar sin moraliska karaktär och sin professionella expertis blir vårdandet konst, enligt Arman och Rehnsfeldt. Watson²⁰³ framhäver att kärlek som motiverar allt vårdande borde göras synlig genom hjärta, själ, huvud och hand. Fawcett²⁰⁴ betonar att vårdarna borde tillägna sig och börja tillämpa vårdandets etiska, estetiska och praktiska kunskapsgrund och även uttrycka det klart. Eriksson och Lindström påpekar att när vårdandets grundläggande substans blir levande i vårdarens tillägnande²⁰⁵ och leder till en syntes av teori och praxis, formas den vårdvetenskapliga identiteten och ett nytt levnadssätt visar sig²⁰⁶. Styles²⁰⁷ poängterar att vårdarens inre värld, det vill säga professionella identitet, måste vara stadig innan vårdaren kan vända sig utåt. Vårdaren

¹⁹⁸ Fowler, 2016, 7–21.

¹⁹⁹ Widerquist & Davidhizar, 1994, 647–652.

²⁰⁰ Styles, 1990.

²⁰¹ Giuffra, 2013, 67–69.

²⁰² Arman & Rehnsfeldt, 2006, 4–12.

²⁰³ Watson, 2005, 913–914.

²⁰⁴ Fawcett, 2006, 275–277.

²⁰⁵ Eriksson & Lindström, 2003, 13.

²⁰⁶ Eriksson & Lindström, 2000, 12–13.

²⁰⁷ Styles, 1990.

bör alltid sträva efter det som hon skulle kunna vara och inte låta sig nöjas med det som hon är, enligt Styles.

Sammanfattningsvis kan sägas att kalltanken i olika formuleringar framkommer i sjukvårdens historia, i synnerhet under 1900-talets första hälft²⁰⁸ men inte hade någon större betydelse för de första sjuksköterskorna och för Florence Nightingale²⁰⁹. I kalltanken syns Luthers uppfattning om kallet som en uppgift som Gud kallat människan till för att hon ska kunna tjäna sin nästa²¹⁰, men kallets innebörd har förblivit oklar²¹¹. Från 1900-talets början förändrades synen om vårdandet som kall till ett modernt arbete för kvinnor²¹², och kallet förknippades med dåliga löner och arbetsförhållanden²¹³. Vårdandet som sådant anses vara normativt och innehålla värden²¹⁴, och vårdandets inre värden och höga moral ställer krav på utövarna²¹⁵. Vårdandets ideologiska grundstomme och fundamentala ethos anses återfinnas i vårdandets historia och i den kristna etiken²¹⁶.

Den historiska vårdens grundsyn var kristen²¹⁷. Barmhärtighet, tjänande och sjuksköterskans karaktärsegenskaper var viktiga, och vårdandets anda som motiverades av kärleken till nästan betonades²¹⁸. Kärlek och kärleksbudet var den historiska vårdens inre essens och kärna²¹⁹. Kärleks- och barmhärtighetstanken ses som vårdandets ideal²²⁰ och även som den första vårdideologin²²¹. Altruismen anses utgöra vårdandets hjärta²²² som lyfte vårdandet till en profession²²³ och bidrog till att vårdarbetet kunde uppnå status och respekt²²⁴. I den nutida vården syns altruism och kärlek i vårdetiken²²⁵, i vårdarnas attityder²²⁶ samt i föreställningarna om en etisk och sann vård²²⁷.

De historiska vårdarna var kallade för att tjäna sin nästa²²⁸. Att se den andras nöd med "hjärtats öga" angår också dagens vårdare²²⁹. Den professionella vårdaren ska "bry sig

²⁰⁸ Andersson, 2002; Erlöv& Petersson, 1992; Martinsen, 2000; Qvarsell, 1991.

²⁰⁹ Qvarsell, 1991.

²¹⁰ Andersson, 2002; Kjellberg, 1994; Martinsen, 2000; Olesen, 2001.

²¹¹ Andersson, 2002.

²¹² Nelson, 2001.

²¹³ Bradshaw, 2010; Malchau, 2001; Nelson, 2001.

²¹⁴ Cusveller, 2013.

²¹⁵ Sartorio & Zoboli, 2010; Sellman, 1997; White, 2002.

²¹⁶ Laabs, 2008; Qvarsell, 1991; Sartorio & Zoboli, 2010.

²¹⁷ Erlöv& Petersson, 1992; Laabs, 2008; Malchau, 2001.

²¹⁸ Holmdahl, 1994; Matilainen, 1997; Strandberg, 1993; Tallberg, 1991; Tolonen, 1995; Widerquist & Davidhizar, 1994.

²¹⁹ Kangasniemi & Haho, 2012; Malchau, 2001.

²²⁰ Fredriksson & Eriksson, 2003.

²²¹ Holmdahl, 1994; Matilainen, 1997; Qvarsell, 1991.

²²² Giuffra, 2013.

²²³ Goodnow i Laabs, 2008.

²²⁴ Andersson, 2002, 22–23, 218–220.

²²⁵ Klingberg, 2001.

²²⁶ Levy-Malmberg, Eriksson. & Lindholm, 2008.

²²⁷ Eriksson, 2002c; Gormley 1996; Klingberg, 2001.

²²⁸ Martinsen, 1984; 1993.

om²³⁰, vara engagerad²³¹ och bemöta den andra med respekt²³². Vårdarbetet kräver höga etiska principer²³³, och det anses vara viktigt att tillägna sig vårdandets etiska, estetiska och praktiska kunskapsgrund²³⁴. Vårdutbildningarna bör vara baserade på värden som är förankrade i vårdandets kärna²³⁵. Utbildningarnas uppgift är att befästa dessa grundläggande värden²³⁶ och uppfostra professionella sjuksköterskor som har anammat de altruistiska värdena²³⁷. Vårdteorierna bör leda vårdarna²³⁸ och hjälpa dem i arbetet för patienternas hälsa²³⁹, och vårdkulturernas uppgift är att befrämja lärande och utveckling²⁴⁰.

Den historiska vården har ofta tolkats utgående från den nutida synvinkeln. Därför anses mera djupgående forskning om vårdandets historia och dess moraliska väsen behövas. En fördjupad förståelse av den historiska vården anses också berika både sjukvård och sjuksköterskelevers yrkesidentitet.²⁴¹ Det tänks också att en djupare förståelse av altruismens väsen och dess betydelse för dagens vård vore viktig²⁴². Det befaras att vårdarbetet håller på att förlora sina ontologiska värden²⁴³ och sitt ursprungliga syfte, och det anses att tjänandets ideal återigen borde lyftas fram i vårdarbetet²⁴⁴. Visioner om vårdandet som tjänande skulle också kunna fördjupa förståelsen för vårdandets natur²⁴⁵.

Tidigare forskning visar att den historiska vårdens idéer har påverkat den nutida vården. Spår av det tidiga vårdandet kan ses i vårdandets höga etiska värden och moral och i etiska teorier samt i vårdarnas inre motiv och värden. Forskning om den historiska vården belyser dock i större utsträckning vårdarbetets historia, och dess utveckling och vårdandets idéer nämns ofta i förbigående och mera generellt. Det finns forskning som berör vårdandets idéer, särskilt i den diakonala kontexten eller i samband med personhistoriska skildringar, men en mer systematisk forskning om det historiska vårdandets centrala idéer och idéernas ursprung har inte varit vanlig inom tidigare forskning. Utifrån det ovan nämnda är vidare forskning om vårdandets historiska idéer och deras ursprung motiverad och kan fördjupa förståelsen för vårdandets väsen.

²²⁹ Martinsen, 2000, 9.

²³⁰ Eley, D., Eley, R., Bertello & Rogers-Clark, 2012; Karlsson, 2013; von Post, 2000.

²³¹ Mitchell, 1999.

²³² Bredenhof Heijkenskjöld, Ekstedt & Lindwall, 2010.

²³³ Jensen & Aamodt, 2002.

²³⁴ Fawcett, 2006, 275–277.

²³⁵ Fahrenwald, Bassett, Tschetter, Carson, White & Winterboer, 2005.

²³⁶ Fahrenwald, Bassett, Tschetter, Carson, White & Winterboer, 2005; Jensen & Aamodt, 2002; Sellman, 1997.

²³⁷ Giuffra, 2013.

²³⁸ Fawcett et al., 2001; Mitchell, 1997, 1999.

²³⁹ Mitchell, 1999, 30–35.

²⁴⁰ Kitson, 2002, 185.

²⁴¹ Bradshaw, 2010; Fowler, 2016; Holme, 2015.

²⁴² Giuffra, 2013.

²⁴³ Arman & Rehnsfeldt, 2006.

²⁴⁴ Styles, 1990.

²⁴⁵ Widerquist & Davidhizar, 1994.

3. SYFTE OCH MATERIAL SAMT KÄLLKRITISKA OCH FORSKNINGSETISKA ASPEKTER

I detta kapitel presenteras avhandlingens syfte och frågeställningar samt avhandlingens material. Avslutningsvis presenteras de källkritiska och forskningsetiska aspekterna.

Syfte och frågeställningar

Forskningens övergripande syfte är att fördjupa förståelsen av vårdandets innersta väsen och ethos genom att synliggöra hur detta kommer till uttryck i sjukskötartutbildningens början vid Kaiserswerths diakonissanstalt i Tyskland under 1800-talets första hälft.

Forskningens övergripande frågeställning är:

- Hur framträder vårdandets väsen och idé i sjukskötartutbildningens början vid Kaiserswerth under 1800-talets första hälft?

Två underfrågor som är relaterade till den övergripande frågeställningen är följande.

- Vad är idéns innehåll och grund? Svar på frågan söks med hjälp av innehållslig idéanalys.
- Vad är ordens meningsinnehåll? För att fördjupa idéns innehållsliga förståelse är det viktigt att förstå ordens mening och här används filologisk metod.

Inom vårdvetenskapligt kunskapssökande ska nya vad-frågor leda till djupare inseende i vårdandets väsen och belysa nya sidor av det²⁴⁶. Forskningen bidrar till den vårdvetenskapliga substansutvecklingen och faller inom den systematiska/kliniska vårdvetenskapens respektive grundforskningens fält.

Material

Materialet utgörs av Kaiserswerths diakonissanstalts arkivmaterial i Tyskland. Forskningens material valdes med avsikten att fånga upp de grundläggande idéerna i vårdandet vid sjukskötartutbildningens begynnelse vid Kaiserswerth. Meningen var att gripa tag i vårdandets kärna och i det som betraktades som väsentligt och viktigt. Det första urvalet av material gjordes av *Fliedner Kulturstiftung* enligt anvisningar utifrån forskningens syfte. *Kulturstiftungs* arkivarie och ordförande hade utifrån arkivets omfattande material sökt fram sådant material som bäst skulle kunna svara på frågan om det tidiga vårdandets idé. Det presenterade materialet genomgicks med utgångspunkt i forskningens syfte och allt intressant material kopierades eller, när det var möjligt, köptes. Det resulterade i cirka 2 500 sidor av text.

²⁴⁶ Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen, 2002, 311.

När materialet gicks igenom visade det sig att åren innan diakonissanstaltens grundare, Theodor Fliedner (1800–1864), dog, gav den bästa bilden av idéerna. Begränsningen av materialet utifrån detta reducerade sidantalet till cirka 2 000 sidor av text. Alla de första årsberättelserna samt de första tidningarna från Kaiserswerths diakonissanstalt togs med. Årsberättelserna publicerades från och med anstaltens första år 1836 fram till år 1848. År 1849 började tidningen *Der Armen- und Krankenfreund* utkomma. Alla årsberättelser och tidningar fram till åren 1865 gicks igenom samt ett tiotal senare tidningar som valdes på grund av sitt innehåll. Forskningsmaterialet består av olika texter, brev och anteckningar från år 1836, då Kaiserswerths diakonissanstalt grundades, till år 1865, samt av några enstaka äldre och yngre texter. Dessa nästan trettio år ger en tydlig bild av det tidiga vårdandets grundläggande idéer. Materialet presenteras i tabell 1 (s. 28) (se närmare bilaga 1).

Tabell 1. *Material*

Material	Årtal	Material	Årtal
18 texter av T. Fliedner - <i>Urkundenboken</i> ; Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (<i>Urkundenbuch</i>)	1836- 1856	12 Årsberättelser - från Kaiserswerths diakonissanstalts tolv första år	1836- 1848
Material	Årtal	Material	Årtal
59 <i>Der Armen- und Krankenfreund</i> tidningar av sammanlagt 102 tidningar var 79 tidningar relevanta för forskningen => 59 av dem används i texten och resterande 20 utgör bakgrundsmaterial	1849 1865 1878 1894 1904 1911	2 <i>Hausordnung und die Dienst-Anweisung für die Diakonissen</i> (Den första <i>Hausordnung</i> 1839 finns i Fliedners 18 texter) (Den 1. tryckta <i>Hausordnung</i> 1852 är nästan likadan som ovanstående => används inte i texten utan utgör bakgrundsmaterial)	(1839) (1852) 1857 1901
Material	Årtal	Material	Årtal
9 brev och en minnesvers av F. Nightingale 2 andra texter	1850 1864 1836- 1838	F. Nightingales bok <i>The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses</i>	1851

Materialet består av primärkällor, och största delen är tryckta primärkällor. Följande texter utgörs av de centrala källorna (se närmare bilaga 1).

1) Fliedner, G. 1912. *Theodor Fliedner*. III. Band (*Urkundenbuch*). En samling av Theodor Fliedners texter som består av anvisningar, utlåtanden, brev, husets regler, regler för hjälpvårdare, *Hilfswärter*, regler för provsystrar och regler för avdelningssköterskor, *Stationsschwester*, regler för de sjuka och för behandling av den avlidne, ansökningsvillkor för diakonissutbildning, vigning av diakonissor, begravningsstal samt av texter som behandlar diakonissidéns och diakonissanstaltens grund och förordningar.

2) Årsberättelser från Kaiserswerths diakonissanstalts tolv första år 1836–1848. Årsberättelser publicerades de tolv första åren innan tidningen *Der Armen- und Krankenfreund* började utkomma. På *Fliedner Kulturstiftung* anser man att Theodor Fliedner var författaren till alla dessa årsberättelser²⁴⁷.

3) Tidningen *Der Armen- und Krankenfreund* från dess första utgivningsår 1849 till år 1865, samt några enstaka tidningar från år 1878, 1894, 1904 och 1911. Under det första året 1849 utkom tidningen fyra gånger, och sedan började tidningen utkomma sex gånger per år. Mellan åren 1849 och 1865 publicerades 98 tidningar, och 75 av dessa innehöll intressant material för forskningen. Slutligen användes 55 tidningar från åren 1849–1865 samt fyra tidningar från åren 1865–1911 i avhandlingen. Vem som hade skrivit tidningsartiklarna framkom inte ofta, men enligt *Fliedner Kulturstiftung* var Theodor Fliedner den huvudsakliga skribenten till artiklar. Senare, från år 1858, började Fliedners svärson Julius Disselhoff²⁴⁸ skriva ett flertal av artiklarna²⁴⁹.

4) *Hausordnung und die Dienstanweisung für die Diakonissen* från åren (1852), 1857 och 1901. Den första *Hausordnung* 1839 finns i *Urkundenbuch*. *Hausordnung* innehåller anstaltens ordningsregler samt tjänsteanvisningar för diakonissor och upplysningar om tjänstens grund och centrala värden. *Hausordnung* från år 1852 är den första tryckta *Hausordnung* men hänvisas inte till i texten då den är nästan likadan som *Hausordnung* från år 1839. Den fungerar således som bakgrundsmaterial.

5) Brev från Florence Nightingale och några enstaka andra texter.

6) Nightingale, F. 1851. *The Institution of Kaiserswerth on the Rhine*. Boken²⁵⁰ som Nightingale, på Fliedners begäran, skrev om Kaiserswerths diakonissanstalt.

Som stödmaterial har Florence Nightingales anteckningar²⁵¹ använts från hennes utbildningstid på Kaiserswerths diakonissanstalt. Några av Nightingales senare texter har tagits med främst för att de visar hur idéerna från Kaiserswerths diakonissanstalt har levt vidare och påverkat sjukvården.

²⁴⁷ N. Friedrich, personlig kommunikation, 20 mars 2018. (Dr. Norbert Friedrich är *Fliedner Kulturstiftungs* ordförande)

²⁴⁸ Efter Fliedners död blev Julius Disselhoff (1827–1896) Kaiserswerths diakonissanstalts följande föreståndare 14.7.1865 (*Der Armen- und Krankenfreund*, 1865, 84. Juli und August).

²⁴⁹ N. Friedrich, personlig kommunikation, 20 mars 2018.

²⁵⁰ Nightingale, 1851. *The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses*.

²⁵¹ I boken *Florence Nightingale's European travels. Collected works of Florence Nightingale*. McDonald 2004.

Källreflektioner

För att säkerställa forskningens tillförlitlighet och sanningsenlighet är grundlig källkritik viktigt. Materialet bör vara äkta och relevant och kunna besvara de ställda frågorna.²⁵²

Enligt Grenholm²⁵³ kan texten betraktas som en källa när den citeras oberoende av andra texter och om forskningen grundar sig på den. Källorna prövas enligt samtidskriteriet, tendenskriteriet och beroendekriteriet. Med samtidskriteriet menar Grenholm att texten borde vara skriven nära den tidsperiod som den beskriver och behandla sådana frågor som var aktuella då. Källtexter i den här forskningen behandlar många frågor som var aktuella under 1800-talets första hälft, såsom formandet av sjukvården och sjuksköterskeutbildningen samt kvinnornas arbetsmöjligheter, och texterna är också skrivna vid den tidpunkten. Tendenskriteriet, enligt Grenholm, betyder att forskaren uppmärksammar trender och överdrifter. Berondekriteriet innebär i sin tur att forskaren iakttar om källan är en sekundärkälla och grundar sig på en tidigare källa.²⁵⁴

Matilainen²⁵⁵ anser att man inom idéhistorisk forskning inte strikt kan följa Grenholms kriterier. En emotionell och ibland överdriven text kan ändå belysa de underliggande värdena. Likaså visar en text som baserar sig på någon annans text och idéer, att idéerna har förts vidare, enligt Matilainen. Forskaren har uppmärksammat iver och entusiasm i texter men anser att det ofta hör till den gamla skrivstilen och även till viljan att väcka intresse för tankarna. Forskaren tänker dock som Matilainen att texterna ändå innehåller värdefull kunskap om det förflutna. Matilainen²⁵⁶ talar om den inre källkritiken som handlar om textens sanningsenlighet och påpekar att forskaren även bör notera språkets förändring. Texter inom denna forskning är till största delen skrivna på äldre tyska och är ibland högtidliga och andaktsfulla. Det har orsakat svårigheter, krävt många läsomgångar, men först och främst krävt tid. För att göra textens idéer tydliga och samtidigt säkerställa tolkningens rimlighet har citat använts. Matilainen framhåller att den yttre källkritiken handlar om materialets äkthet. För att tillförsäkra forskningens pålitlighet bör primärkällor om möjligt användas och också anteckningar av samtida kan ses som primärkällor, enligt Matilainen.²⁵⁷

Materialet i denna forskning består av primärkällor som kan anses vara ursprungliga och äkta fastän texternas skribenter inte alltid förekommer. Nightingales anteckningar från hennes utbildningstid vid Kaiserswerths diakonissanstalt kompletterar bilden av idéerna, och hon skriver också om saker som inte framkommer någon annanstans i källorna. Som

²⁵² Eriksson, 1992, 151, 154, 198–200; Grenholm, 1981, 122–125.

²⁵³ Grenholm, 1981.

²⁵⁴ Grenholm, 1981, 120–124.

²⁵⁵ Matilainen, 2002, 43.

²⁵⁶ Matilainen, 1997, 22–23; 2002, 44.

²⁵⁷ Matilainen, 1997, 22–23; 2002, 43–44.

stöd litteratur har historisk och idéhistorisk forskning och litteratur använts. Det vårdhistoriska meningssammanhanget ger en bättre förståelse av vårdens och idéernas utveckling och på så sätt ökar studiens tillförlitlighet, enligt Eriksson²⁵⁸.

Forskaren anser att materialet uppfyller de källkritiska kraven. Texterna är äkta och originala och skrivna vid den tidpunkten som de beskriver²⁵⁹, och materialet är relevant och kan svara på de ställda frågorna²⁶⁰. Forskningens material ger tillgång till vårdandets historiska rötter och kan således fördjupa kunskapen om vårdandets väsen.

Forskningsetiska aspekter

Etiken har att göra med att söka sanning²⁶¹ och att göra det sanna evident samt att agera enligt det sanningslika²⁶². Vetenskapernas uppgift är att söka sanning, och vårdvetenskapens uppgift är att söka det sanningslika som syftar till den goda vårdens förverkligande²⁶³. Etiken bör ha sin fasta grund i vårdvetenskapens ethos och leda vårdvetenskapens kunskapssökande mot det sanna, det goda och det sköna vårdandet²⁶⁴. Etiken avgör hur verkligheten och forskningsobjektet ses och granskas, och all vårdvetenskaplig forskning bör reflektera vårdvetenskapens ethos²⁶⁵. Vårdandets etik och evidens, det goda och sanna vårdandet, syns och förverkligas i den aktuella vårdande akten²⁶⁶. Men för att kunna se det evidenta behöver man förstå det sanningslika och inse det goda vårdandets skönhet och harmoni²⁶⁷. Enligt Eriksson döljer strukturerna ofta sanningen och det sköna, det goda och det sanna, det vill säga vetenskapens grundordning, syns inte. Men man kan finna spår av den i professionernas grundordning som har bevarat det sanningslika i deras ethos, etiska löften och yrkeskoder.²⁶⁸ Spår av det evidenta kan också hittas i den tidiga vården, då vårdandet uppfattades mera som en konst²⁶⁹. När de etiska spåren och fragmenten²⁷⁰ förenas till en helhet kan något av

²⁵⁸ Eriksson, 1992, 200.

²⁵⁹ Se Grenholm, 1981, 122–124.

²⁶⁰ Se Eriksson, 1992, 151, 154, 198–200; Grenholm, 1981, 122–125.

²⁶¹ Enligt Eriksson menas här med sanning det ursprungliga, originala och naturliga (Eriksson, 2013b, 82).

²⁶² Eriksson, 2013b, 69–70.

²⁶³ Eriksson & Lindström, 1999a, 293; 1999b, 360. För att kunna nå evident kunskap borde man först söka efter den ontologiska evidensen för den utgör grunden till den kontextuella evidensen (Madjar & Walton, 2001, 30). Ontologisk evidens innebär att skapa av en grundläggande ordning av verkligheten (Eriksson, 2013b, 74).

²⁶⁴ Eriksson, 2013b, 69, 77–79; Eriksson & Lindström 2009, 5.

²⁶⁵ Eriksson, 2002a, 63; Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen. 2002, 310–311; Eriksson & Lindström, 2000, 7.

²⁶⁶ Eriksson, 2013b, 72.

²⁶⁷ Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000, 1–24.; Eriksson & Nordman, 2004.

²⁶⁸ Eriksson, 2016. Professor Katie Erikssons föreläsning 15.11.2016 i "Hermeneutiken som sammanflätare av vetande och verklighet" på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14–15.11.2016.

²⁶⁹ Eriksson & Nordman, 2004, 1–9, 49–51.

²⁷⁰ Eriksson hänvisar till Herakleitos (kungason från Efesos ca 500 f.Kr.) som använder orden fragment, fogar, knutar och sammanflätningar. Med fragment menas ord, begrepp eller tankar som berättar och är tecken på en bortglömd verklighet (Eriksson, 2013b, 70–71, 82).

vårdandets substans upptäckas och bli evident och även forma en etisk vision²⁷¹. Den bästa evidensen hjälper patienten och är välgörande för människan²⁷². I denna undersökning ämnar forskaren iaktta den etik som är förankrad i vårdvetenskapens grundläggande värden. Denna etiska grundsyn leder forskningen genom hela forskningsprocessen.²⁷³

De allmänna etiska riktlinjerna som eftersträvas i forskningen följer de etiska riktlinjerna för omvårdnadsforskning i Norden samt Forskningsetiska delegationens riktlinjer för god vetenskaplig praxis. Den goda vetenskapliga forskningstraditionen betonar hederlighet, tillförlitlighet och noggrannhet i forskningens alla skeden samt i granskningen av resultatet. Metoderna bör vara etiskt hållbara och forskningens resultat bör ge en sanningsenlig bild av verkligheten. Forskaren får inte utelämna väsentliga resultat eller fakta eller framföra oriktiga uppgifter om sin forskning, om dess vetenskapliga betydelse eller om dess tillämplighet.²⁷⁴ Enligt etiska riktlinjer för omvårdnadsforskning i Norden får forskningen inte skada, forskaren ska sträva efter ärlighet och studien ska vara av värde²⁷⁵.

Vid den här typen av idéhistorisk forskning som inte rör patientvården behövs inte tillstånd av en etisk kommitté²⁷⁶ eller en etisk prövning²⁷⁷. När man undersöker en organisation eller institution bör man, enligt TENK²⁷⁸, sträva efter sådant skrivsätt som respekterar forskningsobjektet och presentera möjliga kritiska resultat objektivt och analytiskt. När forskningen grundar sig på arkivmaterial sker det enligt de villkor som arkivet har ställt på materialet.²⁷⁹

I denna undersökning har forskaren fått forska i *Fliedner Kulturstiftungs* arkiv i Kaiserswerth. Forskningen får således varken skada *Fliedner Kulturstiftung* eller Kaiserswerths diakonissanstalt och materialet bör hanteras med respekt. Respekt för forskningsobjektet utesluter dock inte objektivitet. Detta innebär att forskaren inte lämnar bort sådant material som är väsentligt för forskningens resultat och helhetsbild. Forskaren eftersträvar framställningens öppenhet och noggrannhet samt tolkningens sanningsenlighet och uppmärksammar också de källkritiska synpunkterna. Det tyska

²⁷¹ Eriksson, 2013b, 70–72.

²⁷² Kalkas & Sarvimäki, 1985; Clarke, 1999; Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000; Eriksson & Nordman, 2004. Vetenskaplig evidens bör integreras till patientens värld (Morse, Swanson & Kuzel 2001, 38, 42).

²⁷³ Den grundläggande etiska ordning som forskningen vilar på beskrivs närmare i följande kapitel (kapitel 4. Vårdvetenskapens ethos och värdegrund).

²⁷⁴ Forskningsetiska delegationen (TENK), 2002; Forskningsetiska delegationen (TENK), 2012.

²⁷⁵ Eriksson, 1992, bilaga 1.

²⁷⁶ Forskningsetiska delegationen (TENK), 2009.

²⁷⁷ M. Lindfelt, personlig kommunikation, 14 februari 2018. Professor Mikael Lindfelt är ordförande för den forskningsetiska nämnden vid Åbo Akademi (FEN) och anser att ingen etisk prövning behövs angående denna forskning.

²⁷⁸ Forskningsetiska delegationen (TENK), 2009, 12.

²⁷⁹ Forskningsetiska delegationen (TENK), 2009, 12.

arkivmaterialet har dock varit utmanande. Det har krävt tid och uthållighet. Forskaren har försökt översätta texter så noggrant som möjligt, men det finns dock alltid risk för feltolkningar. Om ordet har varit svårt att översätta eller haft ingen svensk motsvarighet, har ordet skrivits på tyska i den löpande texten.

Forskaren anser att forskningen har betydelse och värde i den goda vårdens förverkligande och i dess utveckling för patienternas och för samhällets väl.

4. VÅRDVETENSKAPENS ETHOS OCH VÄRDEGRUND

I detta kapitel beskrivs avhandlingens ontologiska grundval. Avhandlingen utgår från den humanvetenskapligt orienterade nordiska och internationella *Caring Science*-traditionen²⁸⁰. Caringtraditionen ser vårdvetenskapen som en ren, autonom, akademisk vetenskap som inriktar sig på själva vårdandet, *caring*,²⁸¹ och strävar efter universell kunskap om vårdandet som tjänar alla olika vårdprofessioner²⁸². *Caring Science*-traditionen uppskattar och söker kunskap om vårdandets historiska, tidlösa och unika kärna²⁸³. Caringtraditionens syfte är att söka vårdandets inre, dolda väsen²⁸⁴ och göra vårdvetenskap och vårdande synliga, framför allt genom en tydlig teorikärna²⁸⁵.

Avhandlingen tar närmare avstamp i den vårdvetenskapliga tradition som utvecklats vid Enheten för vårdvetenskap vid Åbo Akademi där kärnan utgörs av den caritativa vårdteorin²⁸⁶. Det vårdvetenskapliga perspektivet är kristet-humanistiskt med utgångspunkt i en hermeneutisk och historisk tradition²⁸⁷. Forskningen hör till den systematiska/kliniska grundforskningen och inriktar sig på den vårdvetenskapliga substansutvecklingen.

²⁸⁰ Humanistiskt orienterad *Caring Science* – traditionen har sina rötter i USA (t.ex. Parse, R.R. 1981. *Man-living-health. A theory of nursing* och Watson, J. 1988. *Nursing: Human Science and Human care. A theory of nursing*) samt i Norden (Eriksson, K. 1981. *Vårdprocessen – en utgångspunkt för läroplanstänkande inom vårdutbildningen*. Opublicerad doktorsavhandling) (Eriksson, 2002a; Eriksson & Lindström, 2009, 8). I Finland är professor emerita Katie Eriksson caring-traditionens banbrytare. I Norge är professor emerita Kari Martinsen dess grundläggare och i Sverige är professor Karin Dahlberg deras senare efterföljare (Arman, Ranheim, Rydenlund, Rytterström & Rehnsfeldt, 2015).

²⁸¹ *Caring* (vårdande) betonar vårdandets väsen som *being and becoming* och som inte är bundet till en profession (Arman, Ranheim, Rydenlund, Rytterström & Rehnsfeldt, 2015, 291).

²⁸² Arman, Ranheim, Rydenlund, Rytterström & Rehnsfeldt, 2015, 290; Eriksson & Lindström, 2009, 7. *Nursing Science*-traditionen förstås mera tvärvetenskapligt och forskningen fokuseras på professionen. Gemensamt för båda traditioner är att vårdandet anses vara alla vårdprofessioners kärna (Eriksson & Lindström, 2009, 8).

²⁸³ Watson (1995) i Eriksson (1997, 11); Eriksson 2002, 64; Eriksson & Lindström 2009, 6.

²⁸⁴ Watson, 1993. Enligt Eriksson begrundades inom *Caring Science* på 1980- och på 1990-talet vad som är vårdandets innersta väsen (till exempel Eriksson, K. 1987. *Vårdandets idé*. och Leininger, M. M. 1988. *Caring – An essential human need*. och Roach, M. S. *The human act of caring – A blueprint for the health professions*) (Eriksson (1997a, 9).

²⁸⁵ Eriksson & Lindström, 2009, 7–8.

²⁸⁶ Se närmare <https://oldwww.abo.fi/fakultet/svfvardvet>. Enligt Erikssons teori om den caritativa vården är vårdandets kärna och grundmotiv caritasmotivet (Eriksson, 1990; 1992). Vårdandet som ett uttryck för människokärlek och barmhärtighet, caritas, ses som vårdandets ursprungliga idé (Eriksson, 1987a; 1990; 2002c, 19). Andra tillämpbara vårdteorier för forskningen skulle kunna ha varit till exempel Roachs (1992; 2002) teori *The human act of caring* och SIXC:s eller Watsons (1993; 2005; 2015) *Theory of Human Caring* och 10 *carative factors/caritas processes*. I det sista kapitlet (kapitel 10) diskuteras forskningens resultat också mot dessa teorier.

²⁸⁷ Eriksson 1992, 33–34, Eriksson, 2000, 460.

Forskningens ontologiska grundval

Vårdarbetets kunskapsbas är teoretisk och grundar sig på värden; dessa värden, teoretiska grundantaganden och etiska principer vägleder arbetet²⁸⁸. Forskning inom caringtraditionen är gränsöverskridande²⁸⁹ och utgår från ett bestämt ethos²⁹⁰ och en bestämd ontologi²⁹¹. Med ontologin menas de grundantaganden som handlar om människan, hälsan, lidandet, vårdandet och världen²⁹². *Caring Science*-traditionen värnar om livets helighet och människans värdighet²⁹³ och ser att etiken föregår ontologin²⁹⁴ och fastställer förhållningssättet²⁹⁵.

Forskningens ontologiska grundval uttalas genom axiom och teser. Utifrån tidigare forskning kan det antas att det historiska vårdandets idéer kan sammanföras och fördjupa de följande delarna av vårdandets verklighet.

Människans värdighet och ansvar för den andra samt tjänande i kärlek:

- *Människan är i grunden helig och människans värdighet innebär att inneha det mänskliga ämbetet, att tjäna i kärlek, att finnas till för andra*²⁹⁶.

Den historiska vårdaren var kallad att tjäna sin nästa²⁹⁷. Enligt Honkavuo är vårdandets, vårdledarskapets och även vårdorganisationernas grundidé att tjäna patienter och lindra lidandet. Tjänandet är riktat mot den andra, reflekterar det sköna och har det goda som det ledande princip.²⁹⁸ Wallinvirta anser att ansvarets etiska fordran är att i frihet, skuld och kärlek göra gott för den andra²⁹⁹. Enligt Eriksson innebär människans värdighet frihet och ansvar för livet och för de andra människorna, och människan bestämmer sig för om hon vill agera etiskt och ansvarsfullt³⁰⁰. Kärleksbudets³⁰¹ etiska krav grundar sig på tanken

²⁸⁸ Lauri, 1986; Janhonen, Kuokkanen, Kääriäinen & Matikka, 1992; Mitchell, 1999, 30–35.

²⁸⁹ Eriksson & Lindström 2009, 6.

²⁹⁰ Ethos, enligt Eriksson och Lindström (2000, 7), formas av de värden som hyllas.

²⁹¹ Patienten och sann vård som kännetecknas av caritativ anda utgör essensen i vårdvetenskapens ontologi (Eriksson, 1997b).

²⁹² Eriksson & Lindström, 2007, 5. Grundantaganden formulerades först år 1988 och har sedan utvecklats under åren och har numera formen av axiom och teser (Eriksson & Lindström, 2007, 5).

²⁹³ Eriksson & Lindström 2009, 5.

²⁹⁴ Eriksson hänvisar till Lévinas (1988) i Eriksson, 2002a, 63.

²⁹⁵ Eriksson, 2002a, 63; Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen. 2002, 310; Eriksson & Lindström, 2000, 7.

²⁹⁶ Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen. 2002, 309; Eriksson & Lindström, 2007, 7; Lindström, U. Å., Lindholm Nyström, L. & Zetterlund, J. E. 2014, 177.

²⁹⁷ Widerquist & Davidhizar, 1994.

²⁹⁸ Honkavuo, 2014, 133, 138–139.

²⁹⁹ Wallinvirta, 2011, 172, 185.

³⁰⁰ Eriksson, 2013b, 69–70.

³⁰¹ "Det som Du skulle vilja att andra gjorde mot Dig, skall Du göra mot dem" (Eriksson & Barbosa da Silva, 1991, 77).

att alla människor är skapade till Guds avbild och följaktligen har samma värde³⁰². Att beskydda och främja denna absoluta värdighet utgör det djupaste motivet i vårdandet³⁰³.

Människan som den kroppsliga, själsliga och andliga enheten:

- *Människan är en enhet av kropp, själ och ande och i grunden en religiös människa men alla människor har inte bejakat denna dimension³⁰⁴.*

Det tidiga vårdandets holistiska synsätt varade länge inom sjukvården och är fortfarande aktuellt, enligt Widerquist och Davidhizar³⁰⁵. Caringtraditionen utgår från en holistisk människobild³⁰⁶ och ser människans kroppsliga, själsliga och andliga sida samt religiositet som grundläggande hos varje människa³⁰⁷. Vårdarna bör värna om denna helhet³⁰⁸ och ha beredskap att möta och ta hänsyn till människans biologiska, psykosociala och andliga dimensioner³⁰⁹.

Kärlek och barmhärtighet i lidandets lindring:

- *Vårdandets grundkategori är lidande, och vårdandets grundmotiv utgörs av caritasmotivet. Vårdandet är att i barmhärtighet, kärlek, tro och hopp lindra lidande, och det naturliga vårdandet uttrycks genom att ansa, leka och lära.³¹⁰*

Kärleken anses vara det historiska vårdandets inre essens³¹¹. Kärleks- och barmhärtighetstanken betraktas också som den första vårdideologin³¹² och sammankopplas med vårdandet genom diakonin³¹³. Vårdandets syfte genom tiderna har varit att lindra lidande och befämja hälsa i kärlekens anda³¹⁴. Caritas eller agape, Guds omotiverade kärlek, utgör grunden till all omvårdnad, enligt Barbosa da Silva³¹⁵ och syns i människans kärlek till nästan³¹⁶. Enligt vårdvetenskapens ethos är kärlek och barmhärtighet, caritasmotivet, den caritative vårdens grundmotiv³¹⁷. Martinsen framhäver

³⁰² Barbosa da Silva, 1991, 77; Eriksson, 2000, 470.

³⁰³ Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen. 2002, 308; Watson, 1993.

³⁰⁴ Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen. 2002, 309; Eriksson & Lindström, 2007, 7; Lindström, U. Å., Lindholm Nyström, L. & Zetterlund, J. E. 2014, 177.

³⁰⁵ Widerquist & Davidhizar, 1994, 647–652.

³⁰⁶ Arman, Ranheim, Rydenlund, Rytterström & Rehnsfeldt, 2015, 291.

³⁰⁷ Eriksson, 1987a, 58, 68; 1987b, 11; 1992, 89; 2001, 14; 2002a, 62; Eriksson et al. 2002, 308.

³⁰⁸ Watson, 1993.

³⁰⁹ Eriksson, 1987b, 83; Eriksson & Barbosa da Silva, 1991, 26.

³¹⁰ Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen. 2002, 309; Eriksson & Lindström, 2007, 7; Lindström, U. Å., Lindholm Nyström, L. & Zetterlund, J. E. 2014, 177.

³¹¹ Kangasniemi & Haho, 2012; Malchau, 2001.

³¹² Holmdahl, 1994; Matilainen, 1997.

³¹³ Eriksson, 1987a, 41.

³¹⁴ Eriksson, 2002, 62; Eriksson & Lindström 2009, 6.

³¹⁵ Barbosa da Silva i Eriksson & Barbosa da Silva, 1991, 79.

³¹⁶ Eriksson, 1990, 45–46.

³¹⁷ Eriksson, 1990; Eriksson, 1992; Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000; Eriksson & Nordman, 2004; Eriksson & Lindström, 2000; Eriksson & Lindström, 2003, 3–9.

att barmhärtighet är en nödvändig betingelse för en etisk vårdrelation³¹⁸. Enligt Watson förmedlar caritas det djupt etiska i vårdandet³¹⁹. I vårdrelationen förmedlar vårdaren kärlek, tro och hopp genom att ansa, leka och lära, och tron i vårdgemenskapen syns i en kärleksgärning, enligt Eriksson³²⁰. Högström framhäver att all verklig tro innebär tjänande³²¹. Vårdandets grundkategori, lidande, motiverar all vård, och när vårdaren möter den lidande människan med kärlek uppstår medlidande³²². När vårdaren möter den lidande människan med medlidande, ser vårdaren på människan med "hjärtats öga", enligt Martinsen³²³.

Kärlekens och offrandets ethos i vårdgemenskapen:

- *Vårdgemenskap utgör vårdandets meningssammanhang och har sitt ursprung i kärlekens, ansvarets och offrandets ethos, dvs. en caritativ etik*³²⁴.

Enligt Giuffra var det historiska vårdandets hjärta altruism³²⁵, och Austgard framhäver att den osjälviska kärleken höjde vårdandet till en konst³²⁶. Caritasmotivet, kärlek och barmhärtighet, innebär att vårdaren söker den andras väl och är redo att göra någonting mer än det hon måste, och detta kräver uppoffring av vårdaren³²⁷. Det evidenta vårdandet förutsätter att vårdaren kan se bortom sig själv mot den andra³²⁸. Enligt Eriksson välkomnas den lidande människan till en caritativ vårdrelation präglad av ett lyhört lyssnande till patientens berättelse³²⁹. Martinsen talar om den etiska appellen att hjälpa och menar med detta hur den lidande människans nöd kallar vårdaren. För att höra denna vädjan krävs sensitivitet av vårdaren.³³⁰

Den caritativa vårdetiken utvecklas med förankring i vårdandets ethos och syns i vårdarens inre hållning³³¹, och när man har tillägnat sig vårdandets ethos och handlar

³¹⁸ Arman, Ranheim, Rydenlund, Rytterström & Rehnsfeldt, 2015, 291.

³¹⁹ Watson, 2005, 913–914.

³²⁰ Eriksson, 1985; 1987a, 28; 1987b.

³²¹ Högström, 2016a, 242, 243.

³²² Eriksson, 1992, 89; 1994, 7; 2000, 461; 2001, 14; 2002a, 62.

³²³ Arman, Ranheim, Rydenlund, Rytterström & Rehnsfeldt, 2015, 289.

³²⁴ Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen. 2002, 309; Eriksson & Lindström, 2007, 7; Lindström, U. Å., Lindholm Nyström, L. & Zetterlund, J. E. 2014, 177.

³²⁵ Giuffra, 2013.

³²⁶ Austgard, 2008.

³²⁷ Eriksson, 1992, 185; 2000, 466; 2002a, 62; Lindström et al. 2014, 174. Caritas är det grundläggande motiven också inom vårdvetenskapen (Lindström et al, 2014, 174).

³²⁸ Eriksson, 2013b, 70–72; Eriksson & Lindström, 2003, 9–12; Eriksson & Lindström, 2009, 6,7.

³²⁹ Eriksson, 1995, 27; 2000, 467. Roach (1992, 67) betonar också medlidande och den tillitsfulla vårdrelationens vikt och betydelse. Hon talar om 5 C: n och framhäver att professionell vård förverkligas i "Compassionate and competent acts; in relationships qualified by confidence; through informed, sensitive conscience; and through commitment and fidelity (...)"

³³⁰ Martinsen, 2000, 110–112.

³³¹ Eriksson, 1992, 89; 1995, 4, 10; 2001, 14; 2002a, 62; 2013, 78. Armgard i Eriksson (1995, 14–15, 31) framhäver att den humanistiska etiken är otillräcklig som en grund för vårdandet, för den kan inte förklara och förstå livet som en kamp mellan det goda och det onda.

enligt sina värden syns det i ett "leverne"³³². Eriksson framhäver att när teorin blir ethos och inre kraft hos vårdaren syns det i vårdarens väsen som en utstrålning, claritas³³³. Det finns också ett nära samband mellan claritas och caritas eftersom kärleken frambringar glädje och ljus³³⁴. Enligt Eriksson vägleder claritas, ljuset, vårdaren till det goda och sköna vårdandet³³⁵, hjälper vårdaren att se och inse och skapar "tonen"³³⁶. Nåden påpekar att claritas lyser upp grundordningen, ger djupare förståelse för verkligheten och vägleder och befrämjar caritativ vård. Det sanna och det goda strålar ljus och presenterar sig själv i det sköna som strålar ut. Det sköna är claritas väsen som också har en stark förbindelse med det gudomliga, enligt Nåden³³⁷.

Helhet som hälsans och lidandets syfte:

- *Hälsa innebär en rörelse i vardande, varande och görande mot helighet, vilket är förenligt med lidande*³³⁸.

Hälsa betyder integration, helhet och helighet men inte nödvändigtvis frånvaro av sjukdom³³⁹, och hälsa har förbindelse med uthärdligt lidande³⁴⁰. Enligt Eriksson är lidandet en del av det mänskliga livet och kan leda till människans inre utveckling mot en större helhet, men lidandet är alltid en kamp mellan det goda och det onda³⁴¹. Enligt Widerquist och Davidhizar³⁴² hjälper sjuksköterskan patienten att finna mening i sitt lidande. Genom uthärdat lidande kan människan nå en djupare harmoni³⁴³ och uppleva försoning, och då kan människan även känna glädje och finna mening i sitt lidande, enligt Eriksson³⁴⁴.

³³² Eriksson och Lindström hänvisar till Gadamer (1988, 44, 619) praxisbegrepp som ses som ett "leverne" (Eriksson & Lindström, 2009, 6).

³³³ Eriksson, 2001; Eriksson, 2003, 24: "När theoria blir ethos innebär det att teorin av sig själv omsätter sig i ethos, dvs. blir ett viktigt grundvärde hos den enskilda vårdaren och blir således synligt i hela hållningen (karaktären) och handlingen. Teori är att sträva mot något högre, bättre, det heliga och det sanningslika. När människan blir bärare av ett sant ethos får hon även en form av claritas, en utstrålning som vittnar om en inre kraft och glädje."

³³⁴ Eriksson, 1990, 70, 87.

³³⁵ Eriksson, 2013b, 70–72.

³³⁶ Eriksson, 2013b, 73–76; Eriksson, 2016. Professor Katie Erikssons föreläsning 15.11.2016 i "Hermeneutiken som sammanflätare av vetande och verklighet" på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14–15.11.2016.

³³⁷ Nåden, 2016. Professor Dagfinn Nådens föreläsning "Claritas som enhetens bevarare och sammanflätare" 14.11.2016 på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14–15.11.2016.

³³⁸ Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen. 2002, 309; Eriksson & Lindström, 2007, 7; Lindström, U. Å., Lindholm Nyström, L. & Zetterlund, J. E. 2014, 177.

³³⁹ Eriksson, 1984; 2001, 14, 2002a, 62. Watson (1993) talar om högre grad av harmoni och upplevelsen av hälsa oberoende av hälsotillståndet.

³⁴⁰ Eriksson, 1994; 1992, 89; 2001, 14. Martinsen och Eriksson ser lidandet som en del av hälsan (Arman, Ranheim, Rydenlund, Rytterström & Rehnsfeldt, 2015, 292).

³⁴¹ Eriksson, 1994, 11–16, 53–54.

³⁴² Widerquist & Davidhizar, 1994, 647–652.

³⁴³ Eriksson, 2000, 464, 465.

³⁴⁴ Eriksson, 1994, 11–16, 53–54.

De axiom och teser som har lyfts fram och som handlar om enheten människan och människans värdighet samt ansvar för den andra och tjänande i kärlek och barmhärtighet samt helhet som hälsans och lidandets syfte är relevanta för denna forskning. De harmoniserar med det historiska vårdandets väsen, möjliggör ett djupare inträngande i substansen, har betydelse för förståelsen av det tidiga vårdandets idé och hjälper forskaren att sätta sig in i forskningens tematik. Forskningen utgår från de ovanstående axiomen och teserna. Den erkänner människans absoluta värdighet och en holistisk människobild, lidandet som vårdandets grundkategori och en naturlig del av det mänskliga livet samt caritasmotivet och kärlekens och offrandets ethos som vårdandets och vårdetikens grund.

Forskaren väljer alltid ett bestämt perspektiv på sin forskning³⁴⁵ som utgör ramen för tolkningen och anger sättet att se³⁴⁶. Det egna perspektivet är avgörande för tolkningen och förståelsen, och det finns ingen förståelse utan förförståelse³⁴⁷. Siktet, vårdvetenskapens teorikärna, innehåller det sanningslika³⁴⁸ och "anger tonen" för sökandet³⁴⁹. En förståelse och förankring i de grundläggande värdena ger kraft och öppenhet till forskningen³⁵⁰.

Det humanvetenskapliga perspektivet är historiskt och innebär att kunskap om det historiska behövs för att förstå det nutida³⁵¹. Det historiska är vårdvetenskapens meningsbärande grund, och i vårdvetenskaplig forskning ses och betonas traditionens värde³⁵² och dess möjlighet att berika vårdandets väsen³⁵³. Inom caringtraditionen fokuserar forskningen på vårdandets sak och väsen där forskningens uppgift är att göra vårdandets inre kärna synlig³⁵⁴ och iakttä spår av denna kärna³⁵⁵. Eriksson och Lindström framhäver att när vårdandets ursprungliga "text" och ideal tydliggörs fortlever den

³⁴⁵ Eriksson, 1992, 92–93; Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen. 2002, 310.

³⁴⁶ Halldén (1981) säger att personliga värderingar och intressen spelar en stor roll när vi väljer ett intresseområde och betonar att man ska klargöra dessa grundläggande antaganden; Liedman (1998, 144) anser att människans förståelsehorisont bestäms av hennes förväntningar, föreställningar och värderingar; Hamilton i Lusk (1997, 356) påpekar att när forskaren väljer ett perspektiv underlättar det analysen och tolkningen av svaren samt hjälper läsaren att ta ställning till forskarens utsagor; Carlsson (1991, 93) betonar att forskaren tolkar och observerar utifrån sin egen kontext. Forskaren måste då vara medveten om sitt tolkningsperspektiv och förstå hur det kan påverka forskningsresultatet.

³⁴⁷ Gadamer, 2004, 484.

³⁴⁸ Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen, 2002, 311.

³⁴⁹ Eriksson & Lindström, 2000, 8; 2009, 6.

³⁵⁰ Eriksson & Lindström, 2000, 7, 10–11.

³⁵¹ Eriksson 1992, 33–34.

³⁵² Eriksson, 2001; Eriksson, 2002a, 63; Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen, 2002, 310.

³⁵³ Eriksson, 2002a, 63.

³⁵⁴ Eriksson & Lindström 2009, 4,5. Med "saken" hänvisar författarna till Gadamer och till vårdandets verkliga väsen och sanningsinnehåll.

³⁵⁵ Eriksson & Lindström, 2000, 8.

historiska synen och visionen. I den caritativa vårdens ethos kan denna levande tradition hittas.³⁵⁶

Kunskapssökande sker i enlighet med den hermeneutiska traditionen som utgår från en öppen och föränderlig kunskapssyn³⁵⁷ och syftar till bildning, till en djupare förståelse av vårdandets sak och tradition³⁵⁸. Förståelsen växer fram under forskningens gång. Siktet är primärt och metoden sekundär. Metoden ska överensstämma med den ontologiska grunden, och bör inte vara strikt bestämd på förhand så att den inte utgör ett hinder för sökandet efter sanningen.³⁵⁹ När vetande och verklighet sammanflätas i hermeneutikens anda, formar trådarna en ny fläta eller knut men de ursprungliga färgerna på trådarna syns och lever vidare, enligt Eriksson³⁶⁰.

³⁵⁶ Eriksson & Lindström, 1999b, 358–362.

³⁵⁷ Eriksson & Lindström 2009, 4.

³⁵⁸ Eriksson, 2002a, 63; Eriksson & Lindström 2009, 5.

³⁵⁹ Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen, 2002, 310, 311; Eriksson & Lindström, 2007, 17; Eriksson & Lindström 1999b, 360.

³⁶⁰ Eriksson, 2016. Professor Katie Erikssons föreläsning 15.11.2016 i "Hermeneutiken som sammanflätare av vetande och verklighet" på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14–15.11.2016.

5. INRIKTNING OCH METODER

I detta kapitel beskrivs forskningens metodologi och forskarens arbetssätt. Syftet med forskningen är att fördjupa förståelsen för vårdandets väsen genom att få en djupare förståelse för vårdandets idé vid sjukskötartutbildningens början vid Kaiserswerth under 1800-talets första hälft. Inledningsvis används en idéhistorisk metod som dock visade sig vara otillräcklig för tolkning av texter med djupare innebörd, och en filologisk metod tillkommer i läsningen och tolkningen av materialet. Den filologiska metoden svarar bättre på de framväxande frågorna, och en ytterligare fördjupning av texters och ords mening nås. Analys, bearbetning och tolkning av materialet samt valda metoder presenteras i ett analyschema, tabell 2 (s. 42).

Först i kapitlet presenteras den idéhistoriska metoden och därefter den filologiska metoden. Filologins egenart framkommer i betoningen på *ord*, *läsning* och läsarens *främlingskap*. Efter metodavsnittet presenteras den hermeneutiska tolkningen och kapitlet avslutas med en sammanfattning.

I nedanstående tabell (Tabell 2, s. 42) framträder i de två översta rutorna i de sju lodräta kolumnerna forskningens olika skeden vad gäller val och analys av material. I de följande rutorna i de lodräta kolumnerna presenteras vad skedet i fråga innebär. Där beskrivs hur materialet bearbetats vid respektive skede. I de följande rutorna i de lodräta kolumnerna framkommer det valda angreppssättet samt fokus på idéns innehållsliga analys. I de näst sista rutorna i de vertikala kolumnerna framkommer hur läsning och analys av material sker parallellt med den hermeneutiska tolkningen, och i de nedersta rutorna i de lodräta kolumnerna framkommer de aktuella metoderna vid varje skede. Streckade linjer i figuren innebär att gränsen är inte så tydlig.

Tabell 2. *Analysschema*

1. Skede	2. Skede	3. Skede	4. Skede	5. Skede	6. Skede	7. Skede
Val av material	Analyssteg 1 (Taylor & Bodgan, 1984)	Analyssteg 2 (Taylor & Bodgan, 1984)	Analyssteg 3 (Taylor & Bodgan, 1984)	Analyssteg 4 (Taylor & Bodgan, 1984)	Analyssteg 5 (Taylor & Bodgan, 1984)	Resultatets inre ordning utarbetas
1) <i>Fliedner Kulturstiftungs</i> på förhand valda material rörande vårdandets idé vid Kaiserswerth 2) Genomgång av materialet och val av relevanta texter => Cirka 2 500 sidor text	Noggrann läsning och nedteckning av intuitiva idéer och tankar om vårdandets idé => Materialet går igenom och begränsas till cirka 2 000 sidor text. Texterna som närmare rör det historiska vårdandets idé väljs	Noggrann läsning och anteckning av teman/idéer som stiger fram	Kategorier av de meningsbärande enheterna konstrueras => 8 kategorier: AB (Amt/Beruf dvs. tjänst), A (anda), K (kärlek), LA (lidande & andlighet), B (barmhärtighet), T (tjänande), MM (Marta & Maria) och S (självuppoffring) => vårdandets idé börjar synas	Teman/idéer utvecklas genom studerande av de meningsbärande enheternas relationer och genom systematisering => De meningsbärande enheternas relationer studeras och systematiseras men utvecklingen av teman/idéer kräver ytterligare fördjupning i texter och deras mening. Vårdandets idémönster börjar synas	Kategorier och deras relationer samt teman/idéer granskas på nytt med filologins långsamma läsning och med fokus på orden => De meningsbärande enheterna genomgås och änyo undras vad som är texternas mening => Mer djupgående idéer utvecklas, vävs samman till en helhet och en helhetsbeskrivning och en sammanfattande syntes av resultatet görs. Vårdandets idémönster framkommer. => Idéer om vård i kärlek, kapitel 7	Vårdandets centrala idéer vid Kaiserswerth relateras till varandra och vårdandets inre ordningen framträder => Resultatets inre ordning, kapitel 8
	Det analytisk-kritiska närmelsesättet (Wilenius, 1981) Den innehållsliga idéanalysen (Grenholm, 1981)	Det analytisk-kritiska närmelsesättet (Wilenius, 1981) Den innehållsliga idéanalysen (Grenholm, 1981)	Det analytisk-kritiska närmelsesättet (Wilenius, 1981) Den innehållsliga idéanalysen (Grenholm, 1981)	Det analytisk-kritiska närmelsesättet (Wilenius, 1981) Den innehållsliga idéanalysen (Grenholm, 1981)	Det filologiska närmelsesättet och läsningen (Jordheim, 2003)	Det filologiska närmelsesättet och läsningen (Jordheim, 2003)
<i>Hermeneutisk tolkning <-></i>	<i>Hermeneutisk tolkning <-></i>	<i>Hermeneutisk tolkning <-></i>	<i>Hermeneutisk tolkning <-></i>	<i>Hermeneutisk tolkning <-></i>	<i>Hermeneutisk tolkning <-></i>	<i>Hermeneutisk tolkning <-></i>
Idéhistorisk metod	Idéhistorisk metod	Idéhistorisk metod	Idéhistorisk metod	Idéhistorisk metod	Filologisk metod	Filologisk metod

Den idéhistoriska metoden

Forskningens syfte är att fördjupa kunskapen om vårdandets väsen. Som metod och inriktning används först en idéhistorisk metod som bäst anses svara på forskningsfrågan. Fokuset ligger på vårdandets idé vid Kaiserswerth och idéns innehåll och grund.

Idéhistoria studerar de idéer och tankar som under olika tider har varit rådande och influerat det mänskliga tänkandet. Kunskap om och förståelse för idéns ursprung och uppkomst behövs för att kunna få en djupare förståelse för idéns sanna väsen. Idén bör också fogas in i ett vidare sammanhang och relateras till den samhällsreliga, kulturella och andliga utvecklingen.³⁶¹ De yttre omständigheterna, kontexten, förklarar dock inte människans tänkande, utan det är de inre upplevelserna som påverkar människan³⁶². Idéhistorisk forskning framhäver historias och traditionens betydelse i utveckling av teorier³⁶³.

Inom idéhistorisk forskning betonas substans snarare än teorier och metoder. Forskningsfrågan vägleder förfaringsättet, och metoden förstås som ett sätt att se och förhålla sig till materialet. Den framträdande helhetsbilden av idén utgör forskningens resultat, det vill säga den historiska idén förklarar sig självt.³⁶⁴

Det finns tre närmelsesätt i idéhistorisk forskning, enligt Wilenius. Dessa kallas det analytisk-kritiska närmelsesättet, det genetisk-fenomenologiska närmelsesättet och det samhällshistoriska närmelsesättet. I det analytisk-kritiska närmelsesättet ligger fokuset på idéns innehåll, struktur och grund. Vid detta används olika analysmetoder.³⁶⁵ Närmelsesätten går dock in i varandra och forskningens syfte är bestämmande i valet av det mest tillämpbara närmelsesättet³⁶⁶. I denna forskning används det analytisk-kritiska närmelsesättet. För att uppnå förståelse för det historiska sammanhanget utnyttjas historisk, idéhistorisk och teologisk stödlitteratur, men det historiska meningssammanhanget fungerar mera som en förståelsehorisont.

Enligt Carlsson finns det inga allmänt använda regler för att analysera datamaterial i kvalitativa forskningar, och beskrivning och tolkning av material sker fortlöpande³⁶⁷. I den här undersökningen granskas texter med hjälp av den innehållsrika idéanalysen som fokuserar på texternas mening och syftar till att beskriva och klargöra texternas och

³⁶¹ Grenholm, 1981, 138; Matilainen, 2002, 36; Hyrkkänen, 1984, 5; Wilenius, 1981, 13–14.

³⁶² Hyrkkänen, 1984, 6–8; Eriksson & Frängsmyr, 1999, 12.

³⁶³ Eriksson, 1992; Eriksson & al., 2002, 310.

³⁶⁴ Eriksson, 2002b, 2; Hyrkkänen, 1984, 4; Nevakivi et al., 1993, 78–80.

³⁶⁵ Wilenius, 1981, 12–16. I det genetisk-fenomenologiska närmelsesättet söks idéns ursprung och födelse samt dess grundform och omvandling. I det samhällshistoriska närmelsesättet granskas idén i ett större historiskt sammanhang. Enligt Matilainen (2002, 40) har dessa närmelsesätt under årens lopp utvecklats mot en mer tolkande riktning.

³⁶⁶ Matilainen, 2002, 40; Wilenius, 1981, 14.

³⁶⁷ Carlsson, 1991, 62.

idéernas innehåll och beskaffenhet³⁶⁸. I det konkreta analysarbetet används Taylor och Bodgans³⁶⁹ upptäckarmetod som hjälpmedel. Analysarbetet framskrider enligt Taylor och Bodgan i fem steg som beskrivs nedan, fast i enlighet med den hermeneutiska tolkningsprocessen går de olika stegen in i varandra. Enligt Matilainen³⁷⁰ sker inläsningen av materialet samt analysen och tolkningen av det ofta parallellt i idéhistorisk forskning. Likaså har i denna forskning läsning, analys och tolkning skett samtidigt och jämsides.

I tabell 2 (s. 42) framkommer läsningens och analysens sju olika skeden. Vid det första skedet genomgås det material som *Fliedner Kulturstiftung* på förhand har valt och rekommenderat. Genomgången har resulterat i cirka 2 500 sidor textmaterial om vårdandets idé i sjukskötarutbildningens början vid Kaiserswerth under 1800-talets första hälft. Vid det andra skedet (analyssteg 1 av Taylor och Bodgan³⁷¹) genomgås materialet noggrant. Texterna som närmare rör vårdandets idé väljs ut, och materialet begränsas till cirka 2 000 sidor av de mest relevanta texterna. De idéer och tankar som intuitivt stiger fram om vårdandets idé nedtecknas. Vid det tredje skedet (analyssteg 2) genomläses materialet omsorgsfullt så att det kan ske en undersökning av de teman eller idéer som träder fram. Vid det fjärde skedet (analyssteg 3) konstrueras kategorier av de meningsbärande texterna, det vill säga av de meningsbärande enheterna, det uppstår åtta kategorier³⁷², och vårdandets idé börjar synas (se närmare bilaga 2. Exempel på indelning av citaten i kategorier).

Vid det femte skedet (analyssteg 4) utvecklas teman eller idéer genom studerande av de meningsbärande enheternas relationer och genom systematisering, och vårdandets idémönster börjar synas. Enligt upptäckarmetoden borde en generalisering göras vid detta skede. Men generaliseringen skulle inte göra materialet rättvisa, och utvecklingen av teman eller idéer kräver ytterligare fördjupning i texterna och deras mening. Vid detta skede i forskningen är det motiverat att granska de meningsbärande enheterna mera i detalj och titta närmare på texters och ords innebörd. Den idéhistoriska metoden ger inte de svar som söks för det finns mer att hämta i materialet. Idéhistorien syftar till större enheter³⁷³, teman eller strömningar³⁷⁴, till en bild av tidsandan³⁷⁵ och till ett tidstypiskt tänkande³⁷⁶. Enligt Eriksson är det viktigt att "stå kvar i fragmentens värld" utan att göra

³⁶⁸ Grenholm, 1981, 4.

³⁶⁹ Taylor & Bogdan, 1984.

³⁷⁰ Matilainen, 2002, 49.

³⁷¹ Dessa fem steg hör till Taylor & Bogdans (1984) upptäckarmetod.

³⁷² Dessa kategorier är: *tjänst (Amt & Beruf), anda, kärlek, lidande & andlighet, barmhärtighet, tjänande, Marta & Maria samt självpoffring*.

³⁷³ Jordheim, 2003, 142.

³⁷⁴ Jordheim, 2003, 20–21.

³⁷⁵ Jordheim, 2003, 119, 120.

³⁷⁶ Grenholm, 1981, 138; Matilainen, 2002, 36; Hyrkkänen, 1984, 5; Wilenius, 1981, 13–14.

för snabba slutsatser och synteser³⁷⁷. Detta antyder en övergång från det idéhistoriska närmelsesättet till det filologiska. Denna övergång är dock inte så exakt utan skeden går in i varandra. Vid läsningens och analysens sjätte skede (analyssteg 5) granskas kategorierna och deras relationer samt idéerna och idéernas indelning på nytt utifrån den filologiska metoden. De meningsbärande enheterna går igenom med fokus på ordens meningsinnehåll, och ånyo ställs frågan om vad som är texternas mening. Mer djupgående idéer utvecklas och vävs samman till en helhet. En helhetsbeskrivning och sammanfattande syntes av resultatet görs, och vårdandets idémönster vid Kaiserswerth framkommer. Vid det sjunde skedet relateras vårdandets centrala idéer till varandra. Idéernas ömsesidiga förbindelser granskas och reflekteras, och vårdandets inre ordning framkommer.

Den filologiska metoden

Filologin fokuserar på texten och läsningen och är, enligt Jordheim, inte bunden till ett visst ämne utan är tvärvetenskaplig och samverkar till exempel med idéhistoria³⁷⁸. Det filologiska närmelsesättet kan således användas också i den idéhistoriskt inriktade forskningens tjänst. För att förstå tänkandet och idéerna är förståelsen av ordens mening viktig ty saken, *the thing*, uppenbarar sig i ordet, enligt Gadamer³⁷⁹.

I det följande presenteras filologins och samtidigt forskarens sätt att läsa. Det filologiska närmelsesättet innebär textnärlighet³⁸⁰, vilket syns i framhävandet av *ord*, *läsning* och *textens främlingskap*.

Orden eller språket är filologins utgångspunkt samt läsningens objekt³⁸¹. Själva texterna är viktiga och bör läsas utifrån deras egen historicitet och på deras egna villkor och inte som ett bevis för eller en berättelse om något annat, enligt Jordheim³⁸². Orden bär betydelser och erfarenheter³⁸³ samt mening i sig, och tänkandet och världen visar sig i språket³⁸⁴. Även det historiska tänkandet nås genom orden, språket och de begrepp som används³⁸⁵. Språkets verklighet är knuten till varat och till människans värld³⁸⁶. Enligt Eriksson kan

³⁷⁷ Eriksson, 2016. Professor Katie Erikssons föreläsning 15.11.2016 i "Hermeneutiken som sammanflätare av vetande och verklighet" på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14–15.11.2016.

³⁷⁸ Jordheim, 2003, 18–19, 22. Filologin betecknas som läsningens vetenskap.

³⁷⁹ Gadamer, 2004, 417.

³⁸⁰ Jordheim, 2003, 30.

³⁸¹ Den nya filologin fokuserar på "språket i historien" och med den nya filologin menas den filologi som utgår från Kosellecks begreppshistoria, Foucaults diskursanalys och Skinners talhandlingsteori (Jordheim, 2003, 8).

³⁸² Jordheim, 2003, 20–21, 119, 153–154, 204. Enligt Jordheim är det tre olika sätt på vilka språket kan vara historiskt: som *erfarenhet* /Koselleck), som *struktur och händelse* (Foucault) och som *handling* (Skinner).

³⁸³ Jordheim, 2003, 18–20.

³⁸⁴ Gadamer, 2004, 370, 417, 445.

³⁸⁵ Jordheim, 2003, 164; Koselleck i Jordheim (Jordheim, 2003, 140).

³⁸⁶ Gadamer i Jordheim, 2003, 84–85; Gadamer, 2004, 446–447.

orden avslöja någonting om människans allra innersta, för språket är så nära sammankopplat med människans varande. Orden har kraft och är också viktiga för vårdandet, för vårdandets värdegrund och arv syns och förs vidare genom de ord som används.³⁸⁷ Det historiska utgör vårdandets bärande substans³⁸⁸, men de etiska orden som bär vårdandets sanna kärna kan också bli bortglömda och försvinna om de inte används, enligt Eriksson³⁸⁹.

Läsningens syfte i denna undersökning är att fånga upp de gamla texternas egen betydelse och historicitet och undvika generaliseringar och förenklingar. Ambitionen är att kunna hitta och lyfta fram också de etiska orden som bär vårdandets innersta kärna och kan fördjupa kunskapen om vårdandets väsen och som riskerar att bli bortglömda.

Läsningen och speciellt den långsamma läsningen är viktig för det filologiska närmelsesättet. Den långsamma läsningen betyder att det ges tid till texten så att textens väsen får framträda och texten respekteras³⁹⁰. Respekt för texten syns också i ordet filologi. Enligt Jordheim härstammar ordet filologi från de grekiska orden *philia*, kärlek, och *logos*, ord, och det grekiska ordet *philologia* översatts ofta till "kärlek till ord eller språk"³⁹¹. Gadamer översätter ordet filologi till "glädje över den betydelse som uttrycks", enligt Jordheim³⁹².

I den historiska texten är dåtid och nutid samtidigt närvarande. För att kunna upptäcka ordens ursprungliga mening i deras sammanhang och tolka rätt måste man lyssna noggrant på vad texternas författare har att säga.³⁹³ Läsningen kräver öppenhet, och när den historiska texten alltid är ett svar på en fråga, bör forskaren försöka reda ut vad den ursprungliga frågan är, enligt Gadamer³⁹⁴.

Denna undersöknings texter ger en bild av och en väg till de dåtida människornas tänkande och grundläggande värden, men förutsätter en vilja att förstå och att man lägger tid på läsningen. De gamla texterna närmas med beaktande utifrån deras egna historiska värden³⁹⁵ och med respekt och kärlek³⁹⁶ så att texternas mening och betydelse kan visa sig och författarnas röster blir hörda. Forskaren ger tid till läsandet och låter texten tala och försöker vara öppen för textens framväxande mening³⁹⁷.

³⁸⁷ Eriksson, 2003, 26–27, 31.

³⁸⁸ Eriksson, 2002c, 15, 31.

³⁸⁹ Eriksson, 2013b, 71.

³⁹⁰ Jordheim, 2003, 30.

³⁹¹ Jordheim, 2003, 30.

³⁹² Jordheim, 2003, 30.

³⁹³ Gadamer, 2004, 391–392, 458.

³⁹⁴ Gadamer, 2004, 366–367.

³⁹⁵ Jordheim, 2003, 153–154.

³⁹⁶ Se Jordheim, 2003, 30.

³⁹⁷ Se Gadamer, 2004, 366–367; Jordheim, 2003, 30.

Främlingskap präglar det filologiska närmelsesättet. Jordheim påpekar att när man läser gamla texter måste man ta hänsyn till att de inte är skrivna och riktade till oss. Detta innebär att det inte är möjligt att helt veta vad deras författare har menat.³⁹⁸ Man måste vara medveten om att texttolkningen alltid lämnar utrymme för tveksamheter.³⁹⁹ Gadamer hänvisar till Thomas av Aquino som har konstaterat: "the word is like a mirror in which the thing is seen"⁴⁰⁰, det vill säga ordet reflekterar saken som en spegelbild. Gadamer talar om textens främlingskap eller annanhet⁴⁰¹. Eriksson och Lindström⁴⁰² gestaltar främlingskapen som ett "mellanrum" och hänvisar till Gadamers uttryck "emellan". Enligt Gadamer⁴⁰³ är *in-between* hermeneutikens sanna ort där tolkarens förförståelse och textens annanhet möts.

Texten kännetecknas av främlingskap. Men även om texten inte kan förstås som dess författare har avsett, är den dock den text och det uttryck som dess författare har lämnat eftervärlden, enligt Gadamer.⁴⁰⁴ Författaren har velat ge texten till läsaren, och genom denna text lär vi också känna dess författare⁴⁰⁵. Enligt Jordheim borde textens särpräglade och främmande natur bevaras och texten får inte tvingas in i ett givet fack⁴⁰⁶.

I denna undersökning erkänns och accepteras texternas "annorlunda"⁴⁰⁷ karaktär. Texterna och orden kan inte öppna sig fullt ut, och det är inte möjligt att riktigt förstå vad deras författare har menat⁴⁰⁸. Texterna behandlas med respekt, och man har förståelse för att författaren har velat lämna efter sig dessa texter⁴⁰⁹.

Den hermeneutiska tolkningen

Enligt Gadamer har den skrivna texten befriat sig från sin författare och är fri att skapa nya relationer. Tolkningen sker i dialog mellan nutid och dåtid. Förståelsen äger rum i tolkningen, det vill säga förståelsen är redan en tolkning. Tolkningen förutsätter en kontinuerlig dialog mellan texten och läsarens förförståelse. För att riktigt förstå textens mening måste läsaren sätta sin förförståelse "på spel".⁴¹⁰ Nygren framhäver att forskaren

³⁹⁸ Jordheim, 2003, 17, 112, 216.

³⁹⁹ Lönnroth, 2007, 119.

⁴⁰⁰ Thomas av Aquino i Gadamer (Gadamer, 2004, 424).

⁴⁰¹ Gadamer, 2004, 391.

⁴⁰² Eriksson & Lindström, 2007, 10.

⁴⁰³ Gadamer, 2004, 263.

⁴⁰⁴ Gadamer, 2004, 391.

⁴⁰⁵ Jordheim, 2003, 216.

⁴⁰⁶ Jordheim, 2003, 202.

⁴⁰⁷ Se Jordheim, 2003, 199. Foucault och Skinner i Jordheim anser att det förflutna kan inte reduceras till något bakomliggande, känt och välbekant, det kan lära oss något i kraft av att vara *annorlunda*.

⁴⁰⁸ Se Jordheim, 2003, 17, 112, 216.

⁴⁰⁹ Se Jordheim, 2003, 216.

⁴¹⁰ Gadamer, 2004, 390–391, 397–398, 458–459.

bör granska sina frågor om texten inte öppnar sig och anser att klarhet och otvungenhet vittnar om att forskaren har förstått rätt⁴¹¹.

Enligt Eriksson och Lindström menar Gadamer med förståelse att se sakens mening⁴¹². Gadamer framhäver att textens mening gör sig gällande, *asserts itself*, och bedärar, *captivates*, tolkaren. När textens mening uppenbarar sig fångslar texten läsaren såsom det sköna fångslar människan och läsaren förstår dess mening. Tolkaren bör dock hela tiden ifrågasätta och granska sin tolkning för att sanningen får framkomma.⁴¹³ Ingen tolkning eller förståelse är fri från förförståelse. Tolkaren måste vara medveten om sin förförståelse och lägga sina förutfattade meningar, som snabbt erbjuder sig själva, *suggests itself*, åt sidan, enligt Gadamer.⁴¹⁴

I förståelse sker en horisontsammansmältning när den sanning som avslöjas berör läsarens förförståelse och saken blir gemensam, det vill säga både författarens och läsarens⁴¹⁵. Förståelsen leder till ett nytt seende där människan "ser" och "inser"⁴¹⁶ något nytt, och en horisont utvidgas⁴¹⁷. Enligt Klockars förutsätter förståelsen viljan att "se något från någon annans eller ett annat perspektiv"⁴¹⁸.

Enligt det humanvetenskapliga perspektivet är verkligheten rik på nyanser, och det finns inga absoluta sanningar⁴¹⁹. Vårdvetenskapens ethos förespråkar öppenhet och påminner om att sanningen som ger sig till känna alltid är vår tolkning av saken⁴²⁰. Fredriksson⁴²¹ hänvisar till Schmidt som menar att sanningen som avslöjas inte är en absolut sanning, utan en sanning "inom den förståelsehorisont som skapas av språket och historien"⁴²², och den är inte oföränderlig.

I denna undersökning försöker forskaren lägga sina förutfattade meningar, som snabbt "erbjuder sig själva"⁴²³, åt sidan. Forskaren försöker vara lyhörd för texternas tal och med Lindströms⁴²⁴ ord "dröja kvar i undran". Forskaren för dialog⁴²⁵ med texter och försöker

⁴¹¹ Nygren, 1982, 428, 453.

⁴¹² Eriksson & Lindström, 2007, 8.

⁴¹³ Gadamer, 2004, 484.

⁴¹⁴ Gadamer, 2004, 461.

⁴¹⁵ Gadamer, 2004, 370, 390, 480.

⁴¹⁶ Eriksson & Lindström, 2007, 13.

⁴¹⁷ Gadamer, 2004, 390.

⁴¹⁸ Klockars, 2003, 8.

⁴¹⁹ Eriksson 1992, 33–34.

⁴²⁰ Eriksson, 2003, 25.

⁴²¹ Fredriksson, 2007.

⁴²² Schmidt i Fredriksson (Fredriksson, 2007, 28).

⁴²³ Se Gadamer, 2004, 461.

⁴²⁴ Lindström, 2016. Professor Unni Å. Lindström 15.11.2016 på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14–15.11.2016.

⁴²⁵ Se Gadamer, 2004, 398.

vara öppen för nya frågor och svar, för att texternas mening och det tidiga vårdandets idé kan visa sig och en tolkning växa fram.

Med den hermeneutiska tolkningen under forskningens alla skeden (se tabell 2, s. 42) menas den kontinuerliga dialogen med texten, när forskaren försöker att förstå textens mening och idéer. Enligt Gadamer är förståelsen redan en tolkning⁴²⁶.

Sammanfattning

I början av undersökningen används den idéhistoriska metoden med fokus på vårdandets idé och på idéns innehåll och grund. Av de idéer som framträder kring det tidiga vårdandet vid Kaiserswerth formas åtta kategorier⁴²⁷. Idéerna utvecklas och systematiseras och vårdandets idémönster börjar synas. Vid fördjupningen av idéerna används den filologiska metoden. Kategorierna och idéerna granskas på nytt utifrån den filologiska metodens långsamma sätt att läsa⁴²⁸ och fokuseras på texters och ords meningsinnehåll. Den filologiska metodens textnärhet som präglas av lyssnande bidrar till att texternas och ordens mening får framträda⁴²⁹, och vårdandets idémönster och inre ordning kan växa fram. De metoder som valts förefaller gynnsamma med tanke på undersökningens syfte.

Den hermeneutiska tolkningen syftar till förståelse. Texterna närmas med öppenhet⁴³⁰ och kärlek⁴³¹ som yttrar sig i respekt⁴³² för de gamla skrifterna och för deras författare. Forskaren försöker "stå kvar i fragmentens värld" utan att göra förhastade tolkningar⁴³³, ämnar förstå vad texterna har att säga⁴³⁴ men erkänner att texterna inte öppnar sig helt och hållet⁴³⁵. Genom den hermeneutiska dialogen med texten framkommer textens mening⁴³⁶, och den klara och okonstlade meningen kan anses vittna om att forskaren har förstått rätt⁴³⁷.

⁴²⁶ Gadamer, 2004, 390–391, 397–398, 458–459.

⁴²⁷ *Tjänst (Amt & Beruf), anda, kärlek, lidande & andlighet, barmhärtighet, tjänande, Marta & Maria samt själoupoffring.*

⁴²⁸ Se Jordheim, 2003, 8, 19, 30.

⁴²⁹ Se Jordheim, 2003, 30.

⁴³⁰ Se Gadamer, 2004, 366–367.

⁴³¹ Se Jordheim, 2003, 30.

⁴³² Se Jordheim, 2003, 30.

⁴³³ Eriksson, 2016. Professor Katie Erikssons föreläsning 15.11.2016 i "Hermeneutiken som sammanflätare av vetande och verklighet" på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14–15.11.2016.

⁴³⁴ Se Gadamer, 2004, 458.

⁴³⁵ Se Jordheim, 2003, 17, 112, 216.

⁴³⁶ Se Gadamer, 2004, 398.

⁴³⁷ Se Nygren, 1982, 428, 453.

6. DET HISTORISKA SAMMANHANGET

I detta kapitel presenteras först sjukvårdens och diakonins utveckling i Europa från tiden efter Kristus. Sedan redovisas de allmänna förhållandena och sjukvårdens utveckling i 1800-talets Tyskland. Därefter presenteras Kaiserswerths diakonissanstalt och dess utveckling samt Florence Nightingale och hennes anknytning till Kaiserswerths diakonissanstalt. Syftet med detta kapitel är att ge en bild av de centrala idéernas kontinuitet, utveckling och ursprung.

Sjukvårdens och diakonins utveckling i Europa

Sjukvårdens historia går långt tillbaka i tiden, men om dess äldsta tid och tidiga historia vet man inte mycket, enligt Holmdahl⁴³⁸. Tallberg påpekar att det redan under förkristen tid fanns någon form av humanitär sjukvård, men under kristendomen blev den mera allmänt. Kärlek till nästan betonades, och vårdandet av den sjuka medmänniskan ansågs vara den kristna människans etiska uppgift och skyldighet. Tallberg framhäver att kristendomen i hög grad har påverkat sjukvården.⁴³⁹ Efter det romerska rikets delning år 395 förföll den medicinska vården, men sjukvården började utvecklas på grund av det religiösa tänkandet. Sjukvården sköttes först av diakonissor och matronor och senare av nunnor, enligt Holmdahl.⁴⁴⁰ Diakonissor arbetade i församlingarna under många århundraden men med tiden upphörde deras arbete⁴⁴¹. I den västerländska kyrkan fanns diakonissans tjänst fram till det sjunde århundradet och i den österländska kyrkan fram till det elfte århundradet⁴⁴². Enligt Czaika övertog kyrkan allt fler sociala uppgifter från staten i det romerska riket när kristendomen på 300-talet blev tillåten i och med religionsfriheten. Församlingarnas diakonitjänst förflyttades mer och mer till sociala institutioner och till diakonocentrum⁴⁴³ och längre fram i tiden till klostren. Klostren tog över det barmhärtiga arbetet, och församlingarnas diakonitjänst omformades och institutionaliserades, enligt Czaika.⁴⁴⁴

På 1100-talet grundades hospitalordnar såsom Johanniterna, Tempelriddarna och Tyska ordensherrarna⁴⁴⁵. Den äldsta andliga riddarorden är Johanniterorden. Johanniterbröderna var munkar i det kloster som neapolitanska köpmän byggde i Jerusalem år 1048 och som omnämns av Johannes Döparen. Munkarnas uppgift var att

⁴³⁸ Holmdahl, 1994, 8.

⁴³⁹ Tallberg, 1991, 91.

⁴⁴⁰ Holmdahl, 1994, 19–25.

⁴⁴¹ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 1.

⁴⁴² 4. Quartalhäft 1849, 9. (*Erneuerung des apostolischen Diakonissen-Amtes vor und nach der Reformation des 16. Jahrhunderts*). Flidner hänvisade till Blackmore's christliche Alterthümer 1. Thl. S. 164. Augusti's Denkwürdigkeiten XI, 220 [u.å.]; Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 11. November und Dezember.

⁴⁴³ Den första diakonala institutionen, Basilius från Caesarea, grundades år 370 och inrymde ett sjukhus, ett barnhem, ett hus för fattiga, ett hospice och ett kloster (Czaika, 2009, 25).

⁴⁴⁴ Czaika, 2009, 24–26.

⁴⁴⁵ Czaika, 2009, 26.

vårda sjuka och fattiga.⁴⁴⁶ Sjukvården utövades inom riddarordnar och inom klosterverket, men också några kvinnliga samfund, till exempel beginerna, deltog i det kristliga barmhärtighetsarbetet⁴⁴⁷. Beginerna grundlade sin verksamhet på 1200-talet i Nederländerna som ett fritt kvinnligt samfund utan löften. Beginerna levde tillsammans och tog hand om de sjuka och fattiga.⁴⁴⁸ Från och med 1100-talet började allmänna sjukhus byggas, men sjukvården sköttes fortfarande i den kristliga barmhärtighetens anda⁴⁴⁹. När stadsstaterna uppstod på 1300-talet, ansågs att städerna skulle ansvara för sina sjuka, och sjukhusen övertogs från kyrkan⁴⁵⁰. På 1400-talet och vid reformationen på 1500-talet tog städerna och myndigheterna ännu mer kontroll över de sociala inrättningarna⁴⁵¹. Vid reformationen stängdes de flesta klostren, och de världsliga myndigheterna tog sig an kyrkans uppgift att sköta de sjuka⁴⁵². Enligt Tallberg avtog det kristliga barmhärtighetsarbetet, "Caritas"-verksamhet, efter reformationen. Sjukvården i de allmänna sjukhusen tog hand om obildade och okunniga människor, och sjukhusen var ofta i fruktansvärt skick.⁴⁵³

I Valdensernas⁴⁵⁴ och i de böhmiska och mähriska brödernas⁴⁵⁵ kyrka hade den kvinnliga diakonistjänsten återupplivats på 1400-talet, och diakonissorna ansvarade för kvinnornas uppfostran och vård⁴⁵⁶. Även Luther hade önskat återuppväcka diakonissverksamheten men saknade människor som skulle ta hand om uppgiften⁴⁵⁷. Från 1500-talets andra hälft försökte olika konfessioner förnya sin diakonala eller karitativa verksamhet, och i den protestantiska kyrkan blev den sociala verksamheten en statskyrklig uppgift⁴⁵⁸. Den evangeliska kyrkan, till exempel i Holland, England, Wesel i Tyskland och i furstendömet Sedan, försökte återigen ordna diakonistjänsten⁴⁵⁹. I furstendömet Sedan hade fursten anslutit sig till reformationen år 1559 och gav skydd åt de franska protestanterna. Fursten

⁴⁴⁶ Der Armen- und Krankenfreund 1852, 29. Juli und Augusti.

⁴⁴⁷ Snellman, 1912, 9–12.

⁴⁴⁸ Höjer, 1905, 91–92. På 1300-talet fanns beginerna också i Vadstena kloster i Sverige.

⁴⁴⁹ Holmdahl, 1994, 23.

⁴⁵⁰ Tallberg, 1991, 91–92.

⁴⁵¹ Czaika, 2009, 28.

⁴⁵² Holmdahl, 1994, 26.

⁴⁵³ Tallberg, 1991, 92–93.

⁴⁵⁴ Ett kristet samfund från 1100-talet från Lyon, Frankrike. Dess grundare var en rik köpman, Pierre Valdes, som sålde all sin egendom och gav den till fattiga. Han ägnade sig åt Kristus och började predika bot och bättring. Valdenserna var kritiska mot kyrkan och blev förföljda och vandrade ända till Tyskland och till Böhmen. Valdenserna anslöt sig år 1532 till reformationen.

(<http://www.chiesavalde.org/eng/pages/history/valdo.php>; Rosendal 1890, II. osa XI.)

⁴⁵⁵ Valdenserna och böhmiska och mähriska bröderna kritiserade påven och den katolska kyrkan och blev förföljda och bannlysta. Flidner räknade dessa rörelser som en del av reformationen och den evangeliska kyrkan.

⁴⁵⁶ 4. Quartalhäft 1849, 9. (*Erneuerung des apostolischen Diakonissen-Amtes vor und nach der Reformation des 16. Jahrhunderts*). Flidner hänvisade till Blackmore's christliche Alterthümer 1. Thl. S. 164. Augusti's Denkwürdigkeiten XI, 220 [u.å.]; Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 11. November und Dezember.

⁴⁵⁷ Flidner, T. 1856, 122. Gutachten über die Diakonie und den Diakoniat an den Evangel. Oberkirchenrat.

⁴⁵⁸ Czaika, 2009, 29.

⁴⁵⁹ Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 11. November und Dezember.

grundade föreningen *les Demoiselles de Charité* år 1573. Kvinnornas uppgift var att hjälpa furstendömet sjuka och fattiga. Kvinnorna gav inga evighetslöften och arbetade som de tidiga diakonissorna hade arbetat.⁴⁶⁰ I Holland hade mennoniterna diakonissor i sina församlingar på 1500-talet⁴⁶¹. I Wesel i Tyskland hade man återupplivat diakonistjänsten som varade åtminstone från år 1568 till år 1610. Diakonissorna besökte och tog hand om stadens sjuka kvinnor samt om kvinnor som låg i barnsäng, men år 1610 förenades Wesels kyrkliga och statliga fattigvård och diakonissans tjänst visnade bort.⁴⁶² I greven Nikolaus Ludwig von Zinzendorfs Brödräfsamling återupptogs diakonissverksamhet enligt urkyrkans exempel år 1745, och några kvinnor valdes till diakonissor⁴⁶³.

Enligt Czaika grundades olika kongregationer för den katolska kyrkans karitativa arbete på 1600-talet, såsom Barmhärtiga systrarna av fransmannen Vincentius av Paulo⁴⁶⁴. Czaika framhäver att när Vincentius av Paulo återupplivade det kvinnliga diakonatet och grundade Barmhärtiga systrarna lade han grunden till hela den katolska kyrkans karitativa verksamhet och utgjorde också en förebild för 1800-talets protestantiska diakoni.⁴⁶⁵ Barmhärtiga systrarna grundades år 1633, och deras uppgift var att sköta de fattiga och sjuka⁴⁶⁶. I Frankrike förstätligades den katolska kyrkan med den franska revolutionen år 1789 och alla religiösa systerskap upplöstes år 1792. Staten skulle ombesörja sjukvården men lyckades inte med det, eftersom det var svårt att hitta duktiga människor som skulle ta hand om sjukvården. Detta ledde till beslutet att samma personer som tidigare hade vårdat de sjuka fick fortsätta i sina positioner, men nu som borgerliga vårdare medan vårdande systrar avskaffades. Tanken var att de sekulära vårdarna snart skulle ersätta de religiösa vårdarna men så blev det inte. Napoleon förstod att systerskapen som utövade sjukvård behövdes, och från år 1801 återkallades systerskapen, enligt Nelson.⁴⁶⁷

Nelson framhäver att på 1800-talet utvecklades sjukvården främst genom olika religiösa kvinnogrupper. Katolska systerskap som grundades var till exempel *the Irish Sisters of Charity* och *the Sisters of Mercy*, anglikanska systerskap var *St. John's House* och *All Saints*, protestantiska systerskap var tyska och skandinaviska diakonissor som arbetade i Europa och i USA och till exempel Elizabeth Frys *Sisters of Mercy*.⁴⁶⁸ Elisabeth Fry⁴⁶⁹ fick

⁴⁶⁰ 4. Quartalheft 1849, 12. Flieger hänvisade till *Histoire de la principauté de Sedan*, par le pasteur Peyran, liv. II. chap. 1 et 2.; Wenzel 2013, 116–117.

⁴⁶¹ Deweese, 2005, 46. Redan år 1575 nämns diakonissorna i mennoniternas böcker.

⁴⁶² *Der Armen- und Krankenfreund*, 1854, 6–8. Mai und Juni; *Der Armen- und Krankenfreund*, 1861, 253. September und October.

⁴⁶³ 4. Quartalheft 1849, 16. Ausgegeben im Februar. (Spangenberg's Leben des Grafen N. L. von Zinzendorf. VI. Theil. S. 1615. 1616. In der Brüdergemeinden 1774.)

⁴⁶⁴ Vincentius av Paulo (1581–1660) (Czaika, 2009, 30).

⁴⁶⁵ Czaika, 2009, 30.

⁴⁶⁶ *Der Armen- und Krankenfreund*, 1852, 11. November und Dezember; 4. Quartalheft 1849, 16. Ausgegeben im Februar.

⁴⁶⁷ Nelson, 2001, 1218.

⁴⁶⁸ Nelson, 2001, 1217.

inspiration till utbildning av sjuksköterskor när hon besökte Kaiserswerths diakonissanstalt år 1840 och bekantade sig med diakonissanstalten. Hon ville ha en liknande anstalt i England för att utbilda sjuksköterskor, och när Elisabeth Fry återvände till England grundade hon *Institution for Nursing Sisters* år 1840. Institutionen saknade dock eget sjukhus, vilket Fliedner ansåg var en stor brist, eftersom systrarna då inte kunde praktisera på det egna sjukhuset under föreståndarinnas tillsyn och stöd.⁴⁷⁰ Enligt Nelson kan också Florence Nightingales *Training School for Nurses* vid *St. Thomas hospital* anses ha varit religiös. Bönen och bibelläsningen hörde till utbildningen och avdelningens rutiner och den moraliska utvecklingen stod i centrum.⁴⁷¹

De allmänna förhållandena och sjukvårdens utveckling i 1800-talets Tyskland

Enligt Gössmann var 1800-talet humanismens och romantikens tid vid universiteten i Tyskland och människoidealet var etisk-kristligt präglad, framför allt i de borgerliga familjerna. Upplysningstiden och pietismen påverkade ännu tänkandet, men tiden var inte enhetlig. Den politiska medvetenheten hade vaknat efter frihetskriget⁴⁷² och lett till *marsrevolutionen*⁴⁷³ år 1848.⁴⁷⁴ År 1848 hade Karl Marx och Friedrich Engels publicerat sitt kommunistiska manifest, och kvinnoemancipationen tog sina första steg⁴⁷⁵. Tyskland återhämtade sig från frihetskriget⁴⁷⁶ som hade fört med sig fattigdom, elände och arbetslöshet⁴⁷⁷, och industrialismen hade lämnat många barn utan tillsyn och vård när mödrarna arbetade i fabriker⁴⁷⁸. Unga kvinnor som kom till industristäder för att arbeta i familjer eller i fabriker var utan familjens skydd ensamma i stora städer och bodde ofta i skumma härbärgen⁴⁷⁹. Å andra sidan hade kvinnorna från överklass- eller medelklassfamiljerna i Tyskland eller i England inga arbetsmöjligheter⁴⁸⁰. I England kunde kvinnorna från medelklassfamiljerna uppleva sig som bördor för sina fäder och

⁴⁶⁹ Kväkaren Elisabeth Fry (1780–1845) från England var en verklig föregångs kvinna och en känd fängelsereformator (*Der Armen- und Krankenfreund*, 1856, 4. Januar und Februar; Holmdahl, 1994, 29).

⁴⁷⁰ 1. Quartalheft 1849, 17. Ausgegeben im Februar; Zehnte Jahresbericht vom 1. Januar 1846 bis 1. Januar 1847, 3.

⁴⁷¹ Nelson, 2001, 1217.

⁴⁷² Tysklands frihetskrig mot Napoleon som varade från år 1813 till år 1815 (Gössmann, 1970).

⁴⁷³ Det krävdes en ny grundlag där medborgerliga rättigheter, yttrandefrihet, religionsfrihet och jämställdhet framför lagen garanterades (Gössmann, 1970).

⁴⁷⁴ Gössmann, 1970, 78–79, 84, 99–102.

⁴⁷⁵ Kansanaho, 1967; Mäkisalo, 1992, 8.

⁴⁷⁶ Klönne, 1820, 1.

⁴⁷⁷ *Der Armen- und Krankenfreund*, 1860, 61, 79–82. Maj und Juni.

⁴⁷⁸ *Der Armen- und Krankenfreund*, 1856, 9. Januar und Februar.

⁴⁷⁹ *Der Armen- und Krankenfreund*, 1861, 240–241. November und Dezember.

⁴⁸⁰ *Der Armen- und Krankenfreund*, 1859, 23. Juli und Augusti; Nightingale 1851, 7–8. *The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.*

bröder men de visste inte vad de skulle göra om de inte hade utbildning för att arbeta som guvernanter, enligt Nightingale⁴⁸¹.

Sjukdomarna härjade överallt och till exempel koleraepidemin spred sig över hela Europa. År 1831 slog koleran till Hamburg⁴⁸², och år 1847 dödade tyfus en stor mängd människor i Övre Schlesien⁴⁸³. Omkring år 1858 härjade dysenteri, tyfus och smittkoppor i Tyskland⁴⁸⁴ och hundratals barn blev föräldralösa eller moder- eller faderlösa⁴⁸⁵. De allmänna sjukhusen på 1800-talets första hälft var smutsiga och oanständiga ställen, och Fliedner sa att: "Die Krankenhäuser wurden daher geflohen wie Mördergruben; selbst die Gläubigen besuchten sie nicht", "Från sjukhusen flyddes som från mördarnas grottor och inte ens de kristna ville gå dit" [min övers.]⁴⁸⁶. Enligt Schaper hade sjukvårdens värde och vikt inte uppmärksammats i de allmänna sjukhusen i Tyskland i slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet. Vårdarna var obildade människor som hade dåliga färdigheter för vårdarbetet. Man föreställde sig att människorna som inte passade för något annat arbete nog kunde duga för vårdarbete.⁴⁸⁷ Ett sjukhus i Tyskland sköttes även av en avskedad polis⁴⁸⁸, och många städer i Tyskland hade inte ett enda sjukhus⁴⁸⁹. Inom läkekonsten började synen på sjukdomarnas orsaker förändras på 1800-talet och mot 1800-talets slut slog bakteriologin igenom⁴⁹⁰. Läkekonstens utveckling krävde också bättre utrustade sjukhus och bättre sjukvård⁴⁹¹.

Stora sociala missförhållanden på 1800-talet väckte idéer om välgörenhetsarbete överallt i Europa⁴⁹². I Tyskland var enstaka kristna människor initiativtagare till den evangeliska hjälpverksamheten i 1800-talets början. De grundade olika välgörenhetsföreningar, och det ansågs vara den kristna människans skyldighet att hjälpa, enligt Schaper.⁴⁹³ År 1813, under Tysklands frihetskrig, bildades flera kvinnoorganisationer i Tyskland efter åtta tyska prinsessors vädjan om kvinnors hjälp. Kvinnoorganisationerna samlade in pengar, tillverkade kläder och vårdade även de sårade soldaterna.⁴⁹⁴ Kvinnoorganisationernas arbete i vården av skadade soldater gav en impuls till kvinnornas arbete inom vården⁴⁹⁵.

⁴⁸¹ Nightingale, 1851, 7–8. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

⁴⁸² Der Armen- und Krankenfreund, 1859, 13. Juli und Augusti.

⁴⁸³ Elfter Jahresbericht vom 1. Januar 1847 bis 1. Januar 1848, 4.

⁴⁸⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1858, 27. September und Oktober.

⁴⁸⁵ Elfter Jahresbericht vom 1. Januar 1847 bis 1. Januar 1848, 4.

⁴⁸⁶ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 255. September und October.

⁴⁸⁷ Schaper, 1987, 56–57.

⁴⁸⁸ Der Armen- und Krankenfreund 1857, 19. Januar und Februar.

⁴⁸⁹ Der Armen- und Krankenfreund, 1856, 9. Januar und Februar.

⁴⁹⁰ Rehn, 2008, 47.

⁴⁹¹ Sticker, 1987b, 5.

⁴⁹² Kansanaho, 1967; Mäkisalo, 1992, 8.

⁴⁹³ Schaper, 1987, 160.

⁴⁹⁴ Philippi, 1966, 47–49.

⁴⁹⁵ Schaper, 1987, 124, 154

Prästen Friedrich Klönne⁴⁹⁶ från Bislich hade märkt att det var en stor skillnad när kvinnoföreningarnas kvinnor vårdade de sårade soldaterna under det tyska frihetskriget jämfört med de hårdhjärtade sjukvårdarna, *hartherzige Krankenwärter*. Klönne ansåg att det ädla vårdarbetet passade bra för kvinnans karaktär. Klönne var också den första i 1800-talets början som talade om och planerade återupplivandet av diakonistjänsten. Hans idé var att det skulle väljas en from och ansedd kvinna bland församlingsmedlemmarna till församlingens diakonissa. Denna tjänst skulle vara en hederspost och förvaltas två år i taget. Klönne önskade och trodde att denna idé skulle förverkligas.⁴⁹⁷

Kvinnoföreningarna inspirerade också Amalie Sieveking (1794–1859) från Hamburg som år 1832 grundade en kvinnoförening för fattig- och sjukvården. Hon ville grunda ett system för evangeliska barmhärtiga systrar och öppna ett nytt arbetsfält för kvinnor.⁴⁹⁸ Amalie Sieveking var också i kontakt med den tyska statsmannen Karl vom Stein⁴⁹⁹ som även han hade önskat att en liknande institution som de katolska barmhärtiga systrarna skulle grundas i den protestantiska kyrkan⁵⁰⁰.

Johannes Gossner⁵⁰¹, en böhmisk präst, upprättade en förening för kvinnor i Berlin år 1833. Dess uppgift var att ta hand om stadens kvinnliga sjuka, eftersom fattigvården var i myndigheternas kalla händer, *kalten Händen*. År 1838 grundade han också ett sjukhus, *Elisabeth-Krankenhaus*, för hundra patienter i Berlin. Sjuksköterskorna var kristligt sinnade kvinnor som inte var tekniskt utbildade för sjukvård men var kända för sin kärlek och sitt tålamod.⁵⁰²

År 1835, ett år innan Fliedner öppnade Kaiserswerths diakonissanstalt hade greven Adalbert von der Recke Volmerstein⁵⁰³ grundat en diakonisstiftelse i Düsseldorf i Tyskland⁵⁰⁴ och publicerat tidskriften, *Die Diaconissin*^{505, 506}. Enligt Götzelmann kan von der Recke Volmersteins tidskrift ses som en sporre för Fliedners diakonissidé⁵⁰⁷.

⁴⁹⁶ Friedrich Klönne (1795–1834) (Götzelmann, 2000, 292).

⁴⁹⁷ Der Armen- und Krankenfreund, 1860, 61. Maj und Juni; Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 37. März und April; Klönne 1820, 3–12.

⁴⁹⁸ Schaper, 1987, 124, 154

⁴⁹⁹ Friherr Karl vom und zum Stein (1757–1831) (http://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/portal/Internet/finde/langDatensatz.php?urlID=502&url_tabelle=tab_websegmente) (Hämtad 13.10.2017).

⁵⁰⁰ Der Armen- und Krankenfreund, 1857, 30. Maj und Juni.

⁵⁰¹ Johannes Evangelista Gossner (1773–1858) var en tidigare katolsk präst (Götzelmann, 2000, 291).

⁵⁰² Der Armen- und Kranken-Freund, 1850, 13–14. September und Oktober.

⁵⁰³ <http://www.graf-recke-stiftung.de/ueber-uns/geschichte.html> (hänvisad 18.11.2015). Adelberdt Graf von der Recke-Volmerstein (1791–1878) grundade år 1819 en förening för gatubarnarbete som var en av första diakonala inrättningar i Tyskland och upprättade tillsammans med sin fader en uppfostringsanstalt *Rettungshaus* i Overdyck. Föreningen hette *Gesellschaft der Menschenfreunde zur Rettung und Erziehung verlassener Waisen und Verbrecherkinder*.

⁵⁰⁴ Statuten der Gesellschaft zur Wiederinführung des Diakonissenamtes in der evangelischen Kirche. 1836. Düsseldorf.

I Strassburg hade en luthersk pastor, Friedrich Härter⁵⁰⁸, år 1836 grundat en förening för unga kvinnor, *Jungfrauen-Verein*. Kvinnorna besökte på söndagarna församlingens fattiga och sjuka medlemmar. När han senare hörde om Kaiserswerths diakonissanstalt ville han grunda en liknande anstalt också i Strassburg och sände en kvinna till Kaiserswerth för tre månaders utbildning. Härter inrättade Strassburgs diakonissanstalt år 1842.⁵⁰⁹

Fram till 1830-talet hade de sjuka huvudsakligen vårdats i hemmen, men industrialismen och den växande arbetarklassen väckte behovet att ordna bättre sjukvård. Läkarna skrev böcker och anvisningar för sjukvårdspersonalen och gjorde de första försöken att ordna sjukvårdsutbildning, men resultaten var inte hoppningivande.⁵¹⁰ Enligt Schaper var läkaren Franz Anton Mai (1742–1814) den första i Tyskland som förstod den goda sjukvårdens betydelse och försökte ordna sjukvårdsutbildning. Han beundrade och kände till Barmhärtiga brödernas och Gråsystrarnas arbete i Frankrike och Italien och öppnade vårdarenskola, *Krankenwärterschule*, år 1782 i Mannheim. Utbildningen varade tre månader med 40 timmars undervisning per vecka. Mai lyckades ändå inte med utbildningen. Hans läkarkolleger såg också de utbildade vårdarna som läkarnas konkurrenter och som medicinska kvacksalvare. De utbildade vårdarna var inte heller mycket bättre än de utbildade vårdarna, och Mai konstaterade att han inte hade möjlighet att övervaka allt i utbildningen, och femton år senare stängdes skolan.⁵¹¹

År 1832 grundades en vårdarenskola, *Krankenwärterschule*, vid sjukhuset *Charité* i Berlin med hjälp av kirurgen Johann Friedrich Dieffenbach. Till skolan söktes moraliska människor som kunde läsa och skriva. Utbildningen varade fem månader och eleverna måste bo på anstalten. I undervisningen användes kirurgen Dieffenbachs bok "Handledning för sjukvården", *Anleitung zur Krankenpflege*, och läkaren Karl Emil Gedike tog hand om undervisningen. Trots dessa försök att ordna sjukvårdsutbildning förbättrades inte sjukvården avsevärt. En orsak var att det inte var många som sökte sig till utbildningen, och de som sökte var inte särskilt intresserade av arbetet. En annan orsak var att det inte ställdes så höga krav på sökandena. I en samtida beskrivning av *Charité* från år 1843 framkommer att vårdarna var nästan lika dåliga som tidigare bortsett från de femton diakonissor som arbetade på *Charité* och som skribenten lovprisade.⁵¹²

⁵⁰⁵ Graf Adalbert von der Recke Vollmerstein, 1835. *Die Diakonissin, oder Leben und Wirken der Dienerinnen der Kirche für Lehre, Erziehung und Krankenpflege* I Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 4.

⁵⁰⁶ Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 1.

⁵⁰⁷ Götzelmann, 2000, 292.

⁵⁰⁸ Franz Haerter (1797–1874) (Götzelmann, 2000, 294).

⁵⁰⁹1. Quartalheft 1849, 13, 17. Ausgegeben im Februar; Zehnte Jahresbericht vom 1. Januar 1846 bis 1. Januar 1847, 13.

⁵¹⁰ Sticker, 1987b, 5–6.

⁵¹¹ Schaper, 1987, 66–75.

⁵¹² Schaper, 1987, 75–81.

Enligt Schaper ledde nästa steg i sjukvårdens utveckling till sjukvårdens förvandling från skötsel eller tillsyn, *Krankenwartung*, till tjänande, *Kranken-‐Dienst‐*. Tjänandet förstods som vårdandets kärna och kärlek till nästan samt självupppoffring som vårdarbetets centrala motiv. I tjänandet syntes kristendomens påverkan och i kärlek till nästan syntes barmhärtighetens idé. Vårdarbetet påpekades kräva högre åskådning, *Gesinnung*, för annars ansågs man inte orka med den svåra uppgiften.⁵¹³

Kaiserswerths diakonissanstalt

Enligt Sticker förstod prästen Theodor Fliedner att för att ordna en gedigen utbildning för sjuksköterskorna krävdes grundlig praktisk och teoretisk undervisning samt välstyrda sjukhus där man kunde få praktiska färdigheter. Det var också viktigt att höja sjuksköterskornas status och erbjuda dem en trygg boendeform. Sticker framhäver att Fliedner använde de sekulära vårdareskolornas, *Krankenwertschulen*, idé om undervisningsanstalter samt de nyaste medicinska läroböckerna⁵¹⁴, när han tillsammans med sin fru Friederike Fliedner började bedriva sjukskötarutbildning i Kaiserswerth. Från frihetskrigets kvinnoföreningar tog han den organisatoriska grunden och från Friedrich Klönne idén om vårdarbetets apostoliska grund och anda. Barmhärtiga systrarna gav idén om moderhussystemet, vigning till tjänsten samt idén om systerskap, enligt Sticker.⁵¹⁵ Fliedner uppskattade de Barmhärtiga systrarnas insatser inom sjukvården⁵¹⁶. Götzelmann framhäver att Fliedner använde deras ordensregler som mall, när han utarbetade diakonissanstaltens husregler⁵¹⁷. Enligt Schaper utvecklade Theodor Fliedner också Amalie Sievekings vision, när han år 1836 började bedriva diakonissutbildningen⁵¹⁸. Fliedner önskade också att Amalie Sieveking skulle vara Kaiserswerths diakonissanstalts föreståndarinna och frågade henne år 1837 om hon ville ta sig an denna uppgift, men Amalie Sieveking ville fortsätta i sitt eget arbete⁵¹⁹.

Enligt Schaper var Fliedners syfte att utbilda kompetenta vårdare vars huvudsakliga uppgift och tjänst var sjuk- och fattigvården. Schaper påpekar att den väsentliga skillnaden jämfört med de katolska systerskapen var den systematiska utbildningen till sjukvården inom det egna sjukhuset, vars främsta uppgift var att vara en yrkesmässig utbildningsplats för systrarna. Denna samma idé om sjukhusen som utbildnings- och övningsplats fanns inom medicinen. Enligt Schaper hade Fliedner nära kontakt med

⁵¹³ Schaper, 1987, 92–95.

⁵¹⁴ Läroböckerna var skrivna av Charités-läkarna Johann Friedrich Dieffenbach och Carl Emil Gedike och en mindre broschyr av läkaren Johann Ferdinand Heyfelder (Schaper, 1987, 164).

⁵¹⁵ Sticker, 1987b, 6–7.

⁵¹⁶ *Der Armen- und Krankenfreund*, 1852, 11. November und Dezember; 4. Quartalheft 1849, 16. Ausgegeben im Februar.

⁵¹⁷ Götzelmann, 2000, 293.

⁵¹⁸ Schaper, 1987, 161–164.

⁵¹⁹ Sticker, 1963, 331–332. Theodor Fliedners brev till Amalie Sieveking 8. 2. 1837, Kaiserswerth bei Düsseldorf.

läkarkåren och lyssnade till deras råd.⁵²⁰ Enligt Holmdahl var Kaiserswerths diakonissanstalt i Tyskland den första moderna sjuksköterskeskolan⁵²¹.

Kaiserswerths diakonissanstalts grundare och anstaltens början och utveckling

Theodor Fliedner (1800–1864) var född i Eppstein i Tyskland som det tredje av elva barn. Hans far var en evangelisk präst som undervisade Theodor under hans tidiga år. Fliedner läste teologi vid universiteten i Giessen och Göttingen, och år 1822 tog han emot sin första prästtjänst i Kaiserswerth.⁵²²

Friederike Fliedner (1800–1842), född Münster, var Kaiserswerths diakonissanstalts första föreståndarinna. Hon var född i Braunfels i Tyskland som det äldsta barnet. När Friederike var 16 år gammal dog hennes mor, och Friederike övertog hushållsarbetet och tog hand om sina små syskon. När hennes far gifte om sig på nytt och syskonen växte, började Friederike arbeta som lärarinna i greve von der Recke-Volmersteins barnhem i Düsseldorf. Där mötte pastor Theodor Fliedner henne och de gifte sig år 1828.⁵²³ Enligt Theodor Fliedner hjälpte Friederike Fliedner honom att grunda alla de olika anstalterna med sin starka tro och brinnande kärlek. Hon tog hand om hela diakonissanstalts ekonomi och korrespondens samt provsysterarnas⁵²⁴ utbildning och handledningen rörande sjukvården respektive hushållsarbetet. Fliedner lovprisade hennes klarsynhet, altruism och först och främst hennes moderliga kärlek till systrar och till de sjuka.⁵²⁵ Friederike Fliedner födde tio barn. Fem av barnen dog under förlossningen eller direkt efter förlossningen och bara tre barn levde efter Friederikes död.⁵²⁶ Friederike Fliedner dog 22.4.1842 under förlossning⁵²⁷.

Efter Friederike Fliedners död ledde Fliedner anstalten med stöd av en förening⁵²⁸, men luckan som föreståndarinnas död hade lämnat kunde inte fyllas. Fliedner sa att anstalten

⁵²⁰ Schaper, 1987, 161–164.

⁵²¹ Holmdahl, 1994, 29.

⁵²² Schmidt, 1998, 84–85.

⁵²³ Hübner, 1873, 468–471.

⁵²⁴ Prov- och undervisningstiden varierade från sex månader till tre år men vanligtvis varade den nio månader (Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 4; Achter Jahresbericht vom 1. Januar 1844 bis 1. Januar 1845, 2; Fliedner, T. 1844 u. 1846, 89. Grundgesetze des Rhein.-Westf. Verein für Bildung und Beschäftigung evangel. Diakonissen)

⁵²⁵ Fünfter Jahresbericht vom 1. Jan. 1841 bis 1. Jan. 1842, 16; Der Armen- und Krankenfreund, 1856, 7. Januar und Februar.

⁵²⁶ Irle, 2002, 14.

⁵²⁷ Fünfter Jahresbericht vom 1. Jan. 1841 bis 1. Jan. 1842, 16; Der Armen- und Krankenfreund, 1856, 7. Januar und Februar.

⁵²⁸ Föreningen sammanträdde varannan vecka. Till föreningen hörde kandidaten, anstaltens lärare, den äldsta system som på Friedrike Fliedners begäran ledde anstaltens sjukvård, system som hjälpte provsyster med arbete och undervisning (*Lehrmeister*), system som arbetade som en husföreståndarinna (*Haus-Vorsteherinn*), system som arbetade som arbetsmästare (*Werkmeisterinn*), system som ledde en asyl för friviliga kvinnliga fångar, system som ledde ett barnhem och system som undervisade i småbarnsskola (Sechster Jahresbericht vom 1. Januar 1842 bis 1. Januar 1843, 14).

saknade kvinnans hjärta och ögon, kvinnans klarsynthet och takt och kvinnans vishet och moderliga kärlek som påverkade allt och alla i anstalten. Ett år efter Friederikes Fliedners död träffade Fliedner sin andra hustru Caroline Fliedner. Hon arbetade som översköterska på Hamburgs allmänna hospital och hade också arbetat många år som lärare. Caroline Fliedner förblev Theodor Fliedners hustru och mor till hans barn och också diakonissanstaltens andra föreståndarinna.⁵²⁹ Caroline Fliedner var Amalie Sieveking's elev och vän och hade ansvarat för kvinnornas kirurgiska avdelning på det hamburgska sjukhuset⁵³⁰. Caroline Fliedner (1811–1892), född Bertheau, föddes i Hamburg i Tyskland som det nionde barnet i en familj med hugenottiska rötter. Hon fick åtta barn men ett av barnen dog direkt efter förlossningen.⁵³¹

När Fliedner hade börjat sitt arbete i Kaiserswerth, gick Kaiserswerths största arbetsgivare, textilfabriken *Preyers und Petersen*, i konkurs.⁵³² Den lilla församlingen kunde då inte försörja sin präst, och Fliedner erbjöds en annan prästtjänst som han dock inte tog emot. Fliedner beslöt att samla pengar till församlingen och hade för avsikt att samla en fond till församlingen så att man skulle kunna finansiera skol- och fattigvården samt de kyrkliga uppgifterna med räntor. Då gav han sig av på en 14 månader lång pengainsamlingsresa till Holland och England åren 1823 och 1824. Han lyckades samla in en tillräckligt stor fond till församlingen men ansåg att den största välsignelsen med resan var att han fick bekanta sig med så många filantropiska och kristliga anstalter inom sjuk- och fattigvården samt inom undervisnings- och fängelsegebitet. Fliedner fick också lära känna Elisabeth Frys arbete och hade lagt märke till att nästan alla dessa anstalter hade sitt ursprung i kristlig barmhärtighet.⁵³³ När Fliedner kom tillbaka till Kaiserswerth grundade han först en förening⁵³⁴ för utvecklandet av fängelseförhållandena år 1826. Efter sina följande resor till Holland, Friesland, England och Skottland åren 1827 och 1832 grundade han en asyl⁵³⁵ för frigivna och arbetslösa kvinnliga fångar år 1833. Asylen var den första i Tyskland och inledde sin verksamhet i Fliedners trädgårdspaviljong. År 1835 grundade Fliedner en stickskola⁵³⁶ för fattiga barn och år 1836 en småbarnsskola⁵³⁷. Fliedner grundade också ett barnhem⁵³⁸ och år 1844 ett lärarinneseminarium⁵³⁹.

⁵²⁹ Sechster Jahresbericht vom 1. Januar 1842 bis 1. Januar 1843, 14–15.

⁵³⁰ Sticker, 1987b, 8.

⁵³¹ Irle, 2002, 14, 16.

⁵³² Schmidt, 1998, 84–85.

⁵³³ *Der Armen- und Krankenfreund*, 1856, 3–4. Januar und Februar; Nightingale, 1851, 10–12. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

⁵³⁴ *Rheinisch-Westphälischen Gefängniss-Gesellschaft*

⁵³⁵ *Magdalenen-Stift*

⁵³⁶ *Strickschule*

⁵³⁷ *Der Armen- und Krankenfreund*, 1856, 4–9. Januar und Februar.

⁵³⁸ Siebenter Jahresbericht vom 1. Januar 1843 bis 1. Januar 1844, 10.

⁵³⁹ Theodor och Friederike Fliedner. Fliedner Kulturstiftung Kaiserswerth [u.å.], 9.

På sina pengainsamlingsresor hade Fliedner mött holländska mennoniter som hade diakonissor i sina församlingar. Fliedner beundrade mycket deras urkristliga verksamhet. Diakonissorna tog hand om församlingarnas fattiga och sjuka medlemmar, och Fliedner tänkte att diakonissornas arbete skulle öppna ett nytt härligt arbetsfält för kvinnor.⁵⁴⁰ Efter sin resa till Holland och Friesland år 1827 ansåg Fliedner det vara nödvändigt att utbilda evangeliska sjuksköterskor, diakonissor, till den kristliga kärleksvården, *Liebes-Pflege*, inom sjuk- och fattigvården. Men han var tveksam om det lilla Kaiserswerth var den rätta platsen för det.⁵⁴¹ Greven Anton zu Stolberg⁵⁴² och hans fru stödde Fliedners planer, och i grevens hus undertecknades stadgarna till föreningen⁵⁴³ i maj 1836⁵⁴⁴. Föreningens syfte var att befrämja sjukvård och utbilda evangeliska sjukvårdare⁵⁴⁵. Det stora behovet av att åstadkomma bättre sjukvård var en orsak till diakonissanstaltens grundande⁵⁴⁶, men man ville även göra något åt den sysslöshet som drabbade de kvinnor som inte behövdes hemma⁵⁴⁷. Fliedner ansåg att en tjänst vilande på den apostoliska grundens kristliga kärlek vore ett utmärkt och passande verksamhetsområde för kvinnor⁵⁴⁸. Ett ytterligare motiv var att den katolska sjukvården inte alltid fungerade så bra vad gäller de evangeliska sjuka⁵⁴⁹. Det betonades att diakonissanstalten ville utbilda evangeliska vårdare som skulle ta hand om alla sjuka från alla olika konfessioner⁵⁵⁰.

I oktober år 1836 grundade Fliedner i den tidigare nämnda fabriken ett sjukhus som skulle ligga i anslutning till en sjuksköterskeanstalt, *Pflegerinnen-Anstalt*⁵⁵¹. Samtidigt startade man också seminarium för småbarnslärarinnor och diakonissanstalten fick sin början⁵⁵². Diakonissanstaltens uppgift var att utbilda vårdarinnor till fattig- och fängelsevården samt lärarinnor till småbarnsskolor⁵⁵³. Diakonissor var antingen

⁵⁴⁰ Der Armen- und Krankenfreund 1865, 41. März und April. (Skrivelsen till Armen- und Krankenfreund var tagen från år 1831 publicerade *Collektenreise* av Fliedner) (Fliedners Collektenreise nach Holland u. I. Bd., Essen, Bädeler 1831 S. 150. 151. S. auch H. Schyn Historiae Mennonitarum plenior deductio. Amstelod 1729. S. 40. Rues aufrichtige Nachrichten von den Mennoniten. Jena 1785 S. 29. J. U. Stock Geschichte der Taufe und der Taufgesinnten, Leipzig 1789, S. 412); 4. Quartalheft 1849, 15. Ausgegeben im Februar.

⁵⁴¹ Der Armen- und Krankenfreund, 1856, 6–10. Januar und Februar.

⁵⁴² Rhenprovincens och Westfalens landshövding.

⁵⁴³ *Evangelischer Verein für christliche Krankenpflege in der Rheinprovinz und Westfalen*

⁵⁴⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1854, 17, 19. Januar und Februar. Der Armen- und Krankenfreund, 1856, 11. Januar und Februar.

⁵⁴⁵ Fliedner, T. 1836, 53–54. Gründung des Diakonissenvereins. Grundgesetze des evangel. Vereins für christliche Krankenpflege in Rheinland und Westfalen.

⁵⁴⁶ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 1.

⁵⁴⁷ Nightingale 1851, 12. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses; Fliedner, G. 1912. VII; Fliedner, T. 1836, 53-54.; Der Armen- und Krankenfreund 1852, 13.

⁵⁴⁸ Fliedner, T. 1845, 214. Einsegnung der Diakonissen.

⁵⁴⁹ Der Armen- und Krankenfreund. November und Dezember 1854, 5-6.

⁵⁵⁰ Erster Jahresbericht vom 13. Oct 1836 bis 1. Nov. 1837, 1.

⁵⁵¹ Fliedner, T. 1836, 54. Gründung des Diakonissenvereins. Grundgesetze des evangel. Vereins für christliche Krankenpflege in Rheinland und Westfalen; Nightingale 1851, 12. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

⁵⁵² Fliedner, G. 1912, 35.

⁵⁵³ Fliedner, T. 1838, 60. An König Friedrich Wilhelm III.

undervisningssystrar, *Lehrschwester*, eller vårdsystrar, *Pflegeschwester*. Vårdsystrarnas arbetsfält sträckte sig till sjuka, fattiga, barn och fångar. Sjukvården var den största av dessa arbetsfält, eftersom det fanns många sjukhus, sjukvården ofta hörde till fattigvården och systrarna också arbetade inom hemsjukvården. Vårdsystrarna arbetade både på sjukhusen och i församlingarna. Församlingssystemens arbete liknade mest den urkyrkliga diakonissans arbete.⁵⁵⁴

Alla diakonissor använde samma dräkt vars förebild var den tyska borgarfrus vanliga dräkt⁵⁵⁵. Diakonissan bar alltid sin dräkt⁵⁵⁶, men om den sjuke kände obehag inför den mörkblåa klänningen skulle diakonissan byta till ljusare kläder⁵⁵⁷. Provsystrarna använde i början sina egna kläder, vilka skulle vara enkla och mörka, men vid ett senare skede ansågs det vara bättre att en del av klädseln⁵⁵⁸ var bestämd så att de sjuka skulle känna igen dem som tjänstesystrar, *Berufsschwester*. I diakonissanstälternas konferens år 1861 diskuterades om en speciell dräkt behövdes, och det ansågs vara nödvändigt. Det ansågs att en bestämd dräkt gjorde systrarna igenkännliga för de sjuka och för allmänheten, väckte förtroende och även skyddade diakonissor.⁵⁵⁹

Sjuksköterskeanstalten och det nya sjukhuset krävde pengar, men det svåraste var att hitta passande kvinnor till diakonisstjänsten. När Theodor och Friederike Fliedner öppnade sjukhuset den 13 oktober år 1836 fick de hjälp av två kvinnor, och Fliedner konstaterade att en diakonissanstalt utan diakonissor hade startat. På sjukhuset fanns ett bord, några halvtrasiga stolar, några matbestick, olika slags av sängar samt möbler i alla färger. Den 16 oktober kom den första patienten, en fattig katolsk piga, som vårdades fritt, och efter en kort tid kom flera patienter till sjukhuset. Den första diakonissan var syster Gertrud som hade arbetat länge med sin far och bror som båda var läkare. Hon kom till anstalten den 20 oktober 1836, och efter en tid ankom även fler diakonissaspiranter.⁵⁶⁰ Syster Gertrud var ännu kvar på anstalten när Florence Nightingale, år 1850, första gången besökte Kaiserswerths diakonissanstalt. Hon var då för svag för sjukvårdsarbetet

⁵⁵⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 199–200. September und Oktober.

⁵⁵⁵ Kansanaho, 1967.

⁵⁵⁶ Vardagsdräkten var en mörkblå klänning med ett mörkblått förkläde och mössan och kragen var vita. På helgen användes en mörkblå ylleklänning med ett svart förkläde och en svart sjal. Kappan var av svart ylle och hatten var en svart sidenhatt. Hemkläder erhöles från anstalten.

⁵⁵⁷ Fliedner, T. 1839, 167–168, 173. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.; Bedingungen unter welchen zwei Diakonissen zur Krankenpflege ins Bürgerkrankenhaus zu Elberfeld gesandt werden sollen 11.12.1838. Diakonissor Eva Thissen och Katharina Weintraut sändes till Elberfelds sjukhus under dessa villkor (en enskild kopia).

⁵⁵⁸ Då hade de en vit luva, en svart krage och ett blått förkläde.

⁵⁵⁹ Der Armen- und Krankenfreund. September und Oktober 1861, 202–203. År 1861 hade diakonissans dräkt använts redan 25 år i olika länder och diakonissor hade varit nöjda med den.

⁵⁶⁰ Der Armen- und Krankenfreund, 1856, 12–16. Januar und Februar.

men rådgjorde de yngre systrarna och provsystrarna och höll andakter för de manliga patienterna som betraktade henne som en moder, enligt Nightingale.⁵⁶¹

Sjukhuset var ett trevåningshus med 20 höga rum, en stor gård, ett gårdshus och trädgård. De första åren vårdades sammanlagt 60 sjuka av 7 systrar. Patienterna ledde av olika sjukdomar som indelades i sjukdomar med hög feber, *hitzigen Krankheiten*, till kroniska sjukdomar och till kirurgiska sjukdomar. Till sjukdomar med hög feber hörde olika typer av feber och inflammationer, till exempel tyfus och mastitis. Till kroniska sjukdomar hörde ögonsjukdomar, reumatiska sjukdomar, lungtuberkulos, engelska sjukan, ödem, förlamning, epilepsi, skabb och syfilis och till kirurgiska sjukdomar till exempel kontusioner. Vid operationer, till exempel amputation av ben och fixering av frakturer, assisterade diakonissorna läkaren. Utöver sjukvården lärde systrarna en 7-årig kroniskt sjuk pojke att skriva, läsa och räkna. Av 60 patienter dog 6, 34 blev friska, 2 blev väsentligt tillfrisknade och kvar på sjukhuset fanns 17 sjuka. Av de 60 patienterna var 37 män och 23 kvinnor och 12 av dessa var barn, 25 av de sjuka var evangeliska och 35 var katolska. Kostnadsfritt vårdades 33 människor, och i hemmen vårdades ytterligare 28 sjuka. Det var viktigt att ta emot alla olika slags sjuka och även sådana som andra sjukhus inte tog emot, samt att behålla friplatser för fattiga människor, men för epileptiker och mentalt sjuka passade inte de dåvarande utrymmen, enligt Fliedner. Sjukhusets främsta uppgift var dock att utbilda och öva sjuksköterskor på sjukvården. Därför mottogs det högst 20 patienter samtidigt på sjukhuset. Sjukhuset stöddes av hjälpföreningar som tillverkade till exempel tyger och kläder till anstalten, och redan under det första året fanns 15 hjälpföreningar. Sparsamhet utövades men inte när det gällde de sjukas mat, mediciner, tyger och dylikt. Medicinska råd fick anstalten av distriktsläkaren, *Kreisphysikus*, och av två överläkare, *Medizinalrat*.⁵⁶²

Diakonissanstalten fick mycket donationer, förtroendet för anstalten växte och diakonissorna fick förfrågningar från grannkommunernas fattig- och sjukvårdsanstalter och från privata hem. Fliedner vågade då tro att anstalten skulle kunna bevisa de kristliga sjukmödrarnas, *Kranken- und Armen-Mütter*, betydelse.⁵⁶³ Två år efter arbetets början, år 1838, kunde två systrar sändas till Elberfeld för att ta hand om stadens sjukhus⁵⁶⁴. År 1842 sändes fem diakonissor till det berömda berlinska sjukhuset Charité för att ta hand om avdelningen för kvinnor som hade syfilis eller skabb⁵⁶⁵. Charités direktion var mycket nöjd med diakonissorna. När Fredrik Vilhelm IV av Preussen år 1843 besökte sjukhuset, ville han att flera diakonissor skulle skickas dit, och år 1845 avsändes ytterligare fyra

⁵⁶¹ Nightingale 1851, 12. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

⁵⁶² Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 1–4, 8–10.

⁵⁶³ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 6–8.

⁵⁶⁴ Der Armen- und Krankenfreund 1861, 255. September und Oktober.

⁵⁶⁵ Sechster Jahresbericht vom 1. Januar 1842 bis 1. Januar 1843, 2.

diakonissor till Charité.⁵⁶⁶ År 1846 arbetade där redan 14 diakonissor, och år 1847 skickades den 15:e diakonissan till Charité. Diakonissorna tog då hand om olika kvinnoavdelningar och om en barnavdelning⁵⁶⁷.

Moderhuset var hjärtat av allt⁵⁶⁸. Det var diakonissornas hem och samtidigt ett ställe där de fick sin utbildning och övning⁵⁶⁹. Diakonissanstalten och sjukhuset växte och utvecklades. År 1842 hade en diakonissa utnämnts till arbetsmästare, *Werkmeisterinn*, för att skaffa material och ordna mindre saker till de patienter som redan tillfrisknat något. En stor sal åt provsyrstrarna hade byggts dit de kom vid ankomsten och där de bodde tillsammans med en erfaren diakonissa, *Lehrmeister*, som hjälpte dem med arbetet och undervisningen.⁵⁷⁰ Senare kallades denna diakonissa *Probemeister*⁵⁷¹. Fliedner önskade att människorna skulle besöka den första evangeliska centralutbildningsanstalten för kvinnor som ville ägna sig åt den kristliga kärleksfulla vården, *Liebespflege*, och se hur funktionell den var⁵⁷².

År 1845 hade en syster kvalificerats till apotekare, *Schwester Apothekerinn*, som skulle ta hand om apoteket. Då kunde också andra systrar utbildas till apotekare och skickas till de sjukhusen där systrarna arbetade. I privatvården hade diakonissorna arbetat i över hundra familjer av alla samfund.⁵⁷³ År 1847 hade diakonissanstalten utvidgats så mycket att föreståndarinnan upplevde att hon inte kunde övervaka anstalten så bra. Därför anställdes det en husföreståndarinna, *Haus-Vorsteherinn*, som skulle hjälpa henne, samtidigt som föreståndarinnan blev en överföreståndarinna, *Ober-Vorsteherinn*. Till husföreståndarinnan valdes den mest erfarna diakonissan som också bodde i huset och under henne var *Probemeisterin*. Det nya arrangemanget visade sig vara lyckat.⁵⁷⁴ År 1848 lämnade Fliedner sin tjänst som församlingspräst efter 27 år och ägnade sig nu helt åt diakonissanstalten⁵⁷⁵. År 1849 börjades tidningen *Der Armen- und Kranken-Freund, eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche* publiceras, för att på ett bättre sätt kunna informera om frågor kopplade till anstalten.⁵⁷⁶ År 1861 började man bygga ett större moderhus i Kaiserswerth⁵⁷⁷, och år 1865 hade anstaltens sjukhus redan 150 bäddar⁵⁷⁸.

⁵⁶⁶ Siebenter Jahresbericht vom 1. Januar 1843 bis 1. Januar 1844, 8–9; Neunte Jahresbericht vom 1. Januar 1845 bis 1. Januar 1846, 2.

⁵⁶⁷ Zehnte Jahresbericht vom 1. Januar 1846 bis 1. Januar 1847, 6; Elfter Jahresbericht vom 1. Januar 1847 bis 1. Januar 1848, 3.

⁵⁶⁸ Achter Jahresbericht vom 1. Januar. 1844 bis 1. Januar 1845, 1.

⁵⁶⁹ Snellman 1912, 9–12.

⁵⁷⁰ Sechster Jahresbericht vom 1. Januar 1842 bis 1. Januar 1843, 5–7.

⁵⁷¹ Siebenter Jahresbericht vom 1. Januar 1843 bis 1. Januar 1844, 9.

⁵⁷² Sechster Jahresbericht vom 1. Januar 1842 bis 1. Januar 1843, 8.

⁵⁷³ Neunte Jahresbericht vom 1. Januar 1845 bis 1. Januar 1846, 6.

⁵⁷⁴ Elfter Jahresbericht vom 1. Januar 1847 bis 1. Januar 1848, 1-2; Zwölfter Jahresbericht vom 1. Januar 1848 bis 1. Januar 1849, 1.

⁵⁷⁵ Zwölfter Jahresbericht vom 1. Januar 1848 bis 1. Januar 1849, 2.

⁵⁷⁶ 1. Quartalheft 1849, 1.

⁵⁷⁷ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 136. Juli und Augusti.

År 1864 firade Kaiserswerths diakonissanstalt sin 28-årsfest. Det var också den sista årsfesten där Theodor Fliedner deltog, eftersom han dog på samma år. År 1864 fanns 427 systrar i Kaiserswerth, 269 av dem var diakonissor och andra var provsysstrar. Över 300 systrar arbetade på 103 olika avdelningar utanför Kaiserswerths anstalt, och 42 församlingsdiakonissor arbetade på 32 orter inom fattigvården. Fram till denna tidpunkt hade diakonissor vårdat tusentals patienter på över 50 olika sjukhus. Under året 1864 hade 28 diakonissor arbetat också på de tyska och danska krigslasaretten⁵⁷⁹. Diakonissanstalten hade sjukhus också i Jerusalem, Konstantinopel och Alexandria och överallt sades diakonissor kännas igen på sitt uppoffrande och trogna arbete.⁵⁸⁰

I början var människorna dock misstänksamma mot diakonissidén⁵⁸¹. Flidner berättade om Dresden år 1847 då myndighetspersoner med stora fördomar besökte ett sjukhus där diakonissor arbetade. Myndigheterna förmodade att de skulle få se ett dystert sjukhus och evangeliska nunnor i mörka kläder med krucifixen hängande om halsen. De blev glatt överraskade och fyllda av beundran, när de såg ett rent och ljust sjukhus och glada och kärleksfulla diakonissor vårda de sjuka i ljusa kläder, enligt Flidner.⁵⁸² Det påstods att sjukhusen förändrades, när diakonissor tog hand om sjukvården på de olika sjukhusen med Kristi kärlek och teknisk utbildning i bagaget. De blev rena och välorganiserade med en vänlig atmosfär, och även den andliga vården ombesörjdes. Denna ändring av sjukhusen ansågs även ha förändrat den allmänna opinionen och människornas bild av sjukhusen. Det blev en hederssak för städerna att ha goda sjukhus som också ofta utrustades med ett kapell, och diakonissor var efterfrågade överallt.⁵⁸³ År 1863 hade i de senaste fem till sex åren olika myndigheter, föreningar och privatpersoner begärt cirka 150 diakonissor från Kaiserswerth till olika orter för att arbeta där, men Kaiserswerths diakonissanstalt kunde bara skicka iväg cirka 30 diakonissor⁵⁸⁴.

Så småningom uppstod det fler diakonissanstalter i Tyskland och i det övriga Europa. År 1864 fanns det 30 självständiga diakonissmoderhus runt om i världen⁵⁸⁵. Stockholms diakonissanstalt grundades år 1851, St. Petersburgs diakonissanstalt under namnet Evangeliska hospitalet grundades år 1859, Köpenhamns diakonissanstalt grundades år 1863, Oslos diakonissanstalt år 1868 och Helsingfors Diakonissanstalt år 1867.⁵⁸⁶ Vid grundandet av Helsingfors Diakonissanstalt börjades också sjukskötartutbildningen i

⁵⁷⁸ Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 5. Januar und Februar.

⁵⁷⁹ År 1864 rådde krig mellan Danmark, Preussen och Österrike. Anledning till kriget var en tvist om Slesvig-Holstein. Danmark förlorade Slesvig-Holstein till Preussen (Otavan Iso Tietosanakirja, 1964, 1099).

⁵⁸⁰ Der Armen- und Krankenfreund 1864, 175-176. September und Oktober.

⁵⁸¹ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 164. September und Oktober.

⁵⁸² 2. Quartalheft 1849, 25-26. Ausgegeben im Februar.

⁵⁸³ Der Armen- und Krankenfreund 1861, 255-256. September und Oktober. År 1861 arbetade diakonissor redan på 53 sjukhus.

⁵⁸⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1863, 121-122. Juli und Augusti.

⁵⁸⁵ Der Armen- und Krankenfreund 1864, 175-176. September und Oktober.

⁵⁸⁶ Snellman 1912, 9-12.

Finland, och den första utbildade sjuksköterskan, diakonissan Amanda Cajander, anställdes. Hon var den nya anstaltens föreståndarinna. Helsingfors Diakonissanstalt växte med tiden, och år 1877 kunde man även skicka två systrar med en ambulans till det turkiska kriget.⁵⁸⁷ År 1884 inleddes i Finland Röda Korsets sjuksköterskekurser, år 1884 Marias kurser och år 1889 Kirurgiska sjukhusets kurser. Sophie Mannerheim, som hade fått sin sjukskötarutbildning på Florence Nightingales sjuksköterskeskola i London, började som Kirurgiska sjukhusets översköterska år 1904 och ordnade sjukskötarutbildningen enligt Florence Nightingales modell.⁵⁸⁸

Florence Nightingale och Kaiserswerths diakonissanstalt

Florence Nightingale (1820–1910) föddes i Florens. Hennes far var en välutbildad och förmögen godsägare.⁵⁸⁹ Nightingales far undervisade henne hemma och lärde henne bland annat latin, grekiska och matematik. Enligt Nightingale var hon mycket vetgirig men hade också alltid varit religiös och haft viljan att vårda de sjuka även om hon var helt opraktisk. I Nightingales hem fanns 15 betjänter och en kock, och Nightingale sa att hon hade inte ens borstat håret själv förrän hon kom till Kaiserswerth. Nightingale hade gjort många försök att börja arbeta som sjukvårdare på de engelska sjukhusen, men hennes mor var starkt emot saken. Nightingale förstod dock att ingen mor skulle vilja att hennes dotter skulle arbeta under sådana förhållanden.⁵⁹⁰

År 1846 hade den preussiske ambassadören baron von Bunsen gett Kaiserswerths diakonissanstalts årsberättelse till Nightingale⁵⁹¹. Enligt Nightingale beseglade denna hennes kall⁵⁹². Den 7 oktober år 1846 skrev Nightingale i sin dagbok: "When I want *Erfrischung* I read a little of the *Jahresberichte über die Diakonissen-Anstalt in Kaiserswerth*. There is my home; there are my brothers and sisters all at work. There my heart is, and there I trust one day will be my body(...)"⁵⁹³. Nightingale hade på eget initiativ lärt tyska språket för att kunna bekanta sig med diakonissidén, *Diakonissen-Sache*⁵⁹⁴. År 1849 fick Nightingale sin mors tillåtelse att resa till Egypten, och på hemresan hade Nightingale

⁵⁸⁷ Kansanaho, 1967; Mäkisalo, 1992.

⁵⁸⁸ Diakonissanstalten i Helsingfors, 1917; Helsingin sairaanhoito-opiston vaiheita 100v, 1989; Hurskainen, 1992; Sjuksköterskeföreningen i Finland, 1938; Tolonen, 1995.

⁵⁸⁹ Der Armen- und Krankenfreund 1854, 2. November und Dezember; *Kaiserswerth und Florence Nightingale* [u.å.]

⁵⁹⁰ Sticker, 1987a, 3–7. Florence Nightingales curriculum vitae July 24. 1851.

⁵⁹¹ Sticker, 1987a, 10. Christian von Bunsen och hans engelska fru Frances von Bunsen (1791–1876) stödde Nightingales planer angående Kaiserswerth och ansåg det vara ett ställe som passade också för en kvinna av hennes klass (Mc Donald, 2004, 489).

⁵⁹² Nightingale, F. 18.10.1864. London. Florence Nightingales brev, förmodligen till T. Fliedners dotter, angående T. Fliedners död.

⁵⁹³ Cook, 1913a, 64.

⁵⁹⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1854, 2. November und Dezember. Nightingale skrev sina brev till Kaiserswerth dock på franska eller engelska med enstaka tyska ord såsom *liebe Mutter*, *herr Pastor*, *Vorsteherin* och *Probeschwestern* (Der Armen- und Krankenfreund, 1904, 142. Januar und Februar). Fliedner skrev på tyska till henne (Mc Donald 2004, 491–492).

möjlighet att i hemlighet besöka Kaiserswerth⁵⁹⁵. Nightingale skrev om detta i sin dagbok: "My hope was answered. I was admitted within the Diakonissen Anstalt (...) I felt so sure it was God's work."⁵⁹⁶

Nightingales första besök i Kaiserswerth skedde sommaren 1850. Hon stannade där två veckor och lärde känna anstalten, dess olika avdelningar samt diakonissornas arbete och fick en omfattande bild av det.⁵⁹⁷ I sin vistelse hade Nightingale bekantat sig med Fliedners äldsta dotter Luise⁵⁹⁸. När Nightingale lyckligt *with an overflowing heart* avgick från Kaiserswerth skrev hon i Luises album en arabisk vers och tackade alla sina vänner i det kära Kaiserswerth⁵⁹⁹. I sin egen dagbok skrev Nightingale: "Left Kaiserswerth feeling so brave, as if nothing could ever vex me again"⁶⁰⁰.

Efter sitt besök skrev Nightingale boken om Kaiserswerths diakonissanstalt enligt Fliedners önskan men ville inte att hennes namn skulle nämnas i samband med boken. Hon ville inte att Kaiserswerths systrar skulle vara generade i hennes sällskap, om hon kom tillbaka till Kaiserswerths diakonissanstalt.⁶⁰¹

Nightingale ville återvända till Kaiserswerths diakonissanstalt för utbildning men kunde inte framskrida i sina planer för hennes familj stod emot saken. Hon vågade inte ens nämna saken i hemmet för då blev hennes syster alldeles utom sig.⁶⁰² Men en väg till Kaiserswerth öppnades för Nightingale. Hennes syster hade beordrats till Karlsbads kurort där hon skulle få behandling, och Nightingale fick lov att stanna så länge i Kaiserswerth som hennes syster behandlades.⁶⁰³ År 1851 kunde Nightingale äntligen komma till Kaiserswerths diakonissanstalt för att få sjukvårdsutbildning under tre månaders tid⁶⁰⁴. På Kaiserswerths diakonissanstalts sjuksköterskeregister står att Florence Nightingale (nummer 134) anlände den 6 juli 1851 och reste igen den 7 oktober 1851⁶⁰⁵.

Nightingale skrev till sin mor att hon var djupt intresserad av allt på Kaiserswerth⁶⁰⁶. Hon ansåg att utbildningen tillskrivits stor betydelse på Kaiserswerth⁶⁰⁷. Enligt Fliedner

⁵⁹⁵ Sticker, 1987a, 3–7. Florence Nightingales curriculum vitae July 24. 1851.

⁵⁹⁶ Calabria, 1997, 79. Nightingales dagbok 1.8.1850.

⁵⁹⁷ Cook, 1913a, 93; Der Armen- und Krankenfreund, 1854, 2. November und Dezember; Der Armen- und Krankenfreund, 1904, 141. Januar und Februar; Mc Donald 2004, 490; Sticker, 1987a, 12.

⁵⁹⁸ Sticker, 1987a, 12.

⁵⁹⁹ Nightingale, F. 1850. En vers. 13.8.1850. En kopia av handskriven text av Florence Nightingale.

⁶⁰⁰ Cook, 1913a, 92.

⁶⁰¹ Nightingale, F. 1850. Brev till Theodor Fliedner. Hotel de Flandre Gand, 19.8.1850. En maskinskriven text av originalet.

⁶⁰² Nightingales brev till T. Fliedners dotter 4.3.1852 I: Der Armen- und Krankenfreund. Januar–Februar 1904, 142–143. Många av Nightingales vänner stödde dock hennes plan att resa till Kaiserswerths diakonissanstalt för att utbilda sig, till exempel krigsministern Sidney Herbert som senare bad Nightingale att komma till Krim för att ordna sjukvården där (Cook, 1913a, 114).

⁶⁰³ Cook, 1913a, 108; Sticker, 1987a, 7. Florence Nightingales curriculum vitae July 24. 1851.

⁶⁰⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1854, 2. November und Dezember.

⁶⁰⁵ Sticker, 1987a, 14. Florence Nightingales curriculum vitae July 24. 1851.

⁶⁰⁶ Cook, 1913b, 112.

arbetade Nightingale anspråkslöst och osjälviskt, med kristlig kärlek och omtanke och visade en sund och nykter tro⁶⁰⁸. När Nightingale lämnade Kaiserswerth en andra gång, skrev hon till syster Sophie att hon med hjärtesorg lämnade alla sina kära systrar och alltid kommer att minnas deras godhet, tålmod och vänlighet⁶⁰⁹. Efter Kaiserswerths diakonissanstalt besökte Nightingale också andra sjukhus, i Tyskland men framför allt i Paris, i Frankrike⁶¹⁰.

Den 12 augusti år 1853 några år efter sin avgång från Kaiserswerth tog Florence Nightingale emot en föreståndarinnas post i *Establishment for Gentlewoman during Illness* i London enligt önskemål från drottning Victoria. Hon kunde ändå inte börja utbilda sjuksköterskor där, vilket var hennes högsta önskan.⁶¹¹ I Nightingales brev till Caroline Fliedner den 24 april samma år berättade hon att hon hade för avsikt att bli diakonissa. Hon hade redan två provsystrar och arbetet skulle börjas i kommande juli. Nightingales familj hade helt oväntat gett sin tillåtelse till sjukvårdsarbetet, eftersom beskyddarna var så eminenta. Nightingale hade först avstått från posten därför att hon hellre ville arbeta med arma och fattiga människor. Hon ville inte heller vara föreståndarinna, men eftersom hon inte hade några valmöjligheter tog hon emot posten. Hon hade dock inga stora förväntningar på arbetet och önskade förbön för saken.⁶¹² Den 11 juli 1853 skrev Nightingale till pastor och fru Fliedner från Paris och tackade för brevet som systrarna Mina och Amalie gav henne, när de hade besökt henne i Paris. Hon var på väg till London för att börja sitt arbete där och konstaterade att hon inte trodde att denna anstalt skulle frodas.⁶¹³ Därefter hade Nightingale planerat att börja bedriva sjukvårdsutbildning på det nya *King's College Hospital*, men då bröt Krimkriget ut, och krigsministern Sidney Herbert kallade henne till Turkiet år 1854 för att ordna sjukvård där⁶¹⁴. År 1860 började Florence Nightingale sjukskötarutbildningen i London⁶¹⁵.

Fliedner erbjöd att sända diakonissor till hennes hjälp till Skutari i Turkiet. Nightingale tackade varmt för Fliedners erbjudan men sa att alla skulle kunna tala engelska där. Nightingale bad förbön för saken och sa att det fanns fem tusen sjuka och skadade soldater där, alla platser var fulla och hennes enda tröst var att: "Dieu le voit, Dieu le sait,

⁶⁰⁷ Seymer, 1960, 36.

⁶⁰⁸ Der Armen- und Krankenfreund, 1854, 2. November und Dezember.

⁶⁰⁹ Nightingale 1851. Nightingales brev till syster Sophie (Cöln, 9./10.1851).

⁶¹⁰ Der Armen- und Krankenfreund, 1854, 2. November und Dezember.

⁶¹¹ Cook, 1913a, 133; Der Armen- und Krankenfreund, 1854, 2. November und Dezember; Sticker, 1987a, 15. Florence Nightingales curriculum vitae July 24. 1851.

⁶¹² Nightingales brev till Caroline Fliedner 24.4.1853. London. I Der Armen- und Krankenfreund, 1904, 143–144. Januar und Februar.

⁶¹³ Nightingales brev till Theodor och Caroline Fliedner 11.7.1853. Paris. I Der Armen- und Krankenfreund, 1904, 145–146. Januar und Februar.

⁶¹⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1854, 2. Krimkriget (1853–1856) var kriget mellan Ryssland och en allians bestående av Turkiet, England och Frankrike (*Otavan Iso Tietosanakirja*, 1962, 1437).

⁶¹⁵ Hurskainen, 1992.

Dieu nous aime”, ”Gud ser det, Gud vet det och Gud älskar oss” [min övers.].⁶¹⁶ År 1860 skrev Nightingale till fru Fliedner att hennes liv hade inte alltid varit sådant som hon hade tänkt sig. Hon hade trott att Gud haft för avsikt att ge henne ett aktivt arbetsliv bland sina likar, som det hade varit under Krimkriget, men att Gud alltid lett henne till föreständarinnas position såsom också Fru Fliedner hade letts.⁶¹⁷

Nightingale följde Kaiserswerths utveckling och sa att allt som rörde Kaiserswerths diakonissanstalt hörde till de saker som mest glädde och intresserade henne i sitt liv⁶¹⁸. Men även om Nightingale uppskattade sin tid på Kaiserswerth och höll kontakt med Fliedners kritiserade hon senare Kaiserswerths hygien och sjukvårdens kvalitet. Hon lovprisade dock alltid Kaiserswerths beundransvärda anda: ”(...)but the tone was excellent, admirable and Pastor Fliedners addresses to the pupil *schoolmistresses* the very best I ever heard”.⁶¹⁹ Nightingale mindes också Kaiserswerths sparsamhet och sa att hon inte kunde mata städarna i Londons hospital med sådan mat som förnöjsamt äts på Kaiserswerth⁶²⁰.

Fastän Nightingale senare var kritisk mot Kaiserswerths hygien, berömde hon å andra sidan dess renlighet och allmänna noggrannhet och värdesatte dess ädla anda och hängivenhet. När *British Museum* år 1897 bad om ett exemplar av hennes bok *The Institution of Kaiserswerth on the Rhine* som hon år 1851 skrev sände hon boken med anteckningen: ”I was twice in training there myself. (...) But never have I met with a higher tone, a purer devotion, than there. There was no neglect. (...) No luxury; but cleanliness.”⁶²¹

Nightingales nära förhållande till Fliedners visade sig bland annat genom att hon gick med på att bli fadder till Fliedners son. Hon hade för första gången i sitt liv tackat ja till förfrågan att vara någons fadder och sa att hon med glädje och tacksamhet kunde mottaga denna uppgift och önskade inget mera än att gudsonen gick i faderns fotspår.⁶²²

⁶¹⁶ Nightingale, F. 1855. Brev från Florence Nightingale till Caroline och Theodore Fliedner. 18. 1. 1855. Barrack Hospital Scutari. En maskinskriven text av originalet.

⁶¹⁷ Nightingales brev till fru Fliedner 6.12.1860. I *Der Armen- und Krankenfreund*. Januar-Februar 1904, 153. Nightingale hade också tidigare sagt: ”Je pense souvent à ”Mutter” comme elle me permettait toujours de l’appeler. (...)J’envirais presque ses occupations autrefois. A present j’ai plus de sympathie avec elle.” (Jag tänker ofta ”Mutter” såsom hon alltid tillät mig att kalla. (...)Tidigare var jag nästan avundsjuk på hennes post. Nu känner jag mer sympati. [min övers.]) (Nightingales brev (till Fliedner?) 23.4.1857. Londres, le 23 Avril 1857 30 Old Burlington St. W.).

⁶¹⁸ Nightingales brev till T. Fliedner 4.6.1857, London. I *Der Armen- und Krankenfreund*. Januar-Februar 1904, 150–151: Alles, was Sie mir über Ihre in Kaiserswerth getroffenen Veränderungen und Verbesserungen erzählen, hat mich aufs lebhafteste interessiert. Es hört zu den Dingen, die mich im Leben am meistens mit Teilnahme und Freude erfüllen, wenn ich von dem Fortschreiten Ihres Werkes daheim und draussen höre.

⁶¹⁹ Mc Donald 2004, 601.

⁶²⁰ Nightingale, F. 1864. Brev till Revd. James Hamilton. 30.11.1864. En maskinskriven kopia av originalet.

⁶²¹ Cook, 1913b, 112–113. (Anteckningen är skriven 24.9.1897)

⁶²² Nightingale, F. 10.9.1853. Upper Harley St. London le 10 Septembre 1853. Florence Nightingales brev till T. Fliedner angående Fliedners son Karl Fliedners födelse 30.8.1853.

Nightingale värdesatte Fliedner och hans undervisning och kunde underteckna sina brev med benämningen "alltid er tacksamme elev"⁶²³ eller "dotter"⁶²⁴. Ur Nightingales dagboksanteckningar kan man läsa att hon ibland i Kaiserswerth önskade att någon skulle göra ett misstag för "his correction of them gives one light one never had before"⁶²⁵. Nightingale tänkte också att Fliedner var den ende prästen som sannerligen förstod sjukvård⁶²⁶.

Fliedner ansåg att Gud hade givit Nightingale en viktig roll i den kristliga kärleksfulla vårdens utveckling och värdesatte allt detta arbete som Nightingale hade lagt ner för sjukvårdens och för de sjukas skull. Fliedner önskade att Nightingale skulle komma till Kaiserswerth, för att man skulle kunna lära av Nightingales erfarenheter och höra vad Herren genom henne hade gjort i denna stora sak, *grossen Sache*.⁶²⁷ Enligt Sidney Herbert berömde Theodor Fliedner Florence Nightingale med orden: "No person had ever passed so distinguished the examination, or shown herself so thoroughly mistress of all she had to learn, as Miss Nightingale."⁶²⁸

Om Fliedners död sa Nightingale att det kändes som om hon hade förlorat sin fader. Hon var säker på att varken kyrka eller regering skulle låta hans stora verk falla, men hon ansåg att inte ens regeringen skulle kunna hitta en man som Fliedner⁶²⁹. Efter Fliedners död präglades diakonissutbildning av någon form av stagnation, medan den sekulära sjukskötartutbildningen däremot utvecklades, enligt Sticker⁶³⁰.

I Nightingales sista daterade anteckning i sin andliga dagbok står att en diakonissa från Kaiserswerth besökte henne år 1904 i London⁶³¹. Nightingale tog inte längre emot några gäster, men hon tog emot diakonissan och var mycket intresserad av Kaiserswerths och diakonissverksamhetens utveckling i Tyskland⁶³². Diakonissan som besökte Nightingale var Julie Borges. När Nightingale mötte henne kysste Nightingale henne och sa: "My dear dear Sister"⁶³³ och utbrast: "Dear Kaiserswerth, how well I remember it"⁶³⁴. Nightingale frågade syster Julie om hon alltid hade varit lycklig, och när system svarade att hon nog

⁶²³ Nightingale, F. 1853? 1855? (årtal otydlig). Brev från Florence Nightingale till Theodor Fliedner. 30 Burlington st. 9.5.1853? 1855? En kopia av handskrivna text av Florence Nightingale.

⁶²⁴ Nightingale, F. 11.7.1853, Paris. Nightingales brev till Fliedners. I *Der Armen- und Krankenfreund*, 1904, 145–146. Januar-Februar.

⁶²⁵ Nightingale, F. 1851, 522. Journal entries, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/62-63, 76-80

⁶²⁶ Widerquist & Davidhizar, 1994, 648 (Florence Nightingale to Mary Jones, Desember 1866).

⁶²⁷ Fliedner, T. 10.5.1857. Fliedners brev till Nightingale Auf dem Dampsschiff Australia zwischen Constantinopel und Triest 10. Mai 1857. I *Der Armen- und Krankenfreund*, 1904, 150. Januar-Februar.

⁶²⁸ Cook, 1913b, 113. Sidney Herbert var krigsminister under Krimkriget (Cook, 1913b, 387).

⁶²⁹ Nightingale, F. 18.10.1864. London. Florence Nightingales brev, förmodligen till T. Fliedners dotter, angående T. Fliedners död.

⁶³⁰ Sticker, 1993.

⁶³¹ Mc Donald, 2004, 517. Från Nightingales *Spiritual Journey* 2:562, anteckningar.

⁶³² *Der Armen- und Krankenfreund*, 1904, 153. Januar-Februar.

⁶³³ Sticker, 1987a, 19.

⁶³⁴ Sticker, 1987a, 20.

hade varit det konstaterade Nightingale: "Thank God! oh, thank God! It is a blessed life when we can live it for others"⁶³⁵. Innan syster Julie reste, tog Nightingale hennes händer i sina och bad system att be med henne.⁶³⁶ Seymer påpekar att Kaiserswerth hade stort inflytande på Nightingale School, även om Florence Nightingale ansåg att sjukvården borde ha betonats mer i diakonissans utbildning⁶³⁷.

Enligt Sticker återupplivade Fliedner diakonissans tjänst, och Nightingale lyfte sjukvården till en profession, men gemensamt för de båda var att de ansåg att det väsentligaste var: "It is a blessed life when we can live it for others"⁶³⁸.

⁶³⁵ Sticker, 1987a, 20

⁶³⁶ Sticker, 1987a, 20.

⁶³⁷ Seymer, 1960.

⁶³⁸ Sticker, 1987a, 20.

7. IDÉER OM VÅRD I KÄRLEK – *DIE LIEBESPFLEGE*

Resultatet presenteras som fyra övergripande idéhelheter av vårdandets väsen och idé såsom det framträder i texterna vid sjukskötarutbildningens början vid Kaiserswerths diakonissanstalt under 1800-talets första hälft. Först presenteras *Idéer om tjänsten* och därefter *Idéer om utbildning* och *Idéer om bildning*. Sedan presenteras *Idéer om vårdandet* och kapitlet avslutas med en sammanfattning.

Utifrån en idéhistorisk metod formas åtta kategorier som anknyts till vårdandets idé. Dessa är: *tjänst (Amt och Beruf)*, *anda, kärlek, lidande och andlighet, barmhärtighet, tjänande, Marta och Maria* samt *självuppgifring* (se närmare bilaga 2. Exempel på indelning av citaten i kategorier). De två största kategorierna är *tjänst* och *anda*. Därefter kommer *kärlek, lidande och andlighet, barmhärtighet* samt *tjänande*. De två minsta kategorierna är *Marta och Maria* samt *självuppgifring*. Kategorin *tjänst* innehåller tjänstens ursprung, det praktiska sjukvårdsarbetet, utbildning, sjuksköterskans egenskaper osv. Kategorin *anda* innehåller det som hänvisar till sinne, atmosfär och karaktär. Kategorierna *kärlek, lidande och andlighet, barmhärtighet, tjänande* samt *självuppgifring* innehåller texter som hänvisar till dessa idéer, medan kategorin *Marta och Maria* hänvisar till diakonissans inre liv. Kategorierna bearbetas, deras relationer studeras och teman eller idéer utvecklas och systematiseras och vårdandets väsen börjar synas. Utifrån det filologiska närmelesättet granskas kategorier och deras relationer på nytt genom ytterligare fokusering på texten och dess mening. Idéer fördjupas och utvecklas, en ny helhet formas och vårdandets väsen ger sig till känna (se tabell 2. *Analysschema*, s. 42).

Kategorierna överlappar varandra. Till exempel har kategorin *kärlek* ett nära samband med och är relaterad till kategorierna *självuppgifring, tjänande* och *anda*. Kategorin *kärlek* handlar om många olika sidor av vårdandet. Den berör vårdandets grundmotiv, vårdarens väsen, vårdutbildningen och vårdkulturen samt det praktiska vårdarbetet. Utifrån den hermeneutiska tolkningen ses och förstås kategorierna och de enstaka texterna i relation till varandra och i relation till helheten⁶³⁹. Förståelsen av vårdandets väsen fördjupas, leder till ett nytt seende⁶⁴⁰ och helheten växer fram. När idéerna i de åtta kategorierna relateras till varandra och till helheten formas fyra mera övergripande idéhelheter. Resultatet som presenteras i detta kapitel är följaktligen redan en fördjupning, utveckling, sammanflätning och tolkning av kategorierna och temana eller idéerna.

När den evangeliska föreningen för kristlig sjukvård grundades vid Kaiserswerth år 1836 ansågs sjuksköterskornas förebild vara diakonissorna i den apostoliska kyrkan⁶⁴¹. I början

⁶³⁹ Jfr Gadamer, 2004, 398. Gadamer betonar dialogen med texten.

⁶⁴⁰ Eriksson & Lindström, 2007, 13.

⁶⁴¹ Fliedner, T. 1836, 53–54. Gründung des Diakonissenvereins. Grundgesetze des evangel. Vereins für christliche Krankenpflege in Rheinland und Westfalen; Fliedner, T. 1838, 60. An König Friedrich Wilhelm III;

användes namnet "sköterska, sjuksköterska", *Pflegerinnen*, av sjuksköterskorna, men senare användes benämningen "diakonissa"⁶⁴².

När den tidiga sjuksköterskans tjänst och utbildning granskas används ofta namnet diakonissa av sjuksköterskorna och då hänvisas till vårdsystrarna, *Pflegeschwester*⁶⁴³. Andra namn som används är sköterska, *Pflegerin*, sjuksköterska, *Krankenpflegerin*, och syster, *Schwester*. I denna undersökning används ofta den allmänna benämningen "vårdare" om diakonissor, systrar, provsystrar, sjuksköterskor och sköterskor.

Idéer om tjänsten

I detta kapitel presenteras först idén om den tjänande kärlekens tjänst som ett yrkesmässigt ordnat ämbete och en livsuppgift. Sedan presenteras idén om en helig tjänst och tjänstens moraliska och andliga grund i den apostoliska kyrkan och Bibeln. Barmhärtighet lyfts fram liksom betydelsen av benämningen "diakonissa" i bevarandet av den apostoliska förebilden. Därefter presenteras idén om kärlek som tjänstens motiv och drivande kraft som syns i goda gärningar och i sinnelag. Till sist framförs idén om kallelse.

Idén om den tjänande kärlekens tjänst

Enligt Fliedner ville apostlarna inte lämna församlingarnas sjuk- och fattigvård endast till enstaka frivilliga kristna utan ansåg det vara nödvändigt att ha en särskild tjänst som tjänare, *Amt Diener (Diakonen)* i församlingarna⁶⁴⁴. Diakonitjänsten instiftades vid sidan av predikotjänsten. I kyrkan fanns "ordets tjänst", *Amt des Wortes*, och "den tjänande, vårdande, kärlekens tjänst", *das Amt der dienenden, pflegenden Liebe*⁶⁴⁵. I den tjänande kärlekens tjänst blev församlingens sjuka och behövande medlemmar hjälpta. Lärandet och tjänandet hörde till Kristi väsen och genom dessa tjänster blev Kristi bild fullkomlig.⁶⁴⁶

Fliedner, T. 1840, 80. An denselben (hänvisas till König Friedrich Wilhelm IV); Fliedner, T. 1844 u. 1846, 88. Grundgesetze des Rhein.-Westf. Verein für Bildung und Beschäftigung evangel. Diakonissen.

⁶⁴² Fliedner, T. 1836, 53–54. Gründung des Diakonissenvereins. Grundgesetze des evangel. Vereins für christliche Krankenpflege in Rheinland und Westfalen. I 1844 års grundlagsframställning kunde Fliedner slutligen officiellt använda namnet "diakonissa" i föreningens namn som han så länge hade önskat. Grundlagen lagfästes år 1846 (Fliedner, T. 1844 u. 1846, 88. Grundgesetze des Rhein.-Westf. Verein für Bildung und Beschäftigung evangel. Diakonissen).

⁶⁴³ Diakonissorna arbetade som vårdsystrar, *Pflegeschwester*, eller undervisningssystrar, *Lehrschwester*. Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 31. Januar und Februar: "Aufruf an evangelische Christinnen, sich dem Diakonissen-Berufe als Pflegeschwester, oder als Lehrschwester zu widmen."

⁶⁴⁴ Fliedner, T. 1856, 116. Gutachten über die Diakonie und den Diakonat an den Evangel. Oberkirchenrat.

⁶⁴⁵ Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 71. Mai und Juni.

⁶⁴⁶ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 253. September und October; Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 71. Mai und Juni; Hausordnung, 1901, 88.

Till diakoner⁶⁴⁷ och diakonissor valdes pålitliga människor⁶⁴⁸ som hade ett gott rykte och som var fyllda av den heliga anden och visheten.⁶⁴⁹

Så utsen nu bland eder, I bröder, sju män som hava gott vittnesbörd om sig och äro fulla av ande och vishet, män som vi kunna sätta till att sköta denna syssla.⁶⁵⁰

Enligt Fliedner vet man inte när och var den första diakonissan anställdes, men aposteln Paulus berättar med aktning om församlingstjänarinnan och diakonissan Febe⁶⁵¹ (Rom. 16:1). Hon hade enligt församlingsordningen getts i uppdrag att ta hand om församlingens sjuka och fattiga medlemmar.⁶⁵² Paulus berättade i samma Romarbrev (Rom 16:12) också om andra kvinnor, Tryfena, Tryfosa och Persis, som hjälpte till i församlingen, men i motsats till deras frivilliga hjälparbete var Febes arbete yrkesmässigt ordnat.⁶⁵³

Fliedner framhävde att apostlarna värdesatte kvinnan⁶⁵⁴ och visade genom inrättandet av diakonissans tjänst att sjukvården, som krävde mildhet, tålmod och ihärdighet i kärlek, ombesörjdes bäst av kvinnor⁶⁵⁵. Apostlarna ansåg, enligt Fliedner, att kvinnan även kunde uppnå bättre resultat än mannen i vårdandet av de sjuka och svaga⁶⁵⁶. Det kristliga barmhärtighetsarbetet krävde kvinnornas gåvor och karisma, *Charismen*, för att lyckas⁶⁵⁷. Fliedner påpekade att också Luther ansåg att kvinnorna var bättre lämpade än männen för vårdarbete eftersom kvinnorna hade större förmåga till barmhärtighet och en speciell gåva att trösta och lindra lidande⁶⁵⁸.

Urkyrkans diakonissverksamhet ansågs bevisa att män inte kunde ersätta den vård som kvinnorna gav, i synnerhet när det var frågan om de kvinnliga patienternas vård. Kvinnornas taktfullhet och förmågan till medlidande var också enastående egenskaper i lindringen av det kroppsliga eller andliga lidandet.⁶⁵⁹ Diakonissans arbete i

⁶⁴⁷ Det grekiska ordet *diakonia* betyder tjänst, ämbete, befattning, hjälp, bistånd och service, och ordet *diakonos* betyder tjänare och medhjälpare i allmän mening och även när man beskriver ett ämbete. Från ordets innebörd som "ämbete" härleds orden diakon och diakonissa. Ordet *diakonos* används i bibelställen som hänvisar till församlingstjänares eller församlingstjänarinnas tjänst (Gingrich, 1984, 46).

⁶⁴⁸ Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 71–72. Mai und Juni.

⁶⁴⁹ Fliedner, T. 1856, 116. Gutachten über die Diakonie und den Diakonat an den Evangel. Oberkirchenrat.

⁶⁵⁰ <http://www.bibeln.se/las/1917/apg#q=Apg+6> (Apg 6:3) (Hämtad 7.10.2017)

⁶⁵¹ "Jag anbefaller åt eder vår syster Febe, som är församlingstjänarinna i Kenkrea" <http://www.bibeln.se/las/1917/rom#q=Rom+16> Rom 16:1 (hänvisad 5.2.2016)

⁶⁵² Fliedner, T. 1839, 143. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.

⁶⁵³ Fliedner, T. 1856, 118. Gutachten über die Diakonie und den Diakonat an den Evangel. Oberkirchenrat; Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 72. Mai und Juni.

⁶⁵⁴ Fliedner, T. 1856, 118. Gutachten über die Diakonie und den Diakonat an den Evangel. Oberkirchenrat.

⁶⁵⁵ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 1.

⁶⁵⁶ Fliedner, T. 1856, 118. Gutachten über die Diakonie und den Diakonat an den Evangel. Oberkirchenrat.

⁶⁵⁷ Der Armen- und Krankenfreund, 1854, 4. Mai und Juni.

⁶⁵⁸ Fliedner, T. 1856, 122. Gutachten über die Diakonie und den Diakonat an den Evangel. Oberkirchenrat; 4. Quartalhäft 1849, 12. Fliedner hänvisade till Luthers text Theil I. S. 2046 och till Luthers text Theil II. S. 1387.

⁶⁵⁹ Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 41. März und April.

urförsamlingarna öppnade ett verksamhetsområde för kvinnor inom den kristna kärleksvården, *christliche Liebespflege*⁶⁶⁰.

Evangelischen Vereins für Christliche Krankenpflege in der Rheinprovinz und Westfalen hette föreningen som Fliedner, tillsammans med en grupp av sakkunniga präster, läkare och ämbetsmän⁶⁶¹, grundade år 1836. Föreningens syfte var att utbilda protestantiska sjuksköterskor för att främja den kristliga vården⁶⁶².

Änkor och gifta överksamma kvinnor söktes till Kaiserswerth, och det ansågs att inom sjuk- och fattigvården skulle kvinnorna kunna hitta ett nyttigt och för sig passande verksamhetsområde.⁶⁶³ Men man beklagade sig ofta på Kaiserswerth över att kvinnornas riktiga verksamhetsområde ansågs vara inom hemmen, och att församlingarnas sjuka och behövande borde skötas vid sidan om detta arbete. Men enligt förebilden i den apostoliska kyrkan borde det dock finnas kristna kvinnor som var fullständigt i församlingens tjänst och tog de lidande människornas tjänande som sitt ämbete och sin livsuppgift, helst hela livet ut. Föreställningen var att om man hade något annat livsvärv hade man inte tillräckligt med tid för det arbete som vården av de sjuka krävde.⁶⁶⁴

Den tjänande kärlekens och barmhärtighetens arbete ansågs vara en tjänst, *Amt*, ett yrke, *Beruf*, och en uppgift, *Geschäft*⁶⁶⁵. Diakonissans arbete borde uppfattas som ett riktigt ämbete, *Amt*, och en livsuppgift, *Lebensberuf*, och det påpekades att också Febes egentliga ämbete var Kenkreas församlingstjänarinna. Det var hennes tjänst och inte något frivilligt välgörenhetsarbete.⁶⁶⁶ Enligt Fliedner hade diakonissorna valt att tjäna Kristus i de sjukas vård som sin livsuppgift, *Lebensberuf*⁶⁶⁷.

Greve von der Recke Vollmerstein⁶⁶⁸, Fliedners samtida, som också hade planerat att starta diakonissutbildningen men inte lyckades med detta, ansåg att alla behövde ett syfte

⁶⁶⁰ Fliedner, 1845, 214. Einsegnung der Diakonissen.

⁶⁶¹ Fliedner, T. 1836, 59. De som undertecknade grundlagpresentationen var: greve zu Stolberg, Düsseldorf regeringspresident. "Regierungspräsident", von Oven. "Konsistorialrat", von Hymmen, markägare, Göring, köpman, Dr Ebermeier, distriktsläkare, Dr Gräber, "Provinzialsynodal-Assessor, prästen Nonne, Snethlage, "Superintendent", och prästerna Lange och Fliedner.

⁶⁶² Fliedner, T. 1836, 53–54. Gründung des Diakonissenvereins. Grundgesetze des evangel. Vereins für christliche Krankenpflege in Rheinland und Westfalen; Fliedner, T. 1838, 60. An König Friedrich Wilhelm III; Fliedner, T. 1840, 80. An denselben (red. anm., hänvisas till König Friedrich Wilhelm IV); Fliedner, T. 1844 u. 1846, 88. Grundgesetze des Rhein.-Westf. Verein für Bildung und Beschäftigung evangel. Diakonissen.

⁶⁶³ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 10.

⁶⁶⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1863, 139. September und Oktober.

⁶⁶⁵ Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 72. Mai und Juni.

⁶⁶⁶ Der Armen- und Krankenfreund, 1863, 139. September und Oktober.

⁶⁶⁷ Fliedner, 1845, 219. Einsegnung der Diakonissen.

⁶⁶⁸ <http://www.graf-recke-stiftung.de/ueber-uns/geschichte.html> (hänvisad 18.11.2015). Greve Adelberdt von der Recke-Vollmerstein (1791–1878) grundade år 1819 en förening för gatubarnsarbete som var en av första diakonala inrättningarna i Tyskland och upprättade tillsammans med sin far uppfostringsanstalten *Rettungshaus* i Overdyck. Föreningen hette *Gesellschaft der Menschenfreunde zur Rettung und Erziehung verlassener Waisen und Verbrecherkinder*.

i livet, en livsuppgift. Han betonade att ingen kunde vara tillfredsställd och lycklig utan en livsuppgift. Greven ansåg att diakonissans tjänst i kvinnors sjukvård och undervisning passade utmärkt till kvinnans ädla karaktär och förmåga till medlidande. Han påstod att den som hade fått uppleva kärleksfull vård också förstod dess värde och uppfattade vikten och betydelsen av diakonissans tjänst.⁶⁶⁹

Det var viktigt att förstå att diakonissans ämbete var instiftat av Gud och var lika förpliktande som prästens eller lärarens tjänst. Diakonissans arbete borde ses som en riktig, yrkesmässigt ordnat tjänst och inte som en fritidssysselsättning. Det hjälpte också i den press som kvinnorna upplevde när de uppmanades och pressades till äktenskap som nästan ansågs vara kvinnornas skyldighet. När diakonissornas anhöriga förstod arbetets rätta väsen hjälpte det också dem att inse att de inte kunde kalla hem sina döttrar när som helst. Döttrarna ansågs annars vara skyldiga att hjälpa sina föräldrar.⁶⁷⁰

Diakonissorna gav inget evighetslöfte, i motsats till de katolska systrarna. De kunde avgå från tjänsten när de ville och till exempel gifta sig, men då kunde de inte fortsätta som diakonissa.⁶⁷¹ Man önskade dock att diakonissorna skulle ta sitt ämbete som sin livsuppgift. På Kaiserswerths diakonissanstalt var det dock fem års obligatorisk tjänstetid efter utexaminering som av olika skäl ansågs vara viktigt. Det skyddade nya diakonissor mot ofta förekommande krav hos anhöriga om att de skickliga sjukvårdsutbildade döttrarna borde komma hem och ge vård åt sina anhöriga. Enligt Fliedner var många diakonissor nöjda med att de kunde hänvisa till den obligatoriska tjänstetiden. Fem års tjänstetid gav också stöd i tider då man var nedslagen och motvillig och tvivlade på hela sitt kall. Det ansågs också vara rimligt att arbeta dessa fem år gratis när man hade fått fri kost och logi och fri undervisning under hela utbildningstiden. Enligt Fliedner förstärktes ofta kärleken till arbetet under denna obligatoriska tjänstetid, och de flesta diakonissor förpliktade sig till ytterligare fem års tjänstetid.⁶⁷²

Många flickor kände sig kallade till diakonissans arbete, men deras anhöriga motarbetade ofta dessa planer. Föräldrarna kände inte till diakonissornas utbildning och arbete och förstod inte att diakonissans arbete var ett ämbete såsom prästens eller lärarens. Det var också en stor skillnad mellan katolska och evangeliska föräldrar. Medan de katolska föräldrarna ansåg det vara en ära när dottern ville bli nunna, tänkte de evangeliska

⁶⁶⁹ Graf Adalbert von der Recke Vollmerstein, "Die Diakonissin, oder Leben und Wirken der Dienerinnen der Kirche für Lehre, Erziehung und Krankenpflege" 1835. I *Der Armen- und Krankenfreund*. Januar-Heft 1911, 1–4. I *Armen- und Krankenfreund* hade det publicerats en sällsynt, bara en gång tidigare tryckt, skrift av greve von der Recke Vollmerstein.

⁶⁷⁰ *Der Armen- und Krankenfreund*, 1865, 71–76. Mai und Juni.

⁶⁷¹ Fünfter Jahresbericht vom 1. Jan. 1841 bis 1. Jan. 1842, 1; *Der Armen- und Krankenfreund*. 1861, 209. September und Oktober

⁶⁷² *Der Armen- und Krankenfreund*, 1861, 210–211. September und Oktober.

föräldrarna att det var otur eller till och med en skam om dottern ville bli diakonissa.⁶⁷³

I jämförelse med den urkyrkliga tjänsten hade diakonissans tjänst ändrats i enskilda delar men dess egentliga väsen ansågs vara densamma. Diakonissans ämbete var ett professionellt organiserat ämbete, *den amtsmässigt geordneten Beruf*, i kärlekens tjänst.⁶⁷⁴

Idén om en helig tjänst

Den kristliga sjuksköterskans tjänst ansågs vara en helig tjänst som var grundad på Bibeln och på den apostoliska kyrkan⁶⁷⁵. Benämningen diakonissa var också viktig, då den lyfte fram arbetets apostoliska grund i tjänandet och barmhärtigheten⁶⁷⁶. Den barmhärtige samarierns väg tänktes vara svår men innebar också löften om Guds hjälp⁶⁷⁷. Man borde också vara värdig sin tjänst⁶⁷⁸ och akta sin tjänst⁶⁷⁹.

Den apostoliska grunden

Von der Recke Vollmerstein lovprisade diakonissans tjänst som ett heligt och välsignat arbete som var värdigt kvinnor⁶⁸⁰.

Det ansågs att diakonissans arbete ägde rum i ett heligt land, för dess förebild fanns i den apostoliska kyrkan⁶⁸¹ och Bibeln borde vara diakonissans lärobok i allt varande och görande och normen om rätt och fel. Fliedner hänvisade till psalm 119: "Ditt ord är mina fötters lykta och ett ljus på min stig"^{682, 683}

När Fliedner år 1836 grundade den evangeliska föreningen för kristlig sjukvård borde sjuksköterskorna utbildas i den apostoliska andan, eftersom de kristliga sjuksköterskornas förebild var diakonissorerna i den apostoliska kyrkan.⁶⁸⁴ I början användes inte benämningen "diakonissa", för namnet fick inte bifall av Fliedners vänner. Fliedner satte dock namnet "diakonissa" i parentes efter namnet "sköterska, sjuksköterska", *Pflegerinnen*, och kämpade för namnet:

⁶⁷³ Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 21. Januar und Februar.

⁶⁷⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 72. Mai und Juni.

⁶⁷⁵ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 254. September und Oktober.

⁶⁷⁶ Fliedner, T. 1840, 81. An denselben (red. anm., hänvisas till König Friedrich Wilhelm IV). Fliedners brev till kung Friedrich Wilhelm IV 10.8.1840.

⁶⁷⁷ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 11.

⁶⁷⁸ Fliedner, T. 1845, 218–219. Einsegnung der Diakonissen.

⁶⁷⁹ Hausordnung, 1901, 35.

⁶⁸⁰ Graf Adalbert von der Recke Vollmerstein "Die Diakonissin, oder Leben und Wirken der Dienerinnen der Kirche für Lehre, Erziehung und Krankenpflege" 1835. I Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 1–4.

⁶⁸¹ Der Armen- und Krankenfreund 1861, 254. September und Oktober.

⁶⁸² <http://www.bibeln.se/las/1917/ps> (Ps 119:105) (Hämtad 13.9.2017)

⁶⁸³ Hausordnung, 1857, 85. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁶⁸⁴ Fliedner, T. 1836, 53–54. Gründung des Diakonissenvereins. Grundgesetze des evangel. Vereins für christliche Krankenpflege in Rheinland und Westfalen; Fliedner, T. 1838, 60. An König Friedrich Wilhelm III; Fliedner, T. 1840, 80. An denselben (hänvisas till König Friedrich Wilhelm IV); Fliedner, T. 1844 u. 1846, 88. Grundgesetze des Rhein.-Westf. Verein für Bildung und Beschäftigung evangel. Diakonissen.

Es wird ein Verein zur Beförderung christlicher Pflege von Hilfsbedürftigen, zunächst Kranken, (...) durch evangelische Pflegerinnen (Diakonissinnen)(...)⁶⁸⁵

För honom var namnet "diakonissa" viktigt för det lyfte fram arbetets apostoliska ursprung och förebild. Fliedner använde det latinska ordspråket *Nomen est omen*, "namnet är omen":

(...), dass die Armenpfleger im Kirchenrate den apostolischen Namen "Diakon" erhalten. Die Hinweisung auf den apostolischen Ursprung des Amtes ist von Wichtigkeit. Nomen est omen.⁶⁸⁶

Namnet var inte "saken", *die Sache*, men det vittnade om tjänstens väsen och var därför viktigt. Fliedner sade: "Der Name ist allerdings noch nicht die Sache, ist aber doch nicht ganz unwichtig für die Sache(...)"⁶⁸⁷ "Namnet är visserligen inte själva saken men är dock inte helt oviktig för saken" [min övers.]. Fliedner menade att namnet diakonissa skulle leda sjuksköterskornas tankar till de första diakonissorna och till deras kärleksfulla tjänarinetjänst och fungera som en förebild och en sporre:

Im Geist und Sinn der apostolischen Diakonissen sollen sie wirken, sollen durch ihren Namen deren Vorbild stets von Augen haben (...)⁶⁸⁸

Fliedner ansåg att när diakonissverksamheten låg på den stadiga apostoliska grunden kom den att bestå fastän dess yttre former och sedvänjor förändrades.⁶⁸⁹

Enligt Cook⁶⁹⁰ och O'Brienn⁶⁹¹ tänkte också Nightingale att vårdarbete var ett heligt kall, *a sacred calling*. Nightingale ansåg att Kristus var sjuksköterskeprofessionens upphovsman:

The royal banner of nursing. It should gain through every one of you. It has [sic] gained through you immensely. The old Romans were in some respects I think Superior to us.

⁶⁸⁵ Fliedner, T. 1836, 53–54. Gründung des Diakonissenvereins. Grundgesetze des evangel. Vereins für christliche Krankenpflege in Rheinland und Westfalen. I 1844 års grundlagsframställning kunde Fliedner slutligen officiellt använda namnet "diakonissa" i föreningens namn som han så länge hade önskat. Grundlagen lagfästes år 1846 (Fliedner, T. 1844 u. 1846, 88. Grundgesetze des Rhein.-Westf. Verein für Bildung und Beschäftigung evangel. Diakonissen).

⁶⁸⁶ Fliedner, T. 1856, 127. Gutachten über die Diakonie und den Diakonat an den Evangel. Oberkirchenrat.

⁶⁸⁷ Fliedner, T. 1840, 81. An denselben (red. anm., hänvisas till König Friedrich Wilhelm IV). Fliedners brev till kung Friedrich Wilhelm IV 10.8.1840.

⁶⁸⁸ Fliedner, T. 1840, 80. An denselben (red. anm., hänvisas till König Friedrich Wilhelm IV). Fliedners brev till kung Friedrich Wilhelm IV 10.8.1840.

⁶⁸⁹ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 254. September und Oktober.

⁶⁹⁰ Cook 1913b, 269.

⁶⁹¹ O'Brienn, 2008, 4. I O'Brienns bok framkommer att Florence Nightingale skrev texten till sina första provsyrstrar (student-nurse probationers). O'Brienn skriver att när man senare presenterade tanken om sjuksköterskornas registrering till Nightingale var hon emot saken för hon ansåg att vårdarbete inte kunde registreras som "trade union" för "nursing was a sacred calling".

But they had no idea of being good to the sick and weak. That came in with Christianity. Christ was the author of our profession.⁶⁹²

Den barmhärtige samariern

Den barmhärtige samariern⁶⁹³, som visade en främling i nöd barmhärthet och den barmhärtige Jesus var diakonissans förebilder⁶⁹⁴. Diakonissans uppgift var att följa Kristus på den barmhärtige samarierns väg, *Samariterwegen*, och hjälpa de lidande. Flidner påpekade att arbetet var svårt men innebar också löften om Guds hjälp och kraft till den som ville följa honom.⁶⁹⁵

Diakonissorna var den barmhärtiga kärlekens tjänarinnor, *Dienerinnen der barmherzigen Liebe*,⁶⁹⁶ och hela diakonissanstalten borde reflektera Jesu barmhärthet mot den lidande människan⁶⁹⁷. Det var också viktigt att förstå att den barmhärthet som man hade visat mot den lidande människan hade man visat mot Kristus⁶⁹⁸.

Enligt Chastel ansåg kyrkofadern Origenes⁶⁹⁹ att den barmhärtiga kärleken alltid har sitt ursprung i Gud. Människorna är varandras nästa av naturen men den som gör gott och är barmhärthet mot den andra är den andras sanna nästa.⁷⁰⁰

Att vara värdig sin tjänst

"Hat jemand ein Amt (eine Diakonie), so warte er des Amtes", (Har någon fått en tjänst, så akte han på tjänsten⁷⁰¹), stod i *Hausordnung* från år 1901. Där användes ordets *amt*, "tjänst", grekiska formen *diakonie* i parentes. Man skulle vara trogen denna uppgift, akta sin tjänst och sköta den så bra som möjligt.⁷⁰²

Arbetet ställde krav och man skulle vara värdig sin tjänst. När provsystem⁷⁰³ tillträdde

⁶⁹² Nightingale. To all our Nurses. En kopia av Nightingales handskrivna text i Flidner-Archiv.

⁶⁹³ En lagklok frågade Jesus vad han borde göra för att få det eviga livet och Jesus sa att han borde älska Gud med hela sitt hjärta och sin nästa såsom sig själv. Den laglärdade frågade vem är då hans nästa och Jesus svarade med berättelsen om den barmhärtige samariern. Efter berättelsen frågade Jesus: "Vilken av dessa tre synes dig nu hava visat sig vara den människans nästa, som hade fallit i rövarhänder? Han svarade: "Den som bevisade honom barmhärthet." Då sa Jesus till honom: "Gå du och gör sammalunda." (Luk 10: 36-37) (<http://www.bibeln.se/las/1917/luk#q=Luk+10> (hänvisad 11.9.2015).

⁶⁹⁴ Flidner, T. 1839, 144. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

⁶⁹⁵ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 11.

⁶⁹⁶ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 254. September und Oktober.

⁶⁹⁷ Achter Jahresbericht vom 1. Januar 1844 bis 1. Januar 1845, 22.

⁶⁹⁸ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 11; 1. Quartalheft 1849, 3. Ausgegeben im Februar.

⁶⁹⁹ Otavan Iso Tietosanakirja, 1963, 706. Origenes (ca. 185- ca. 254) var grekisk teolog och kyrkofader.

⁷⁰⁰ Chastel, 1851. "Einfluss der christlichen Barmherzigkeit in den ersten sechs Jahrhunderten der Kirche, von Etienne Chastel, Professor in Genf." Aus der von der französischen Akademie im J. 1851. gekrönten Preisschrift. I Der Armen- und Krankenfreund, 1855, 24. Juli und August.

⁷⁰¹ (Rom. 12: 7) <http://www.bibeln.se/las/1917/rom> (Hämtad 16.11.2015).

⁷⁰² Hausordnung, 1901, 35.

⁷⁰³ Prov- och undervisningstiden varierade från sex månader till tre år men vanligtvis varade den nio månader (Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 4; Achter Jahresbericht vom 1. Januar 1844 bis 1. Januar 1845, 2; Flidner, T. 1844 u. 1846, 89. Grundgesetze des Rhein.-Westf. Verein für Bildung und Beschäftigung evangel. Diakonissen).

diakonissans tjänst förband hon sig att uppföra sig kristligt och värdigt i överensstämmelse med arbetets värde⁷⁰⁴. Hon hade uppfyllt alla de krav som arbetet ställde och ansågs vara värdig att tillträda tjänsten, och i vinningen fick hon frågan om hon hade bestämt sig att troget uppfylla de plikter som detta ämbete ställde⁷⁰⁵.

Idén om kärlek

Guds kärlek och Kristi påtvingande exempel var de drivande krafterna i uppkomsten av diakonissverksamhet⁷⁰⁶, och vårdandet utan kärlek som motiv ansågs vara ohållbart⁷⁰⁷. Kärlekens egenart visade sig i barmhärtighet, ödmjukhet och tålmod⁷⁰⁸ samt i de goda gärningarna⁷⁰⁹.

Kärlek som motiv

I enlighet med diakonissors arbete i kyrkan var den protestantiska sjuksköterskans arbete ett arbete i den kristliga kärlekens och barmhärtighetens tjänst, *Dienste christlicher Liebe und Barmherzigkeit*⁷¹⁰.

Enligt Klönne var kärlek i dess renaste form den drivande kraften i kvinnoföreningarnas och diakonissverksamhetens påbörjande. Klönne betonade att kärleken är evig som Gud som är kärleken själv. Kärleken förgår aldrig men kan ta sig olika yttre uttrycksformer genom tiderna:

Doch die Liebe selbst, (...), ist ewig wie Gott, der die Liebe selbst ist: Liebe geht nicht unter, kann nicht untergehen. Wahr ist es, die Liebe nimmt nach der Zeit auch eine zeitgemässe Form an, (...) ⁷¹¹

Guds kärlek⁷¹² till människan var vägledande i vårdandet. Guds kärleks djupa förståelse fick vårdaren att se och älska sin lidande nästa. Denna inställning syntes också i Nightingales anteckning från Kaiserswerth:

⁷⁰⁴ Fliedner, T. 1839, 153-154. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.; Fliedner, T. 1845, 191. Bedingungen der Aufnahme zum Diakonissen-Amte.

⁷⁰⁵ Fliedner, T. 1845, 218-221. Einsegnung der Diakonissen. Från vinning av sju sköterskor till diakonissämbetet 8.6.1844.

⁷⁰⁶ Klönne, 1820, 5-6; Der Armen- und Krankenfreund 1862, 175-177.

⁷⁰⁷ Nightingale, 1851, 15. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses

⁷⁰⁸ Fliedner, T. 1839, 146. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

⁷⁰⁹ 1. Quartalheft 1849, 13-16.

⁷¹⁰ Fliedner, T. 1847, 99. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.)

⁷¹¹ Klönne, 1820, 5-6.

⁷¹² I Bibeln används två grekiska ord som betyder kärlek: "filia" och "agape". "Filia" betyder kärlek som härstammar från vänskap och sympati och "agape" betyder kärlek som älskar utan att den hittar något som är värt att älska. "Agape"-kärlek är gudomlig kärlek som riktar sig till dem som har inte förtjänat det. Det är självuppoftande kärlek utan själviska syften. "Agape"-kärlek är äkta tjänande, diakoni. "Agape" är den högsta formen av kärlek (Iso Raamatun tietosanakirja II osa, 1973, 4750, 4753).

The Lord directs your hearts to the love of God. Why does that come then? Because you must receive love from God, from God must come His love and from His love must come love to His creatures, to Him in you.⁷¹³

Kristi kärlek uppmanade diakonissor såsom alla kristna att leva till Kristus och inte till sig själva. Diakonissan visade sin kärlek till Kristus genom vårdandet av sin nästa. Flidner hänvisade till 2 Kor 5: 14–15:⁷¹⁴ ”Ty Kristi kärlek tvingar oss, eftersom vi tänka så: en har dött för alla, alltså hava de alla dött. Och han har dött för alla, på det att de som leva icke mer må leva för sig själva, utan leva för honom som har dött och uppstått för dem.”⁷¹⁵

När Flidner grundade diakonissanstalten var några protestanter tveksamma till att det skulle lyckas, för de ansåg att protestanterna inte hade samma drivkraft till arbetet som katolikerna som gjorde barmhärtiga gärningar för att vinna platsen i himmelriket. Flidner svarade att diakonissverksamheten hade en starkare drivkraft som var den tacksamma kärleken till Kristus som hade gjort allt färdigt för oss och som förmanade oss att älska honom i vår lidande nästa.⁷¹⁶ Tron syntes i goda gärningar, enligt Härter⁷¹⁷.

I en katolsk kyrkotidning⁷¹⁸ från år 1862 kallades Flidners vädjan till kvinnor för att bli diakonissor för ett ångestskri. Katolikerna ansåg att orsaken till att det inträdde många gånger fler unga kvinnor i katolska kyrkans hjälpverksamhet var att man genom frivillig fattigdom och celibat kunde nå högre fullkomlighet i denna värld och en högre salighet i himmelen. Katolikerna använde uttrycket *zur corona noch eine coronella*, ”zur Krone noch ein Krönlein”⁷¹⁹, ”en liten krona på en stor krona” [min övers.]. Denna högre nivå på himmelen ansågs vara lockande. För de evangeliska diakonisshusen var det viktigt att betona att man inte kunde nå salighet genom sina gärningar. Kristus visade sin kärlek till den ovärdiga människan i sitt liv och död, och de evangeliska diakonissanstalterna ville utropa sitt motto: ”Die Liebe Christi dringet uns also!”, (Ty Kristi kärlek tvingar oss⁷²⁰).⁷²¹

Denna anda framkom också i årets 1901 *Hausordnung*. Diakonissan tjänade Kristus i sin lidande nästa för kärlekens skull, och hennes belöning var att hon fick tjäna, *dass ich darf*.

⁷¹³ Nightingale, 1851, 572. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/60.

⁷¹⁴ http://www.bibeln.se/las/1917/2_kor (hänvisad 2.11.2015)

⁷¹⁵ Flidner, T. 1839, 144. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

⁷¹⁶ Der Armen- und Krankenfreund, 1856, 14. Januar und Februar.

⁷¹⁷ 1. Quartalheft 1849, 13–16.

⁷¹⁸ *Vin Paderborn erscheinenden Westfälischen Kirchenblatte für Katholiken, vom 18. Okt. d. J., Nr 42* (Der Armen- und Krankenfreund, 1862, 175–177).

⁷¹⁹ Der Armen- und Krankenfreund, 1862, 176.

⁷²⁰ (2 Kor 5: 14) <http://www.bibeln.se/las/1917/2> (hänvisad 25.9.2015).

⁷²¹ Der Armen- und Krankenfreund, 1862, 175–177.

Was will ich? Dienen will ich. Wem will ich dienen? Dem Herrn in seinen Elenden und Armen. Und was ist mein Lohn? Ich diene weder um Lohn noch um Dank, sondern aus Dank und Liebe. Mein Lohn ist, dass ich darf.⁷²²

När vårdarnas motiv att vårda var pengar och inte kärlek, ledde det alltid till vanvård och likgiltighet på sjukhusen, enligt Nightingale:

We see the nurses drinking, we see the neglect at night owing to their falling asleep. Where woman undertake so toilsome an office, for hire, and not for love, it cannot be otherwise. We see the patients procuring spirits by feeing the nurses; – and yet there are many surgeons who still think that such woman will tend their patients better than those who undertake the task from Christian motives.⁷²³

Kärlek som motiv i sjukvårdsarbetet ansågs vara så viktigt att man såg en stor fara när Londons diakonissanstalt frågade på diakonissanstalernas konferens år 1861 om det vore bättre att utbilda diakonissor enbart från den högre samhällsklassen. De ville utbilda systrar, *sisters* (*Schwestern*), från högre samhällsklasser och vårdarinnor, *nurses* (*Wärterinnen*), från den lägre. Systrarna skulle försörja sig själva på egen bekostnad och vårdarinnorna skulle få betalt och utföra också de svåraste arbeten. Konferensen ansåg att då skulle vårdarinnorna återigen vara som lönearbetare och den lejda arbetarens anda, *Miethlings-Geist*, skulle styra dem på samma sätt som den styrde de dåvarande vårdarinnorna, *Krankenwärterinnen*. Det befarades att man då skulle vara tillbaka i det gamla systemet, när de som arbetade närmast de sjuka enbart skulle arbeta för pengar, och en dyster och eländig atmosfär skulle återigen råda på sjukhusen.⁷²⁴

Und so wird dieser Miethlings-Geist des Heeres von Wärterinnen, die Tag und Nacht um die Armen und Kranken sind, nach alter Weise auch an den Kranken- und Armen-Lagern sein jammervolles Regiment üben,(...)⁷²⁵

När Nightingale år 1853 hade ombetts leda ett privatsjukhus i London hade hon önskat att kunna börja arbetet bara med några systrar. Hon var dock tvungen att anställa lönearbetande vårdare vid sidan av de frivilliga och var rädd för att det inte skulle lyckas.⁷²⁶ Hon skrev senare att hon hade mycket svårt med sköterskorna, som varken hade kärlek eller samvete, och önskade att alla vore systrar:

Les garde-malades payées me donnent un mal infini, elles n'ont ni amour ni conscience. Combien je serai contente quand nous avons toutes Soeurs! – Dans ce moment, je nai

⁷²² Hausordnung 1901, 4. (Diakonissenvers av Löhe (Kägi, 1883, 17)).

⁷²³ Nightingale, 1851, 15. *The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses*.

⁷²⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 197–198. September und Oktober.

⁷²⁵ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 198. September und Oktober.

⁷²⁶ Nightingales brev till fru Fliedner 24.4.1853. I Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Februar 1904, 143–145. Nightingale hade velat börja arbetet bara med några systrar och låta verksamheten växa i den takt fler systrar utbildades.

qu'une, à laquelle je puisse mefier pour mes malades.⁷²⁷ (Sköterskorna skapar problem för mig i all oändlighet, de har varken kärlek eller samvete. Hur nöjd jag vore om alla vi vore systrar. Vid detta tillfälle, har jag bara en som jag kan anförtro mina sjuka till. [min övers.]

Kärlek som egenart

Diakonissan var Jesu efterträdare i kärlek till nästan och tjänade Kristus när hon tjänade sin nästa. Kärleken visade sig i beredvillighet samt i barmhärtighet, godhet, ödmjukhet, saktmod och tålmod, vilket framkommer i Kolosserbrevet som Fliedner hänvisade till. Det viktigaste var att "ikläda sig kärleken":⁷²⁸

Så kläden eder nu såsom Guds utvalda, hans heliga och älskade, i hjärtlig barmhärtighet, godhet, ödmjukhet, saktmod, tålmod. (...) Men över allt detta skolen I ikläda eder kärleken, ty den är fullkomlighetens sammanhållande band.⁷²⁹

Den äkta diakonissandan var kärlek i dess olika former. Kärleken visade sig i lydnad, villighet och trohet. Lydnad uttrycktes genom ödmjuk kärlek, *die demüthige Liebe*, villighet var ett tecken på en glad kärlek, *die freudige Liebe*, och trohet visade sig genom en ihärdig kärlek, *die beharrliche Liebe*, enligt Härter.⁷³⁰ Lydnad och ödmjuk kärlek hörde till Kristi väsen, och Härter ansåg att det var omöjligt att vara diakonissa om man inte ville lära ödmjukhet. Lydnad och ödmjuk kärlek behövdes när det hände obehagliga saker, och villighet och glad kärlek prövades mest i sådana situationer när man var tvungen att handla emot sina behag. Trohet var uthållig kärlek som kristalliserade sig i Kristi väsen, enligt Härter.⁷³¹ Det karakteristiska för diakonissorna var den självoffrande kärleken⁷³².

Idén om kallelse

Det ansågs att kallelsen och också intresset för diakonissans arbete kom från Gud⁷³³. Ingen ansågs kunna övertalas till diakonissans tjänst, men kvinnorna uppmuntrades att fråga sig själva om de var kallade till detta arbete⁷³⁴, till denna saliga, *seligen*, tjänst, att tjäna Kristus i vårdandet av de sjuka och arma⁷³⁵. Inbjudan till arbetet kom från anstalten men

⁷²⁷ Nightingale, F. 10.9.1853. Upper Harley St. London le 10 Septembre 1853. Florence Nightingales brev till T. Fliedner angående Fliedners son Karl Fliedners födelse 30.8.1853.

⁷²⁸ Fliedner, T. 1839, 146. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

⁷²⁹ (Kol 3: 12,14) <http://www.bibeln.se/las/1917/kol> (hänvisad 11.9.2015).

⁷³⁰ Der Armen- und Krankenfreund, 1854, 2. Mai und Juni. I Basel grundades år 1852 en diakonissanstalt. På dess första årsfest höll pastor Härter från Strassburg festtalet om Rom 13: 10, det vill säga hur "kärleken är lagens uppfyllelse".

⁷³¹ Der Armen- und Krankenfreund, 1855, 5–7. Mai und Juni. Festtal från pastor Härter från Strassburg.

⁷³² 1. Quartalheft 1849, 13–16.

⁷³³ Fliedner, T. 1839, 152–154. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Fliedner, T. 1843, 227. Grabrede bei Beerdigung der Diakonissin Katharina Weintraut am 15. August 1843.

⁷³⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 72–73. Mai und Juni.

⁷³⁵ Fünfter Jahresbericht vom 1. Jan. 1841 bis 1. Jan. 1842, 16.

den verkliga kallaren ansågs vara Gud⁷³⁶.

Den som sökte sig till utbildningen eller ville tillträda diakonissans tjänst skulle utforska sitt hjärta och överväga om det var just denna tjänst som Gud kallade henne till. Föreståndaren följde provsystrens utveckling och färdigheter vid arbetet och granskade också om den inre kallelsen, *der innere Beruf*, kom från Herren. Provsystren kunde också när som helst avsluta utbildningen om de var övertygade om att de inte var kallade till diakonissyrket. När provsystren hade visat sig vara färdiga för diakonissans tjänst borde de än en gång granska sig själva och betänka om de fortfarande kände sig villiga att ta sig an tjänsten.⁷³⁷

Nightingale hade också upplevt en kallelse till vårdandet, *call to service*. Tio år efter sin kallelse hade hon läst Fliedners rapport om Kaiserswerths diakonissanstalt och blivit inspirerad av den.⁷³⁸ Enligt Nightingale bestämde detta hennes liv vilket framkommer i Nightingales brev angående Fliedners död:

Quelle nouvelle m'apprenez vous. C'est comme si j'avais perdu mon père! C'est lui qui fut mon premier maître ici. Quand j'étais presque enfant, un de ses premiers rapports m'est tombé dans les mains. Et c'est là ce qui a déterminé ma vie(...) ⁷³⁹ (Vilken nyhet jag fick. Det är såsom jag skulle ha förlorat min fader. Han var min första lärare. När jag var nästan ett barn, föll en av hans första rapporter i mina händer. Och det var det som bestämde mitt liv. [min övers.]

Nightingale ansåg senare att sjuksköterskans arbete var så krävande, att om man inte upplevde sig vara kallad till arbetet, skulle man inte orka ta sig an det. Enligt Nightingale skulle sjuksköterskan ha tre olika motiv i vårdarbetet. För det första skulle hon ha ett naturligt intresse för vårdarbetet och viljan att vårda. För det andra borde hon ha ett professionellt motiv bakom vårdarbetet som innebar att hon hela tiden skulle göra sitt bästa. Nightingale ansåg dock att det viktigaste var det religiösa motivet, att uppleva sig vara kallad till arbetet av Gud och vara en del av Guds verk:

But I do entirely and constantly believe that the *religious motive* is essential for the highest kind of nurse. There are such disappointments, such sickenings of the heart, that they can only be borne by the feeling that one is called to the work by God, that it is a part of His work, that one is a fellow-worker with God.⁷⁴⁰

Den inre kallelsens vikt syntes också i ett brev skrivet av en borgmästare som hade försökt organisera fattig- och sjukvård i sin stad men inte hade lyckats med detta och därför

⁷³⁶ Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 13. November und Dezember.

⁷³⁷ Fliedner, T. 1839, 152–154. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth

⁷³⁸ Mc Donald 2004, 489.

⁷³⁹ Nightingale, F. 18.10.1864. London. Florence Nightingales brev förmodligen till T. Fliedners dotter angående T. Fliedners död.

⁷⁴⁰ Cook, 1913b, 271.

önskade att diakonissorna skulle ta hand om den. Han hade märkt att om sådan verksamhet inte vilar på en sann kristlig grund och inte leds av personer som har viljan och kallelsen till arbetet, förverkligas den inte riktigt ordentligt.⁷⁴¹

Idéer om utbildning

I detta kapitel presenteras först idén om goda karaktärsegenskaper. En naturlig böjelse och en sann vilja att växa och utvecklas lyfts fram som nödvändiga förutsättningar för vårdarbetet. Sedan presenteras betydelsen av den stödjande handledningen samt ledningens ansvar för de människor som ska uppfostras och utbildas. Därefter presenteras idén om förnämlig yrkeskunskap. Teoretisk och praktisk utbildning framställs närmare samt lärandet genom görandet. Den grundliga utbildningens syfte och kunskapen att bemöta de sjuka på rätt sätt samt hela människans vårdande lyfts fram. Till sist framförs idén om prövning och provtid.

Idén om goda karaktärsegenskaper

Redan från första början hade man antagningskriterier för utbildningen. Man borde tala god tyska och kunna läsa, skriva och räkna bra samt vara frisk. Sökandena skulle först vara över 18 år och under 40 år gamla men ganska snart höjdes den nedre åldersgränsen till 21 år. Man skulle känna till den kristna frälsningsbekännelsen men man skulle inte vara nyligen frälst utan redan en erfaren kristen som också hade gott vittnesbörd om sig⁷⁴². En naturlig böjelse för vårdarbete samt god inlärningskunskap krävdes och man skulle behärska de vanligaste hushållsarbetena. Dopbevis, personbevis, läkarintyg och en kort levnadsteckning begärdes.⁷⁴³

När man sökte sig till utbildningen var ett av villkoren att man inte hade benägenhet för melankoli och tungsinthet, då det ansågs att tungsintheten ibland kunde ligga så djupt inne i människans natur att någon karaktärsutveckling inte var möjligt. Man borde vara vänlig, snäll och kärleksfull och ha uthållighet och tålmod. Men det betonades att även om det hade ställts sådana krav på sökandena, var det inte meningen att man skulle vara fullständig i detta hänseende utan ge uttryck för en sann vilja att växa och utvecklas. Vänligheten var dock en så viktig egenskap för en god vårdare, att om den som sökte sig

⁷⁴¹ Der Armen- und Krankenfreund 1857, 16. Januar und Februar.

⁷⁴² Fliedner hänvisar till Apg 6:3: "Så utsen nu bland eder, I bröder, sju män som hava gott vittnesbörd om sig och äro fulla av ande och vishet, män som vi kunna sätta till att sköta denna syssla." <http://www.bibeln.se/las/1917/apg> (Hämtad 16.9.2017)

⁷⁴³ Fliedner, T. 1839, 151–152. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Fliedner, T. 1845, 189–191. Bedingungen der Aufnahme zum Diakonissen-Amte.; Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 14. November und Dezember 1852, 14: Antagningskriterierna var god läskunnighet och god skrivkonst och att man kunde räkna bra. Man borde också prata god tyska. Sökanden skulle vara över 21 år men högst 40 år gammal och frisk. Den kristna frälsningsbekännelsen skulle kännas till men man skulle inte vara nyligen frälst utan en erfaren kristen. Dopbevis, personbevis, läkarintyg och en kort levnadsteckning krävdes.

till sjukvårdsutbildning inte hade någon naturlig böjelse för vänlighet, kunde det vara omöjligt att lära sig.⁷⁴⁴ Man föreställde sig att vårdarbetet passade utmärkt för kvinnans naturliga väsen och ädla karaktär och för kvinnans förmåga till medlidande⁷⁴⁵.

Idén om stödjande handledning

Anstaltsledningens ansvar för provsysterna betonades. Provsysterna borde emottas med omsorg och kärlek, och allt möjligt borde göras för att provsysterna på bästa möjliga sätt skulle utvecklas i sjukvården för de sjukas och anstaltens väl.⁷⁴⁶ De färdiga diakonissorna skulle agera goda exempel på moderlig kärlek och de goda gärningarna och på så sätt väcka intresset för arbetet och för dess rätta förverkligande⁷⁴⁷.

För att ytterligare stödja provsysterna utnämndes senare en erfaren diakonissa till *Probemeisterin*. Hon bodde och sov tillsammans med provsysterna, hjälpte och stödde dem och lade märke till deras begåvningar och färdigheter. Hon delade ut arbeten, bistod undervisningen, undervisade i de religiösa sakerna och lärde ut den andliga vårdens metoder. Hon var lik en moder till provsysterna och hjälpte dem att växa i tjänsten.⁷⁴⁸

Betydelsen av att på bästa möjliga sätt kunna stöda provsysterna i deras utveckling framkom också i Friederike Fliedners ord, när hon talade med sin man om de många inre och yttre svårigheter som de hade att övervinna. Hon betonade att den största utmaningen för dem ändå var, att hitta det rätta sättet att ta hand om de människor de skulle uppfostra och utbilda för de sjukas tjänst:⁷⁴⁹

Aber wissen Sie, was die allergrösste Schwierigkeit für uns ist? Es ist die rechte Behandlung der Personen, welche uns unmittelbar helfen, die wir zum Dienste der Kranken heranbilden sollen.⁷⁵⁰

Stockholms diakonissanstaltens föreståndarinna Marie Cederschjöld⁷⁵¹ hade också förstått att hennes huvudsakliga uppgift och hjärtesak borde vara systerarnas utbildning och uppfostran. När hon hade lämnat den egentliga sjukvården och koncentrerat sig på

⁷⁴⁴ Fliedner, T. 1839, 151–152. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.; Fliedner, T. 1845, 189–191. Bedingungen der Aufnahme zum Diakonissen-Amte.; Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 14. November und Dezember.

⁷⁴⁵ Achter Jahresbericht vom 1. Januar 1844 bis 1. Januar 1845, 22; Graf Adalbert von der Recke Vollmerstein, "Die Diakonissin, oder Leben und Wirken der Dienerinnen der Kirche für Lehre, Erziehung und Krankenpflege" 1835. I Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 1–4.

⁷⁴⁶ Fliedner, T. 1839, 154. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

⁷⁴⁷ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 214. September und Oktober

⁷⁴⁸ Sechster Jahresbericht vom 1. Januar 1842 bis 1. Januar 1843, 7; Achter Jahresbericht vom 1. Januar 1844 bis 1. Januar 1845, 1. Fliedner kallar senare Lehrmeister för Probemeister.

⁷⁴⁹ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 163–164. September und Oktober.

⁷⁵⁰ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 164. September und Oktober.

⁷⁵¹ Marie Cederschjöld (1815-1892) var den första föreståndarinnan för den första svenska diakonissanstalten som befanns i Stockholm. Hon var 35 år gammal när hon år 1851 blev Stockholms diakonissanstaltens föreståndarinna. <http://www.erstadiakoni.se/sv/Erstamuseum/Manniskorna/Marie-Cederschjold/> (hänvisad 4.9.2017)

systrarnas utbildning, hade hon märkt att systrarnas kärlek till arbetet och lärandet hade ökat avsevärt. Hon antingen undervisade systrarna själv eller övervakade andras undervisning.⁷⁵²

Anstalten gav allt möjligt stöd till provsystrarna, men provsystrarna förväntades i sin tur vara vetgiriga och omsorgsfullt utnyttja provtiden och alla undervisningstillfällen och även flitigt använda biblioteket. Provsystemet skulle alltid ha anteckningsboken med sig, och om hon kände sig behöva mer undervisning om någonting försöktes det anordnas.⁷⁵³ Föreståndaren följde provsystrarnas utveckling och deras kroppsliga och andliga färdigheter för arbetet.⁷⁵⁴

När Nightingale inrättade sin *Training School*⁷⁵⁵ anställde också hon en *Home Sister*. *Home Sister* hjälpte *Probationers* i deras utbildning, men Nightingale ansåg att den viktigaste uppgiften som *Home Sister* var provsystrarnas moraliska och andliga uppfostran.⁷⁵⁶

Idén om förnämlig yrkeskunskap

Diakonissanstaltens sjukhusets främsta uppgift var att vara en utbildnings- och övningsplats för de blivande sjuksköterskorna⁷⁵⁷. Till alla provsystrar skulle ges möjligheter att lära all den kunskap och alla dessa färdigheter som det framtida arbetet krävde⁷⁵⁸.

För att kunna konsten att vårda och ge god sjuk- och fattigvård skulle man vara grundligt utbildad för den. Det krävdes utbildning och erfarenhet för att bemöta, rådgöra och ta hand om de sjuka och för att ordna ändamålsenlig sjukvård. Visdom och god omdömesförmåga växte fram under utbildningens gång och hörde till en förnämlig yrkeskunskap. Eftersom diakonissorna var noga utvalda till utbildningen och utbildade för tjänsten, kunde de professionellt och sakkunnigt, med vishet och försyn, ta hand om sjuk- och fattigvården, enligt Fliedner:

⁷⁵² Der Armen- und Krankenfreund, 1856, 15–18. Juli und August.

⁷⁵³ Fliedner, T. 1839, 193–194, 196. Regeln für die Probepflegerinnen.

⁷⁵⁴ Fliedner, T. 1839, 152, 154. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.

⁷⁵⁵ *The Nightingale Training School for Nurses* öppnades 24.6.1860 i anslutning till St Thomas Sjukhus i London (Cook 1913b, 456).

⁷⁵⁶ Cook, 1913b, 248–249.

⁷⁵⁷ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 4; Achter Jahresbericht vom 1. Januar 1844 bis 1. Januar 1845, 2; Fliedner, T. 1844 u. 1846, 89. Grundgesetze des Rhein.-Westf. Verein für Bildung und Beschäftigung evangel. Diakonissen. I texter används både namnet *Krankenpflegerinnen* och *Pflegerinnen*.

⁷⁵⁸ Fliedner, T. 1839, 196. Regeln für die Probepflegerinnen; Achter Jahresbericht vom 1. Januar 1844 bis 1. Januar 1845, 2.

(...) dass sie mit einem Schatz praktischer Erfahrung und technischer Uebung ausgestattet sind, welche sie befähigt, mit Umsicht und Weisheit die Armen- und Krankenverhältnisse zu behandeln, (...) ⁷⁵⁹

Diakonissorna lärde sig vårda de sjuka i den kristliga ödmjukhetens och mildhetens anda.⁷⁶⁰ Det ansågs också att vårdarna, särskilt inom den mentala vården, kunde skada mer än hjälpa, om de saknade kristlig kärlek, tålamod och utbildning för den mentala vården⁷⁶¹.

Föreståndarinnan ledde sköterskeanstalten, vårdade de sjuka gemensamt med sköterskorna och tog hand om systrarnas uppfostran, *die Schwestern bilden*⁷⁶² med en erfaren diakonissa vid hennes sida.⁷⁶³ Föreståndarinnan ansvarade för vårdutbildningen och hon skulle alltid vara en erfaren sköterska. Läkaren stödde henne i den tekniska utbildningen, *der technischen Ausbildung*, och prästen stödde henne i den andliga uppfostran.⁷⁶⁴

Von der Recke Vollmersteins utbildningsplaner för diakonissutbildningen förverkligades inte, men påverkade Flidners idé om diakonissutbildningen⁷⁶⁵. Grundlig utbildning betonades och sjukvårdsutbildning delades i tre delar, vilka utgjorde förberedelserna för själva sjukvården⁷⁶⁶, specialsjukvården⁷⁶⁷ och den allmänna sjukvården. Till den allmänna sjukvården hörde de sjukas sköna och behagliga, *gemüthlich*, behandling och konsten att vårda de sjuka smärtfritt. Också omgivningens påverkan på sjukdomen såsom luftens, ljusens, visitens och sysselsättningens betydelse betonades och även förebyggandet av liggsår.⁷⁶⁸

⁷⁵⁹ Flidner, T. 1856, 131–132. Gutachten über die Diakonie und den Diakoniat an den Evangel. Oberkirchenrat.

⁷⁶⁰ Dritter Jahresbericht vom 1. Okt. 1938 bis 1. Okt. 1839, 14.

⁷⁶¹ Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 15–19. Januar und Februar.

⁷⁶² Flidner, T. 1836, 54. Gründung des Diakonissenvereins. Grundgesetze des evangel. Vereins für christliche Krankenpflege in Rheinland und Westfalen

⁷⁶³ Vierter Jahresbericht vom 1. Okt. 1839 bis 1. Jan. 1841, 7.

⁷⁶⁴ Flidner, T. 1847, 101. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.)

⁷⁶⁵ Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 1; Götzelmann, 2000, 292.

⁷⁶⁶ Till förberedelserna för själva sjukvården hörde kunskap om olika sjukdomars påverkan på den lidande människans sinnelag och kunskap om de viktigaste medicinska symptomen. Pulsens betydelse och betydelsen av tungans, ansiktets och avföringens utseende samt krisens kännetecken hörde till förberedelserna för själva sjukvården. Hit hörde också anatomi, förbandslära, kunskap om liggsår, medicinsk kokkonst, toxikologi och akutvård (Graf Adalbert von der Recke Vollmerstein, "Die Diakonissin, oder Leben und Wirken der Dienerinnen der Kirche für Lehre, Erziehung und Krankenpflege" 1835. I Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 8–9).

⁷⁶⁷ Till specialsjukvården hörde kunskap om smittsamma sjukdomar, behandling av kvinnor efter förlossning och spädbarnsvård (Graf Adalbert von der Recke Vollmerstein, "Die Diakonissin, oder Leben und Wirken der Dienerinnen der Kirche für Lehre, Erziehung und Krankenpflege" 1835. I Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 9).

⁷⁶⁸ Graf Adalbert von der Recke Vollmerstein, "Die Diakonissin, oder Leben und Wirken der Dienerinnen der Kirche für Lehre, Erziehung und Krankenpflege" 1835. I Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 8–9.

Diakonissanstaltens läkare gav teoretisk och praktisk undervisning i den kroppsliga sjukvården med stöd av anvisningarna från professor Dieffenbach från Berlin⁷⁶⁹. I undervisningen användes de nya sjukvårdsböckerna som var författade av läkarna Dieffenbach⁷⁷⁰ och Gedike från det berlinska sjukhuset *Charité*, samt en broschyr av läkaren von Heyfelder.⁷⁷¹

Teoretisk undervisning gavs i medicin och anatomi⁷⁷², sjukvård, religion och även sång och det tyska språket⁷⁷³. Handarbete och små hantverk, till exempel bindandet av korgar, nät eller stråmattor, övades så att man sedan skulle kunna sysselsätta kroniskt sjuka, speciellt barn, och bekämpa långtråkigheten⁷⁷⁴.

Anstaltens läkare, senare tillsammans med en äldre syster, undervisade i den teoretiska och praktiska kroppsliga sjukvården och lärde ut små kirurgiska åtgärder, till exempel koppande, fästande av iglar och lindande. Provsystrarna utbildades gradvis för arbetet. Föreståndarinnan fördelade provsystrarna till olika arbetsplatser beroende på vilka gåvor och krafter de hade. Vanligtvis börjades arbetet i köket och i hemvården eller i tvätteriet, sedan arbetade de på barn- eller kvinnoavdelningen och till sist på mansavdelningen invid de ledande systrarna. Sjukvårdsutbildningen var framför allt praktiskt inriktad. Provsystrarna följde de erfarna systrarna i deras arbete. Systrarna som arbetade på sjukhusavdelningarna, *Stationsschwester*, lärde ut hur olika patienter med olika sjukdomar skulle vårdas. För att få en så mångsidig utbildning som möjligt övade provsystrarna först på de olika avdelningarna på det egna sjukhuset och sedan på de närliggande sjukhus där anstaltens systrar arbetade. På så sätt kunde man lära känna varierande sjukhusorganisationer och olika typer av sjuka. Det var viktigt att grundligt lära sig alla de saker som hörde till anstaltsvården och anstaltens administration, för att sedan kunna axla ansvaret på alla de olika sjukhus eller inom församlingarnas fattig- och sjukvård dit de senare sändes.⁷⁷⁵

Sköterskorna utbildades också i att ge andlig vård. Särskilt under de svåra nätterna kunde vårdarna hjälpa den lidande patienten med "rätt ord i rätt tid", *drop the word in season*. Vårdarnas ord kunde även ha större betydelse än prästens besök, enligt Nightingale.⁷⁷⁶

⁷⁶⁹ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 4.

⁷⁷⁰ (Dieffenbach, 1832. *Anleitung zur Krankenwartung*.)

⁷⁷¹ Schaper, 1987, 164; Sticker, 1987b, 6–7.

⁷⁷² Enligt Schaper blev medicinsk kunskap obligatorisk i sjukvårdsböckerna först vid 1800-talets slut (Schaper, 1987, 164). Enligt Nutting & Dock (1911, 17) tog diakonissorna också en statlig examen i medicin.

⁷⁷³ Achter Jahresbericht vom 1. Januar 1844 bis 1. Januar 1845, 2.

⁷⁷⁴ Der Armen- und Krankenfreund. September und Oktober 1861, 194.

⁷⁷⁵ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 4; Dritter Jahresbericht vom 1. Okt. 1838 bis 1. Okt. 1839, 6; Siebenter Jahresbericht vom 1. Januar 1843 bis 1. Januar 1844, 10; Achter Jahresbericht vom 1. Januar 1844 bis 1. Januar 1845, 2; Neunte Jahresbericht vom 1. Januar 1845 bis 1. Januar 1846, 1; Elfter Jahresbericht vom 1. Januar 1847 bis 1. Januar 1848, 1; Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 194. September und Oktober.

⁷⁷⁶ Nightingale, 1851, 16. *The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses*.

Diakonissorna arbetade också som hemsjuksköterskor och fick utbildning för det⁷⁷⁷. Enligt Nightingale måste man lära sig att göra hembesök och åstadkomma ett äkta möte, *real intercourse from heart to heart*⁷⁷⁸. Det som görs, *what says itself*, ger oftare frukt än det som sägs. Diakonissorna utbildades för att verkligen möta, *visit well*, de sjuka och fattiga på sjukhus och i deras hem, enligt Nightingale. De utbildades för att iakttaga nöd och brist och att ta hand om de sjuka.⁷⁷⁹

Utbildningen syftade till hela den lidande människans vårdande. Kroppen skulle vårdas och hjälpas utan att man försummade själens vård. Undervisning och praktiskt vårdarbete ledde till lärande, men det viktiga var att börja sin utbildning i "Kristi fötter" som Maria. Man menade antagligen att diakonissan först skulle lära sig de kristliga principerna, det vill säga hur Kristus hade levt och tjänat människorna, för att sedan själv kunna göra detsamma. Man sökte vishet från Guds ord och lärde också den rätta människokänningen när man började förstå hurudan man själv i grund och botten var:

Er lerne zuvor, wie Maria sich zu Jesu Füßen zu setzen und sich von ihm dienen zu lassen, (...) Wer anfängt Gottes Herz und sein eigen Herz zu verstehen, der lernt auch die rechte Menschenkenntnis.⁷⁸⁰

Det var också viktigt att fortbilda sig och det bästa sättet ansågs vara den regelbundna andliga självvården. Till den andliga självvården hörde dagliga hemandakter, gemensamma sångstunder med andra systrar samt bönestunder. Diakonissorna skulle också med jämna mellanrum dra sig till minnes den i husordningen, *Haus-Ordnung*, förekommande plikten och bibelställen angående sin tjänst. Genomgång av så kallade självgranskningsfrågor, *Selbstprüfungsfragen*⁷⁸¹, och diakonisslöfte påminde också om tjänstens väsen och värden.⁷⁸²

Nightingale ansåg att diakonissornas fina hållning delvis berodde på att Fliedner var ett så gott exempel på nästankärlighet och osjälviskhet och delvis på att han lät diakonissorna växa till sig arbetet i lugn och ro och hade konsten att vänta tills människan var redo för sin post. Enligt Nightingale lärde Fliedner ut genom dialog men gav också tydliga instruktioner och följde utvecklingen. Före sina lektioner frågade han alltid om systrarna behövde hans hjälp med någonting och var också alltid tillgänglig för systrarna.⁷⁸³

⁷⁷⁷ Fliedner, T. 1839, 201. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Oshoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen Kranken nach Barmen.

⁷⁷⁸ Nightingale, 1851, 29. *The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.*

⁷⁷⁹ Nightingale, 1851, 28–30. *The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.*

⁷⁸⁰ Hausordnung, 1901, 88.

⁷⁸¹ Dessa frågor behandlade diakonissans arbete, liv, väsen och inställning. De hade formen: "Habe ich die Kranken immer mit Sanftmuth, Geduld, Freundlichkeit und heiligem Ernste gepflegt?" (Hausordnung 1857, 82).

⁷⁸² Hausordnung, 1857, 86. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern; Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 195–196. September und Oktober.

⁷⁸³ Nightingale, 1851, 16–17. *The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.*

Systrarnas utbildning var så bra att Fliedner konstaterade att det inte var många flickor i regionen som kunde njuta av en så gedigen utbildning⁷⁸⁴. Nightingale betonade också utbildningen i sina senare texter. Hon ansåg att vårdarbete var ett religiöst kall, men det var också ett svårt kall som krävde kontinuerlig utbildning⁷⁸⁵.

Idén om prövning

Tjänsten ansågs vara så viktig att det krävdes en provtid innan diakonissorna antogs till tjänsten, såsom var fallet i urkyrkan (1 Tim 3: 10):⁷⁸⁶

Men också dessa skola först prövas; därefter må de, om de befinnas oförvitliga, få tjäna församlingen.⁷⁸⁷

Prov- och undervisningstiden varierade från sex månader till tre år men vanligtvis varade den nio månader⁷⁸⁸. Under den första sexmånadersperioden fick provsystrarna fri kost och logi men ingen lön. Om provsystemet inte ansågs vara färdig för diakonissans tjänst efter de sex månaderna men dock ansågs vara lämplig för arbetet förlängdes provtiden. Då betalades också 25 daler, *Talern*, lön om året. Provsystemet fick också huskläder, *Hauskleidung*, två mörka vardagsklänningar och minst en mörk söndagsklänning.⁷⁸⁹ Senare infördes några veckors förhandsprovtid för de inträdande provsystrarna. Då kunde man redan tidigt upptäcka, om det fanns några helt opassande eller ännu omogna sökandena med.⁷⁹⁰

Provsystemets färdigheter till diakonissans tjänst granskades i slutändan av provtiden. Om föreståndaren och föreståndarinnan ansåg att provsystemet var färdig för vinning, inhämtades den interna styrelsens omdöme om henne. Om provsystemet hade arbetat på något externt sjukhus, bad man avdelningarnas ledande systrar delge sin åsikt om henne. Anstaltens läkare gav sin åsikt om provsystemets färdigheter rörande sjukvård och alla i moderhuset befintliga diakonissor gav sitt omdöme. Om den största delen av diakonissorna på goda grunder inte gav sitt godkännande, antogs provsystemet ännu inte till systemskapet.⁷⁹¹

Innan provsystemet antogs till diakonissans tjänst, skulle hon ha övat kroppslig sjukvård

⁷⁸⁴ Der Armen- und Kranken-Freund, 1850, 4. März.

⁷⁸⁵ Cook, 1913b, 263.

⁷⁸⁶ Fliedner, T. 1856, 117. Gutachten über die Diakonie und den Diakonat an den Evangel. Oberkirchenrat.

⁷⁸⁷ http://www.bibeln.se/las/1917/1_tim#q=1+Tim+3 (hänvisad 17.3.2016)

⁷⁸⁸ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 4; Achter Jahresbericht vom 1. Januar 1844 bis 1. Januar 1845, 2; Fliedner, T. 1844 u. 1846, 89. Grundgesetze des Rhein.-Westf. Verein für Bildung und Beschäftigung evangel. Diakonissen.

⁷⁸⁹ Fliedner, T. 1845, 189–191. Bedingungen der Aufnahme zum Diakonissen-Amte. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.

⁷⁹⁰ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 206. September und Oktober.

⁷⁹¹ Fliedner, T. 1847, 102. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.); Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 207. September und Oktober.

under föreståndarinnas och läkarens ledning och ha lärt sig att hjälpa de sjuka. Hon skulle också ha lärt att hjälpa de nedslagna och olyckliga. Provsystemen skulle även ha lärt att möta de andliga behoven under prästens ledning⁷⁹². Om hon ansågs vara kunnig till de sjukas vård och även erfarit sin syndighet och syndernas förlåtelse, godtogs henne till systerskapet och vigdes till diakonissans tjänst.⁷⁹³

De provsyststrar som ansågs vara mogna till diakonissans tjänst förberedde sig för vigning under en speciell beredningstid, *Rüstzeit*. Beredningstiden varade två veckor under vilken provsyststrarna var befriade från allt arbete. De bodde och sov tillsammans. Husföreståndarinnan, *Haus-Vorsteherinn*, och några äldre syststrar försökte hjälpa provsyststrarna genom bibelläsning, bön och sång och genom diskussioner kring självgranskningsfrågor, *Selbstprüfungsfragen*. Anstaltens präst gick igenom husordning, *Haus-Ordnung*, med dem, som behandlade tjänstens ursprung, regler och normer. Vid behov fick provsyststrarna också mera undervisning om kirurgiska och andra färdigheter samt annan kompletterande undervisning. Beredningstidens idé var att bereda provsyststrarna för det kommande arbetet, och det upplevdes ofta som en skön tid.⁷⁹⁴

Efter vigningen var det nattvard och på kvällen en systemmåltid med en välkomstsång. Föreståndaren eller föreståndarinnan gav systemen varsitt diakonisscertifikat, *Diakonissen-Schein*. I diakonissbetyget fanns litografier som symboliserade arbetets olika fält. I betyget framkom också diakonissornas valspråk: "*Er muss wachsen, ich aber muss abnehmen*"⁷⁹⁵. Alla fick också de gemensamma reglerna och anvisningarna, *Haus-Ordnung*, och diakonissångboken⁷⁹⁶ samt en blå ylleklänning för helg, en halsduk och ett svart ylleförkläde från anstalten⁷⁹⁷.

Idéer om bildning

I detta kapitel presenteras först idén om den uppoffrande kärlekens nödvändighet samt idén om vishet. Sedan presenteras idén om kunskapen som skriven i hjärtat och utbildningens riktgivande väsen. Därefter framförs idén om att vara vacker att se på, och den bildade vårdarens skönhet lyfts fram. Till sist presenteras idén om kärleken som uppbygger och hur vårdaren utvecklas främst i de praktiska kärleksgärningarna och hur anden ska visa vägen, själen lyda och kroppen tjäna.

⁷⁹² Fliedner, T. 1845, 218–219. Einsegnung der Diakonissen.

⁷⁹³ Fliedner, T. 1845, 218. Einsegnung der Diakonissen.; Achter Jahresbericht vom 1. Januar 1844 bis 1. Januar 1845, 2.

⁷⁹⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 207–208. September und Oktober.

⁷⁹⁵ "Det är såsom sig bör att han växer till, och att jag förminskas" (Joh. 3:30) (<http://www.bibeln.se/las/1917/joh>). (Hänvisad 2.12.2015)

⁷⁹⁶ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 209. September und Oktober.

⁷⁹⁷ Fliedner, T. 1839, 167–168. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.; Bedingungen unter welchen zwei Diakonissen zur Krankenpflege ins Bürgerkrankenhaus zu Elberfeld gesandt werden sollen, 11.12.1838.

Idén om den uppoffrande kärlekens nödvändighet

Det barmhärtiga arbetet utgick från den uppoffrande kärleken. Fliedner hade i början av diakonissarbetets utformning fått frågan om det var möjligt att en verksamhet som utgick från den uppoffrande kärleken förvandlades till en tjänsteplikt. Fliedner ansåg inte att det var möjligt. Han ansåg att arbetet krävde en djupare inre övertygelse om barmhärtigheten och den uppoffrande kärleken, och att man inte kunde kräva sådant av en lekman. Vårdaren skulle förstå och ha en på den levande tron grundad inre övertygelse om den uppoffrande kärlekens nödvändighet i vårdandet. Av utbildade diakonissor kunde man förvänta sig en sådan levande, kärleksfull tro samt vishet som uppnås genom en gedigen utbildning.⁷⁹⁸

Det påpekades att utan självförnekelse kunde kärleken inte bestå, och Kristi kärlek ansågs vara det högsta exemplet på den uppoffrande kärleken:

Ohne Selbstverleugnung kann keine Liebe bestehen, und sie lernen wir nur von Dem, der sich selbst verläugnet hat bis zum Tode am Kreuze.⁷⁹⁹

Enligt Fliedner låg den största svårigheten i diakonissans arbete i det att arbetet krävde självförsakelse. Fliedner ansåg att man öppet skulle berätta om diakonisstjänstens svårigheter och allvarliga sidor, till exempel om smittorisker, så att man kunde hitta de människor som verkligen ville ägna sig åt arbetet.⁸⁰⁰

Man föreställde sig att den osjälviska attityden inte kunde växa utan disciplin och regler. År 1848 hade man i London börjat utbilda sjuksköterskor i anslutning till *Kings College's* sjukhus i London. Där utbildades sköterskor i olika klasser, *nurses (Pflegerinnen)*, och systrar, *Sisters (Schwestern)*. *Sisters* betalade mer för sin grundligare utbildning, hade fler rättigheter och färre skyldigheter och kunde också bo hemma. Det ansågs att när *Sisters* kunde undvika reglerna och disciplinen på anstalten och alla de uppgifter som krävde osjälviskhet, då blev det oftast enbart amatörer, dilettanter, *Dilettantinnen*, inom sjukvården.⁸⁰¹

Idén om vishet

Den apostoliska diakonisstjänsten hade tre krav på en diakon eller diakonissa. Diakonissan skulle ha gott rykte, vara full av ande som var verksam genom kärlek⁸⁰², och vara full av vishet.⁸⁰³

⁷⁹⁸ Fliedner, T. 1856, 130–132. Gutachten über die Diakonie und den Diakonat an den Evangel. Oberkirchenrat.

⁷⁹⁹ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 170–171. September und Oktober. General-Superintendent Wiesmann från Münster höll ett festtal vid diakonissvigningen.

⁸⁰⁰ Fliedner, T. 1845, 215. Einsegnung der Diakonissen.

⁸⁰¹ 1. Quartalheft 1849, 18–21. Ausgegeben im Februar.

⁸⁰² Fliedner använde uttrycket *der Geist des liebthätigen Glaubens* (Fliedner, T. 1856, 131. Gutachten über die Diakonie und den Diakonat an den Evangel. Oberkirchenrat).

Denna vishet syns i Jakobs brev dit Fliedner hänvisade till. Visheten visar sig i de goda gärningarna och i fridsam anda samt i mildhet, enighet och broderlig kärlek.⁸⁰⁴

Finnes bland eder någon vis och förständig man, så må han, i visligt saktmod, genom sin godaandel låta se de gärningar som hövas en sådan man. [...] Men den vishet som kommer ovanifrån är först och främst ren, vidare fridsam, foglig och mild, full av barmhärtighet och andra goda frukter, fri ifrån tvivel, fri ifrån skrymtan.⁸⁰⁵

Det var viktigt att vid varje tillfälle be Gud om denna vishet, och det betonades också vid diakonissvigningen⁸⁰⁶.

Enligt Nightingale behövde diakonissorna vishet, i synnerhet i bemötandet av människorna⁸⁰⁷. Speciellt vid de mentalt sjukas vård ansågs vishet, kärlek och tålmod behövas⁸⁰⁸.

Idén om kunskapen som skriven i hjärtat

De instruktioner som man fick under utbildningen ansågs endast vara ledtrådar eller vinkar, *Fingerzeige*, som visade vägen till det rätta vårdandet. Det viktiga var att internalisera utbildningen, att den blev skriven i hjärtat:

Die Instruktionen die wir Ihnen geben, sind nur schwache Fingerzeige und Stützen für Ihre jetzige neue Berufstätigkeit, wenn nicht der h. Geist sie Ihnen lebendig macht und Ihr Herz schreibt.⁸⁰⁹

Fliedners tankar kan förnimmas i Nightingales senare text:

The(...)notes are by no means intended as a rule of thought by which nurses can teach themselves to nurse, still less as a manual to teach nurses to nurse. They are meant simply to give hints for thought to women who have personal charge of the health of others.⁸¹⁰

Utan hjärtats värme ansågs huvudets visdom inte räcka till. Kunskap och värme tillsammans åstadkom utvecklingen. Man skulle be till Gud om "ljus till förståndet" och "värme till hjärtat", för utan värme växte inte någonting:

⁸⁰³ Fliedner, T. 1856, 116, 131. Gutachten über die Diakonie und den Diakonat an den Evangel. Oberkirchenrat; Hausordnung 1901, 88.

⁸⁰⁴ Fliedner, T. 1839, 148. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

⁸⁰⁵ (Jak 3: 13, 17) <http://www.bibeln.se/las/1917/jak> (hänvisad 27.10.2015).

⁸⁰⁶ Fliedner, T. 1845, 218. Einsegnung der Diakonissen.

⁸⁰⁷ Nightingale, 1851, 572. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/60.

⁸⁰⁸ Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 24. September und Oktober. 16-årsfesten på diakonissanstalten och invigningen av mentalsjukhuset. Öppningstal av pastor Wiesmann von Lennep; Der Armen- und Krankenfreund 1853, 15–19. Januar und Februar.

⁸⁰⁹ Fliedner, T. 1839, 201. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Oshoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen Kranken nach Barmen.

⁸¹⁰ Sellman, 1997,6: Från Nightingales bok *Notes on nursing* (1952, 13).

Pastor's address Prüfung (test): You have heard of light without warmth. Pray that God will give you warmth to your hearts, with light to your understanding. In Greenland there is light enough, but not warmth and vegetation perishes. So is it often with us, but let the S(un) of Righteousness warm us as well as light us.⁸¹¹

Idén om att vara vacker att se på

Enligt Nightingale var det vackert att se på, *beautiful to see*, när en bildad diakonissa arbetade med de sjuka. Nightingale berättade att diakonissorna gjorde allt med sådan hjärtlighet och charm, *charm of manner*, att den väckte tillit:

It is beautiful to see the accomplished Parish Deaconess visiting. She makes her rounds in the morning; she performs little offices for the sick, which do not require a nurse, living in the house, but which the relations cannot do well; she teaches the children little trades, knitting, making list shoes, &c., and all this with a cordiality and charm of manner, which wins sufficient confidence from the parents to induce them to *ask* to be taught to sweep and cook, and put their house in order.⁸¹²

Systrarnas ljusa och harmoniska hållning uppmärksammades också av Fredrika Bremer⁸¹³ som besökte Kaiserswerths diakonissanstalt år 1846:

I en stor sal, vid ett långt trädbord, sutto omkring trettio systrar i sina blå och hvita dräkter, och jag kan med sanning vittna, att jag icke sett en församling af så ljusa, vänliga fridfulla anleten.⁸¹⁴

Senare gladdes Nightingale över att hennes *Training School* hade utvecklats till ett riktigt hem där provsystrarna kunde utveckla sig kunskapsmässigt men även moraliskt, andligt och karaktärs­mässigt⁸¹⁵.

Idén om kärleken som uppbygger

Det var viktigt att hela tiden utveckla sig och växa till sig i arbetet, både praktiskt och andligt. Därför skulle man flitigt delta i all undervisning. Lärande och kunskapssökande fick dock inte bli huvudsak. Kunskapen och sanningen, *die Wahrheit*, skulle först och främst leda till den kristliga karaktärens och det inre väsendets utveckling och fromhet.⁸¹⁶

Det hände ibland att provsystrarna hellre gick till undervisningsstunden än arbetade i

⁸¹¹ Nightingale, 1851, 544. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/38.

⁸¹² Nightingale, 1851, 29. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

⁸¹³ Fredrika Bremer (1801–1865) var en finskfödd socialt engagerad författarinna. Hon var intresserad av kvinnans ställning och utsatta fångar, gamla och barn (<http://www.fredrikabremer.se/sv.html/fredrika-bremer> (hänvisad 30.11.2015)).

⁸¹⁴ Bremer, 1848, 49.

⁸¹⁵ Cook, 1913b, 247. Miss Nightingale's school (1872–1879)

⁸¹⁶ Hausordnung, 1857, 86. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern. Hänvisning till Tit 1:1 och 2 Pet 3:18.

den praktiska kärlekens tjänst. Enligt Fliedner ledde det ofta till högfärdighet ty, *das Wissen aufblähet, wo die Liebe bessern sollte*. Människan ansågs utvecklas främst i kärlekens gärningar.⁸¹⁷ Det hänvisades till det Första Korintierbrevet: "Kunskapen uppblåser, men kärleken uppbygger"⁸¹⁸.

Bildning gällde kroppens, själens och andens utveckling. Det viktiga var att anden skulle styra och visa vägen, själen lyda och kroppen tjäna, *the spirit should rule, the soul obey, the body serve*. Bildningen syftade till själva trädstammens kultivering, och instruktioner syftade till grenarnas skötsel:

Education of the body, of the soul, of the spirit: the spirit should rule, the soul obey, the body serve. Education is the cultivation of the stem, instruction is the cultivation of the branches.⁸¹⁹

Först Kristi kärlek ansågs levandegöra konsten, kunskapen och teorin och syntes i vårdarens vänliga väsen och i hennes sätt att ta hand om de sjuka. Systrarna förväntades vara skickliga och medlidande i vårdakten, *der Pflegeakte*, och trogna även i små ting, så att Kristi kärlek skulle synas genom deras arbete:

Die Liebe Christi beweist sich in der Krankenpflege durch ein stilles, freundliches, gleichmässiges Wesen, herzliches Mitleid mit den Kranken und Treue in der Verrichtungen der kleinen und doch so wichtigen Dinge. Diese Liebe verleiht erst aller erlernten Kunst und Fertigkeit das Leben und giebt all unserm Wirken den Wert für die Ewigkeit.⁸²⁰

Fliedner betonade att 25 års erfarenhet hade lärt dem, att de systrar som hade haft viljan att växa i Kristi kärlek och kännedom, hade anammat också den yttre utbildningen på ett utmärkt sätt. De var eftertänksamma, skickliga och hade goda ledarkunskaper.⁸²¹

Idéer om vårdandet

I detta kapitel presenteras först idén om Kristus i den lidande människans skepnad, som innebär tanken om att utföra arbetet inför Guds ansikte i tjänandets anda. Sedan presenteras idén om vårdandet i kärlekens anda. Trohet och moderlig omsorg lyfts fram samt tanken om att växa i kärlek och uppnå karaktärsdaning. Därefter framförs idén om

⁸¹⁷ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 195. September und Oktober.

⁸¹⁸ (1 Kor 8: 1) http://www.bibeln.se/las/1917/1_kor (Hämtad 9.8.2017).

⁸¹⁹ Nightingale, 1851, 546. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/48–51. Nightingales anteckningar kring sådant diakonissanstaltens lärare sagt, "*Herr Lehrer*", föreläsningen om elevundervisning gällde barnens undervisning men antagligen gällde samma principer också vuxna. (Antagligen åsyftades "*Herrn Anstalts-Lehrer Ranke*" som var diakonissanstaltens lärare och kom till Kaiserswerth år 1841 för att undervisa systrar (Calabria, 1997, 81; Achter Jahresbericht vom 1. Januar. 1844 bis 1. Januar 1845, 2; Neunte Jahresbericht vom 1. Januar 1845 bis 1. Januar 1846, 1).)

⁸²⁰ Hausordnung, 1901, 40.

⁸²¹ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 196. September und Oktober.

vårdandet av enheten människan och lidandets mening. Noggrannhet i den kroppsliga vården och taktfullhet i den andliga vården lyfts fram samt tanken om lidandet som ett bevis på Guds kärlek. Sedan presenteras idén om den tjänande vårdkulturen. Tjänandets anda som den levandegörande andan lyfts fram. Värnande om ordning och harmoni samt ledarnas och systerskapets roll belyses. Till sist beskrivs idén om Marias hjärta i Martas arbete, som innehåller tanken om bevarandet av ett bedjande sinnestillstånd i vårdandet och om själens samband med Gud. Fullkomnande i tjänsten samt kärlekens belöning genom salighet i arbetet belyses också.

Idén om Kristus i den lidande människan

När den lidande människan sågs som Kristi ställföreträdare⁸²², innebar det att arbetet utfördes till Guds ära⁸²³ med tjänandets anda och villighet⁸²⁴.

Att vårda Kristus

De sjuka och arma representerade Kristus och var lemmar i hans kropp⁸²⁵. När man vårdade den sjuka, ansåg man vårda Kristus i den sjuka människan. Kristus skulle också ses i barnens och den avlidna människans gestalt.⁸²⁶ Människans ansvar för sin nästa och tanken att vårda Kristus i den sjuka människans skepnad grundade sig på Kristi ord i Matteusevangeliet. Detta bibelställe fanns också som motto i pärmsbladet till diakonissanstaltens tidning:⁸²⁷

”Ty jag var hungrig, och I gäven mig att äta; jag var törstig, och I gäven mig att dricka; jag var husvill, och I gäven mig härbärke, naken, och I klädden mig; jag var sjuk, och I besökt mig; jag var i fängelse, och I kommen till mig.” Då skola de rättfärdiga svara honom och säga: ”Herre, när sågo vi dig hungrig och gävo dig mat, eller törstig och gävo dig att dricka? Och när sågo vi dig husvill och gävo dig härbärke, eller naken och klädde dig? Och när sågo vi dig sjuk eller i fängelse och kommo till dig?” Då skall Konungen svara och säga till dem: ”Sannerligen säger jag eder: Vadhelst I haven gjort mot en av dessa mina minsta bröder, det haven I gjort mot mig.”⁸²⁸

Denna anda framkom också i diakonissvigningens slutsång. Diakonissan visade kärleken till Kristus och tjänade honom när hon bar de sjukas bördor och tröstade och vårdade dem:

Dich zu pflegen, speisen, kleiden

⁸²² Fünfter Jahresbericht vom 1. Jan. 1841 bis 1. Jan. 1842, 16.

⁸²³ Der Armen- und Krankenfreund, 1863, 160. September und Oktober; Fliedner, T. 1845, 219. Einsegnung der Diakonissen.

⁸²⁴ Fliedner, T. 1843, 228, 231. Grabrede bei Beerdigung der Diakonissin Katharina Weintraut am 15. August 1843.

⁸²⁵ Fünfter Jahresbericht vom 1. Jan. 1841 bis 1. Jan. 1842, 16.

⁸²⁶ Fliedner, T. 1845, 223–224. Einsegnung der Diakonissen.

⁸²⁷ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 11; 1. Quartalheft 1849, 3. Ausgegeben im Februar.

⁸²⁸ (Matt 25: 35–40) <http://www.bibeln.se/las/1917/matt> (Hämtad 12.9.2015).

Ist, mein Heiland, mir vergönnt
 Wenn der Kranken Last wir tragen
 In dankbarer Lieb' zu dir, (...)⁸²⁹

Att utföra arbetet för Gud

Varje kristens uppgift var att tjäna Kristus, men diakonissan hade en speciell uppgift i livet. Hon tjänade Herren i de sjuka och skulle arbeta till Guds ära med all sin kraft och med hjärtats glädje.⁸³⁰

Diakonissan var ansvarig för Gud av sitt arbete. Det betydde att hon skulle utföra arbetet så bra som möjligt enligt de kristna principerna fastän ingen såg. Arbetet utfördes inför Guds ansikte, *im Angesichte Gottes*.⁸³¹ Enligt Nightingale arbetade systrarna för att behaga Kristus och inte för att behaga människan. Det syntes i det att man gjorde gott även om ingen såg.⁸³²

I själviakttagelsestunderna skulle diakonissorna fråga sig själva om de hade varit trogna även i små ting och om allt deras görande och låtande hedrade Kristus och syftade till deras nästas eviga bästa, själens frälsning.⁸³³ Jesu väsen skulle synas i systrarnas liv, tal och handlingar, och hela deras väsen skulle ära Kristus och hans godhet⁸³⁴.

Nightingale betonade att sjuksköterskorna hedrade Kristus när de var goda sköterskor och gjorde sitt bästa i lidandets lindring och vanärade Kristi namn när de var oaktsamma och likgiltiga:

We honour Christ when we are good Nurses. We dishonour Him when we are bad or careless Nurses. We dishonour Him when we do not do our best to relieve suffering – even in the meanest creature. Kindness to sick man, woman & child came in with Christ. Nursing is become a profession. Tranied [sic] Nursing no longer an object but a fact.⁸³⁵

Att vårda i tjänandets anda

Diakonissorna tjänade Kristus, de sjuka och varandra och vårdade de sjuka i tjänandets anda, vilket också yrkesnamnet "diakonissa" pekade på.⁸³⁶ Diakonissorna skulle ständigt

⁸²⁹ Flidner, T. 1845, 225. Einsegnung der Diakonissen. Det här var en slutsång vid vigningen.

⁸³⁰ Der Armen- und Krankenfreund, 1863, 160. September und Oktober; Flidner, T. 1845, 219. Einsegnung der Diakonissen.

⁸³¹ Hausordnung, 1857, 81–82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁸³² Nightingale, 1851, 570. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/59, 53, 45. Anteckningarna behandlade Paulus' brev till efesierna (Ef 6) och hänvisade också till Gal 3.

⁸³³ Hausordnung, 1857, 86–87. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁸³⁴ Flidner, T. 1839, 210. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Osthoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen auswärtigen Kranken nach Barmen.

⁸³⁵ Nightingale. To all our Nurses. En kopia av Nightingales handskrivna text i Flidner-Archiv.

⁸³⁶ Flidner, T. 1839, 143. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen. "Was nun die Diakonissen für Krankenpflege zunächst betrifft, so haben sie, wenn sie diesen Beruf im evangelischen und apostolischen Geiste erfüllen wollen, vor allem zu bedenken, dass sie die Kranken pflegen müssen als Dienerinnen, was auch ihr Amtsname ("Diakonissen") bedeutet, u. zwar: 1) als Dienerinnen dess Herrn Jesu,

påminna om att de arbetade som de sjukas och Kristi tjänarinnor⁸³⁷. Därför skulle även det tråkigaste arbetet utföras, om inte alltid med glädje så dock alltid med villighet för man tjänade Kristus i de sjuka⁸³⁸.

Tjänandets anda ansågs vara den rätta andan som fick diakonissverket att frodas. Diakonissan följde Jesu exempel i tjänandet och i den barmhärtiga kärlekens stilla handlingar i ödmjukhet, osjälviskhet, foglighet och fridfullhet.⁸³⁹ Hela hennes väsen skulle bevisa att hon hörde till Kristus och tjänade honom och att hon var en tjänarinna som bara gjorde det hon måste⁸⁴⁰.

Flidner påpekade att när man vårdade de sjuka i tjänandets anda följde man också apostel Paulus exempel⁸⁴¹ som hade valt att vara allas tjänare för Kristi skull och inte leva för sig själv. Arbetet i tjänandets anda betydde att de sjuka vårdades med medlidande, vänlighet, mildhet och ödmjukhet. Det innebar också att vårdaren inte fick förstärka de sjukas dåliga beteende, såsom envishet, vrede eller avundsjuka, utan alltid skulle försöka stödja en god inställning och på så sätt leda de sjuka närmare Kristus.⁸⁴²

Friederike Flidners motto var: "Tjänandets anda får aldrig offras för tekniken"⁸⁴³ och Nightingale betonade senare att utan äkta religiös anda och religiöst syfte kom sjukvården att vara enbart rutin som också förhårdade sköterskan:

If we have not true religious feeling and purpose, Hospital life, the highest of all things *with* these, becomes *without* them a mere routine and bustle, and a very hardening routine and bustle.⁸⁴⁴

Idén om vårdandet i kärlekens anda

Patienterna skulle vårdas med kärlek och trohet⁸⁴⁵, och man önskade att de skulle kunna uppleva moderlig omsorg och hemtrevnad⁸⁴⁶. Diakonissorna lärde sig vårda de sjuka i

2) als Dienerinnen der Kranken, um Jesu willen, 3) als Dienerinnen unter einander". Den tredje punkten finns med först år 1839 efter tre verksamma år. Flidner ville betona samarbetets betydelse (Flidner, G. 1912, 143, not nr 2).

⁸³⁷ Flidner, T. 1839, 159. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

⁸³⁸ Flidner, T. 1843, 228, 231. Grabrede bei Beerdigung der Diakonissin Katharina Weintraut am 15. August 1843.

⁸³⁹ Der Armen- und Krankenfreund, 1863, 160. September und Oktober.

⁸⁴⁰ Hausordnung, 1857, 87. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁸⁴¹ "Vi predika ju icke oss själva, utan Kristus Jesus såsom Herre, och oss såsom tjänare åt eder, för Jesu skull" http://www.bibeln.se/las/1917/2_kor (2 Kor 4: 5) (Hämtad 24.10.2015) och "Ty fastän jag är fri och oberoende av alla, har jag dock gjort mig till allas tjänare, för att jag skall vinna dess flera" http://www.bibeln.se/las/1917/1_kor#q=1+Kor+9 (1 Kor 9: 19) (Hämtad 24.10.2015)

⁸⁴² Flidner, T. 1839, 144. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

⁸⁴³ Bork, D. 2001, 47; Holmdahl, 1994, 30.

⁸⁴⁴ Cook, 1913b, 263. Miss Nightingale's school (1872-1879)

⁸⁴⁵ Hausordnung, 1857, 82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁸⁴⁶ Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 15–19. Januar und Februar.

den kristliga ödmjukhetens och mildhetens anda⁸⁴⁷ och det fanns en strävan att behålla den rätta hållningen och utveckla sig själv karaktärsmissigt⁸⁴⁸.

Att vårda i kärlek och trohet

Livet i Kristi kärlek och barmhärtighet uppenbarade sig i synnerhet i vårdandet och hjälpanandet av den lidande människan, och att göra det goda var inget annat än att bemöta den andra såsom man själv skulle vilja bli bemött⁸⁴⁹. De sjuka skulle vårdas med kärleken som bär, tror, hoppas och uthärdar allt⁸⁵⁰, och sjukvården ansågs vara *Liebespflege*, vård i kärlek⁸⁵¹.

Diakonissornas hela utbildning och den andliga och religiösa bildningen syftade till kärleksfull och omsorgsfull vård av de sjuka⁸⁵². Sjukvården skulle utövas med kärlek och trohet och den tålmodiga och vänliga hållningen var viktig⁸⁵³. Speciellt på mentalsjukhuset skulle den barmhärtiga kärleken motivera allt görande och sägande⁸⁵⁴ eftersom de mentalt sjuka mer än andra ansågs behöva kärlek och ömhet⁸⁵⁵. Man hoppades också att deras anhöriga skulle kunna uppleva att de sjuka hade det väl och var i goda händer.⁸⁵⁶

Von der Recke Vollmerstein talade om den kärleksfulla vårdens stora betydelse för tillfrisknandet och betonade den andliga tröstens och den kärleksfulla handens, *eine liebende Hand*, vikt. Vårdaren skulle beröra de sjuka skönt och behagligt, med en kärleksfull hand, när hon hjälpte dem, rättade till deras kroppsställningar, gav dem något att dricka eller vidtog andra vårdåtgärder.⁸⁵⁷

All sjukvård skulle utföras med sådan kärlek, vänlighet, tålmod och hänsynsfullhet som

⁸⁴⁷ Dritter Jahresbericht vom 1. Okt. 1838 bis 1. Okt. 1839, 14.

⁸⁴⁸ Hausordnung, 1857, 82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁸⁴⁹ 2. Quartalheft 1849, 28. Ausgegeben im Februar. (Hänvisas antagligen till Matt 7:12: "Därför, allt vad I viljen att människorna skola göra eder, det skolen I ock göra dem; ty detta är lagen och profeterna")

⁸⁵⁰ Flidner, T. 1845, 220. Einsegnung der Diakonissen. Flidner använder kärleksdefinitionen (1 Kor 13:7) i det första Korinthierbrevet (13:4-8): "Kärleken är tålig och mild. Kärleken avundas icke, kärleken förhäver sig icke, den uppblåses icke. Den skickar sig icke ohöviskt, den söker icke sitt, den förtörnas icke, den hyser icke agg för en oförrätts skull. Den gläder sig icke över orättfärdigheten, men har sin glädje i sanningen. Den fördrager allting, den tror allting, den hoppas allting, den uthärdar allting. Kärleken förgår aldrig(...)" http://www.bibeln.se/las/1917/1_kor (Hämtad 19.9.2015).

⁸⁵¹ Flidner, T. 1845, 218. Einsegnung der Diakonissen.

⁸⁵² Flidner, T. 1847, 110. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.); 1. Quartalheft 1849, 13–16.

⁸⁵³ Hausordnung, 1857, 82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁸⁵⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 24. September und Oktober. 16-årsfesten på diakonissanstalten och invigningen av mentalsjukhuset. Öppningstal av pastor Wiesmann von Lennep.

⁸⁵⁵ Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 15–19. Januar und Februar.

⁸⁵⁶ Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 24–25. September und Oktober.

⁸⁵⁷ Graf Adalbert von der Recke Vollmerstein, "Die Diakonissin, oder Leben und Wirken der Dienerinnen der Kirche für Lehre, Erziehung und Krankenpflege" 1835. I: Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 1–4, 8–9. I Armen- und Krankenfreund hade det publicerats en sällsynt, bara en gång tidigare tryckt, skrift av greve von der Recke Vollmerstein.

om man skulle ha vårdat självaste Kristus. Det betydde att man försökte undvika onödigt buller och ljud för att inte störa patienterna i onödan. "Ty kärleken går i strumpor", *denn die Liebe geht auf Socken*,⁸⁵⁸ uttryckte Fliedner det. På nätterna lät man inte de sjuka vänta länge om de behövde hjälp.⁸⁵⁹

Patienterna skulle behandlas seriöst men alltid vänligt. Vänlighet betonades i diakonissanstaltens början, och även arton år senare i 1857 års *Hausordnung* var det lika viktigt. Speciellt när en ny patient inträdde på avdelningen var det viktigt att ta emot den vänligt.⁸⁶⁰

Den styrande hållningen i arbetet skulle vara glädje. Det var naturligt att tappa arbetsglädjen då och då, men det fick aldrig bli en bestående attityd, framkom i Nightingales anteckningar från Kaiserswerth. Om den kärleksfulla vården genomfördes med motvilja ansågs den inte vara värd något. Då kunde det hända att vårdaren skulle bli bitter på den sjuke som betedde sig dåligt och krävande. Den inre hållningen skulle vara helt inriktad på den nästas väl. Denna kärleksfulla hållning önskade det sanna och det goda även om den sjuka människan var otrevlig och otacksam:

Do it with pleasure. If you lose your pleasure in works of love, they are worth nothing. You may lose it for a time – that often happens – and it will return **after** a time. But to love with cheerfulness and pleasure in what one does, that is the main thing. It does not let itself be embittered by the impatience, the ingratitude, the ill temper of those it serves. It does not desire harm but good, not unrighteousness but truth.⁸⁶¹

Det viktigaste var "hjärtats fördolda människa"⁸⁶² och mildhet och ödmjukhet mot den sjuka människan. Den kärleksfulla vården förverkligades framförallt i själva handlingen, *durch die laute Tat der stillen Liebe*, "genom den stilla kärlekens ljudliga handling" [min övers.], och i levernet, såsom det förekommer i följande citat:⁸⁶³

(...),dass sie mehr durch Wandel ohne Wort, als durch viele Worte, mehr durch die laute Tat der stillen Liebe zu wirken begehrte, dass sie nicht das Ihre suchte, sondern was Christi Jesu und was Nächsten war,(...)⁸⁶⁴

⁸⁵⁸ Fliedner, T. 1839, 159. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

⁸⁵⁹ Fliedner, T. 1839, 159. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

⁸⁶⁰ Fliedner, T. 1839, 179–183. Regeln für die Stationschwester (Regler für systrama som arbetade på sjukhusets avdelningar); Fliedner, T. 1839, 186. Regeln für die Hülfswärter; Hausordnung 1857, 55. Regeln für die Stations-Schwester.

⁸⁶¹ Nightingale, 1851, 572. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/60

⁸⁶² Fliedner hänvisar till (1 Pet 3:3-5) "Eder prydnad vare icke den utvärtes prydnaden, den som består i härflätningar och påhängda gyllene smycken eller i eder klädedräkt. Den vare fastmer hjärtats fördolda människa, smyckad med den saktmodiga och stilla andens oförgängliga väsende; ty detta är dyrbart inför Gud". http://www.bibeln.se/las/1917/1_pet (Hämtad 7.9.2017).

⁸⁶³ Der Armen- und Krankenfreund, 1863, 160. September und Oktober; Fliedner, T. 1843, 229. Grabrede bei Beerdigung der Diakonissin Katharina Weintraut am 15. August 1843.

⁸⁶⁴ Fliedner, T. 1843, 229. Grabrede bei Beerdigung der Diakonissin Katharina Weintraut am 15. August 1843.

Von der Recke Vollmerstein ansåg att sjuksköterskans väsen och handlingar skulle vittna om att de kristliga principerna var hennes rättesnöre i allt⁸⁶⁵.

Att förmedla moderlig omsorg och hemtrevlighet

Diakonissan skulle vårda den sjuke och svage som en moder⁸⁶⁶. När diakonissanstalten grundades i Pittsburgh i USA år 1849, hyllades de självförnekande systrarna och sades att de sjuka fick uppleva ett så hjärtligt emottagande och så ljuv vård som om en moder eller syster skulle ha vårdat dem.⁸⁶⁷

När mentalsjukhuset i Kaiserswerth öppnades år 1852, önskade man att de sjuka skulle kunna uppleva moderlig omsorg och kärlek i vårdandet och känna hemtrevnad. Det fanns också en vilja att undvika alla tvångsmedel så långt som möjligt⁸⁶⁸.

Även i början av 1900-talet var man fortfarande av uppfattningen att speciellt diakonissan som arbetade i församlingarna var som en moder för de sjuka och arma, men uttrycket "advokat", som inte hade använts tidigare, hade också börjat användas.⁸⁶⁹

Att växa i kärlek och karaktärsdanning

För att utveckla sig och behålla den rätta kärleksfulla hållningen skulle diakonissan med jämna mellanrum ärligt rannsaka sig själv och beskåda om hon vårdade patienterna utifrån rätt inställning. Ett viktigt medel för själviakttagelse och karaktärsdanning var själviakttagelsefrågorna, *Selbstprüfungs-fragen*. Det var mening att man med jämna mellanrum, minst en gång i veckan, ärligt skulle granska sin egen hållning. Själviakttagelsefrågorna behandlade diakonissans och tjänstens väsen och handlade bland annat om hur tjänsten skulle skötas, vilken inställning som förväntades och hur man skulle förhålla sig till patienterna och till medsystrarna. Diakonissans mål var att växa i kärlek, såsom det framkommer i Petrus' andra brev som Fliedner hänvisade till.⁸⁷⁰

Vinnläggen eder just därför på allt sätt om att i eder tro bevisa dygd, i dygden kunskap, i kunskapen återhållsamhet, i återhållsamheten ståndaktighet, i ståndaktigheten gudsfruktan, i gudsfruktan broderlig kärlek, i den broderliga kärleken allmänlig kärlek.⁸⁷¹

Kärleken till sanning och ärlighet var viktigare än klarsynthet för klarsyntheten växte så småningom, men det viktiga var att vara ärlig mot sig själv och mot andra. Kärleken prövades mest vid obehagliga tillfällen eller när man skulle avstå från något roligt,

⁸⁶⁵ Graf Adalbert von der Recke Vollmerstein, "Die Diakonissin, oder Leben und Wirken der Dienerinnen der Kirche für Lehre, Erziehung und Krankenpflege" 1835, i Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 13.

⁸⁶⁶ Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 12. November und Dezember.

⁸⁶⁷ Der Armen- und Krankenfreund, 1851, 27–28. Januar und Februar. Detta framkommer i en rapport av en läkare som hade besökt anstalten.

⁸⁶⁸ Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 15–19. Januar und Februar.

⁸⁶⁹ Hausordnung, 1901, 62.

⁸⁷⁰ Hausordnung, 1857, 81–87. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁸⁷¹ (2 Pet 1: 5-7) http://www.bibeln.se/las/1917/2_pet (Hämtad 31.5.2018).

framgick det av Nightingales anteckningar från Kaiserswerth.⁸⁷²

I Nightingales senare texter kan man finna spår av tänkandet på Kaiserswerth. För Nightingale var sjuksköterskans väsen, hennes sätt att vara och hennes karaktär viktiga. Nightingale påpekade att sjuksköterskan arbetade med sin person, hade stort ansvar för sina patienter och att hennes möte med patienterna alltid lämnade spår efter sig:

They exercise it by their characters, and no point can ever be reached at which a woman can say, "Now my character is perfect." Nurses are not chaplains"; "it is what the nurse is in herself, and what comes out of herself, out of what she *is* (almost without knowing it herself) that exercises a moral or religious influence over her patients. No set form of words is of any use. And patients are so quick to see whether a Nurse is consistent always in herself – whether she *is* what she *says* to them. And if she is not, it is no use. If she is, of how much use may the simplest word of shooting, of comfort, or even of reproof – especially in the quiet night – be to the roughest patient! (...)" Hospital nurses have charge of their patients in a way that no other woman has charge. (...) Also the hospital nurse is in charge of people when they are singularly alive to impressions. She leaves her stamp upon them whether she will or not.⁸⁷³

Nightingale ansåg också att den kontinuerliga moraliska och kunskapsmässiga utvecklingen var nödvändig:

(...)our nursing is a thing in which, unless in it we are making *progress* every year, every month, every week, – take my word for it, we are going *back*. (...) This rule applies to the technical side of work, and perhaps yet more to the moral side, Nurses cannot avoid exercising a moral influence.⁸⁷⁴

Idén om vårdandet av enheten människan och lidandets mening

Patientens kroppsliga vård skulle skötas noggrant⁸⁷⁵, och man skulle ständigt följa patientens tillstånd⁸⁷⁶. Jämte den kroppsliga vården skulle läkemedel för själen, *Seelenarznei*, ges⁸⁷⁷, dit också det som piggade upp den sjuke⁸⁷⁸ och omgivningens fridfullhet⁸⁷⁹ hörde. Genom övning och erfarenhet lärde sig diakonissorna ge den andliga vården "med tanke och takt"⁸⁸⁰ och förstod också att Guds kärlek alltid fanns bakom den

⁸⁷² Nightingale, 1851, 569–570. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/59, 53, 45. Anteckningarna behandlade Paulus brev till efesierna (Ef 6).

⁸⁷³ Cook, 1913b, 264–265. Miss Nightingale's school (1872–1879)

⁸⁷⁴ Cook, 1913b, 264. Miss Nightingale's school (1872–1879)

⁸⁷⁵ Hausordnung, 1857, 82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁸⁷⁶ Flidner, T. 1839, 156–157. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.

⁸⁷⁷ Neunte Jahresbericht vom 1. Januar 1845 bis 1. Januar 1846, 6.

⁸⁷⁸ Hausordnung, 1857, 83. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁸⁷⁹ Bedingungen unter welchen zwei Diakonissen zur Krankenpflege ins Bürgerkrankenhaus zu Elberfeld gesandt werden sollen 11.12.1838.

⁸⁸⁰ Nightingale, 1851, 18. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

sjukets lidande⁸⁸¹.

Det var viktigt att ta hand om den sjukets kroppsliga, själsliga och andliga behov, vårda och hjälpa hela människan och även överlämna den vårdade, *Pflegling*, i bön i Guds händer⁸⁸². Vid det tal som hölls vid invigningen av ett nytt evangeliskt sjukhus framkom tanken att sjukhuset skulle vara helande och lindrande både kroppsligt och andligt för den lidande människan:

Er lasse die Leidenden in diesen Räumen nicht allein leibliche, sondern auch geistliche Genesung, nicht allein körperliche Pflege und Linderung, sondern auch Seelenpflege, und Seelentrost finden!⁸⁸³

Vård av kroppen och sjukhusets dagordning

Arbetet på sjukhus började tidigt på morgonen. Diakonissorna steg upp klockan sex på vintrarna och klockan fem på somrarna och gick till avdelningarna. På avdelningarna ordnade diakonissorna rummen, tog hand om de sjukas behov och serverade frukost. Omkring klockan sju var det vårdarnas morgonmå⁸⁸⁴, och efter morgonmålet var hemandakt⁸⁸⁵. Efter hemandakten gjorde man de sjukas morgontoiletter och bäddade sängar. Sedan var det dags för läkarens rond. Systrarna rapporterade om de sjukas tillstånd, skrev in nya ordinationer och såg till att de genomfördes. Klockan elva var det lunch för patienterna och klockan tolv för vårdarna. Mellan klockan ett och två hade vårdarna ledigt för friluftsliv i tur och ordning. Mellan klockan två och fyra utfördes olika vårdåtgärder. Vårdarna gav också de sjuka någonting att äta och dricka, och för de evangeliska patienterna läste man något uppbyggande från Bibeln eller någon annan passande bok. Klockan fyra var det vårdarnas kaffestund. Från klockan halv fem till sex gjordes vårdåtgärder, och klockan sex gavs kvällsmat till patienterna. Efter patienternas kvällsmat åt vårdarna sin kvällsmat mellan klockan sju och halv åtta. Från halv åtta till nio gjordes handarbete tillsammans med andra diakonissor, om inte anstaltens läkare eller prästen gav undervisning. Klockan nio gick vårdarna den sista gången till avdelningarna för att se till att allt var klart för natten. Klockan halv tio var anstaltens hemandakt, och klockan tio gick vårdarna till sängs. Nattvakningen ordnades så att en syster vakade från klockan tio till klockan fyra på morgonen varpå en annan syster

⁸⁸¹ Fliedner, T. 1839, 159. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.

⁸⁸² Hausordnung, 1857, 81–82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁸⁸³ Der Armen- und Krankenfreund, 1850, 7. Februar. Invigning av det evangeliska sjukhuset i Mülheim a.d. Ruhr 24.3.1850.

⁸⁸⁴ Vid måltider höll vanligtvis föreståndarinnan en kort bordsbön före och efter maten (Fliedner, T. 1839, 165–167).

⁸⁸⁵ Enligt Nightingale började och slutade de ledande systrarna dagen på sina avdelningar med en kort hemandakt som innehåll både bönen och psalmen och läsning av ett kort textstycke (Nightingale, 1851, 20. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses).

avlöste henne. Den vakade system gick sedan till sängs och sov tills middag. Systrarna vakade inte två nätter i rad.⁸⁸⁶

I Nightingales anteckningar från år 1851 framkommer att systrarna sov på sina avdelningar, och en nattsköterska vakade över hela sjukhuset. Nattsköterskan var placerad på barnavdelningen och gick runt i rummen varenda timme. Hon hjälpte de sjuka och behövde bara vid svåra fall väcka avdelningssystem. Nattsköterskan vakade till halv två på natten och blev sedan avlöst av en annan syster.⁸⁸⁷

När en ny patient anmälde sig till sjukhuset, gjorde anstaltens läkare först ett hembesök och undersökte denne. Om patienten kunde skrivas in på sjukhuset, gick en eller två diakonissor till personens hem och förberedde denne för transporten. Patienten transporterades i en madrasserad och skyddad bärkorg, *Tragkorbe*, till sjukhuset. På sjukhuset badades den sjuke och kläddes i sjukhuskläder och personens egna kläder tvättades, listades och lagrades. Läkaren gjorde en undersökning och gav vårdanvisningar.⁸⁸⁸ När det annars anlände nya sjuka till sjukhusen, skulle den ledande system möta dem vänligt vid portierkammaren, *Pförtnerstube*, leda dem till deras säng och ordna något att äta och dricka.⁸⁸⁹

Den ledande läkaren övervakade och ledde anstaltens tekniska sjukvård och bestämde över den medicinska behandlingen och över de sjukas diet⁸⁹⁰. De sjukas tillstånd skulle ständigt observeras och rapporteras till läkaren, och läkarens ordinationer angående medicinering, förband, dieter, bad och andra vårdåtgärder skulle noggrant följas.⁸⁹¹ Om det var två systrar på avdelningen deltog de båda i läkarens rond, men den ledande system ansvarade för rapporteringen. Läkarens ordinationer skrevs vid behov upp på sjuktavlan, *Krankentäfelchen*, eller i anteckningsboken. Apotekarsystem informerades om medicinering, så att hon kunde bereda den om hon inte deltog i rond. Apotekarsystem ansvarade också för olika förbandstyg och instrument, och alla instrument hon tog emot förtecknades i ett instrumenthäfte.⁸⁹² Diakonissorerna gjorde också små kirurgiska åtgärder, till exempel koppning och fästande av blodiglar, och bistod läkaren vid operationer⁸⁹³.

⁸⁸⁶ Flidner, T. 1839, 165–167. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

⁸⁸⁷ Nightingale, 1851, 22. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

⁸⁸⁸ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 5; Flidner, T. 1839, 158. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.

⁸⁸⁹ Hausordnung, 1857, 55. Regeln für die Stations-Schwester.

⁸⁹⁰ Flidner, T. 1847, 105. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.)

⁸⁹¹ Flidner, T. 1839, 156–157. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Flidner, T. 1839, 181. Regeln für die Stationsschwester.

⁸⁹² Flidner, T. 1839, 180–181. Regeln für die Stationsschwester.; Hausordnung 1857, 55. Regeln für die Stations-Schwester; Nightingale, 1851, 20. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

⁸⁹³ Vierter Jahresbericht vom 1. Okt. 1839 bis 1. Jan. 1841, 5.

Diakonissornas förhållande till läkaren skulle vara seriös och saklig. Det var också viktigt att skapa och befrämja tilliten mellan läkaren och patienten.⁸⁹⁴

De sjuka vårdades under föreståndarinnas ledning. Man skulle med jämna mellanrum rapportera till föreståndarinnan om de sjukas tillstånd. Den kroppsliga vården skulle skötas noggrant. Vårdarna tog hand om de olika vårdåtgärderna och medicineringen och såg till att den sjuke åt och drack tillräckligt och enligt läkarens ordinationer. Det var också viktigt att se till att den sjuke låg bekvämt i sin säng och på ett sådant sätt att liggsår kunde förebyggas. Vårdarna skötte om den sjukas kroppsliga hygien och påklädningen, men uppmuntrade även den sjuke att själv ta hand om sin renlighet och skötsel så mycket som möjligt. Så snart läkaren gav sin tillåtelse tog man också ut de sjuka. Vårdarna tog också hand om sjukhusrummens vädring, belysning, eldning och renhet⁸⁹⁵. Svettiga sängkläder byttes ofta och rummet vädrades för att motverka lukten av svett. Sängkläder och andra kläder röktes också ibland. Om det fanns två systrar på avdelningen fick de inte lämna avdelningen samtidigt, och när det var gudstjänst tilläts inga gäster.⁸⁹⁶

På mansavdelningen ansvarade vårdavdelningssystemen för avdelningen och för de sjukas välbefinnande⁸⁹⁷. Manliga vårdare, *Wärter*, skötte dock alla de vårdåtgärder på mansavdelningen som ansågs vara opassande för kvinnor. De klädde linnen, skötte badandet, hämtade nattkärnen, fäste iglar, gav lavemang, skötte smörjningar av den manliga kroppens privata delar och hjälpte till med avklädning vid operationer.⁸⁹⁸ De manliga vårdarna arbetade under diakonissornas ledning, men efter klockan åtta på kvällen gick diakonissorna inte mer till männens avdelning. De manliga vårdarna vakade där och på pojkarnas avdelningar.⁸⁹⁹

När systemen kom till en ny avdelning, skulle hon allra först bekanta sig med patientjournaler, *Verordnungsplätter*, för att lära känna de sjuka och deras sjukdomar, dieter, vårdbehandlingar, mediciner och även deras konfession. Om det var något som inte framgick i patientjournalerna, tillfrågades den ledande systemen som granskade detta i den stora sjukboken, *Krankenbuch*.⁹⁰⁰ Om diakonissan kallades till en annan avdelning,

⁸⁹⁴ Flidner, T. 1839, 157. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.

⁸⁹⁵ Rummen städades vid behov men varje vecka tvättade man fönstren och dammtorkade gjorde man minst en till två gånger i veckan. Diakonissorna turade veckovis om med städningen och den som hade städvecka tog också hand om uppvärmningen (Flidner, T. 1839, 165).

⁸⁹⁶ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 5; Flidner, T. 1839, 158. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Flidner, T. 1839, 179–182. Regeln für die Stationsschwester; Hausordnung, 1857, 82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁸⁹⁷ Hausordnung 1857, 62. Regeln für Stations-Schwester auf den Stationen der männlichen Kranken.

⁸⁹⁸ Flidner, T. 1839, 186. Regeln für die Hülfswärter; Bedingungen unter welchen zwei Diakonissen zur Krankenpflege ins Bürgerkrankenhaus zu Elberfeld gesandt werden sollen 11.12.1838.

⁸⁹⁹ Nightingale 1851, 19–20. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

⁹⁰⁰ Hausordnung, 1857, 55. Regeln für die Stations-Schwester.

skulle hon ge all nödvändig information till sin efterträdare. Det var också viktigt att begära undervisning och handledning av en erfaren syster, *Ausseherin*, om man var osäker eller inte kände till en viss vårdåtgärd.⁹⁰¹ Systrarna skulle också berätta om de ansåg att de uppgifter som de fick var för svåra eller inte passade dem⁹⁰². De ledande systrarna skulle också ordna sådana möten där systrarna fritt kunde diskutera arbetsaker och även om andra saker⁹⁰³.

Värdighet och anständighet observerades bättre på Kaiserswerths sjukhus än i många privata hem, påstod Nightingale. Den sjukes intimitet var viktigt. Rummen var delade enligt kön, och det var inte många patienter i samma rum. Små rum var behagliga för de sjuka och även lätta att tömma vid behov. Nightingale ansåg att sjukhusets anda kom att påverka patienterna långt efter deras vistelse på Kaiserswerth:⁹⁰⁴

The wards are all small. This gives, it is true, more trouble, but also, far more decency and comfort. None of the female wards have more than four beds. When an examination takes place, or when a particular case requires it, the patient can thus easily have a ward to herself. In no private house is decorum more observed than in this hospital, and the influence this continues to exercise upon the patients after their return home, can well be believed.⁹⁰⁵

De sjuka hade också regler som skulle hängas framme. Det var viktigt att redan vid ankomsten informera om dem.⁹⁰⁶ Dessa regler, *Kranken-Ordnung*, skulle hängas i varje sjuksal, och det förutsattes att dessa regler följdes. De sjuka skulle använda sjukhuskläder, sköta om sin hygien och upprätthålla allmän ordning. Sängarna skulle bäddas när de sjuka fick tillstånd att stiga ur sängen, men de fick inte lämna sjukhussalen utan tillstånd från systemen. Diakonissorna, de manliga vårdarna och läkarna skulle lydask och de ordinerade medicinerna och dieterna ätas lydigt. Det var inte tillåtet att gräla om saker och ting och speciellt inte om religiösa saker. Man skulle bete sig aktningsfullt mot andra patienter. De sjuka skulle bära sig åt lugnt och stilla och inte orsaka onödigt oväsen. Besökarna fick inte stanna länge och skulle endast komma vid bestämda tillfällen. Det var inte tillåtet att klaga på läkarna eller vården framför andra sjuka, utan alla klagomål skulle riktas till den ansvariga diakonissan, läkaren eller styrelsen. Det var förbjudet att ge

⁹⁰¹ Fliedner, T. 1839, 181, 183. Regeln für die Stationsschwester.

⁹⁰² Hausordnung, 1857, 83. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁹⁰³ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 214. September und Oktober

⁹⁰⁴ Nightingale, 1851, 19. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses. När Florence Nightingale var på Kaiserswerths sjukhus år 1851 vårdades där över 100 patienter. Sjukhuset var indelat i fyra avdelningar: för män, kvinnor, pojkar och barn. På barnavdelningen vårdades flickor som var under 17 år gamla och pojkar som var under 6 år gamla.

⁹⁰⁵ Nightingale, 1851, 19. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

⁹⁰⁶ Fliedner, T. 1839, 179–183. Regeln für die Stationsschwester.; Hausordnung 1857, 55. Regeln für die Stations-Schwester.

gåvor till personalen, och den bästa gåvan ansågs vara den sjukets lydnad och hörsamhet.⁹⁰⁷

Diakonissorna fick inte ta emot gåvor, eftersom detta skulle kunna göra att man inte kunde vinna eller upprätthålla de sjukas förtroende⁹⁰⁸.

Avlidna skulle behandlas med aktning. Liket tvättades och kläddes i svepning, och en dödsammare, *Totenzimmer*, färdigställdes. Om den avlidne var en man tog en manlig vårdare hand om honom. Den avlidnes rum och kläder tvättades sedan ordentligt, och minst två sköterskor följde den avlidne till begravningen.⁹⁰⁹

När olika sjukhus sökte diakonissor, skulle allt vara ordnat innan de sändes. De skulle få ett rum med säng, sängkläder och linne, belysning och värme samt kostnadsfri måltid och lön.⁹¹⁰ Utöver kost och logi skulle de få fria mediciner och medicinsk vård. Vid systrarnas sida skulle det finnas en piga som hjälpte till med rengöringen av rummen samt manliga vårdare som hjälpte till med vården av de manliga patienterna. På sjukhuset skulle också finnas en vaktmästare som kunde ta emot gäster och kalla på system när det kom besökare. Patienterna skulle vara uppdelade enligt kön så att ordning och anständighet kunde upprätthållas. Systrarna fick vaka endast var tredje natt. Utöver en betald semesterresa till Kaiserswerth eller till hemmet en gång per år skulle diakonissorna få ledigt för promenader och gudstjänster. Om sjukvårdsarbetet var svårt och ansträngande, skulle systrarna ha möjlighet att komma till anstalten för att vila. Då skickade diakonissanstalten en ersättare till henne.⁹¹¹ Det ansågs också vara nyttigt att särskilt de ledande systrarna ambulerade efter ett visst antal år. Detta system ansågs också gagna de olika anstalterna, för man ansåg att alla systrar hade sina brister som den nya system kunde komplettera.⁹¹²

Församlingssystem utförde också uppsökande arbete ute i fältet, enligt Kristi exempel där Kristus "gick runt och gjorde gott"⁹¹³. Det ansågs vara viktigt att rikta vården till de mest

⁹⁰⁷ Fliedner, T. 1839, 176–178. Krankenordnung.

⁹⁰⁸ Bedingungen unter welchen zwei Diakonissen zur Krankenpflege ins Bürgerkrankenhaus zu Elberfeld gesandt werden sollen 11.12.1838.

⁹⁰⁹ Fliedner, T. 1839, 187–188. Leichenordnung.

⁹¹⁰ Fliedner, T. 1839, 174–175. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth. Diakonissorna söktes till olika sjukhus för att ta hand om antingen enbart sjukvård eller sjukvård, administration och ekonomi.

⁹¹¹ Fliedner, T. 1839, 211–212. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Osthoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen auswärtigen Kranken nach Barmen; Bedingungen unter welchen zwei Diakonissen zur Krankenpflege ins Bürgerkrankenhaus zu Elberfeld gesandt werden sollen 11.12.1838.

⁹¹² Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 215. September und Oktober

⁹¹³ Hänvisningen är antagligen till Apg 10:38: "förkunnelsen om Jesus från Nasaret och om huru Gud hade smort honom med helig ande och kraft, honom som vandrade omkring och gjorde gott och botade alla som voro under djävulens våld; ty Gud var med honom." <http://www.bibeln.se/las/1917/apg> (28.10.2015)

hjälpbehövande och på så sätt följa Kristi exempel.⁹¹⁴ Församlingssystemen vårdade stadens sjuka, hjälpte kvinnor och barn, försökte ordna arbete till arbetslösa och undervisade de fattiga på olika sätt, till exempel att sticka och reparera saker. Församlingssystemen försökte också hjälpa tjänsteflickor och unga ensamstående flickor som arbetade i fabrikerna och försökte framför allt upptäcka den nöd som inte syntes.⁹¹⁵

Vård av själen och anden

Läkemedel för själen, *Seelenarznei*, erbjöds alltid jämte den kroppsliga vården⁹¹⁶. Till vården av själen hörde uppmuntrandet och uppiggandet av patienterna, till exempel genom promenader eller genom sång, lek och berättelser beroende på de sjukas ålder och andra förhållanden⁹¹⁷. De vuxna analfabeterna lärdes att läsa, skriva och räkna, och man nådde också goda resultat i det⁹¹⁸. På barnavdelningarna hörde lek och sång till vårdmetoderna. Barnen lärdes också att läsa, skriva och räkna så snart de hade tillfrisknat tillräckligt.⁹¹⁹ Barnen var även mycket ute på anstaltens trädgård⁹²⁰. Det påstods att redan en kort tid på barnavdelningen kunde leda till stora framsteg i barnens tillstånd genom att de fick bättre kost, frisk luft och kärleksfull vård⁹²¹. Barnen skulle också få uppfostran, för man var av uppfattningen att andens och hjärtats bildning krävde disciplin⁹²².

För att åstadkomma en lugn och rofylld stämning skulle diakonissorna ordna saker att göra för de sjuka som var tillräckligt friska, eftersom tristess ansågs vara orsak till mycket ont, *der Langeweile, die Mutter vieler Ungeduld ist*⁹²³. Nyttiga sysslor ansågs också befrämja den andliga vården⁹²⁴. Omgivningens fridfullhet ansågs vara nödvändigt för den sjukas återhämtning, och därför skulle lugn och vila ordnas. Besöken på avdelningarna var begränsade. Besökarna fick bara komma på vissa besökstider och endast om patientens tillstånd tillät detta.⁹²⁵ Diakonissorna skulle också se till att anhöriga inte besvärade de

⁹¹⁴ Fliedner, T. 1839, 169–170. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen. Det hänvisades till (Luk 14: 13-14) "Nej, när du gör gästabud, så bjud fattiga, krymplingar, halta, blinda. Salig är du då; ty eftersom de icke förmå vedergälla dig, skall du få din vedergällning vid de rättfärdigas uppståndelse." <http://www.bibeln.se/las/1917/luk> (Hämtad 25.10.2015)

⁹¹⁵ Der Armen- und Krankenfreund, 1863, 139–140.

⁹¹⁶ Neunte Jahresbericht vom 1. Januar 1845 bis 1. Januar 1846, 6.

⁹¹⁷ Hausordnung, 1857, 83. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁹¹⁸ Fliedner, T. 1839, 182. Regeln für die Stationsschwestern.; Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 6; Vierter Jahresbericht vom 1. Okt. 1839 bis 1. Jan. 1841, 5.

⁹¹⁹ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 5.

⁹²⁰ Nightingale, 1851, 21. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

⁹²¹ Siebenter Jahresbericht vom 1. Januar 1843 bis 1. Januar 1844, 3.

⁹²² Hausordnung, 1857, 82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern. Det hänvisades till Ef 6:4: "Och I fäder, reten icke edra barn till vrede, utan fostren dem i Herrens tukt och förmaning" <http://www.bibeln.se/las/1917/ef> (Hämtad 10.9.2017)

⁹²³ Fliedner, T. 1839, 160. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.

⁹²⁴ Vierter Jahresbericht vom 1. Okt. 1839 bis 1. Jan. 1841, 5.

⁹²⁵ Bedingungen unter welchen zwei Diakonissen zur Krankenpflege ins Bürgerkrankenhaus zu Elberfeld gesandt werden sollen 11.12.1838.

sjuka med för mycket prat eller stannade för länge⁹²⁶.

Lugn och ro ansågs vara viktigt också av den orsaken att det gjorde att den sjukes själ kunde vara stilla i själviakttagelse inför Gud. Därför skulle det inte talas så mycket om de sekulära sakerna med den sjuke eller om de andliga ärendena för länge eller för ofta, och det var aldrig tillåtet att disputeras.⁹²⁷ Söndagarna försöktes göra uppbyggande och givande för de sjuka och andaktsstunderna uppmuntrande och utvecklande⁹²⁸. Diakonissorna skulle sörja för de sjukas andliga behov och ge dem andlig näring⁹²⁹. Det var också viktigt att alltid ordna andlig tröst och stöd när det behövdes, eftersom sinnesron ansågs befrämja tillfrisknandet väsentligt⁹³⁰.

Diakonissorna skulle observera patientens andliga tillstånd utöver det kroppsliga tillståndet, och alla rum skulle förses med det katolska eller lutherska Nya testamentet⁹³¹. Den andliga vården krävde vishet. Den huvudsakliga metoden var att läsa högt för den sjuke. Texterna kunde vara tröstande, uppmuntrande, stödjande eller manande, och diakonissan skulle kunna välja text i enlighet med den sjukes andliga kondition och sinnestillstånd. Om den sjuke inte var van vid de religiösa texterna, kunde till exempel andliga sånger användas. Texterna skulle vara enkla och tydliga. Främst läste man sådana som innehåll evangeliets budskap och vägen till Kristus, men även annan litteratur, såsom dikter och berättelser. Texterna lästes vanligtvis på morgnarna och kvällarna men inte om den sjuke inte ville det. Anstaltens präst ledsagade den andliga vården, och på prästens begäran rapporterades också om den sjukes sinnestillstånd. När den sjuke ville möta prästen eller diakonissan ansåg att den sjuke skulle ha nytta av att möta prästen, skulle diakonissan se till att man kallade på prästen. Om den sjuke hade religiös ångest och bad om hjälp, skulle diakonissan hjälpa så gott hon kunde och vid behov tillkalla prästen på plats.⁹³²

Enligt Nightingale lärde systrarna att möta de sjukas andliga behov och utföra den andliga vården med "tanke och takt":

⁹²⁶ Flidner, T. 1839, 160. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.

⁹²⁷ Flidner, T. 1839, 160. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.

⁹²⁸ Flidner, T. 1839, 162. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Hausordnung 1857, 82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁹²⁹ Hausordnung, 1857, 83. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁹³⁰ Bedingungen unter welchen zwei Diakonissen zur Krankenpflege ins Bürgerkrankenhaus zu Elberfeld gesandt werden sollen 11.12.1838.

⁹³¹ Nightingale, 1851, 579–580. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/81.

⁹³² Flidner, T. 1839, 157, 160. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.; Flidner, T. 1839, 202–204. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Oshoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen Kranken nach Barmen.

(...)these women are really training to use a spiritual influence with thought and discretion⁹³³.

I Nightingales anteckningar från Kaiserswerth framkommer hur den andliga vården ämnade besvara den sjukas jordiska eller själsliga frågor men också frågor gällande det eviga livet. Om patienten inte visade motvilja mot de andliga frågorna, kunde man diskutera de religiösa frågorna. Speciellt när den sjuke låg på dödsbädden försökte man lyfta upp frågan om det eviga livet och om själssfriden. Fastän det yttersta syftet med den andliga vården var konvertering och frälsning för den sjuke, fick sjuksköterskan aldrig vara påträngande utan skulle alltid vara vänlig, kärleksfull och anspråkslös.⁹³⁴ I synnerhet vid krigslasaretten ansågs hela människans vård vara viktig. Diakonissorna kunde genom den kroppsliga och andliga vården lindra soldaternas lidande och visa evangeliets och det eviga livets ljus och hopp i stunder av dödsångest.⁹³⁵

Vid begravningen av en diakonissa år 1843 berättade Fliedner om hur diakonissan hade lett många sjuka och döende till Kristi kännedom. En av de sjuka hade skrivit till Fliedner och bett honom att i begravningstalet nämna hur tacksam hon var för diakonissans andliga samariertjänst för hennes själs skull.⁹³⁶ Den kärleksfulla och milda kroppsliga och andliga vården tillsammans med det nyttiga görandet hade en god inverkan på många sjuka, enligt Fliedner. Han berättade att många kom närmare Gud, de döende upplevde tröst i sina sista stunder och anhöriga till de som återhämtat sig kunde vittna om den nya andan i hemmen och om en ny kärlek till Guds ord.⁹³⁷

Lidandets mening

I den andliga vården skulle sjuksköterskan förstå att bakom den sjukas lidande fanns alltid Guds heliga kärlek. Därför borde vårdaren bemöta den sjuke med största möjliga vänlighet och tålmod. Det hänvisades till Jobs bok: "Ja, säll är den människa som Gud agar; den Allsmäktiges tuktan må du icke förkasta. Ty om han och sargar, så förbinder han ock, om han slår, så hela ock hans händer."⁹³⁸ Den sjuke ansågs gå i Guds skola, och Gud använde sjukdom som ett medel för att kunna prata till människan.⁹³⁹

Man betonade att fastän Gud agade människan och gav henne lidande i form av sjukdom

⁹³³ Nightingale, 1851, 18. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

⁹³⁴ Nightingale, 1851, 579–580. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/81. Enligt Mc Donald (2004, 515) hade Nightingale själv konverterat år 1836 och ansåg att speciellt dödsbäddskonvertering var viktigt även om det vore bättre att konvertera vid ett tidigare skede.

⁹³⁵ Der Armen- und Krankenfreund, 1864, 115. Juli und August.

⁹³⁶ Fliedner, T. 1843, 227–228. Grabrede bei Beerdigung der Diakonissin Katharina Weintraut am 15. August 1843. (Diakonissin Katharina Weintrauts begravning 15.8.1843.)

⁹³⁷ Fliedner, T. 1839, 182. Regeln für die Stationsschwwestern.; Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 6; Vierter Jahresbericht vom 1. Okt. 1839 bis 1. Jan. 1841, 5.

⁹³⁸ (Job 5:17-18) <http://www.bibeln.se/las/1917/job> (Hämtad 13.10.2015).

⁹³⁹ Fliedner, T. 1839, 159. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.

var Gud alltid välvillig mot människan. Man ansåg att lidandet alltid hade mening. Gud var kärlek och när han tillät lidandet sökte han människans väl med det. Lidandet och sjukdomen bevisade att Gud brydde sig om och formade människan. Det hänvisades till Hebreerbrevet: "Ty den Herren älskar, den agar han, och han straffar med riset var son som han har kär"⁹⁴⁰ och "Väl synes alla aga för tillfället vara icke till glädje, utan till sorg; men efteråt bär den, för dem som hava blivit fostrade därmed, en fridsfrukt som är rättfärdighet."⁹⁴¹ ⁹⁴²

Man skulle fästa blicken på frukten som mognade i hettan. Det ansågs också att såsom man sökte hjälp av den världsliga läkaren när man var sjuk, skulle man också lyssna vad den himmelska läkaren hade att säga om den inre människans sjukdomar. Med dessa inre sjukdomar menades hjärtats och tankarnas sjukdomar, till exempel elakhet, girighet och andlig likgiltighet. När den sjuke lät den himmelska läkaren visa den inre människans sjukdomar och syndighet och erkände dem, fick hon också erfara Guds hjälp i form av förlåtelse. Om tillfrisknandet dröjde, skulle den sjuke vara tålmodig och lämna allt i Guds händer.⁹⁴³

Det var viktigt att vara tålmodig i lidandet för att lidandets uppgift skulle kunna fullföljas. Det påpekades att inte heller en konstnär kunde måla en tavla om duken rörde sig. Det ansågs också att lidandet var nödvändigt för den inre människans utveckling. Man framhöll hur vattnet blev rent när det strömmade genom berget och hur svärdens rostade i fred:

Durch Leiden vervollkommnet sich der innere Mensch, im Glück geht er leicht zurück; wie das Wasser rein ist, das durch Felsen strömt, und wie das Schwert, welche im Kriege glänzend wird, im Frieden verrostet.⁹⁴⁴

Vårdarna försökte stärka de sjukas tålamod och tillit till Guds goda planer i deras liv⁹⁴⁵. Det var också viktigt att förstå när det var tid att trösta och när det var tid att uppmana⁹⁴⁶. Nightingale skrev i sina anteckningar från Kaiserswerth att den sjuke kunde fråga: "Now can God love me that He gives me all that suffering?" Då skulle sjuksköterskan bekräfta att Gud nog älskade den sjuke, men älskade den sjuke Gud?⁹⁴⁷

Gud kallade människan genom sjukdomen. Sjukdomen skulle leda den sjuke närmare Gud och till slut till den rätta vägen, till frälsningens och det eviga livets väg. Det ansågs

⁹⁴⁰ (Heb 12:6) <http://www.bibeln.se/las/1917/heb> (Hämtad 19.10.2015).

⁹⁴¹ (Heb 12:11) <http://www.bibeln.se/las/1917/heb> (Hämtad 19.10.2015).

⁹⁴² Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 21. März und April.

⁹⁴³ Der Armen- und Krankenfreund, 1854, 29. Januar und Februar.

⁹⁴⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1851, 29. Juli und August.

⁹⁴⁵ Zweiter Jahresbericht vom 1. Nov. 1837 bis 1. Okt. 1838, 7.

⁹⁴⁶ Fliedner, T. 1839, 159. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.

⁹⁴⁷ Nightingale, 1851, 578. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/81

att själen var mer än kroppen, och när kroppen låg stilla i sjukbädden skulle också själen vara stilla:

Sie wusste, dass die Seele mehr ist als die Leib, (...), dass wie ihr Leib muss stille liegen, auch ihre Seele soll stille stehen als auf einem Scheidewege und den Weg des Lebens erwählen, statt des Wegs zum Tode.⁹⁴⁸

Enligt Nightingale var det allbekant att sjukdomen var Guds sätt att tala till människan. Nightingale ansåg att sjukdomstiden var en värdefull period i människans liv. Människan var då i Guds skola, och det var viktigt att vårdaren förstod denna process och kunde tillvarata denna unika tid. Det förverkligades inte i de allmänna sjukhusen:

That sickness is one of the means sent by God to soften the heart, is generally acknowledged. Let us go into one of the usual hospitals and see how this precious opportunity is turned to account. Instead of a school, whence the patients return home to their families, often renewed, generally improved, we see, as every one conversant with hospitals well knows, a school, it may almost be said, for immorality and impropriety – inevitably where woman of bad character are admitted as nurses, to become worse(...)⁹⁴⁹

Diakonissorna skulle också själva ta emot lidandet som Guds skola och som en möjlighet att växa i tålmod och ödmjukhet. Alla bekymmer skulle lämnas i bönen och tilliten till Gud, och man skulle bibehålla fred i hjärtat och i sinnet.⁹⁵⁰

Idén om den tjänande vårdkulturen

Tjänandets anda skulle ledsaga diakonissanstalten⁹⁵¹, och sjukhuset skulle reflektera Kristi barmhärtighet mot och kärlek till den lidande människan⁹⁵². Hela anstalten skulle avspegla renlighet, ordning och frid, vilket ansågs förkroppsliga Guds väsen⁹⁵³. Föreståndarinnan var anstaltens själ⁹⁵⁴, och skulle se till att hela anstalten fungerade som en harmonisk enhet⁹⁵⁵. Ett fast systerskap var viktigt⁹⁵⁶, det gav stöd i arbetet och formade en kropp vars huvud var Kristus⁹⁵⁷.

⁹⁴⁸ Flidner, T. 1843, 227. Grabrede bei Beerdigung der Diakonissin Katharina Weintraut am 15. August 1843.

⁹⁴⁹ Nightingale, 1851, 15. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

⁹⁵⁰ Hausordnung, 1857, 87. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁹⁵¹ Flidner, T. 1839, 151. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

⁹⁵² Achter Jahresbericht vom 1. Januar. 1844 bis 1. Januar 1845, 22.

⁹⁵³ Flidner, T. 1839, 167. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

⁹⁵⁴ 4. Quartalheft 1849, 8. Ausgegeben im Februar.

⁹⁵⁵ Flidner, T. 1839, 154. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Flidner, T. 1847, 108. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.)

⁹⁵⁶ Der Armen- und Krankenfreund, 1855, 5–6. Mai und Juni. Festtal av pastor Härter från Strassburg.

⁹⁵⁷ Det hänvisades till Ef 4: 16, "Ty från honom hämtar hela kroppen sin tillväxt, till att bli uppbyggd i kärlek, i det att den sammanslutes och får sammanhållning genom det bistånd var led giver, med en kraft som är avmätt efter var särskild dels uppgift". <http://www.bibeln.se/las/1917/joh> (hänvisad 25.10.2015)

Vårdkulturen och andan

Det apostoliska sinnet och andan som var tjänandets, självförnekelsen, ödmjukhetens och nästankärlekens anda skulle härskas och helighållas i hela diakonissanstalten⁹⁵⁸. Denna kärlekens och välviljans anda ansågs levandegöra husordningens regler och bevisa den kristliga gemenskapens välsignelse. I den andra årsberättelsen från Kaiserswerth gladdes man över hur kärlekens, fredens och ödmjukhetens anda hade rått i hela anstalten och hur de gemensamma morgon- och kvällsandakterna hade fungerat som ett sammanfogande andligt band.⁹⁵⁹ Kaiserswerths diakonissanstalts framgång och ständiga tillväxt vittnade om den kristliga andans genomslagskraft och styrka jämte Fliedners duglighet, enligt Fredrika Bremer:

Det är denna anda och sådana dess verk, som kraftigt vittna om att Christendomen icke blott är lära, icke blott tradition, historia, men framför allt *ett lif*, ett lefvande, lifsstarkt, alstrande lif.⁹⁶⁰

Den kristliga andan var kännetecknande också för alla olika slags diakonissanstalter. Det var viktigt att anstalterna hade kristen grund, till sitt handlande och till sitt väsen⁹⁶¹.

Enligt Nightingale genomsyrades hela diakonissanstalten av "samma anda, samma kärlek och samma Herre", och alla arbetade mot samma mål. Även de manliga vårdare, *Wärter*, som arbetade på Kaiserswerths sjukhus hade blivit uppfostrade på anstalten och anammade samma anda som systrarna.⁹⁶²

In Kaiserswerth there are, for *all*, the same privations, the same self-denial, the same object, – one spirit, one love, one Lord.⁹⁶³

Enligt Nightingale kunde de utbildade kvinnorna, som hade besökt de allmänna sjukhusen och sett vårdarnas arbete, inte tänka sig att ha ett sådant arbete som var helt utan moraliskt och andligt innehåll. Nightingale ansåg att de skulle istället besöka Kaiserswerths diakonissanstalt och se dess moraliska och diskreta atmosfär och den kristliga andans skönhet och glädje och möta systrarna som välvilligt delade med sig av sin kunskap:

One great reason which deters woman of education from this work of love is, that, having seen the unutterable dullness of a common hospital, they say to themselves, "If I am to have no moral or spiritual work to do, if I am only to sweep, and to comb out dirty

⁹⁵⁸ Fliedner, T. 1839, 151. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

⁹⁵⁹ Zweiter Jahresbericht vom 1. Nov. 1837 bis 1. Okt. 1838, 7, 9.

⁹⁶⁰ Bremer, 1848, 54.

⁹⁶¹ 2. Quartalheft 1849, 28. Ausgegeben im Februar. I invigningsfesttalet på Amsterdams anstalt för sjuksystrar som grundades år 1843.

⁹⁶² Nightingale, 1851, 16, 19–20. *The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.*

⁹⁶³ Nightingale, 1851, 16. *The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.*

heads, and dress loathsome wounds, and I have no idea of buying heaven by such works, I may as well leave them to those who must earn their livelihood, and not take away their trade." Let such as feel this go to Kaiserswerth, and see the delicacy, the cheerfulness, the grace of Christian kindness, the moral atmosphere, in short, which may be diffused through a hospital, by making it one of God's schools, where both patients and nurses come to learn of Him.⁹⁶⁴

Diakonissanstaltens sjukhus skulle reflektera Kristi barmhärtighet och kärlek mot den lidande människan⁹⁶⁵, men också atmosfären som systrarna framkallade vid krigslasaretten fick beröm av soldaterna, officerarna och läkarna:

Mehrere Stabsärzte haben es ausdrücklich hervorgehoben, dass in den Lazarethen, wo Schwestern pflegten, ein ganz anderer Geist unter den Soldaten herrschte.⁹⁶⁶

Man ansåg också att en och samma samfund skulle förvalta sjukhuset så att det ledes av samma anda. Det ansågs att om det fanns många olika samfund i ledningen så led hela sjukhuset av detta. Det sades att i en sådan färglös, *farblose*, direktion tog inget samfund ansvar för verksamheten och särskilt den andliga vården drabbades. Den kristliga verksamheten kvävdes av rädslan för att inte diskriminera något samfund. Detta orsakade en okristlig och sekulär atmosfär. Det påpekades att också den kroppsliga vården led av situationen för då styrdes anstalten av ekonomin, och inget samfund utgjorde anstaltens hjärta. När det bara var ett samfund i ledningen, tog man på ett helt annat sätt ansvar för sjukhuset, gladdes över dess framgångar och tog hand om sjukhuset som en mor sitt barn, *wie ein Mutter ihr Kind*. Det gavs beröm till katolikerna som alltid förvaltade sina sjukhus själv och enbart anställde katolska systrar.⁹⁶⁷

Ordning och renlighet

Det var viktigt att noga ta hand om ordning och renlighet. Denna uppmaning gällde vårdarna själva, de sjuka och alla utrymmen. Flidner hänvisade till Första Korinthierbrevet: "Gud är ju icke oordningens Gud, utan fridens"⁹⁶⁸ och "Men låten allt tillgå på höviskt sätt och med ordning"⁹⁶⁹. Hela anstalten skulle avspegla renlighetens och ordningens glada, *heiter*, anda som förkroppsligade Guds väsen och ansågs också vara gynnsamt för hela människan, för både kropp och själ⁹⁷⁰. Allt skulle göras noga och ordentligt, vilket också beskyddade vårdaren: *Bewahre die Ordnung, so wird die Ordnung*

⁹⁶⁴ Nightingale, 1851, 18–19. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

⁹⁶⁵ Achter Jahresbericht vom 1. Januar. 1844 bis 1. Januar 1845, 22.

⁹⁶⁶ Der Armen- und Krankenfreund, 1864, 112. Juli und August. Sammanlagt 28 diakonissor vårdade de sårade tyska och danska soldaterna i kriget mellan Tyskland och Danmark år 1864 (Der Armen- und Krankenfreund, 1864, 110–112. Juli und August).

⁹⁶⁷ Der Armen- und Kranken-Freund, 1850, 6–9. Februar.

⁹⁶⁸ (1 Kor 14:33) http://www.bibeln.se/las/1917/1_kor#q=1+Kor+1 (Hämtad 20.11.2015).

⁹⁶⁹ (1 Kor 14:40) http://www.bibeln.se/las/1917/1_kor#q=1+Kor+1 (Hämtad 20.11.2015).

⁹⁷⁰ Flidner, T. 1839, 167. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen; Hausordnung, 1857, 82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

*dich bewahren, "bevara ordningen så skall ordningen bevara dig"*⁹⁷¹.

Friden hörde till ordningen och till Guds väsen, och det fanns en önskan om att diakonissorna skulle vara fredens budbärare bland de sjuka och bland sina medarbetare⁹⁷². Man hoppades, att speciellt på mentalsjukhuset, skulle diakonissorna kunna förmedla frid och harmoni till de sjuka⁹⁷³. Denna anda framkom också i diakonissanstaltens tidningens pärmblad på vilket en bild av en duva, fredens budbärare, med en olivkvist i näbben var tryckt⁹⁷⁴.

Avdelningarnas ordning och renlighet var avdelningarnas systrars ansvar⁹⁷⁵. Men denna strävan efter ordning och frid framkom också i reglerna för de manliga vårdarna vilka förväntades värna om allmän ordning och disciplin⁹⁷⁶. Även i hemsjukvården strävade man efter renlighet och ordning. Diakonissorna skulle göra en dagordning för sig själva för att sjukvården skulle ordnas så ändamålsenligt som möjligt.⁹⁷⁷

Sjukhusets ordning och renlighet och dess glada anda noterades också av Fredrika Bremer:

Dagen derpå tillbringade vi med att bese hela anstalten, med dess många afdelningar. Öfverallt sågo vi ordning och snygghet, öfverallt mötte vi bland systrarne ljusa och vänliga ansigten. Det gladaste intryck gjorde på mig barnsjukhuset; ty det var en glädje att se dessa små, som ledo af många olika, svåra åkommor, dock alla vara glada och sysselsatta, höra dem sjunga visor, och se dem, oaktadt vanställda och sjuka lemmar, alla tydligen vara friska och lyckliga till sinnet.⁹⁷⁸

Enligt Holmdahl⁹⁷⁹ betonade också Florence Nightingale renlighet när hon år 1860 grundade sin sjuksköterskeskola vid S:t Thomas Hospital.

Ledarnas roll och ansvar

Föreståndarinnan var *Inner*, ansvarade för anstaltens inre ärenden, ledde sjuksköterskeanstalten, *Pflegerinnen-Anstalt*, och ansvarade för systrarnas bildning, Föreståndaren var *Inspektor*, ledde hela anstalten och var föreståndarinnans förman.⁹⁸⁰ På

⁹⁷¹ Hausordnung, 1901, 19. (Ett ordspråk av Benediktinorden *Serva ordinem, et ordo te servabit*, (Feld, 2013, 877).).

⁹⁷² Flidner, T. 1845, 222. Einsegnung der Diakonissen. Bönen.

⁹⁷³ Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 24–25. September und Oktober.

⁹⁷⁴ 1. Quartalheft 1849, 3. Ausgegeben im Februar.

⁹⁷⁵ Hausordnung, 1857, 62. Regeln für die Stations-Schwester auf den Stationen der männlichen Kranken (regler för de avdelningens systrar som arbetade på männens avdelningar).

⁹⁷⁶ Flidner, T. 1839, 186. Regeln für die Hülfswärter.

⁹⁷⁷ Flidner, T. 1839, 204–205. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Oshoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen Kranken nach Barmen.

⁹⁷⁸ Bremer, 1848, 47.

⁹⁷⁹ Holmdahl, 1994, 32–35.

⁹⁸⁰ Flidner, T. 1836, 53–54. Gründung des Diakonissenvereins. Grundgesetze des evangel. Vereins für christliche Krankenpflege in Rheinland und Westfalen; Flidner, T. 1839, 154. Haus-Ordnung und Dienst-

Berlins diakonissanstalt hade föreståndarinnan prästen vid sin sida och inte som förman som i Kaiserswerth⁹⁸¹. Senare beslöts att föreståndarinnan skulle vara moderhusets överhuvud men att det av Gud instiftade pastorsämbetet dock var föreståndarinnans naturliga huvud: "Ein Haus muss ein Oberhaupt haben; beim Mutterhaus ist das die Oberin. Das Pastoren-Amt, von Gott eingesetzt muss das natürliche Haupt auch für die Oberin sein."⁹⁸².

Föreståndarinnans främsta uppgift var att leda och ansvara för diakonissornas utbildning. Hon bestämde över provtidens längd och kunde också avskeda provsystemen, dock med samtycke från föreståndaren. Om de inte kunde komma överens, bestämde kommittén i frågan. Föreståndarinnan kunde också ta in sådana personer i utbildningen som inte hade för avsikt att arbeta som diakonissa, utan som ville gå sjukvårdsutbildningen på egen bekostnad.⁹⁸³ Föreståndaren hade samma rättigheter som föreståndarinnan angående antagning, uppsägning, vigning och överföring av systrar, men han skulle inte i onödan ingripa i de ekonomiska frågorna. Han skulle begränsa sig till den andliga delen och till den allmänna tillsynen.⁹⁸⁴

Föreståndarinnan var diakonissornas närmaste förman och bevakade diakonissornas arbete och provsystrarnas utbildning. Hon skulle också vara systrarnas moderliga rådgivare och vän samt en god förebild i allt och behandla alla med kärlek. Lydnad gentemot föreståndarinnan var viktigt förutom att allt okristligt prat och beteende var emot anstaltens anda och det kristliga sinnelaget. Föreståndarinnan ansvarade för att det rådde renlighet, ordning och ro överallt på anstalten och att hela anstalten fungerade som en harmonisk enhet.⁹⁸⁵ Föreståndarinnan var anstaltens själ. Fliedner konstaterade, att det överhuvudtaget var svårt att finna en passande föreståndarinna till diakonissanstalter.⁹⁸⁶

Anstaltens harmoni och anda var så viktiga att nya assisterande läkare och kirurger skulle presentera sig för föreståndarinnan före antagandet. Om föreståndarinnan ansåg att

Anweisung für die Diakonissen; Fliedner, T. 1844 u. 1846, 89. Grundgesetze des Rhein.-Westf. Verein für Bildung und Beschäftigung evangel. Diakonissen.

⁹⁸¹ Fliedner, T. 1847, 101, 104–105, 108. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.) På Berlins diakonissanstalt tog föreståndarinnan hand om hela anstaltens förvaltning, representerade anstalten, skötte ekonomin och ansvarade för anstaltens husfolk och dess anställning eller avskedning. Vid hennes sida stod kommittén, prästen och läkaren. Föreståndarinnan valde också en biträdande föreståndarinna och *Probemeister*, vars främsta ansvar var provsystrarnas utbildning. Vid föreståndarinnans sida i sjukhusets ledning och systrarnas utbildning fanns en inre styrelse, *innerer Rat*, dit både de ovannämnda och två till fyra andra erfarna systrar hörde. Föreståndaren hade en plats och en röst i den inre styrelsen

⁹⁸² Fliedner, 1912, IX–X. På den första diakonissanstalernas *General-Konferenz* år 1861 formulerades denna grundsats.

⁹⁸³ Fliedner, T. 1847, 101-105. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.)

⁹⁸⁴ Der Armen- und Krankenfreund. September und Oktober 1861, 193.

⁹⁸⁵ Der Armen- und Krankenfreund, 1855, 5–6. Mai und Juni. Festtal från pastor Härter från Strassburg; Fliedner, T. 1839, 155–156. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Fliedner, T. 1847, 108. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.)

⁹⁸⁶ 4. Quartalheft 1849, 8. Ausgegeben im Februar

anstaltens välbefinnande riskerades på grund av den assisterande läkarens eller kirurgens beteende eller hållning, var överläkaren skyldig att genast avskeda honom:

(...) Hülfärzte und Chirurgen (...) Sie sind vor ihrer Annahme der Vorsteherin namhaft zu machen, um sich etwaige Bedenken gegen ihre Personen äussern zu können. Erachtet sie das Wohl der Anstalt durch das Betragen eines angestellten Hülfarztes für gefährdet, so ist der dirigierende Arzt verpflichtet, ihn auf ihr Verlangen sofort zu entlassen.⁹⁸⁷

När systrarna skickades till olika sjukhus för att leda och ta hand om anstalternas sjukvård, var det nödvändigt att den ledande system fick husmoderns, *Hausmutter*, eller översköterskans ställning och inte enbart hushållerskans, *Haushälterin*, ställning. Hon skulle få en plats och en röst i anstaltens styrelse, för att hon på bästa möjliga sätt skulle kunna rapportera och diskutera om anstaltens inre angelägenheter. Den ledande system skulle också ha rätt att välja ut och avskeda personal efter eget godtycke.⁹⁸⁸

Diakonissanstaltens föreståndarinna och föreståndare ville också behålla banden till diakonissorna och vara tillgängliga, om diakonissorna behövde råd eller hjälp med någonting⁹⁸⁹. Föreståndaren, föreståndarinnan eller någon äldre syster försökte också regelbundet besöka de systrar som arbetade på annan plats för att stötta de ganska ensamt arbetande systrarna och för att lösa möjliga konflikter på arbetsplatserna⁹⁹⁰.

I Florence Nightingales brev framkom att hon högt värdesatte föreståndarinnans (moderns) och föreståndarens (faderns) roll på Kaiserswerths diakonissanstalt och även avundades systrarna på Kaiserswerth, eftersom de fick råd och andligt stöd av dem:

Jenvie souvent un peu mes chères soeurs de Kaiserswerth, qui ont un père, une mère, tant de guides et de secours spirituels.⁹⁹¹ (Jag avundas ofta lite mina kära systrar på Kaiserswerth, som har en fader, en moder, samt andlig vägledning och hjälp. [min övers.])

Lite före sin död och redan svag och sjuk deltog Fliedner på Kaiserswerths årsfest och samlade alla systrar och pratade och gav de sista råden till dem. Han uppmuntrade systrarna att vara trogna i sitt systerskap, i sitt arbete och i sin förbön. Han sades ha varit som en äkta far och, som vanligt, "själen i allt", *die Seele des Ganzen*.⁹⁹²

⁹⁸⁷ Fliedner, T. 1847, 106. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.)

⁹⁸⁸ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 214–215. September und Oktober

⁹⁸⁹ Fliedner, T. 1839, 211. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Osthoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen auswärtigen Kranken nach Barmen.

⁹⁹⁰ Der Armen- und Krankenfreund. September und Oktober 1861, 216.

⁹⁹¹ Nightingale, F. 10.9.1853. London. Florence Nightingales brev till T. Fliedner.

⁹⁹² Der Armen- und Krankenfreund, 1864, 137–138. September und Oktober. År 1864 berättades i Armen- und Krankenfreund om Theodor Fliedners bortgång som skedde 4.10.1864. Han hade deltagit på den sista årsfesten i september samma år.

Kollegialitet och systemskap

Diakonissorna skulle vara varandras tjänarinnor och söka och befrämja den andras bästa såsom det stod i Paulus brev till filipperna: "Fasthellre må var och en i ödmjukhet akta den andre förmer än sig själv. Och sen icke var och en på sitt eget bästa, utan var och en också på andras."⁹⁹³ Alla skulle behandlas med värdighet och respekt och visas samma omtanke och vänlighet. Systrarna fick inte vara själviska och lämna de obehagliga arbetena till andra utan hjälpa och tjäna varandra enligt Jesu exempel. Det var också viktigt att utföra sina egna uppgifter så bra som möjligt utan att ingripa i andras arbete.⁹⁹⁴

Om diakonissor hade andra systrar som sina underordnade, skulle de stödjas i allt arbete och behandlas med kärlek och omtanke. Detta var ytterst viktigt när det fanns provsystrar på avdelningen. Om man var tvungen att tillrättavisa, skulle också det göras kärleksfullt och med så mjuka och vänliga tonfall som möjligt.⁹⁹⁵

Om någon syster var i ledande position förväntades hon hörsammas på samma sätt som föreståndarinnan hörsammades⁹⁹⁶. Förmän skulle lydask utan protester eller att man talade illa om dem med andra systrar. Men om förmännen behandlade dem orättvist och inte lyssnade på dem, skulle saken föras vidare till de högre ledarna. Det var dock viktigt att lära sig uthärda även orättvist bemötande och förfara korrekt och kristligt vid sådana tillfällen, enligt Petrus exempel: "Ty det är välbehagligt för Gud, om någon, med honom för ögonen, tåligt uthärdar sina vedervärdigheter, när han får lida oförskytt"⁹⁹⁷. Systrarna skulle vara eniga och förlåtande emot varandra så att de skulle vara "ens till sinnes i Herren"^{998, 999}

Marie Cederschiöld frågade på diakonissanstälternas konferens¹⁰⁰⁰ hur man kunde förstärka systrarnas ömsesidiga kärlek och enighet samt lydnaden inför de ledande systrarna. Konferensen ansåg att den självförsakande kärlekens källa var Kristus, men diakonissorna skulle vara goda föredömen i moderlig kärlek och i goda gärningar och på

⁹⁹³ (Fil 2:3-4) <http://www.bibeln.se/las/1917/fil> (Hämtad 24.10.2015).

⁹⁹⁴ Flidner, T. 1839, 144–145, 162. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Hausordnung, 1857, 84. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

⁹⁹⁵ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 214. September und Oktober; Flidner, T. 1839, 179–183. Regeln für die Stationsschwester.; Hausordnung, 1857, 84. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern; Hausordnung, 1857, 55. Regler för vårdavdelningssystem. Den kärleksfulla hållningen och vänligheten borde också synas i diakonissornas sätt att bemöta alla sina underlydande, till exempel pigor, *Mägde*, som hjälpte till i tvätteriet och i hushållsarbetet (Flidner, T. 1839, 162. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen).

⁹⁹⁶ Flidner, T. 1839, 162. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.

⁹⁹⁷ (1 Pet 2:19) http://www.bibeln.se/las/1917/1_pet#q=1+Pet+2 (Hämtad 4.12.2015).

⁹⁹⁸ (Fil 4:2) <http://www.bibeln.se/las/1917/fil#q=Fil+4> (Hämtad 4.12.2015).

⁹⁹⁹ Hausordnung, 1857, 83. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹⁰⁰⁰ Konferens för ledamöter från 13 diakonissanstalter 9-10.10.1861 i Kaiserswerth.

så sätt väcka provsysstrarnas kärlek till det goda.¹⁰⁰¹

Det ansågs vara viktigt att diakonissorna förenade sig till ett fast systerskap och inte enbart till en förening¹⁰⁰². Systerskapet bildade en enhet, en kropp, vars huvud var Kristus¹⁰⁰³. Gemenskapen med andra systrar gav stöd i arbetet och livet, möjligheten att växa tillsammans men först och främst upplevelsen av att de inte var ensamma¹⁰⁰⁴. Det starka systerskapet kritiserades ibland av allmänheten, eftersom det ansågs tränga undan individualiteten. Det framhövdes dock att systerskapet ofta kritiserades av de som inte kände till diakonissans arbete i praktiken. Det påpekades att till exempel Marie Cederschjöld ansåg att just denna fasta gemenskap var en stark drivande kraft i diakonissarbetet.¹⁰⁰⁵

År 1853 fanns det redan femton diakonissanstalter, *Diakonissen-Mutterhaus*, runtom världen, och alla diakonissanstalter bestämde sig för att be för varandra den första söndagskvällen i varje månad. Meningen var att man skulle förena sig med ett andligt band, och det ansågs att detta band av kärlek, gemenskap och enighet skulle förstärka diakonissorna.¹⁰⁰⁶

Systerskapets symbol var en duva med en olivkvist i näbben¹⁰⁰⁷. Denna symbol framkom också i en freskomålning från Kaiserswerths diakonissanstalts lärosal. Denna målning framställde Kristus sittande ovanför molnen och en trött duva som hade flugit dit till honom. Denna duva framställde diakonissan.¹⁰⁰⁸

Idén om Marias hjärta i Martas arbete

Diakonissan skulle "arbeta bedjande och be arbetande"¹⁰⁰⁹, mottagandet och givandet hörde ihop¹⁰¹⁰, och det behövdes "Mary's heart for Martha's work"¹⁰¹¹. Det var viktigt att bevara ett bedjande sinnestillstånd¹⁰¹² samt själens och andens samband med Gud när

¹⁰⁰¹ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 214. September und Oktober.

¹⁰⁰² Der Armen- und Krankenfreund, 1855, 5–6. Mai und Juni. Festtal från pastor Härter från Strassburg.

¹⁰⁰³ Det hänvisades till Ef 4:16, "Ty från honom hämtar hela kroppen sin tillväxt, till att bliva uppbyggd i kärlek, i det att den sammanslutes och får sammanhållning genom det bistånd var led giver, med en kraft som är avmått efter var särskild dels uppgift". <http://www.bibeln.se/las/1917/joh> (Hämtad 25.10.2015)

¹⁰⁰⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1863, 160–161. September und Oktober.

¹⁰⁰⁵ Der Armen- und Krankenfreund, 1856, 16. Juli und August.

¹⁰⁰⁶ Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 8. Juli und August.

¹⁰⁰⁷ Der Armen- und Krankenfreund, 1858, 6. Januar und Februar.

¹⁰⁰⁸ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 251–252. September und Oktober.

¹⁰⁰⁹ Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 20. Juli und August. Fest der Grundsteinlegung zum Feier-Abend-Hause, und Einsegnung von 10 Diakonissen zu Kaiserswerth, am 1. August 1853. Pastor Ratorp från Düsseldorf höll festtalet.

¹⁰¹⁰ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 168–170. September und Oktober. Kaiserswerths 25-årsjubileum och vigning av 10 diakonissor. General-Superintendent Wiesmann från Münster höll festtalet till de nya diakonissorna. Festtalet rörde bland annat trösten.

¹⁰¹¹ Sticker, 1987b, 8.

¹⁰¹² Fliedner, T. 1839, 208. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Osthoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen auswärtigen Kranken nach Barmen.

man vårdade de sjuka¹⁰¹³. Diakonissan skulle framskrida i fullkomning, *vervollkommnung*, i tjänsten, men samtidigt skulle hon inse sin egen ofullkomlighet¹⁰¹⁴. Det osjälviska arbetet förde glädje med sig¹⁰¹⁵, för kärleken belönade sig själv¹⁰¹⁶.

Att arbeta med ett bedjande sinnestillstånd

Maria från Betania som satte sig ned vid Jesu fötter och lyssnade till honom var diakonissornas förebild. Det viktigaste var lyssnandet och först därefter görandet, att vårda honom i de sjuka¹⁰¹⁷. Martas sinnelag förde diakonissan till görandet, men det ansågs att mottagandet och givandet hörde ihop. Diakonissan kunde inte ge mer än hon själv hade fått.¹⁰¹⁸ Det ansågs att i sådant arbete som krävde mycket andligt kunde man inte hela tiden ge av sig själv. Det behövdes stilla stunder för att tänka och samla tankar och stilla stunder framför Gud för att bli till nytta i det fortsatta arbetet. Diakonissorna skulle "arbeta bedjande och be arbetande". Det ansågs att diakonissornas "Martatjänst gick hand i hand med Mariatjänst", men för att orka borde Mariatjänsten tidvis vara dominerande:

(...)Denn, wenn gleich bei den Schwestern der Marthadienst mit dem Mariadienst Hand in Hand gehen, und sie betend arbeiten, und arbeitend beten sollen, so ist es doch um ihrer Schwachheit willen gut, wenn letzteren eine Zeit lang der vorherrschende wird, (...)¹⁰¹⁹

Det stilla umgänge med Gud i bönen och bibelläsningen och genom ärlig själviakttagelse var desto viktigare ju mer arbete diakonissan hade, men den fick aldrig ske på de sjukas bekostnad. Det ansågs också att vårdarbetet som sådant var gudstjänst när det utfördes med ett bedjande sinnestillstånd. Fliedner betonade att detta var just vad saken gällde:

Solche Pflege ist auch Gottensdienst, und die Seele kann dabei doch in der betenden Stimmung erhalten werden, worauf es vor allem ankommt.¹⁰²⁰

Den stilla samvaron och själens och andens samband med Gud skyddade också

¹⁰¹³ Fliedner T. 1839, 145. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

¹⁰¹⁴ Hausordnung, 1857, 85–87. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹⁰¹⁵ Fliedner, T. 1845, 149. Bedingungen der Aufnahme zum Diakonissen-Amte.

¹⁰¹⁶ Nightingale, 1851, 572. Notes, Welcome (Claydon Copy) Ms 9025/60.

¹⁰¹⁷ Fliedner, T. 1845, 220. Einsegnung der Diakonissen. Fliedner hänvisade antagligen till (Luk 10:41–42) "Marta, Marta, du gör dig bekymmer och oro för mångahanda, men allenast ett är nödvändigt. Maria har utvalt den goda delen, och den skall icke tagas ifrån henne." <http://www.bibeln.se/las/1917/luk> (Hämtad 1.11.2015).

¹⁰¹⁸ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 168–170. September und Oktober. Kaiserswerths 25-årsjubileum och vigning av 10 diakonissor. General-Superintendent Wiesmann från Münster höll festtalet till de nya diakonissorna.

¹⁰¹⁹ Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 20. Juli und August. Fest der Grundsteinlegung zum Feier-Abend-Hause, und Einsegnung von 10 Diakonissen zu Kaiserswerth, am 1. August 1853. Festtal av Pastor Ratorp från Düsseldorf angående Kaiserswerths nya ålderdomshem.

¹⁰²⁰ Fliedner, T. 1839, 208. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Osthoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen auswärtigen Kranken nach Barmen.

diakonissan i de varierande uppgifterna och bevarade den inre friden och sinnets helhet:

Suchen sie dabei ihre täglichen Berufsgeschäfte in immer wiederholten Sammlung des Geistes zu Gott, in Bewahrung der Seele u. aller Sinne vor Zerstreung(...)¹⁰²¹

Diakonissan skulle börja sin dag framför Gud. Hon skulle lämna alla sina uppgifter i Guds händer och be för ny kärlek, tålmod, mildhet och vishet för sin tjänst. Söndagen skulle vara helgad för Gud. Före gudstjänsten skulle diakonissan granska sitt hjärta och stilla sitt sinne från alla världsliga bekymmer. Tiden efter gudstjänsten skulle användas för kroppslig och andlig avkoppling¹⁰²².

Fliedner uppmanade diakonissorna att behålla förhållandet till Kristus som det viktigaste i sina liv och då vore de lik Maria¹⁰²³. Friederike Fliedner uttryckte det: "May God give us Mary's heart for Martha's work"¹⁰²⁴.

Denna inställning syntes också i en gåva som syster Sophie¹⁰²⁵, diakonissanstaltens gamla husföreståndarinna, *Hausvorsteherin*, fick från de andra systrarna när hon firade sitt tjugofemte år i tjänsten. Gåvan var ett broderi där Maria satte sig vid Jesu fötter och Marta tjänade. Ovanför fanns texten *Eins ist Noth*, "men allenast ett är nödvändigt" och nedanför var en diakonissvers¹⁰²⁶ skriven.¹⁰²⁷

Fullkomning i tjänsten

Diakonissornas motto var "*Er muss wachsen, ich aber muss abnehmen*", "Det är såsom sig bör att han växer till, och att jag förminsas"^{1028, 1029}

Diakonissans fullkomning, *Vervollkommnung*, i tjänsten innebar strävan efter andlig utveckling. Hon skulle framskrida i helgelse och bära Andens frukt som beskrivs i Galaterbrevet: "Andens frukt åter är kärlek, glädje, frid, tålmod, mildhet, godhet, trofasthet, saktmod, återhållsamhet"¹⁰³⁰. Strävan efter karaktärens förädling och efter den konstanta utvecklingen skulle dock leda diakonissan till förståelsen om sitt rätta jag och

¹⁰²¹ Fliedner T. 1839, 145. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

¹⁰²² Hausordnung, 1857, 81, 85–86. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern

¹⁰²³ Fliedner, T. 1843, 231. Grabrede bei Beerdigung der Diakonissin Katharina Weintraut am 15. August 1843.

¹⁰²⁴ Sticker, 1987b, 8.

¹⁰²⁵ Syster Sophie var den tredje system som fick denna 25-årsjubileumsfest. Den första var syster Gertrud som också var den första diakonissan i Kaiserswerth och den andra var syster Marie, Breslaus diakonissanstalts föreståndarinna.

¹⁰²⁶ Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 84. Mai und Juni. "Gott, du bist mein Gott, ich falle. Demuthsvoll zu Füßen Dir. Du erquickst, begnadigst Alle, Schenkest Gnad und Ruh auch mir; Unterstützest mein Bestreben, Immer stiller Dir zu leben. Meiner Ohnmacht nie zu traun. Fester stets auf Dich zu baun", "Gud, du är min Gud, jag faller ödmjukt till dina fötter. Du vederkvicker, benåder alla, skänker mig nåd och frid; stödjer min strävan, alltid stillsammare leva för dig, aldrig förlita mig på mina svagheter, alltid fastare bygga på Dig" [min övers].

¹⁰²⁷ Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 83–84. Mai und Juni.

¹⁰²⁸ (Joh 3: 30) <http://www.bibeln.se/las/1917/joh> (Hämtad 14.9.2017).

¹⁰²⁹ Der Armen- und Krankenfreund 1863, 161. September und Oktober.

¹⁰³⁰ (Gal 5:22-23) <http://www.bibeln.se/las/1917/gal> (Hämtad 20.11.2015).

till insikten om sin egna syndighet, ofullkomlighet och naturliga böjelse till allt ont. Hon skulle inse att hon inte kunde uppfylla de heliga plikterna som ålades henne. Denna ofullkomlighet skulle föra diakonissan till Kristus. Hon behövde Kristi hjälp och kraft för sitt liv och gudfruktiga vandel. Det hänvisades till Matteus-evangeliet: "Kommen till mig, I alla som arbeten och ären betungade, så skall jag giva eder ro"^{1031, 1032}

Salighet i tjänsten

Glädje var det osjälviska kristliga livets välsignelse. Glädjen var också den rätta inställningen inför Gud. Man skulle inte sörja utan lita på Gud.¹⁰³³ När systrarna inte såg något resultat av sitt arbete, skulle de inte vara förtvivlade och känna hopplöshet utan sätta sitt hopp till Gud. När de såg resultat, skulle de inte ta äran för detta utan tacka Gud som hade givit dem kraft till arbetet.¹⁰³⁴

Den som vandrade i Kristi fotspår på barmhärtighetens vägar kom också att smaka salighet, för saligheten var inbyggd i barmhärtigheten. Den som gav sig själv till Kristi tjänst fick också uppleva Kristi närhet och stärkt tro och fick upptäcka att hon fick mer än hon gav, enligt Fliedner¹⁰³⁵.

Nightingale påpekade att de barmhärtiga människorna var välsignade och lyckliga människor, för kärleken belönade sig själv:

Blessed *are* the merciful; *are* is the important word. You hear a great deal of when you get to heaven, you will have this and that and the other, but the merciful have present bliss, they *are* happy, love is its own reward.¹⁰³⁶

Fredrika Bremer konstaterade att hon i Kaiserswerth hittat "den lyckliga människan" som hon hade sökt efter¹⁰³⁷.

Sammanfattning av idéer

Vårdandets idéer vid Kaiserswerth presenterades som fyra övergripande idéhelheter – *Idéer om tjänsten*, *Idéer om utbildning*, *Idéer om bildning* och *Idéer om vårdandet* som presenteras mer systematiskt inordnad i figur 1 (s. 126).

Idéer om tjänsten innehåller idén om den protestantiska sjuksköterskans och senare

¹⁰³¹ (Matt 11:28) <http://www.bibeln.se/las/1917/matt> (Matt 11:28) (Hämtad 14.9.2017).

¹⁰³² Hausordnung, 1857, 85–87. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern. Diakonissan skulle också ha tilltro till syndernas förlåtelse och pånyttfödelse genom den Heliga Anden och om hon inte hade denna säkerhet skulle hon dagligen be om detta.

¹⁰³³ Fliedner, T. 1845, 149–150. Bedingungen der Aufnahme zum Diakonissen-Amte.

¹⁰³⁴ Hausordnung, 1857, 86. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹⁰³⁵ Achter Jahresbericht vom 1. Januar. 1844 bis 1. Januar 1845, 22.

¹⁰³⁶ Nightingale, 1851, 572. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/60.

¹⁰³⁷ Bremer, 1848, 54.

diakonissans tjänst som den tjänande kärlekens tjänst¹⁰³⁸. Tjänsten som var yrkesmässigt ordnat¹⁰³⁹ erbjöd också möjligheten till anständigt arbete för dåtida kvinnor vilkas primära uppgift ansågs vara inom hemmets väggar¹⁰⁴⁰. Tjänstens moraliska och andliga grund i den apostoliska kyrkan och Bibeln framkallade idén om tjänsten som en helig tjänst¹⁰⁴¹. Det innebar att man skulle vara värdig sin tjänst¹⁰⁴² och akta sin tjänst¹⁰⁴³. Benämningen diakonissa ansågs också vara viktig för saken, *die Sache*, för den hänvisade till arbetets apostoliska grund i tjänandet¹⁰⁴⁴. Idén om kärlek samt kallelsens idé framkom. Guds kärlek och Kristi exempel var tjänstens förebilder¹⁰⁴⁵, och den inre kallelsen till arbetet ansågs komma från Gud¹⁰⁴⁶.

Idéer om utbildning innehåller idéer om vikten av goda karaktärsegenskaper och stödjande handledning samt idén om förnämlig yrkeskunskap. En naturlig böjelse, ett kristligt lynne och en sann vilja att växa och utvecklas var väsentliga förutsättningar för den som sökte sig till sjukvårdsutbildningen¹⁰⁴⁷. Provsystrarna skulle stödjas på alla sätt på vägen fram till tjänsten, och man skulle hitta det rätta sättet att uppfostra och utbilda dem¹⁰⁴⁸. För att kunna vårda de sjuka med omtanke och kunskap krävdes både god utbildning och praktisk övning och att de sökandena var omsorgsfullt utvalda¹⁰⁴⁹. Det praktiska vårdandet lärdes framför allt ut genom arbete med de erfarna systrarna¹⁰⁵⁰. Idén om prövning framkom. Tjänsten ansågs vara så viktig att det krävdes prövning och provtid¹⁰⁵¹ innan man ansågs vara värdig för tjänsten¹⁰⁵².

¹⁰³⁸ Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 71. Mai und Juni.

¹⁰³⁹ Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 71. Mai und Juni.

¹⁰⁴⁰ Der Armen- und Krankenfreund, 1863, 139. September und Oktober.

¹⁰⁴¹ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 254. September und Oktober.

¹⁰⁴² Fliedner, T. 1845, 218–219. Einsegnung der Diakonissen.

¹⁰⁴³ Hausordnung, 1901, 35.

¹⁰⁴⁴ Fliedner, T. 1840, 81. An denselben (red. anm., hänvisas till König Friedrich Wilhelm IV). Fliedners brev till kung Friedrich Wilhelm IV 10.8.1840.

¹⁰⁴⁵ Klönne, 1820, 5–6; Der Armen- und Krankenfreund 1862, 175–177.

¹⁰⁴⁶ Mc Donald, 2004, 489; Fliedner, T. 1843, 227. Grabrede bei Beerdigung der Diakonissin Katharina Weintraut am 15. August 1843.

¹⁰⁴⁷ Fliedner, T. 1839, 151–152. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Fliedner, T. 1845, 189–191. Bedingungen der Aufnahme zum Diakonissen-Amte.; Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 14. November und Dezember.

¹⁰⁴⁸ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 163–164. September und Oktober.

¹⁰⁴⁹ Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 14. November und Dezember 1852, 14; Fliedner, T. 1839, 151–152. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Fliedner, T. 1845, 189–191. Bedingungen der Aufnahme zum Diakonissen-Amte.; Fliedner, T. 1856, 130–132. Gutachten über die Diakonie und den Diakoniat an den Evangel. Oberkirchenrat.

¹⁰⁵⁰ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 4; Dritter Jahresbericht vom 1. Okt. 1838 bis 1. Okt. 1839, 6; Siebenter Jahresbericht vom 1. Januar 1843 bis 1. Januar 1844, 10; Achter Jahresbericht vom 1. Januar 1844 bis 1. Januar 1845, 2; Neunte Jahresbericht vom 1. Januar 1845 bis 1. Januar 1846, 1; Elfter Jahresbericht vom 1. Januar 1847 bis 1. Januar 1848, 1; Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 194. September und Oktober.

¹⁰⁵¹ Fliedner, T. 1856, 117. Gutachten über die Diakonie und den Diakoniat an den Evangel. Oberkirchenrat.

¹⁰⁵² Fliedner, T. 1845, 219. Einsegnung der Diakonissen.; Achter Jahresbericht vom 1. Januar 1844 bis 1. Januar 1845, 2.

Idéer om bildning innehåller idéer om den uppoffrande kärlekens nödvändighet och vishet. Vårdandet krävde osjälviskhet¹⁰⁵³. Vårdaren skulle förstå den osjälviska kärlekens viktighet i vårdandet¹⁰⁵⁴ och vara "full av ande och vishet"¹⁰⁵⁵. Idéer om kunskapen som skriven i hjärtat och vårdaren som vacker att se på framkom. Utbildningen skulle anammas, skrivas i hjärtat¹⁰⁵⁶ som sedan syntes i den bildade vårdarens skönhet¹⁰⁵⁷. Idén om den uppbyggliga kärleken framkom. Den största utvecklingen tänktes nås genom de praktiska kärleksgärningarna¹⁰⁵⁸. Anden skulle visa vägen, själen lyda och kroppen tjäna¹⁰⁵⁹, och Kristi kärlek ansågs besjåla konsten¹⁰⁶⁰.

Idéer om vårdandet innehåller idéer om Kristus i den lidande människan och vårdandet i kärlekens anda. Det innebar att utföra arbetet inför Guds ansikte¹⁰⁶¹ i tjänandets anda¹⁰⁶² och att göra det goda, att bemöta den andra såsom man själv skulle vilja bli bemött¹⁰⁶³. De sjuka skulle vårdas med trohet¹⁰⁶⁴, kärlek och hänsynsfullhet¹⁰⁶⁵ och med den kärleksfulla handen¹⁰⁶⁶, och idén var att växa karaktärsfyllt¹⁰⁶⁷. Idén om vårdandet av enheten människan innehåller tanken att utöver de sjukas kroppar skulle också deras själar och andar vårdas¹⁰⁶⁸. Den kroppsliga vården kännetecknades av noggrannhet¹⁰⁶⁹ och anständighet¹⁰⁷⁰ och den andliga vården av tanke och taktfullhet¹⁰⁷¹ samt idén om lidandet som ett bevis på Guds kärlek¹⁰⁷². Idén om den tjänande vårdkulturen innehåller tanken att tjänandets och nästankärleks anda skulle värnas på hela diakonissanstalten¹⁰⁷³. Anstalten

¹⁰⁵³ Flidner, T. 1845, 215. Einsegnung der Diakonissen.

¹⁰⁵⁴ Flidner, T. 1856, 130–132. Gutachten über die Diakonie und den Diakonat an den Evangel. Oberkirchenrat.

¹⁰⁵⁵ Flidner, T. 1856, 116. Gutachten über die Diakonie und den Diakonat an den Evangel. Oberkirchenrat; Hausordnung, 1901, 88. (Apt 6:3)

¹⁰⁵⁶ Flidner, T. 1839, 201. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Oshoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen Kranken nach Barmen.

¹⁰⁵⁷ Nightingale, 1851, 29. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

¹⁰⁵⁸ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 195. September und Oktober.

¹⁰⁵⁹ Nightingale, 1851, 546. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/48–51.

¹⁰⁶⁰ Hausordnung, 1901, 40.

¹⁰⁶¹ Hausordnung, 1857, 81–82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹⁰⁶² Flidner, T. 1839, 143. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

¹⁰⁶³ 2. Quartalheft 1849, 28. Ausgegeben im Februar.

¹⁰⁶⁴ Hausordnung, 1857, 82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹⁰⁶⁵ Flidner, T. 1839, 159. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

¹⁰⁶⁶ Graf Adalbert von der Recke Vollmerstein, "Die Diakonissin, oder Leben und Wirken der Dienerinnen der Kirche für Lehre, Erziehung und Krankenpflege" 1835. I: Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 1–4.

¹⁰⁶⁷ Hausordnung, 1857, 82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹⁰⁶⁸ Neunte Jahresbericht vom 1. Januar 1845 bis 1. Januar 1846, 6.

¹⁰⁶⁹ Hausordnung, 1857, 82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹⁰⁷⁰ Nightingale, 1851, 19. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

¹⁰⁷¹ Nightingale, 1851, 18. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

¹⁰⁷² Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 21. März und April.

¹⁰⁷³ Flidner, T. 1839, 151. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

skulle fungera som en harmonisk enhet¹⁰⁷⁴ och avspegla renlighet, ordning och frid¹⁰⁷⁵. Föreståndarinnans viktiga roll¹⁰⁷⁶ och de fasta systerskapens idé framkom¹⁰⁷⁷. Idén om Marias hjärta i Martas arbete innehåller tanken om att "arbeta bedjande och be arbetande"¹⁰⁷⁸, att mottagandet och givandet hörde ihop och att diakonissan inte kunde ge mer än hon själv hade fått¹⁰⁷⁹. Den innehåller också idén om vårdandet som en äkta gudstjänst när det utfördes med ett bedjande sinnestillstånd¹⁰⁸⁰. Själens och andens samband med Gud ansågs också bevara den inre friden och harmonin samt sinnets helhet¹⁰⁸¹. Det osjälviska arbetet gav också glädje¹⁰⁸², för lyckan ansågs vara inbyggd i barmhärtigheten¹⁰⁸³, och kärleken belönar sig själv¹⁰⁸⁴.

I nedanstående idémönster (Figur 1, s. 126)¹⁰⁸⁵ presenteras vårdandets idé såsom det framträder i de gamla texterna vid Kaiserswerth. Vårdandets inre idé, vårdande i kärlek, *Liebespflege*, framgår av det tidiga vårdandets centrala idéer och deras särdrag. I idémönstret förs alla idéerna samman och illustreras med exempel på texter.

¹⁰⁷⁴ Fliedner, T. 1839, 155. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Fliedner, T. 1847, 108. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.)

¹⁰⁷⁵ Fliedner, T. 1839, 167. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

¹⁰⁷⁶ 4. Quartalheft 1849, 8. Ausgegeben im Februar.

¹⁰⁷⁷ Der Armen- und Krankenfreund, 1855, 5–6. Mai und Juni. Festtal av pastor Härter från Strassburg.

¹⁰⁷⁸ Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 20. Juli und August. Fest der Grundsteinlegung zum Feier-Abend-Hause, und Einsegnung von 10 Diakonissen zu Kaiserswerth, am 1. August 1853. Pastor Ratorp från Düsseldorf höll festtalet.

¹⁰⁷⁹ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 168–170. September und Oktober. Kaiserswerths 25-årsjubileum och vigning av 10 diakonissor. General-Superintendent Wiesmann från Münster höll festtalet till de nya diakonissorna.

¹⁰⁸⁰ Fliedner, T. 1839, 208. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Osthoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen auswärtigen Kranken nach Barmen.

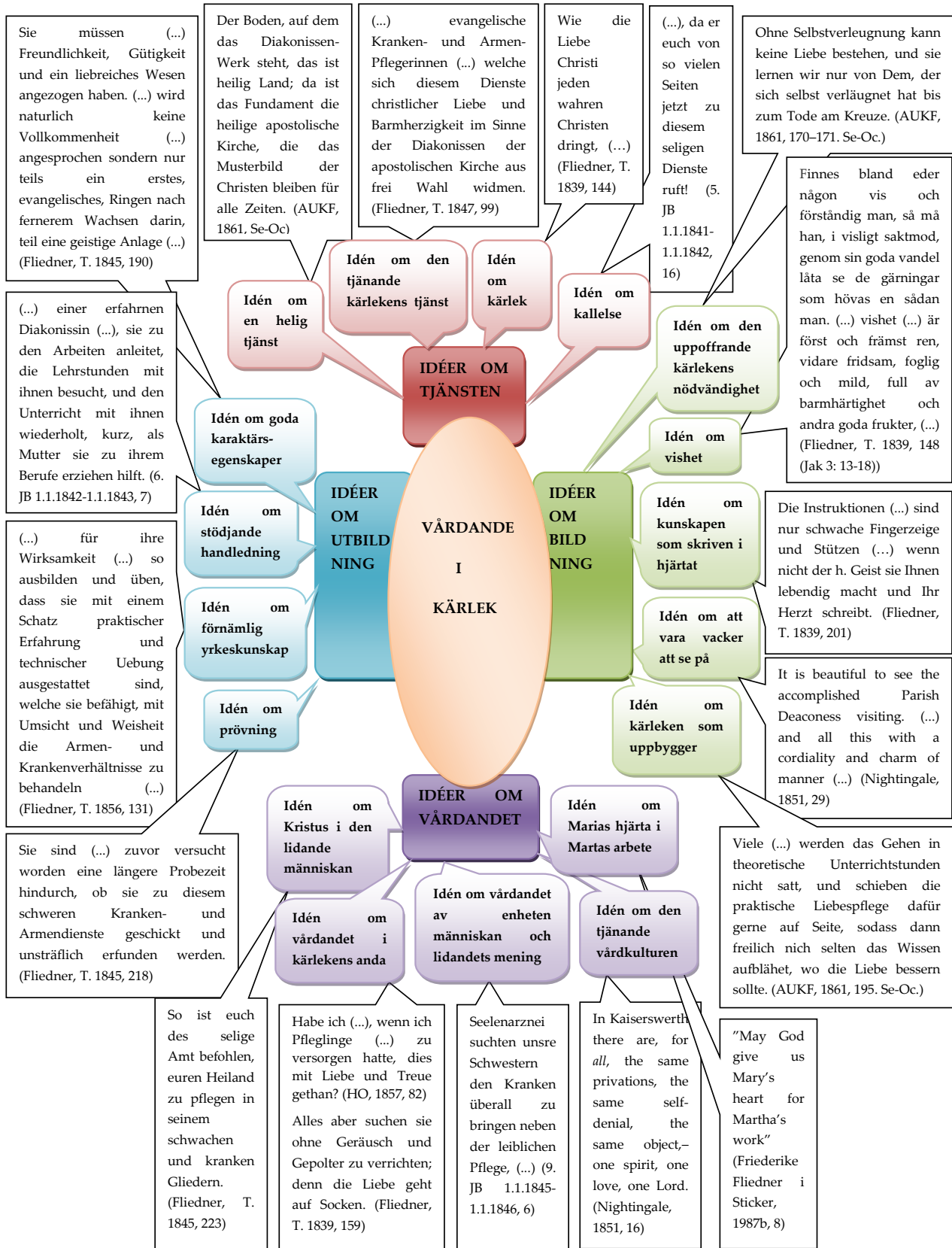
¹⁰⁸¹ Fliedner T. 1839, 145. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

¹⁰⁸² Fliedner, T. 1845, 149. Bedingungen der Aufnahme zum Diakonissen-Amte.

¹⁰⁸³ Achter Jahresbericht vom 1. Januar. 1844 bis 1. Januar 1845, 22.

¹⁰⁸⁴ Nightingale, 1851, 572. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/60.

¹⁰⁸⁵ I figuren forkortas tidningen *Der Armen- und Krankenfreund* till AUKF och *Jahresbericht* till JB.

Figur 1. Idémönster för vårdande i kärlek

8. RESULTATETS INRE ORDNING – TY KÄRLEKEN GÅR I STRUMPOR

I föregående kapitel relaterades idéerna i de åtta ursprungliga kategorierna till varandra och till helheten. Fyra idéhelheter formades, och vårdandets idémönster vid Kaiserswerths diakonissanstalt i sjukskötärbildningens början framträdde. I detta kapitel har de centrala idéerna relaterats med varandra med hjälp av den filologiska läsningen. En reflektion kring idéernas ömsesidiga relationer har gjorts följd av en granskning av om några idéer är mera grundläggande än andra eller om några idéer föregår eller förutsätter någon annan idé. I dialog med delarna och helheten och i dialog med texten och forskarens förståelse har i denna avslutande djupare hermeneutiska tolkningsnivå en sammanhängande bild av det historiska vårdandets inre ordning vid Kaiserswerth formats¹⁰⁸⁶. Med inre ordning menas hur idéerna förhåller sig till varandra och ordnas (se figur 2. Vårdandets inre ordning, s. 132).

Tolkningen av vårdandets idé och dess inre ordning såsom det framträder i texterna vid Kaiserswerth utmynnar i sex antaganden. Det första och mest grundläggande antagandet gäller vårdandets grund i Guds kärlek och i Kristi tjänande. Det andra antagandet handlar om ansvar och aktning för den av Gud givna tjänsten. Det tredje antagandet gäller bildning och den inre hållningens utformning och det fjärde antagandet den inre hållningens uppenbarande i handling och leverne. Det femte antagandet handlar om den harmoniska enheten och det sjätte antagandet vårdandet med bedjande sinne och glädje. Avslutningsvis sammanfattas vårdandets inre ordning som kristalliseras i Fliedners uttryck "ty kärleken går i strumpor"¹⁰⁸⁷, och som illustreras i en figur (Figur 2, s. 132).

Ty Kristi kärlek tvingar oss

Vårdandets grund var i Guds kärlek och i Kristi tjänande. Diakonissornas motto "Ty Kristi kärlek tvingar oss"¹⁰⁸⁸ återspeglar och konkretiserar vårdandets grundläggande väsen. Kristi uppoffrande kärlek uppmanade diakonissor att leva för Kristus och inte för sig själva¹⁰⁸⁹ och drev dem till Kristi tjänande i de sjuka och behövande¹⁰⁹⁰. Barmhärtighet¹⁰⁹¹ och självförnekelse hörde till kärlekens väsen, och det ansågs att utan

¹⁰⁸⁶ Jfr Gadamer, 2004, 398. Gadamer betonar dialogen med texten.

¹⁰⁸⁷ Fliedner, T. 1839, 159. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen. "Denn die Liebe geht auf Socken".

¹⁰⁸⁸ (2 Kor 5: 14–15) "Ty Kristi kärlek tvingar oss, eftersom vi tänka så: en har dött för alla, alltså hava de alla dött. Och han har dött för alla, på det att de som leva icke mer må leva för sig själva, utan leva för honom som har dött och uppstått för dem." http://www.bibeln.se/las/1917/2_kor (Hämtad 2.11.2015).

¹⁰⁸⁹ Fliedner, T. 1839, 144, Fliedner hänvisade till 2 Kor 5:14–15.

¹⁰⁹⁰ Fünfter Jahresbericht vom 1. Jan. 1841 bis 1. Jan. 1842, 16.

¹⁰⁹¹ Fliedner, T. 1839, 144. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

självförnekelse kunde kärleken inte bestå¹⁰⁹². Kristi kärlek var tjänstens drivkraft¹⁰⁹³ och gav upphov till ett ansvar för den andra människan och ledde till tjänandet.

Guds kärlek och kärleken till Gud födde ansvar för den andra.

Har någon fått en tjänst, så akte han på tjänsten

Tjänsten låg på helig mark för dess grund och förebild fanns i Kristi tjänande och i den apostoliska kyrkan¹⁰⁹⁴. Då kallelsen¹⁰⁹⁵ och uppgiften kom av Gud skulle man vara värdig sin tjänst¹⁰⁹⁶ och sköta den noggrant¹⁰⁹⁷. Arbetet skulle utföras inför Guds ansikte på bästa möjliga sätt och enligt de kristna idealen¹⁰⁹⁸. Den andre skulle bemötas såsom man själv skulle vilja bli bemött¹⁰⁹⁹. Tjänstens väsen skapade en känsla av ansvar för arbetet.

Tjänstens vikt och väsen ledde till grundlig utbildning och till bildning, till hela väsendets daning

Anden styr, själen lyder, kroppen tjänar

Utbildningen syftade till bildning, till hela väsendets förädling¹¹⁰⁰ och till huvudets visdom och hjärtats värme¹¹⁰¹. Den teoretiska undervisningen gav vårdarbetet redskap men det viktiga var att anamma undervisningen, så att den blev skriven i hjärtat¹¹⁰². Den verkliga andliga och yrkesmässiga utvecklingen ansågs dock nås genom de praktiska, osjälviska kärleksgärningarna¹¹⁰³. Anden skulle styra, själen lyda och kroppen tjäna¹¹⁰⁴. Den bildade vårdaren förstod och hade en på den levande tron grundad inre övertygelse om den uppoffrande kärlekens nödvändighet samt tekniska färdigheter och vishet¹¹⁰⁵. Visheten skulle synas i den kärleksfulla inställningen till andra människor¹¹⁰⁶ och i

¹⁰⁹² Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 170–171. September und Oktober. General-Superintendent Wiesmann från Münster höll ett festtal vid diakonissvigningen.

¹⁰⁹³ Klönne, 1820, 5–6.

¹⁰⁹⁴ Der Armen- und Krankenfreund 1861, 254. September und Oktober.

¹⁰⁹⁵ Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 13. November und Dezember.

¹⁰⁹⁶ Fliedner, T. 1845, 219. Einsegnung der Diakonissen; Der Armen- und Krankenfreund 1863, 160. September und Oktober.

¹⁰⁹⁷ Hausordnung, 1901, 35.

¹⁰⁹⁸ Hausordnung, 1857, 81–82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹⁰⁹⁹ 2. Quartalheft 1849, 28. Ausgegeben im Februar.

¹¹⁰⁰ "Education is the cultivation of the stem"

¹¹⁰¹ Nightingale, 1851, 544. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/38.

¹¹⁰² Fliedner, T. 1839, 201. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Oshoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen Kranken nach Barmen.

¹¹⁰³ 1. Quartalheft 1849, 18–21. Ausgegeben im Februar; Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 195. September und Oktober.

¹¹⁰⁴ Nightingale, 1851, 546. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/48–51, "the spirit should rule, the soul obey, the body serve".

¹¹⁰⁵ Fliedner, T. 1856, 130–132. Gutachten über die Diakonie und den Diakoniat an den Evangel. Oberkirchenrat.

¹¹⁰⁶ Fliedner, T. 1839, 148. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

vårdarens sköna väsen¹¹⁰⁷.

Den kärleksfulla hållningen ledde till den kärleksfulla handlingen.

Ty kärleken går i strumpor

Vårdandet var vård i kärlek, *Liebespflege*¹¹⁰⁸, och kärleken förkroppsligades i den kärleksfulla handen och i den sköna och behagliga behandlingen¹¹⁰⁹. Kristi kärlek skulle synas i vårdarens sätt att ta hand om de sjuka och i vårdarens vänliga väsen, och först denna kärlek tänktes levandegöra konsten och kunskapen¹¹¹⁰. Den barmhärtiga kärleken skulle motivera allt görande och låtande och frambringa tillit¹¹¹¹. De sjuka vårdades som om man skulle ha vårdat Kristus, ömt, tålmodigt och hänsynsfullt utan onödigt buller och oväsen "ty kärleken går i strumpor"¹¹¹². Det väsentliga var att vårda de sjuka i kärlekens och tjänandets anda¹¹¹³, både kroppsligt, själsligt och andligt¹¹¹⁴ med värnandet om frid och vila¹¹¹⁵ och utan att offra tjänandets anda för "tekniken"¹¹¹⁶.

Den kärleksfulla hållningen och handlingen ledde till den harmoniska helheten.

Samma anda, samma kärlek, samma Herre

Anstalten avspeglade "samma anda, samma kärlek och samma Herre"¹¹¹⁷ och fungerade som en harmonisk enhet¹¹¹⁸. Denna enighet och enhet skulle man värna om¹¹¹⁹. Ordningen gestaltade Guds väsen, var gynnsam för kropp och själ¹¹²⁰ och hjälpte och skyddade i arbetet såsom det framgår av uttrycket "bevara ordningen så skall ordningen bevara

¹¹⁰⁷ Nightingale, 1851, 19, 29. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

¹¹⁰⁸ Fliedner, T. 1845, 218. Einsegnung der Diakonissen.

¹¹⁰⁹ Graf Adalbert von der Recke Vollmerstein, "Die Diakonissin, oder Leben und Wirken der Dienerinnen der Kirche für Lehre, Erziehung und Krankenpflege" 1835. I Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 1-4. "Eine liebende Hand"

¹¹¹⁰ Hausordnung, 1901, 40.

¹¹¹¹ Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 24-25. September und Oktober.

¹¹¹² Fliedner, T. 1839, 159. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen, "Denn die Liebe geht auf Socken".

¹¹¹³ Der Armen- und Krankenfreund, 1863, 160. September und Oktober; Fliedner, T. 1839, 143, 144. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

¹¹¹⁴ Neunte Jahresbericht vom 1. Januar 1845 bis 1. Januar 1846, 6.

¹¹¹⁵ Bedingungen unter welchen zwei Diakonissen zur Krankenpflege ins Bürgerkrankenhaus zu Elberfeld gesandt werden sollen 11.12.1838.

¹¹¹⁶ Bork, D. 2001, 47; Holmdahl, 1994, 30. Friederike Fliedners motto var: "Tjänandets anda får aldrig offras för tekniken".

¹¹¹⁷ Nightingale, 1851, 16. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses, "one spirit, one love, one Lord".

¹¹¹⁸ Fliedner, T. 1839, 155. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Fliedner, T. 1847, 108. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.)

¹¹¹⁹ Hausordnung, 1857, 83. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹¹²⁰ Fliedner, T. 1839, 167. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

dig¹¹²¹. Föreståndarinnan ansvarade för att ordning och renlighet rådde på hela anstalten¹¹²².

Vård i kärlek och osjälviskhet frambragte glädje och inre frid.

Arbeta bedjande och be arbetande

Arbetet skulle utföras med en bedjande attityd¹¹²³, med Marias hjärta i Martas arbete¹¹²⁴ och med blicken fäst vid Kristus¹¹²⁵. När man höll fast själen och anden vid Gud bibehölls den inre friden och harmonin, och när vårdandet utfördes med ett bedjande sinnestillstånd blev det en äkta gudstjänst¹¹²⁶. Det osjälviska arbetets välsignelse var glädje¹¹²⁷; salighet dess följdverkan¹¹²⁸ och belöning¹¹²⁹.

Sammanfattning

Vårdandets ontologiska grund och grundmotiv fanns i Guds kärlek och i Kristi uppoffrande tjänande¹¹³⁰. Kärleken var vårdandets drivande kraft¹¹³¹, men utan självförnekelse ansågs kärleken inte kunna bestå¹¹³². Guds kärlek och barmhärtighet uppmanade diakonissor att leva för Kristus och för sina medmänniskor¹¹³³. Den tjänande kärlekens ämbete¹¹³⁴ var den av Gud givna uppgiften, och vårdaren skulle vara värdig sin tjänst och ansvara inför Gud för sitt arbete¹¹³⁵. Vårdaren skulle göra det goda som innebar och bemöta den andra såsom man själv skulle vilja bli bemött¹¹³⁶. Den gedigna

¹¹²¹ Hausordnung, 1901, 19. *„Bewahre die Ordnung, so wird die Ordnung dich bewahren“.*

¹¹²² Fliedner, T. 1839, 155. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Fliedner, T. 1847, 108. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.)

¹¹²³ Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 20. Fest der Grundsteinlegung zum Feier-Abend-Hause, und Einsegnung von 10 Diakonissen zu Kaiserswerth, am 1. August 1853. Pastor Ratorp från Düsseldorf höll festtalet.

¹¹²⁴ Sticker, 1987b, 8.

¹¹²⁵ Fliedner, T. 1843, 231. Grabrede bei Beerdigung der Diakonissin Katharina Weintraut am 15. August 1843.

¹¹²⁶ Fliedner, T. 1839, 208. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Osthoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen auswärtigen Kranken nach Barmen; Fliedner T. 1839, 145. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen

¹¹²⁷ Fliedner, T. 1845, 149. Bedingungen der Aufnahme zum Diakonissen-Amte.

¹¹²⁸ Achter Jahresbericht vom 1. Januar. 1844 bis 1. Januar 1845, 22.

¹¹²⁹ Nightingale, 1851, 572. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/60.

¹¹³⁰ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 170–171. September und Oktober. General-Superintendent Wiesmann från Münster höll ett festtal vid diakonissvigningen; Der Armen- und Krankenfreund 1862, 175–177; Klönne, 1820, 5–6.

¹¹³¹ Fliedner, T. 1839, 144. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen; Klönne 1820, 5–6.

¹¹³² Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 170–171. September und Oktober. General-Superintendent Wiesmann från Münster höll ett festtal vid diakonissvigningen.

¹¹³³ Fliedner, T. 1839, 144. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

¹¹³⁴ Hausordnung, 1901, 88.

¹¹³⁵ Fliedner, T. 1845, 219. Einsegnung der Diakonissen; Der Armen- und Krankenfreund 1863, 160. September und Oktober.

¹¹³⁶ 2. Quartalheft 1849, 28. Ausgegeben im Februar.

utbildningen syftade till bildning¹¹³⁷, till en inre övertygelse om den uppoffrande kärlekens nödvändighet och till vishet¹¹³⁸. Den verkliga utvecklingen nåddes genom tjänandet i kärlekens gärningar¹¹³⁹, och den rätta visheten uppenbarade sig i den kärleksfulla inställningen till andra¹¹⁴⁰. De sjuka vårdades med huvudets visdom och hjärtats värme¹¹⁴¹ som en helhet av kropp, själ och ande med värnande om frid och vila¹¹⁴². Vårdandet och hela anstalten strävade efter harmoni¹¹⁴³ och avspeglade renlighetens och ordningens anda¹¹⁴⁴. Det viktiga var att bevara själens och andens samband med Gud och arbeta bedjande och be arbetande¹¹⁴⁵. När siktet och anden hölls fast vid Gud frambragte det inre frid, ro och glädje¹¹⁴⁶.

Vårdandet var kärlekens tjänst som visade sig i det kärleksfulla tjänandet och förkroppsligades i den kärleksfulla handen¹¹⁴⁷. Vårdandets inre ordning och väsen kan kristalliseras i Fliedners uttryck "Ty kärleken går i strumpor"¹¹⁴⁸.

Vårdandets inre ordning vid Kaiserswerth presenteras i nedanstående figur (Figur 2, s. 132). I figuren framgår först hur vårdandets ontologiska grund i Guds kärlek föder ansvar för den andra och leder till tjänande. Sedan visas hur tjänstens vikt och väsen leder till grundlig utbildning och bildning, till hela väsendets daning, och hur det därefter blir synlig i den kärleksfulla handlingen. Sedan presenteras hur den kärleksfulla hållningen och handlingen leder till den harmoniska helheten, och hur vård i kärlek föder frid och är belönande.

¹¹³⁷ Fliedner, T. 1839, 201. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Oshoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen Kranken nach Barmen.

¹¹³⁸ Fliedner, T. 1856, 130–132. Gutachten über die Diakonie und den Diakonats an den Evangel. Oberkirchenrat.

¹¹³⁹ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 195. September und Oktober.

¹¹⁴⁰ Fliedner, T. 1839, 148. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

¹¹⁴¹ Nightingale, 1851, 544. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/38.

¹¹⁴² Bedingungen unter welchen zwei Diakonissen zur Krankenpflege ins Bürgerkrankenhaus zu Elberfeld gesandt werden sollen 11.12.1838.

¹¹⁴³ Fliedner, T. 1839, 154. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Fliedner, T. 1847, 108. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.)

¹¹⁴⁴ Fliedner, T. 1839, 167. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

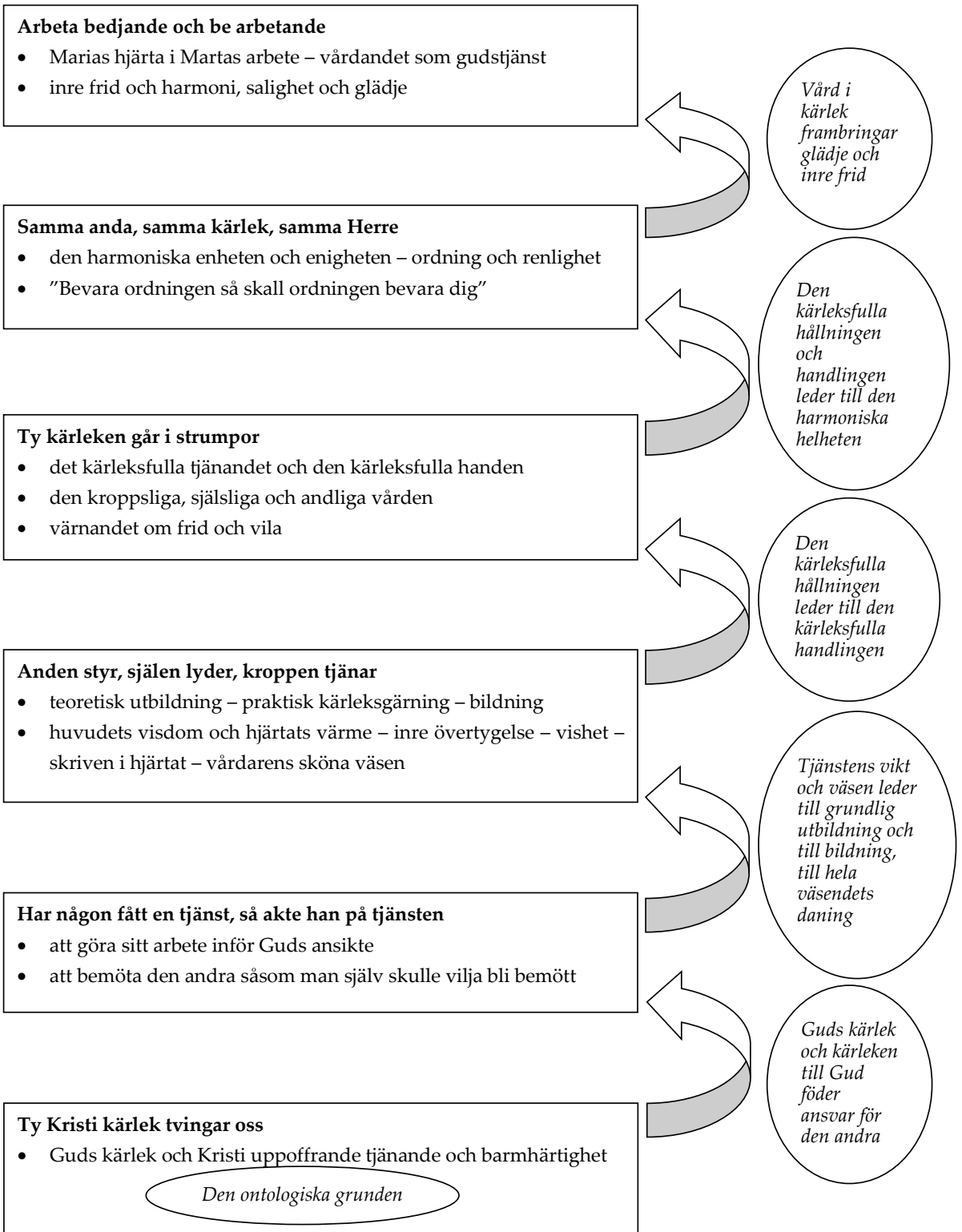
¹¹⁴⁵ Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 20. Fest der Grundsteinlegung zum Feier-Abend-Hause, und Einsegnung von 10 Diakonissen zu Kaiserswerth, am 1. August 1853. Pastor Ratorp från Düsseldorf höll festtalet; Fliedner T. 1839, 145. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen

¹¹⁴⁶ Hausordnung, 1857, 87. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern; Fliedner, T. 1839, 208. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Osthoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen auswärtigen Kranken nach Barmen; Fliedner T. 1839, 145. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen

¹¹⁴⁷ Graf Adalbert von der Recke Vollmerstein "Die Diakonissin, oder Leben und Wirken der Dienerinnen der Kirche für Lehre, Erziehung und Krankenpflege" 1835 I Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 1–4.

¹¹⁴⁸ Fliedner, T. 1839, 159. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

TY KÄRLEKEN GÅR I STRUMPOR

Figur 2. Vårdandets inre ordning

9. ÅTERVÄNDANDET TILL TEORIKÄRNAN

I detta kapitel kommer vårdandets idéer i sjukskötarutbildningens början vid Kaiserswerths diakonissanstalt speglas och jämföras med det vårdvetenskapliga tänkandet och forskningens teorikärna, vilket möjliggör en djupare förståelse av vårdandets väsen och idé. Kapitlet är indelat i teman och idéer som framträder i texterna vid Kaiserswerth. De gamla idéerna och tankarna presenteras med kursiv vilka sedan jämförs med det vårdvetenskapliga tänkandet. Varje delkapitel avslutas med en sammanflätning av empiri och teori. I slutändan sammanfattas sammanflätningarna i en ny bild och i en djupare helhetsförståelse av vårdandets väsen utifrån tanken att de ursprungliga idéerna syns och lever vidare fastän en ny bild formas¹¹⁴⁹. När i kapitlet talas om det historiska vårdandet menas med det vårdandet i Kaiserswerth.

När den historiska vårdens idéer överförs till nuet innebär det en traditionsförmedling som leder till ett nytt seende, enligt Eriksson och Nordman¹¹⁵⁰. Fredriksson och Eriksson¹¹⁵¹ samt Benner¹¹⁵² framhäver att vårdandets arv tillsammans med det goda är sådant som är inbyggt i professionens värden och standarder samt i den praktiska vården. Enligt Laabs¹¹⁵³ kan vårdandets fundamentala ethos, dess värdegrund och normer återfinnas i vårdens historia och tradition. Enligt Eriksson och Nordman¹¹⁵⁴ kan spår av det evidenta, det vill säga det sanna, hittas i den tidiga vården.

Vårdandet som kärlekens tjänst

I detta kapitel speglas först det historiska vårdandets grund i Guds kärlek och denna kärleks tjänande och uppoffrande väsen mot vårdandets grundmotiv och grundidé. Sedan görs en reflektion över kärlekens uppenbarande som medlidande, ansvar och förhållningssätt. Kapitlet avslutas med en sammanflätning där det historiska vårdandets idéer förs samman med nutida idéer.

Vårdarbetets kunskapsbas är teoretisk och grundar sig på värden. Dessa värden, teoretiska grundantaganden och etiska principer vägleder arbetet.¹¹⁵⁵ Det som uppfattas som det mest grundläggande anses också höra till den goda vården, enligt Eriksson¹¹⁵⁶.

¹¹⁴⁹ Eriksson, 2016. Professor Katie Erikssons föreläsning 15.11.2016 i "Hermeneutiken som sammanflätare av vetande och verklighet" på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14–15.11.2016. När vetande och verklighet sammanflätas i hermeneutikens anda formar trådarna en ny bild men de ursprungliga färgerna syns och lever vidare, enligt Eriksson (2016).

¹¹⁵⁰ Eriksson & Nordman, 2004, 49–51. Traditionsförmedling, enligt Eriksson och Nordman, forutsätter att man känner och förstår den vårdande traditionen och gör en nytolkning av den i nuet.

¹¹⁵¹ Fredriksson & Eriksson, 2003, 138–148.

¹¹⁵² Benner, 2000, 99–105.

¹¹⁵³ Laabs, 2008, 225–232.

¹¹⁵⁴ Eriksson & Nordman, 2004, 1–9, 49–51.

¹¹⁵⁵ Lauri, 1986; Janhonen, Kuokkanen, Kääriäinen & Matikka, 1992; Mitchell, 1999, 30–35.

¹¹⁵⁶ Eriksson, 1995, 4; Eriksson, 1997.

Vårdandets syfte är att lindra lidande, men det viktiga är hur man vårdar och vad som är det grundläggande motivet¹¹⁵⁷.

*Kärleken i dess renaste form var diakonissidéns drivande kraft. Kärleken ansågs vara evig som Gud, men dess yttre uttrycksformer förändrades*¹¹⁵⁸.

Enligt Eriksson förenar kärlekstanken olika tiders vård¹¹⁵⁹, och Watson anser att kärleken motiverar allt vårdande samtidigt som den också förmedlar det djupt etiska i vårdandet¹¹⁶⁰. Vårdandets ethos bär på vårdandets tradition och ser vårdandet som en kärleksgärning mot den lidande människan som också innebär viljan att hjälpa¹¹⁶¹. Vårdandets grundläggande substans anses vara densamma fastän dess yttre former varierar¹¹⁶² och caritasmotivet, det vill säga kärlek och barmhärtighet, ses som vårdandets grundmotiv¹¹⁶³.

*Diakonissans tjänst var den "tjänande och hjälpande kärlekens ämbete"*¹¹⁶⁴ och också namnet vittnade om tjänstens väsen, tjänande¹¹⁶⁵.

Enligt Honkavuo är det goda tjänandets ledande princip och vårdandets, vårdledarskapets och även vårdorganisationernas grundidé är att tjäna patienter och lindra lidandet¹¹⁶⁶. Styles framhäver att vårdandet har förlorat sitt ursprungliga syfte, och hon anser att tjänandets ideal borde återställas till sin rätta plats och finnas i främsta rummet i allt vårdarbete¹¹⁶⁷. Tjänandet syntes senare också i Estrid Rodhes¹¹⁶⁸ idé om vårdandet som ett kall till altruism, tjänande och osjälviskhet¹¹⁶⁹. Högström framhäver att tron på människans helighet kallar till tjänande och all verklig tro syns också i handling och tjänande¹¹⁷⁰. Enligt Högström innebär tillägnandet förädling och visar sig i förmågan

¹¹⁵⁷ Fredriksson & Eriksson, 2003, 138–148; Eriksson, 1997a, 9, 11–12.

¹¹⁵⁸ Klönne, 1820, 5–6.

¹¹⁵⁹ Eriksson, 1990, 36.

¹¹⁶⁰ Watson, 2005, 913–914.

¹¹⁶¹ Eriksson & Lindström, 1999b; 2000; Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen, 2002; Eriksson, 1990; Eriksson, 1992.

¹¹⁶² Eriksson, 1987b, 9–23.

¹¹⁶³ Eriksson, 1990; Eriksson, 1992; Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000; Eriksson & Nordman, 2004; Eriksson & Lindström, 2000; Eriksson & Lindström, 2003, 3–9.

¹¹⁶⁴ Hausordnung, 1901, 88. "Für seine Gemeinde hat der Herr neben dem Amt des Wortes das Amt der Diakonie, das Amt der dienenden und helfenden Liebe gegründet (Apostelgesch. 6; ogl. Röm. 16, 1. 2)".

¹¹⁶⁵ Fliedner, T. 1856, 127. Gutachten über die Diakonie und den Diakonat an den Evangel. Oberkirchenrat; Fliedner, T. 1840, 80–81. An denselben (red. anm., hänvisas till König Friedrich Wilhelm IV). Fliedners brev till kung Friedrich Wilhelm IV 10.8.1840; Der Armen- und Krankenfreund. Mai und Juni 1865, 72.

¹¹⁶⁶ Honkavuo, 2014, 133, 138–139.

¹¹⁶⁷ Styles, 1990.

¹¹⁶⁸ Estrid Rohde (16.3.1877–28.8.1911) var en svensk sjuksköterska vars bok var en av de första som översattes till finska i början av 1900-talet. Boken hette *Sairaanhoidon siveysoppia* (Kangasniemi & Haho, 2012, 803, 804).

¹¹⁶⁹ Kangasniemi & Haho, 2012, 803–810.

¹¹⁷⁰ Högström, 2016a, 242, 243.

att se och tjäna den andra¹¹⁷¹.

Kärlek som osjälviskhet

Vårdarna var Jesu efterträdare i kärlek till nästan¹¹⁷², och Kristi uppoffrande kärlek uppmanade dem att leva för Kristus och inte för sig själva¹¹⁷³. Självförnekelse hörde till kärlekens väsen; utan självförnekelse ansågs kärleken inte kunna bestå¹¹⁷⁴.

Enligt Eriksson är all äkta vård grundad i kärlek till medmänniskan och innebär alltid någon form av uppoffring. Vårdaren söker den andras väl och är villig att göra någonting mer än det hon måste¹¹⁷⁵. Den osjälviska och altruistiska formen av kärlek samt kärlekens, ansvarets och offrandets ethos såväl som vördnaden för människans värdighet utgör utgångspunkten för allt vårdande¹¹⁷⁶. Enligt Giuffra betyder altruism att vårdaren avstår från sina egna behov för den andras väl. Detta utgör vårdandets hjärta och reflekterar också det finaste i mänskliga relationer.¹¹⁷⁷ Kalkas och Sarvimäki anser att det hör till högklassig vård att vårdaren är osjälviskt intresserad av patienten och arbetar för patientens väl¹¹⁷⁸. Goodnow i Laabs¹¹⁷⁹ framhäver i sin tur att altruismen upphöjde sjuksköterskans arbete till en profession.

Kärlek som medlidande

Dels den barmhärtige samariern¹¹⁸⁰ som visade en främling i nöd barmhärtighet, dels den förbarmande Jesus var vårdarnas föredömen¹¹⁸¹. När man vårdade de sjuka ansågs man vårda Kristus i den lidande människans skepnad¹¹⁸², eftersom de sjuka och fattiga var Kristi ställföreträdare¹¹⁸³.

Den barmhärtige samariern, medlidande och caritas har historiskt varit vårdandets ideal, enligt Fredriksson och Eriksson¹¹⁸⁴. Martinsen anser till och med att barmhärtighet är en

¹¹⁷¹ Högström, 2016a, 4, 55; Högström, 2016b. HVD Maj-Britt Högströms postdoktorala presentation "Den Äldsta – Livet är ett tillägnande" 14.11.2016 på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14–15.11.2016.

¹¹⁷² Fliedner, T. 1839, 146. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.

¹¹⁷³ Fliedner, T. 1839, 144. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

¹¹⁷⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 170–171. September und Oktober. General-Superintendent Wiesmann från Münster höll ett festtal vid diakonissvigningen.

¹¹⁷⁵ Eriksson, 1990; Eriksson, 1992.

¹¹⁷⁶ Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen, 2002: Vårdvetenskapens grundantaganden 3, 5, 6, 7 och 8. (2001); Barbosa da Silva, 1991; Lindholm & Wärnå, 2001.

¹¹⁷⁷ Giuffra, 2013, 67–69.

¹¹⁷⁸ Kalkas & Sarvimäki, 1985.

¹¹⁷⁹ Laabs, 2008, 225–232.

¹¹⁸⁰ Luk 10: 36-37.

¹¹⁸¹ Fliedner, T. 1839, 144. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

¹¹⁸² Fliedner, T. 1845, 223–224. Einsegnung der Diakonissen.

¹¹⁸³ Fünfter Jahresbericht vom 1. Jan. 1841 bis 1. Jan. 1842, 16.

¹¹⁸⁴ Fredriksson & Eriksson, 2003, 138–148.

nödvändig förutsättning för forandet av en etisk vårdrelation¹¹⁸⁵. Martinsen talar om den etiska vädjan att hjälpa och syftar med detta på hur den lidande människans nöd kallar på vårdaren¹¹⁸⁶. Eriksson säger att när kärlek och lidande möts uppstår äkta medlidande¹¹⁸⁷, och när man möter den andra med kärlek och barmhärtighet utvecklas också ett ansvar för den andra¹¹⁸⁸. Enligt Högström är en etisk och äkta vårdrelation nådens gemenskap, vilken kännetecknas av värme och osjälviskhet¹¹⁸⁹. Kärleksbudets etiska krav, att hjälpa sin nästa, innehåller idén om att alla människor har ett absolut värde som Guds avbild, enligt Barbosa da Silva¹¹⁹⁰. Vårdarbetets etiska syfte är att befämja människans välbefinnande och söka det som är gott för och hjälper patienten¹¹⁹¹.

Kärlek som ansvar

Diakonissans tjänst var ett yrkesmässigt ordnat ämbete i kärlekens tjänst¹¹⁹². Det var viktigt att akta på tjänsten och sköta den noggrant för den var den uppgift som man hade fått av Gud och man var ansvarig inför Gud för sitt arbete. Det betydde att göra sitt arbete inför "Guds ansikte" och enligt de kristna principerna¹¹⁹³. Man skulle vara värdig sin tjänst och utföra sitt arbete till Guds ära¹¹⁹⁴.

Eriksson ser vårdandet som ett kall till ett etiskt ansvarstagande som också innebär att "vara värdig att tjäna i kärlek"¹¹⁹⁵. Vårdaren har ett professionellt ansvar för god vård¹¹⁹⁶. Fredriksson och Eriksson betonar att den caritativa vårdaren bör möta patienten helhjärtat och utifrån respekt och ansvar¹¹⁹⁷. Ethos och värdighet hör samman och människan är ansvarig för sina val, enligt Eriksson¹¹⁹⁸. Wallinvirta framhäver att den fria viljan och kärleken samtidigt utgör ett etiskt krav som uppmanar till kärleksfulla gärningar. Frihet, skuld och kärlek bildar ansvarets kärna och etiska struktur, och ansvarets etiska krav innebär att människan väljer att handla gott.¹¹⁹⁹ Eriksson påpekar att det kräver trohet och besinning för att kunna förstå och vara närvarande, och samtidigt blir man ansvarig för det man ser. Människan har förmågan att välja, och vårdaren väljer att vårda eller inte

¹¹⁸⁵ Arman, Ranheim, Rydenlund, Rytterström & Rehnsfeldt, 2015, 291.

¹¹⁸⁶ Martinsen, 2000, 110–112.

¹¹⁸⁷ Eriksson, 1994, 7.

¹¹⁸⁸ Eriksson, 2013b, 73–76.

¹¹⁸⁹ Högström, 2016a, 242.

¹¹⁹⁰ Barbosa da Silva, 1991, 77.

¹¹⁹¹ Kalkas & Sarvimäki, 1985; Clarke, 1999; Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000; Eriksson & Nordman, 2004.

¹¹⁹² Der Armen- und Krankenfreund. Mai und Juni 1865, 72.

¹¹⁹³ Hausordnung, 1857, 81–82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹¹⁹⁴ Fliedner, T. 1845, 219. Einsegnung der Diakonissen; Der Armen- und Krankenfreund 1863, 160. September und Oktober.

¹¹⁹⁵ Eriksson, 2002c, 21.

¹¹⁹⁶ Eriksson, 1985.

¹¹⁹⁷ Fredriksson & Eriksson, 2003, 138–148.

¹¹⁹⁸ Eriksson, 2013b, 77–79.

¹¹⁹⁹ Wallinvirta, 2011, 172, 178.

vårda.¹²⁰⁰ Människan besvarar Guds godhet genom att ta ansvar för andra människor, enligt Cusveller¹²⁰¹.

Kärlek som förhållningssätt

Det kristliga sättet att arbeta och att göra det goda var inget annat än att bemöta de andra såsom man själv skulle vilja bli bemött¹²⁰².

Enligt Fredriksson och Eriksson har den gyllene regeln, att bemöta den andra såsom man själv vill bli bemött, varit normgivande i vårdandet¹²⁰³, men den caritativa vården har inte fått träda fram¹²⁰⁴. "Att bemöta den andra såsom man själv skulle vilja bli bemött" betecknar ett förhållningssätt. När caritas förstås som en attityd, såsom Guds omotiverade kärlek, agape, framträder vårdandet som en etisk akt och vårdarens ansvar för patienten framhävs, enligt Levy-Malmberg, Eriksson och Lindholm.¹²⁰⁵ Arman och Rehnsfeldt frågar sig om det finns professionell kärlek. De konstaterar att kärleken skulle förstås som vårdandets ontologiska grund som anger förhållningssättet och på så sätt leder vårdaren i dennes val och handlingar¹²⁰⁶. Enligt Eriksson är det möjligt att utveckla en kultur som grundar sig på agapemotivet och anammar dess ethos utan att vårdarna är bekännande kristna, men detta förutsätter en äkta vilja att vårda¹²⁰⁷. Eriksson påpekar att människans värdighet hör samman med människans förmåga att välja¹²⁰⁸. Wallinvirta framhäver i sin tur att människan är "fri att välja kärleken"¹²⁰⁹.

Sammanflätning av vårdandet som kärlekens tjänst

Kärlek i dess renaste gudomliga form är vårdandets bestående grundmotiv och förgår aldrig¹²¹⁰. Kärlek som grundmotiv har bevarats genom tiderna men dess yttre form är i kontinuerlig förändring¹²¹¹. Vårdandets väsen har bestått och dess grundidé är tjänande¹²¹². Tjänandet riktas mot den andra och mot Kristus i den lidande människans

¹²⁰⁰ Eriksson, 2013b, 73–79.

¹²⁰¹ Cusveller, 2013, 762–770.

¹²⁰² 2. Quartalheft 1849, 28. Ausgegeben im Februar.

¹²⁰³ Fredriksson & Eriksson, 2003, 138–148.

¹²⁰⁴ Eriksson, 1990, 11.

¹²⁰⁵ Levy-Malmberg, Eriksson. & Lindholm, 2008, 662–667.

¹²⁰⁶ Arman & Rehnsfeldt, 2006, 4–12.

¹²⁰⁷ Eriksson, 1990, 70, 87.

¹²⁰⁸ Eriksson, 2013b, 77–79.

¹²⁰⁹ Wallinvirta, 2011, 172, 185.

¹²¹⁰ Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 37. März und April; Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 170–171. September und Oktober. General-Superintendent Wiesmanns festtal; Eriksson, 1990; Eriksson, 1992; Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000; Eriksson & Nordman, 2004; Eriksson & Lindström, 2000; Eriksson & Lindström, 2003, 3–9; Klönne, 1820, 5–6.

¹²¹¹ Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 37. März und April; Eriksson, 1987b, 9–23; Klönne, 1820, 5–6.

¹²¹² Fliedner, T. 1840, 80–81. Fliedners brev till kung Friedrich Wilhelm IV 10.8.1840; Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 72. Mai und Juni; Honkavuo, 2014, 133, 138–139; Styles, 1990.

skepnad¹²¹³. Osjälviskheten är inbyggd i kärleken och i den verkliga vården och utgör vårdandets hjärta¹²¹⁴. En kärleksgärning som tillägnas den lidande människan innebär ansvar för den andra och vördnad för människans värdighet¹²¹⁵. Vårdandet är en etisk akt och ett ansvarstagande som innebär att vara värdig sitt ämbete, att akta sitt ämbete och ha ett förhållningssätt som väljer kärleken och bemöter den andra såsom man själv skulle vilja bli bemött¹²¹⁶.

Bildning och en djupare förståelse av vårdandets väsen

I detta kapitel presenteras först den inre övertygelsens och väsensförståelsens idé. Sedan sker en reflektion över bildningens idé, hur teorin blir ethos och syns i levernet och hur den inre hållningen strålar ut. Kapitlet avslutas med en sammanflätning av idéerna.

Den djupare inre övertygelsen och väsensförståelsen

Arbetet krävde en djupare, på tron grundad, inre övertygelse om barmhärtighetens och den uppoffrande kärlekens nödvändighet¹²¹⁷. Anden var viktigast, den skulle styra och visa vägen, själen lyda och kroppen tjäna¹²¹⁸.

Eriksson påpekar att vårdandets ethos, caritas och vårdandets väsen måste förstås innan de kan lysa upp verkligheten. Ljuset, claritas, hjälper då vårdaren att se och inse och skapar "tonen".¹²¹⁹ Ett medvetet ethos, caritas och kärlek leder vårdaren och hjälper henne att välja, enligt Eriksson¹²²⁰. Nåden framhäver att claritas lyser upp grundordningen, ger en djupare förståelse för verkligheten samt vägleder och befrämjar caritativ vård¹²²¹. Vårdandets inre väsen reflekterar det sanna, det sköna och det goda. Men för att kunna se

¹²¹³ Eriksson, 1990; Eriksson, 1992.; Eriksson & Lindström, 1999b; 2000; Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen, 2002; Fliedner, T. 1839, 144. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen; Fliedner, T. 1845, 223–224. Einsegnung der Diakonissen; Fünfter Jahresbericht vom 1. Jan. 1841 bis 1. Jan. 1842, 16;

¹²¹⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 170–171. September und Oktober. General-Superintendent Wiesmanns festtal; Giuffra, 2013, 67–69; Eriksson, 1990; Eriksson, 1992.

¹²¹⁵ Eriksson & Lindström, 1999b; 2000; Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen, 2002; Eriksson, 1990; Eriksson, 1992; Fliedner, T. 1839, 144. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen;

¹²¹⁶ Fliedner, T. 1845, 219. Einsegnung der Diakonissen; Der Armen- und Krankenfreund 1863, 160. September und Oktober; Hausordnung, 1857, 81–82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern; Eriksson, 2002c, 21; Levy-Malmberg, Eriksson. & Lindholm, 2008, 662–667; Martinsen, 2000, 110–112; 2. Quartalheft 1849, 28. Ausgegeben im Februar.

¹²¹⁷ Fliedner, T. 1856, 130–132. Gutachten über die Diakonie und den Diakoniat an den Evangel. Oberkirchenrat.

¹²¹⁸ Nightingale 1851, 546. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/48-51. "Education of the body, of the soul, of the spirit: the spirit should rule, the soul obey, the body serve."

¹²¹⁹ Eriksson, 2013b, 73–76; Eriksson, 2016. Professor Katie Erikssons föreläsning 15.11.2016 i "Hermeneutiken som sammanflätare av vetande och verklighet" på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14–15.11.2016.

¹²²⁰ Eriksson, 2013b, 77–79.

¹²²¹ Nåden, 2016. Professor Dagfinn Nådens föreläsning "Claritas som enhetens bevarare och sammanflätare" 14.11.2016 på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14–15.11.2016.

det måste man först se och förstå den goda och sanna världens skönhet och harmoni. När vårdaren inser den caritative världens skönhet, upplever hon också en känsla av harmoni.¹²²² Enligt Styles måste vårdarens inre värld, det vill säga professionella identitet, vara säker innan hon kan rikta sig utåt¹²²³.

Teorin blir ethos och syns i leverne och handling

Utbildning eller bildning jämfördes med trädens förädling, där själva trädstammens förädling representerade bildning och grenarnas skötsel representerade instruktioner¹²²⁴. Den teoretiska utbildningen ansågs ge endast medlen och verktygen till vårdarbetet. Det viktiga var att anamma undervisningen, att den blev skriven i hjärtat.¹²²⁵

Giuffra framhäver att den altruistiska attityden förutsätter självkänedom, förnuft och inre kraft. Giuffra anser att det är teorins och utbildningens uppgift att uppfostra yrkesskickliga och kompetenta, *fully functioning*, sjuksköterskor som känner människonaturen och som har anammat de altruistiska värdena.¹²²⁶ Enligt Mitchell bör teorin hjälpa vårdarna att arbeta för patienternas hälsa och bemöta dem med äkta lyssnande och respekt¹²²⁷. Teorin ska leda vårdarbetet, och det goda och evidenta vårdandet vittnar också om vårdteorins sanningsenlighet¹²²⁸. Kalkas och Sarvimäki anser att vårdarna borde få en klar bild av vårdandets kunskaps- och värdegrund i utbildningen, eftersom vårdarna måste ta ställning till olika moraliska frågor i vårdarbetet¹²²⁹. Laabs påpekar i sin tur att vårdarna behöver stöd och ledning i moraliska och etiska frågor¹²³⁰. Vårdarnas attityder spelar en viktig roll i den goda världens och vårdrelationernas förverkligande, och genom vårdarnas utveckling utvecklas också värden¹²³¹. Clarke betonar att vårdarbetets kvalitet framför allt beror på vårdarnas kvalitet¹²³². När vårdarna utvecklar sina moraliska karaktärer och yrkeskunskaper blir vårdandet konst, enligt Arman och Rehnsfeldt¹²³³. Enligt Eriksson är vårdandet samtidigt konst och vetenskap. Sjuksköterskeutbildningen borde ge en bild av vad sjuksköterskeyrket som bäst skulle kunna vara.¹²³⁴ Styles betonar att vårdarna inte borde

¹²²² Eriksson & Nordman, 2004, 22, 49–51; Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000, 1–24.

¹²²³ Styles, 1990.

¹²²⁴ Nightingale 1851, 546. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/48-51. "Education is the cultivation of the stem, instruction is the cultivation of the branches."

¹²²⁵ Fliegender, T. 1839, 201. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Oshoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen Kranken nach Barmen.

¹²²⁶ Giuffra, 2013, 67–69.

¹²²⁷ Mitchell, 1999, 30–35.

¹²²⁸ Fawcett et al., 2001; Mitchell, 1997, 1999.

¹²²⁹ Kalkas & Sarvimäki, 1985.

¹²³⁰ Laabs, 2008, 225–232.

¹²³¹ Eriksson, 1995, 4; Kitson 2002, 185; Mitchell, 1999, 30–35.

¹²³² Clarke, 1999, 91.

¹²³³ Arman & Rehnsfeldt, 2006, 4–12.

¹²³⁴ Eriksson, 1985.

nöja sig med det som de är utan alltid måste sträva efter det som de kunde vara¹²³⁵.

Den goda utbildningen och praktiska kunskapen borde leda till försyn och vishet¹²³⁶. Den kunskapsmässiga utvecklingen var viktig, men själva inläringen var inte det centrala för kunskapen borde leda till den inre människans utveckling och fromhet¹²³⁷. Man borde vara full av vishet¹²³⁸. Den verkliga visheten, visheten ovanifrån, visade sig i gott leverne och i vårdarens förhållande till andra människor¹²³⁹.

Eriksson och Lindström framhäver att när den caritativa hållningen blir vårdarens inre grundvärde, leder det till en syntes av teori och praxis och framkallar ett nytt sätt att leva, och den vårdvetenskapliga identiteten danas¹²⁴⁰. När teorin blir ethos och vårdarens inre hållning, blir den också synlig i vårdarens handling, enligt Eriksson¹²⁴¹. Teorin och vårdarens bildning syns i vårdarens förmåga att se den andra och gestaltas i det praktiska vårdarbetet, när vårdaren väljer att handla enligt sina värden och värderingar, enligt Eriksson och Lindström¹²⁴². I tillägnandet blir vårdandets grundläggande substans levande, och "tar sin boning" i människan¹²⁴³.

Den altruistiska attityden krävde regler och disciplin för att utvecklas, och det ansågs att utan att lära osjälviskhet skulle vårdarna bli enbart amatörer och inte professionella vårdare¹²⁴⁴. Den goda teoretiska utbildningen var viktig, men den verkliga utvecklingen tänktes nås genom de praktiska kärleksgärningarna. Det hänvisades till det Första Korintherbrevet:¹²⁴⁵ "Kunskapen" uppblåser, men kärleken uppbygger".¹²⁴⁶

Enligt Kalkas och Sarvimäki formas vårdarbetets värdegrund både i yrkesutbildning och praktiken. I det praktiska vårdarbetet förenas kunskap med värden.¹²⁴⁷ Barbosa da Silva påpekar att redan Aristoteles ansåg att den praktiska visdomen, "phronesis", var dygdernas dygd¹²⁴⁸. Eriksson talar om vårdarens "arête"¹²⁴⁹ som hänvisar till hög

¹²³⁵ Styles, 1990.

¹²³⁶ Fliedner, T. 1856, 130–132. Gutachten über die Diakonie und den Diakonat an den Evangel. Oberkirchenrat.

¹²³⁷ Hausordnung, 1857, 86. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern. *Dass die Wahrheit mich zur Gottseligkeit führt.*

¹²³⁸ Fliedner, T. 1856, 116. Gutachten über die Diakonie und den Diakonat an den Evangel. Oberkirchenrat

¹²³⁹ Fliedner, T. 1839, 201. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Oshoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen Kranken nach Barmen; Fliedner, T. 1839, 148. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen. Det hänvisades till Jak 3: 13-18.

¹²⁴⁰ Eriksson & Lindström, 2000, 12–13.

¹²⁴¹ Eriksson, 2001; Eriksson, 2003, 24.

¹²⁴² Eriksson & Lindström, 2003, 9–12; Eriksson & Lindström, 2009, 6,7.

¹²⁴³ Eriksson & Lindström, 2003, 13.

¹²⁴⁴ 1. Quartalheft 1849, 18–21. Ausgegeben im Februar.

¹²⁴⁵ (1 Kor 8:1) http://www.bibeln.se/las/1917/1_kor (Hämtad 9.8.2017)

¹²⁴⁶ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 195. September und Oktober. *Das Wissen aufblähet, wo die Liebe bessern sollte.*

¹²⁴⁷ Kalkas & Sarvimäki, 1985.

¹²⁴⁸ Barbosa da Silva, 1998.

yrkesskicklighet och professionalism och förutsätter ett levande ethos. Vårdaren arbetar ansvarsfullt och modigt med hela sitt hjärta och strävar efter det goda. Detta kan också jämföras med de tidiga kärleksgärningarna, enligt Eriksson.¹²⁵⁰ Giuffra påpekar att den yrkesskickliga sköterskans styrka kommer inifrån, och hon har också mod att följa sina principer¹²⁵¹.

Den inre hållningen syns i claritas

*Vårdarens väsen och handlingar skulle bevisa att hon tjänade Kristus och att de kristliga principerna ledde henne*¹²⁵². *De skulle visa hjärtlighet, finkänslighet, glädje och takt i allt görande. Det var "vackert att se på" när en bildad diakonissa arbetade med de sjuka, och hennes "charm of manner" väckte tillit.*¹²⁵³ *Fredrika Bremer skrev också om systrarnas "ljusa, vänliga och fridfulla anleten"*¹²⁵⁴.

Eriksson framhäver att när teorin omsätter sig i vårdarens ethos, syns det också i vårdarens väsen som en utstrålning, claritas¹²⁵⁵. Caritas och claritas hör samman för kärleken frambringar skönhet, glädje och ljus¹²⁵⁶. Det sanna och goda utstrålar ljus och presenterar sig själv i det sköna. Det sköna är claritas väsen, enligt Nåden.¹²⁵⁷

Sammanflätning av bildning och en djupare förståelse av vårdandets väsen

En djupare inre övertygelse och väsensförståelse av vårdandets ethos lyser upp verkligheten och leder till den kärleksfulla vårdens förverkligande¹²⁵⁸. Den kärleksfulla, caritativa andan och vårdvetenskapens teorikärna kultiverar vårdarens vårdvetenskapliga stam och leder vårdaren i sina val och inställningar¹²⁵⁹. När vårdaren utvecklar en caritativ hållning utvecklas vårdandet till konst¹²⁶⁰. Den caritativa hållningen

¹²⁴⁹ *Arête* betyder moral excellence, virtue, praise or manifestation of divine power (Gingrich, 1983, 25).

¹²⁵⁰ Eriksson, 2013b, 79–81.

¹²⁵¹ Giuffra, 2013, 67–69.

¹²⁵² Graf Adalbert von der Recke Vollmerstein, "Die Diakonissin, oder Leben und Wirken der Dienerinnen der Kirche für Lehre, Erziehung und Krankenpflege" 1835. I Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 13; Hausordnung, 1857, 87. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹²⁵³ Nightingale, 1851, 18–19, 29. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

¹²⁵⁴ Bremer, 1848, 49.

¹²⁵⁵ Eriksson, 2001; Eriksson, 2003, 24.

¹²⁵⁶ Eriksson, 1990, 70, 87.

¹²⁵⁷ Nåden, 2016. Professor Dagfinn Nådens föreläsning "Claritas som enhetens bevarare och sammanflätare" 14.11.2016 på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14–15.11.2016.

¹²⁵⁸ Eriksson, 2013b, 77–79; Fliedner, T. 1856, 130–132. Gutachten über die Diakonie und den Diakoniat an den Evangel. Oberkirchenrat; Nåden, 2016. Professor Dagfinn Nådens föreläsning "Claritas som enhetens bevarare och sammanflätare" 14.11.2016 på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14–15.11.2016.

¹²⁵⁹ Fliedner, T. 1839, 201; Giuffra, 2013, 67–69; Laabs, 2008, 225–232; Nightingale, 1851, 546. Notes, Welcome (Claydon Copy) Ms 9025/48-51.

¹²⁶⁰ Arman & Rehsfeldt, 2006, 4–12; Clarke, 1999, 91; Nightingale, 1851, 19, 29. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

danas i synnerhet i de osjälviska kärleksgärningarna, det vill säga i det praktiska vårdarbetet, där kunskap förenas med värden, och vishet och praktisk visdom framkommer¹²⁶¹. När utbildningen blir "skriven i hjärtat" och leder till vishet och leverne och när teorin blir ethos och syns i praxis, blir vårdandets grundläggande substans levande och syns i arête, i modigt och helhjärtat tjänande, och en vårdvetenskaplig identitet formas¹²⁶². När vårdarens gestalt avspeglar den inre caritativa hållningen, syns det i claritas, i en utstrålning av glädje och i väsendets skönhet¹²⁶³.

Vårdandet som en kärleksfull handling

I detta kapitel reflekteras det över vårdandets väsen som en kärleksfull handling. Först presenteras hur den kärleksfulla vården visar sig i den kärleksfulla handen och i vårdarens sätt att bemöta de sjuka. Sedan framförs hur den kärleksfulla vården inriktar sig på enheten människan, och till sist förs de gamla och nya idéerna samman.

Den kärleksfulla andan och handen – att vara i goda händer

*Kristi kärlek visade sig i vårdarens sätt att ta hand om de sjuka, och först denna kärlek ansågs levandegöra konsten, kunskapen och teorin*¹²⁶⁴. *Huvudets visdom ansågs inte räcka till, det krävdes också hjärtats värme. Det påpekades att även växterna dog om de fick enbart ljus men inte värme.*¹²⁶⁵ *Sjukvården var vård i kärlek, "die Liebespflege"*¹²⁶⁶. *Kärleken visade sig i den kärleksfulla handlingen som syntes i Fliedners uttryck "ty kärleken går i strumpor"*¹²⁶⁷. *Den kärleksfulla vården gestaltades i den kärleksfulla handen och i en skön och behaglig behandling som innebar också konsten att vårda den sjuke smärtfritt. Det påstods att om man hade fått erfara när en kärleksfull hand vårdade, förstod man också vikten och betydelsen av diakonissans arbete som sjuksköterska.*¹²⁶⁸

¹²⁶¹Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 195. September und Oktober; Barbosa da Silva, 1998; Kalkas & Sarvimäki, 1985.

¹²⁶²Eriksson, 2001; Eriksson, 2003, 24; Eriksson, 2013b, 79–81; Eriksson & Lindström, 2000, 12–13; Eriksson & Lindström, 2003, 13; Fliedner, T. 1839, 201. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Oshoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen Kranken nach Barmen; Fliedner, T. 1839, 148. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

¹²⁶³Bremer, 1848, 49; Eriksson, 1990, 70, 87; Eriksson, 2001; Eriksson, 2003, 24; Graf Adalbert von der Recke Vollmerstein, "Die Diakonissin, oder Leben und Wirken der Dienerinnen der Kirche für Lehre, Erziehung und Krankenpflege" 1835. I Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 13; Hausordnung, 1857, 87. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern; Näden, 2016. Professor Dagfinn Nädens föreläsning "Claritas som enhetens bevarare och sammanflätare" 14.11.2016 på det 10på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14.-15.11.2016.

¹²⁶⁴Hausordnung, 1901, 40.

¹²⁶⁵Nightingale 1851, 544. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/38.

¹²⁶⁶Fliedner, T. 1845, 218. Einsegnung der Diakonissen.

¹²⁶⁷Fliedner, T. 1839, 159. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen. *Denn die Liebe geht auf Socken.*

¹²⁶⁸Graf Adalbert von der Recke Vollmerstein, "Die Diakonissin, oder Leben und Wirken der Dienerinnen der Kirche für Lehre, Erziehung und Krankenpflege" 1835. I Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 1–4.

Enligt Eriksson strävar teorin alltid mot "något högre, bättre, det heliga och det sanningslika"¹²⁶⁹. Vårdandets ethos, kärlekens och barmhärtighetens idé, leder huvud, det sanna och vetenskapliga, och hjärta, det goda och etiska, samt hand, det sköna och estetiska¹²⁷⁰. När vårdaren väljer den vårdande vården, väljer hon "för kärleken" det vill säga att vårda i kärlekens tjänst, enligt Eriksson¹²⁷¹. Att välja den vårdande vården är ett etiskt val som grundar sig på vårdarens ethos¹²⁷². Eriksson framhäver att när claritas får vägleda vårdaren som har anammat vårdandets ethos, caritas, blir det goda vårdandet evident¹²⁷³, och vårdaren förstår vad som är god vård också i den praktiska vårdsituationen¹²⁷⁴. Då förkroppsligas grundmotiven caritas, och människans absoluta värdighet värnas om, enligt Eriksson och Lindström¹²⁷⁵. Bergbom talar om "urhandlingen" och menar med den en äkta handling där ord och handling hänger ihop, och det sanna, det goda och det sköna uppenbaras¹²⁷⁶. Nåden framhäver att sjukvården är konst när den reflekterar caritas och inriktar sig på lidandets lindring¹²⁷⁷. Genom sökandet av skönhet och harmoni, genom vårdandets konst, utvecklas också vårdandet, enligt Eriksson¹²⁷⁸. Vårdandets inre sida, det sköna och goda vårdandet, *caring*, syns i det meningsfulla handlandet, *nursing*, och visar sig i vårdarens tänkande och handlande, enligt Eriksson¹²⁷⁹. Benner framhäver att vårdande vård, *caring*, är sjuksköterskearbetets osynliga kärna, men man känner när man får uppleva den vårdande vården, likaså när den saknas¹²⁸⁰.

Vårdandet skulle ske i tjänandets anda med medlidande, vänlighet, mildhet och ödmjukhet och med sådan ljuvlighet, tålmod och munterhet som om man skulle ha vårdat Kristus¹²⁸¹. Man skulle "ikläda eder kärleken"^{1282, 1283} Att emottaga en ny patient vänligt var viktigt¹²⁸⁴. Speciellt de mentalt sjuka skulle bemötas och vårdas i den kristliga kärlekens anda, med tålmod och vishet. Det

¹²⁶⁹ Eriksson, 2003, 24.

¹²⁷⁰ Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000, 1–24; Eriksson & Nordman, 2004, 22.

¹²⁷¹ Eriksson, 2013b, 77–79.

¹²⁷² Eriksson, 2013a.

¹²⁷³ Eriksson, 2013b, 70–72.

¹²⁷⁴ Eriksson & Lindström, 2009, 5.

¹²⁷⁵ Eriksson & Lindström, 2003, 9–12.

¹²⁷⁶ Bergbom, 2016. Professor Ingegerd Bergboms föreläsning "Akten, Platsen, Ljuset" 14.11.2016 på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14.-15.11.2016.

¹²⁷⁷ Nåden, 2000.

¹²⁷⁸ Eriksson, 2002c, 16.

¹²⁷⁹ Eriksson, 2002c, 16.

¹²⁸⁰ Benner, 2000, 99–105.

¹²⁸¹ Der Armen- und Krankenfreund, 1863, 160. September und Oktober; Fliedner, T. 1839, 143–144, 159. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen; Hausordnung, 1901, 40.

¹²⁸² (Kol 3:14) <http://www.bibeln.se/las/1917/kol> (Hämtad 11.9.2015).

¹²⁸³ Hausordnung, 1857, 82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern; Fliedner, T. 1839, 146. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

¹²⁸⁴ Fliedner, T. 1839, 172. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen. Regeln für die Stationschwestern; Fliedner, T. 1839, 186. Regeln für die Hülfswärter; Fliedner, T. 1839, 179–183. Regeln für die Stationsschwestern; Hausordnung, 1857, 55. Regeln für die Stations-Schwestern.

önskades också att deras anhöriga skulle kunna uppleva att patienten var i goda händer¹²⁸⁵.

Tjänandets, ansvarets och kärlekens ethos välkomnar patienten till vården. Vårdaren ser och tar ansvar för patienten, är sant närvarande och har då möjligheten att se och dela patientens lidande.¹²⁸⁶ Enligt Roach präglas en äkta vårdrelation av trohet, tillit, medlidande och engagemang¹²⁸⁷. Eriksson framhäver att när vården är grundad på kärlek till nästan, gör vårdaren sitt bästa, hjälper och tjänar den andra och förmedlar kärlek, tro och hopp¹²⁸⁸. Tron syns i människans förhållande till andra människor, i kärleken och i viljan att göra gott för den andra¹²⁸⁹. Den äkta caritativa vården kräver utöver yrkesskicklighet också mod, lyhördhet och ödmjukhet¹²⁹⁰. Ethos och etik, som har sin grund i ethos, skapar en hållning, enligt Eriksson¹²⁹¹. Vårdarna behöver goda karaktäsegenskaper, dygder, såsom empati, vishet, lyhördhet, tillitsfullhet, medmänsklighet och vänlighet. Därför bör den normativa etiken kompletteras med dygdetiken i vårdarbetet, enligt Barbosa da Silva.¹²⁹² Dygdetiken betonar det ädla i vårdandet och det som vårdaren är, enligt Roach¹²⁹³.

Friederike Fliedners motto var: "Tjänandets anda får aldrig offras för tekniken"¹²⁹⁴. Det ansågs att om de som arbetade närmast de sjuka skulle arbeta enbart för pengar, skulle den lejda arbetarens anda¹²⁹⁵ styra dem och återigen leda till en dyster atmosfär på sjukhusen¹²⁹⁶. Nightingale konstaterade senare att utan äkta "religious feeling and purpose" kom sjukvården att vara blott rutin som också härdade sköterskan¹²⁹⁷.

Det anses att om vårdarbetet väljs enbart som levebröd, kan det lätt hända att vårdandet blir mekaniskt görande, enligt Ranheim¹²⁹⁸. Eriksson framhäver i sin tur att vårdkonsten utan innebörd reduceras till teknik¹²⁹⁹. Holmdahl konstaterar att sjuksköterskans arbete är: "ett yrke som aldrig kan bli enbart tekniskt eller mekaniskt utan ett yrke som är sammanvävt med vårdarens egen personlighet och kärleken till en medmänniska"¹³⁰⁰.

¹²⁸⁵ Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 24–25. September und Oktober.

¹²⁸⁶ Eriksson & Lindström, 2003, 9–12; Eriksson, 1997a, 9, 11–12.

¹²⁸⁷ Roach, 1992, 67.

¹²⁸⁸ Eriksson, 1985; 1987a, 28; 1987b; 1990, 6; 1992, 186.

¹²⁸⁹ Eriksson, 1987b, 44–50.

¹²⁹⁰ Eriksson, 1990, 130; Eriksson, 2013b, 69.

¹²⁹¹ Eriksson, 2013b, 69, 77–79.

¹²⁹² Barbosa da Silva, 1998.

¹²⁹³ Roach, 2002, 73, 77.

¹²⁹⁴ Bork, D. 2001, 47; Holmdahl, 1994, 30.

¹²⁹⁵ *Miethlings-Geist*.

¹²⁹⁶ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 197–198. September und Oktober.

¹²⁹⁷ Cook 1913b, 263. Miss Nightingale's school (1872–1879)

¹²⁹⁸ Ranheim, 2009, 78–85.

¹²⁹⁹ Eriksson, 1987b, 9–23.

¹³⁰⁰ Holmdahl, 1994, Förord.

Barbosa da Silva påpekar att utan osjälvisk kärlek kommer vårdarens relation till patienten bli mekanisk och sakna mänsklig värme¹³⁰¹.

Enheten människans vård

Läkemedel för själen¹³⁰² erbjöds alltid jämte den kroppsliga vården¹³⁰³. Till själens vård hörde också lek och sång,¹³⁰⁴ promenader och uppläsningar¹³⁰⁵ samt undervisning¹³⁰⁶. Det önskades att de sjuka skulle kunna erfara frid¹³⁰⁷ och känna hemtrevnad¹³⁰⁸. En fridfull omgivning var nödvändigt för den sjukes återhämtning, och därför skulle man ordna lugn och ro. Det var också viktigt att alltid ordna andlig tröst och stöd när det behövdes, eftersom sinnesron väsentligt ansågs befrämja tillfrisknandet.¹³⁰⁹

Enligt Eriksson hör ansa, leka och lära till vårdandets substans, och vårdandet ska leda till människans allsidiga välbefinnande samt till inre frid och helhet¹³¹⁰. I vårdvetenskapen symboliserar patientbädden den vila och det skydd patienten får erfara i den goda vården, enligt Eriksson och Lindström¹³¹¹. Caringtraditionen utgår från en holistisk människobild¹³¹². Människan ses som en helhet av kropp, själ och ande, och religiositeten anses höra till människans naturliga väsen¹³¹³. Det innebär att vården måste ta hänsyn till de biologiska, psykosociala och andliga dimensionerna hos människan¹³¹⁴ och värna om denna helhet¹³¹⁵. Hälsan innebär helhet, och i befrämjandet av den själsliga eller andliga hälsan är relationer till en annan människa och till den abstrakta andra viktiga¹³¹⁶. I fråga om den andliga vården är det också viktigt att vårdarna uppmärksammar och erkänner patienternas andliga behov och frågor, enligt Eriksson¹³¹⁷.

Sjukdomen ansågs bevisa Guds kärlek, och i lidandet var människan i Guds skola. Man skulle vara tålmodig i lidandet och se på frukten som mognade i hettan, eftersom Gud alltid var välvillig mot människan och sökte hans jordiska eller eviga väl. Lidandets syfte var människans inre utveckling

¹³⁰¹ Barbosa da Silva, 1991, 80.

¹³⁰² *Seelenarznei*.

¹³⁰³ Neunte Jahresbericht vom 1. Januar 1845 bis 1. Januar 1846, 6.

¹³⁰⁴ Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 5.

¹³⁰⁵ Hausordnung, 1857, 83. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹³⁰⁶ Fliedner, T. 1839, 182. Regeln für die Stationsschwestern.; Erster Jahresbericht vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837, 6; Vierter Jahresbericht vom 1. Okt. 1839 bis 1. Jan. 1841, 5.

¹³⁰⁷ Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 24–25. September und Oktober.

¹³⁰⁸ Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 15–19. Januar und Februar.

¹³⁰⁹ Bedingungen unter welchen zwei Diakonissen zur Krankenpflege ins Bürgerkrankenhaus zu Elberfeld gesandt werden sollen 11.12.1838.

¹³¹⁰ Eriksson, 1987b, 9–23.

¹³¹¹ Eriksson & Lindström, 2003, 3–9.

¹³¹² Arman, Ranheim, Rydenlund, Rytterström & Rehnfeldt, 2015, 291.

¹³¹³ Eriksson, 1987a, 58, 68; 1987b, 11; 1992, 89; 2001, 14; 2002a, 62; Eriksson et al 2002, 308. Eriksson & Barbosa da Silva, 1991, 2.

¹³¹⁴ Eriksson & Barbosa da Silva, 1991, 26.

¹³¹⁵ Watson, 1993.

¹³¹⁶ Eriksson, 1987b, 60–69; Barbosa da Silva, 1998.

¹³¹⁷ Eriksson, 1987b, 79–83.

samt harmonin med Gud genom syndernas förlåtelse.¹³¹⁸

Lidandet, enligt Eriksson, är en naturlig del av det mänskliga livet, men det är alltid en kamp. Det är en kamp mellan det goda och det onda och mellan liv och död, men i "döendet" har man möjlighet till försoning och till ett nytt liv. När det goda vinner i lidandets kamp, kan det goda lidandet leda till människans inre utveckling mot en större helhet. Då kan människan också hitta mening i sitt lidande och även uppleva glädje. Lidandets drama innehåller bekräftandet av lidandet, själva lidandet och försoningen, det vill säga en ny enhet.¹³¹⁹ Den andliga vården ur kristet perspektiv syftar till tro och inre frihet genom upplevelsen av skuld och synd och syndabekännelsen och sedan genom Guds förlåtelse, enligt Eriksson¹³²⁰.

Sammanflätning av vårdandet som en kärleksfull handling

När vårdaren väljer kärleken, blir vårdandet vård i kärlek, *die Liebespflege*, och det sköna vårdandet får träda fram¹³²¹. Det behövs ljus till förståndet och värme till hjärtat¹³²². När claritas får leda vårdaren och vårdaren har tillägnat sig vårdandets ethos, blir kärleken, som har sin förebild i Kristus, synlig och levandegör konsten, kunskapen och teorin¹³²³. Det kärleksfulla vårdandet visar sig i den kärleksfulla handen, i en skön och behaglig beröring, i en "urhandling", som uppenbarar det sanna, det sköna och det goda samt det evidenta vårdandet¹³²⁴. När etiken är förankrad i ethos och vårdaren ikläder sig kärleken, skapas en hållning som syns i godhet, mildhet, tålmod och vänlighet samt i mod, ansvar och medlidande¹³²⁵. Men vårdandet utan kärlek utarmas till rutin och teknik¹³²⁶. Kärlekens ethos och vårdarens vänlighet välkomnar patienten till en äkta vårdrelation som innebär

¹³¹⁸ Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 21. März und April; Der Armen- und Krankenfreund, 1854, 29. Januar und Februar; Der Armen- und Krankenfreund, 1851, 29. Juli und August; Fliedner, T. 1839, 159. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.

¹³¹⁹ Eriksson, 1994, 11–16, 53–54.

¹³²⁰ Eriksson, 1987b, 79–83.

¹³²¹ Eriksson, 2002c, 16; Eriksson, 2013b, 77–79; Fliedner, T. 1845, 218. Einsegnung der Diakonissen; Näden, 2000.

¹³²² Eriksson, 1987b, 9–23; Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000, 1–24; Nightingale, 1851, 544. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/38.

¹³²³ Eriksson, 2013b, 70–72; Eriksson & Lindström, 2003, 9–12; Eriksson & Lindström, 2009, 5; Hausordnung, 1901, 40.

¹³²⁴ Der Armen- und Krankenfreund, 1863, 160. September und Oktober; Benner, 2000, 99–105; Graf Adalbert von der Recke Vollmerstein, "Die Diakonissin, oder Leben und Wirken der Dienerinnen der Kirche für Lehre, Erziehung und Krankenpflege" 1835. I Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 1–4; Bergbom, 2016. Professor Ingegerd Bergboms föreläsning "Akten, Platsen, Ljuset" 14.11.2016 på det 10:te Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14.-15.11.2016; Eriksson & Nordman, 2004, 22; Fliedner, T. 1839, 159. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

¹³²⁵ Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 24–25. September und Oktober; Barbosa da Silva, 1998; Eriksson, 2013b, 69, 77–79; Fliedner, T. 1839, 146. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen; Hausordnung, 1857, 82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹³²⁶ Barbosa da Silva, 1991, 80; Bork, D. 2001, 47; Cook 1913b, 263. Miss Nightingale's school (1872-1879); Eriksson & Nordman, 2004; Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000, 1–24.; Holmdahl, 1994, Förord; Ranheim, 2009, 78–85.

att vårdaren ser och delar patientens lidande och tar ansvar för patientens kroppsliga, själsliga och andliga behov¹³²⁷. I caritativ vård får patienten erfarra kärlek och omsorg samt frid, vila och skydd och uppleva sig vara i goda händer¹³²⁸. Lidandet hör till det mänskliga livet som kan leda till en större helhet, och ur kristet perspektiv är lidandets syfte andlig växt, inre harmoni och slutligen försoning och frid med Gud¹³²⁹.

Den vårdande kulturen och harmonin

I det här kapitlet framförs först vikten av den harmoniska enheten och den gemensamma andan samt ledarnas roll i vårdkulturer. Därpå följer en reflektion över det aktiva och det kontemplativa livets förhållande i vårdandet, och till sist lyfts vårdandets belöning tillfredsställelse och glädje fram. Kapitlet avslutas med en sammanflätning av det nya och det gamla tänkandet.

Den harmoniska enheten och andan

Tjänandets och nästankärlekens anda skulle helighållas i hela diakonissanstalten¹³³⁰. Man skulle behandla varandra med respekt, värdighet, mildhet och vänlighet samt stödja varandra i allt arbete¹³³¹. Allt syftade till harmoni och frid, anstalten skulle fungera som en harmonisk enhet¹³³², och man skulle värna om enighet och enhet¹³³³. Nightingale konstaterade att det rådde "one spirit, one love, one Lord" på Kaiserswerth¹³³⁴. Ordning och renlighet avspeglade Guds väsen, var nyttiga för människan¹³³⁵ och hjälpte i arbetet¹³³⁶. Systerskapet gav stöd i arbetet och formade en kropp vars

¹³²⁷ Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 15–19. Januar und Februar; Eriksson, 1987a, 58, 68; 1987b, 11; 1992, 89; 2001, 14; 2002a, 62; Eriksson et al 2002, 308. Eriksson & Barbosa da Silva, 1991, 2; Eriksson & Lindström, 2003, 9–12; Eriksson, 1997a, 9, 11–12; Fliedner, T. 1839, 146. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen; Hausordnung, 1857, 82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern; Watson, 1993.

¹³²⁸ Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 15–19. Januar und Februar; Der Armen- und Krankenfreund, 1852, 24–25. September und Oktober; Bedingungen unter welchen zwei Diakonissen zur Krankenpflege ins Bürgerkrankenhaus zu Elberfeld gesandt werden sollen 11.12.1838; Eriksson, 1985; 1987a, 28; 1987b, 9–23; 1990, 6; 1992, 186.

¹³²⁹ Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 21. März und April; Der Armen- und Krankenfreund, 1854, 29. Januar und Februar; Der Armen- und Krankenfreund, 1851, 29. Juli und August; Eriksson, 1987b, 79–83; Eriksson, 1994, 11–16, 53–54; Eriksson, 2013b, 70–72; Eriksson & Lindström, 2003, 9–12; Eriksson & Lindström, 2009, 5; Fliedner, T. 1839, 159. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth;

¹³³⁰ Fliedner, T. 1839, 151. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

¹³³¹ Fliedner, T. 1839, 144–145, 162. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen; Fliedner, T. 1839, 179–183. Regeln für die Stationsschwester.; Hausordnung, 1857, 55. Regler för vårdavdelningssystem; Hausordnung, 1857, 84. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹³³² Fliedner, T. 1839, 154. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Fliedner, T. 1847, 108. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.)

¹³³³ Hausordnung, 1857, 83. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹³³⁴ Nightingale, 1851, 16. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses .

¹³³⁵ Fliedner, T. 1839, 167. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen; Hausordnung, 1857, 82. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

*huvoud var Kristus*¹³³⁷. *Det önskades också att genom bönen skulle kärlekens band förena alla systerskap runt om i världen*¹³³⁸.

Laabs framhäver att vårdarna genom tiderna varit "moraliska vänner"¹³³⁹ som har delat samma substansfulla värdegrund, men tiderna har ändrats och detta utgör en risk för den goda vården och för vårdsamfundets enhetlighet¹³⁴⁰. Styles betonar att som ett professionellt samfund måste vårdarbetet ha en gemensam ideologi och dess ursprung och gränser borde vara klara¹³⁴¹. Eriksson anser att det borde finnas en gemensam etisk kultur i vården¹³⁴². Eriksson, Nordman och Myllymäki påpekar att gemenskapen föds i en vårdande kultur, där teori och praxis förenas¹³⁴³. Den etiska och evidensbaserade vårdande kulturen och det goda vårdandet har sin grund i vårdvetenskapens värden och ethos och i deras synliggörande¹³⁴⁴.

Ledare som anstaltens själ

*Föreståndarinnan var anstaltens själ*¹³⁴⁵. *Det var speciellt hennes uppgift att se till att harmoni, renlighet och ordning rådde på hela anstalten*¹³⁴⁶. *Anstaltens anda var så viktig att även den nya assisterande läkaren eller kirurgen skulle presentera sig för föreståndarinnan innan arbetets början. Om föreståndarinnan ansåg att anstaltens väl riskerades på grund av hans beteende, skulle överläkaren avsätta honom*¹³⁴⁷.

Enligt Hilli anger ledarna tonen i vårdkulturen¹³⁴⁸. Eriksson och Nordman anser att de evidensbaserade vårdande kulturerna behöver ledare som förstår vikten av en caritativ vård och grundar sitt tänkande på vårdvetenskapens ethos och värden och därmed kan hjälpa vårdarna att inse det evidenta vårdandets skönhet¹³⁴⁹. Vårdarna får då stöd och mod till det rätta handlandet och till den goda vårdens förverkligande, enligt Eriksson, Nordman och Myllymäki¹³⁵⁰. Kitson framhäver att vårdorganisationernas uppgift är att

¹³³⁶ Hausordnung, 1901, 19.

¹³³⁷ Der Armen- und Krankenfreund, 1863, 161. September und Oktober.

¹³³⁸ Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 8. Juli und August.

¹³³⁹ Laabs hänvisar till Engelhardt som talar om moralen mellan främlingar, *morality between moral strangers* och moralen mellan vännerna, *moral friends*. Moralen mellan vännerna är full av substans och de delar samma värdegrund och åskådningar (Laabs, 2008, 226).

¹³⁴⁰ Laabs, 2008, 225–232.

¹³⁴¹ Styles, 1990.

¹³⁴² Eriksson, 2013b, 77–79.

¹³⁴³ Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000.

¹³⁴⁴ Eriksson & Nordman, 2004, 49–51; Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000, 1–24.

¹³⁴⁵ 4. Quartalheft 1849, 8. Ausgegeben im Februar

¹³⁴⁶ Fliedner, T. 1839, 155. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Fliedner, T. 1847, 108. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.)

¹³⁴⁷ Fliedner, T. 1847, 106. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.)

¹³⁴⁸ Hilli, 2007, 168.

¹³⁴⁹ Eriksson & Nordman, 2004, 22. Mentorernas betydelse för vårdkulturer har framkommit också bland annat i studier av Burrows & McLeish, 1995 och av Taylor-Piliae, 1998.

¹³⁵⁰ Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000.

utveckla sådana kulturer som uppmuntrar till lärande och utveckling¹³⁵¹.

Det aktiva och det kontemplativa livet

Det behövdes Marias hjärta i Martas arbete¹³⁵² för mottagandet och givandet hörde ihop¹³⁵³, och det viktiga var att behålla förhållandet till Kristus som det viktigaste i livet¹³⁵⁴. "Martatjänst gick hand i hand med Mariatjänst", och de skulle "arbeta bedjande och be arbetande"¹³⁵⁵. Själens och andens samband med Gud värnade om den inre friden och sinnets helhet¹³⁵⁶. När arbetet utfördes med en bedjande attityd, blev vårdandet en äkta gudstjänst¹³⁵⁷. Strävan efter fullkomning i tjänsten skulle leda diakonissan till förståelsen om sitt rätta jag och till insikt om sin egen ofullkomlighet¹³⁵⁸.

Enligt Eriksson förenar den inre etiken och ethoset det kontemplativa livet med det aktiva livet i den vårdande vården¹³⁵⁹. Näsman framhäver att genom den dygdiga vårdaren sammanfogas ethos med gärning, det vill säga *vita contemplativa* med *vita activa*¹³⁶⁰. Ethos och gärning, kontemplation och aktivitet hör samman och fungerar tillsammans. Vårdarens inre ethos och etik förverkligas genom den dygdiga vårdarens gärningar, enligt Näsman.¹³⁶¹ Hilli påpekar att när människan blir bärare av ett ethos fungerar hon i kärlekens anda och vill göra det goda och sanna¹³⁶². Eriksson säger att den caritativa etiken hjälper vårdaren att förstå sin egen ofullkomlighet samt livet som en kamp mellan det goda och det onda, eftersom människan ses som både god och ond¹³⁶³. Den levande tron ur det kristna perspektivet skapar tillit i hela tillvaron och nås i relationen med Gud¹³⁶⁴.

Tillfredsställelse och glädje

Glädjen var den rätta inställningen inför Gud, eftersom man inte skulle sörja utan lita på Gud.

¹³⁵¹ Kitson, 2002, 185.

¹³⁵² Sticker, 1987b, 8, Friederike Fliedner uttryckte: "May God give us Mary's heart for Martha's work".

¹³⁵³ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 168–170. General-Superintendent Wiesmann från Münster höll festtalet.

¹³⁵⁴ Fliedner, T. 1843. 231. Grabrede bei Beerdigung der Diakonissin Katharina Weintraut am 15. August 1843.

¹³⁵⁵ Der Armen- und Krankenfreund 1853, 20. Fest der Grundsteinlegung zum Feier-Abend-Hause, und Einsegnung von 10 Diakonissen zu Kaiserswerth, am 1. August 1853. Pastor Ratorp från Düsseldorf höll festtalet, "(...) der Marthadienst mit dem Mariadienst Hand in Hand gehen, und sie betend arbeiten, und arbeitend beten sollen (...)".

¹³⁵⁶ Hausordnung, 1857, 87. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern; Fliedner, T. 1839, 208. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Osthoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen auswärtigen Kranken nach Barmen; Fliedner T. 1839, 145. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen

¹³⁵⁷ Fliedner, T. 1839, 208. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Osthoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen auswärtigen Kranken nach Barmen.

¹³⁵⁸ Hausordnung, 1857, 85–87. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹³⁵⁹ Eriksson, 2013a.

¹³⁶⁰ Näsman hänvisar till Arendt (1988) (Näsman, 2010, 138).

¹³⁶¹ Näsman, 2010, 137–138.

¹³⁶² Hilli, 2007, 171.

¹³⁶³ Eriksson, 1995.

¹³⁶⁴ Eriksson, 1987b, 44–50.

Glädjen var även en följd och välsignelse av det kristliga livet.¹³⁶⁵ Den som övade barmhärtighet kom också att uppleva salighet för saligheten var inbyggd i barmhärtigheten¹³⁶⁶, och kärleken belönade sig själv¹³⁶⁷. Enligt Fredrika Bremer hade hon i Kaiserswerth hittat "den lyckliga människan" som hon hade sökt efter¹³⁶⁸.

Selander framhäver att glädje hör till kärleken och barmhärtigheten, så som givandets glädje hör till vårdarbetet och gör det till någonting mer än en profession. Kärleken till människan och en djupare förståelse för vårdandets väsen gör vårdarbetet till en tjänst i glädje, enligt Selander.¹³⁶⁹ Eriksson påpekar att kärleken frambringar glädje¹³⁷⁰.

Sammanflätning av den vårdande kulturen och harmonin

Den vårdande kulturen formas genom en gemensam anda som har sin grund i vårdvetenskapens värden och ethos och i kärlek till nästan¹³⁷¹. Den etiska kulturen skapar gemenskap, enhet och enighet samt ordning och harmoni som är gynnsamt för hela människan och reflekterar Guds fridfulla ande¹³⁷². Vårdarna formar en kropp, en enhet, som förbinds med kärlekens band och leds av vårdvetenskapens ethos och grundläggande värden¹³⁷³. Som sjukhusets "själ" ansvarar ledaren för sjukhusets anda och harmoni och stödjer vårdarnas utveckling genom att öppna teorin, så att det goda vårdandets skönhet kan uppenbaras och bli evident¹³⁷⁴. När vårdarens inre etik och ethos förenar det kontemplativa livet med det aktiva livet, skapas vårdande vård. När arbetande är bedjande och bedjande är arbetande, består själens och andens samband med Gud, den inre friden bevaras och arbetet höjs till en gudstjänst.¹³⁷⁵ Givandets glädje

¹³⁶⁵ Fliedner, T. 1845, 149. Bedingungen der Aufnahme zum Diakonissen-Amte.

¹³⁶⁶ Achter Jahresbericht vom 1. Januar. 1844 bis 1. Januar 1845, 22.

¹³⁶⁷ Nightingale, 1851, 572. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/60.

¹³⁶⁸ Bremer, 1848, 54.

¹³⁶⁹ Selander, 2014, 170, 181, 184.

¹³⁷⁰ Eriksson, 1990, 70, 87.

¹³⁷¹ Eriksson, 2013b, 77–79; Eriksson & Nordman, 2004, 49–51; Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000, 1–24; Fliedner, T. 1839, 151. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen; Laabs, 2008, 225–232; Nightingale, 1851, 16. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses; Styles, 1990.

¹³⁷² Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000; Fliedner, T. 1839, 154. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Fliedner, T. 1847, 108. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.); Hausordnung, 1857, 83. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹³⁷³ Der Armen- und Krankenfreund, 1853, 8. Juli und August; Der Armen- und Krankenfreund, 1863, 161. September und Oktober; Eriksson & Nordman, 2004, 22; Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000; Laabs, 2008, 225–232; Styles, 1990.

¹³⁷⁴ Eriksson & Nordman, 2004, 22; Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000; Fliedner, T. 1839, 155. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth; Fliedner, T. 1847, 106, 108. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.); Hilli, 2007, 168; Kitson, 2002, 185; 4. Quartalheft 1849, 8. Ausgegeben im Februar.

¹³⁷⁵ Der Armen- und Krankenfreund 1853, 20. Fest der Grundsteinlegung zum Feier-Abend-Hause, und Einsegnung von 10 Diakonissen zu Kaiserswerth, am 1. August 1853. Pastor Ratorp från Düsseldorf höll festtalet; Eriksson, 1987b, 44–50; Eriksson, 2013a; Fliedner, T. 1839, 208. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Osthoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen auswärtigen Kranken nach Barmen; Fliedner T. 1839,

är arbetets välsignelse, och glädje och salighet kärlekens belöning¹³⁷⁶.

Sammanfattning och en ny helhetsförståelse

I denna avslutande del sammanfattas de gamla och de nya idéerna till en ny bild. Denna sammanfattning grundar sig på de ovanstående sammanflätningarna och är en djupare tolkning av dem. Först presenteras vårdandets idéer i sjukskötartutbildningens början vid Kaiserswerth och det nutida tänkandet parallellt i en figur (Figur 3, s. 152). Sedan vävs vårdandets idéer i Kaiserswerth in i det vårdvetenskapliga tänkandet och i forskningens teorikärna till en ny helhet. Den nya helhetsförståelsen framställs i sex påståenden samt i en figur (Figur 4, s. 155).

En jämförelse mellan det vårdhistoriska och det vårdvetenskapliga tänkandet

För att ge en tydligare bild av det vårdhistoriska och det vårdvetenskapliga tänkandet presenteras dessa sida vid sida i en figur (Figur 3, s. 152)¹³⁷⁷.

I rutorna på den vänstra sidan av den nedanstående figuren förevisas de centrala idéerna vid Kaiserswerth. I rutorna på den högra sidan presenteras det vårdvetenskapliga tänkandet. I mitten av figuren i de färgade rutorna presenteras på vänstra sidan vårdhistoriska och på högra sidan vårdvetenskapliga allmänna idéer angående vårdandet och vårdgemenskap.

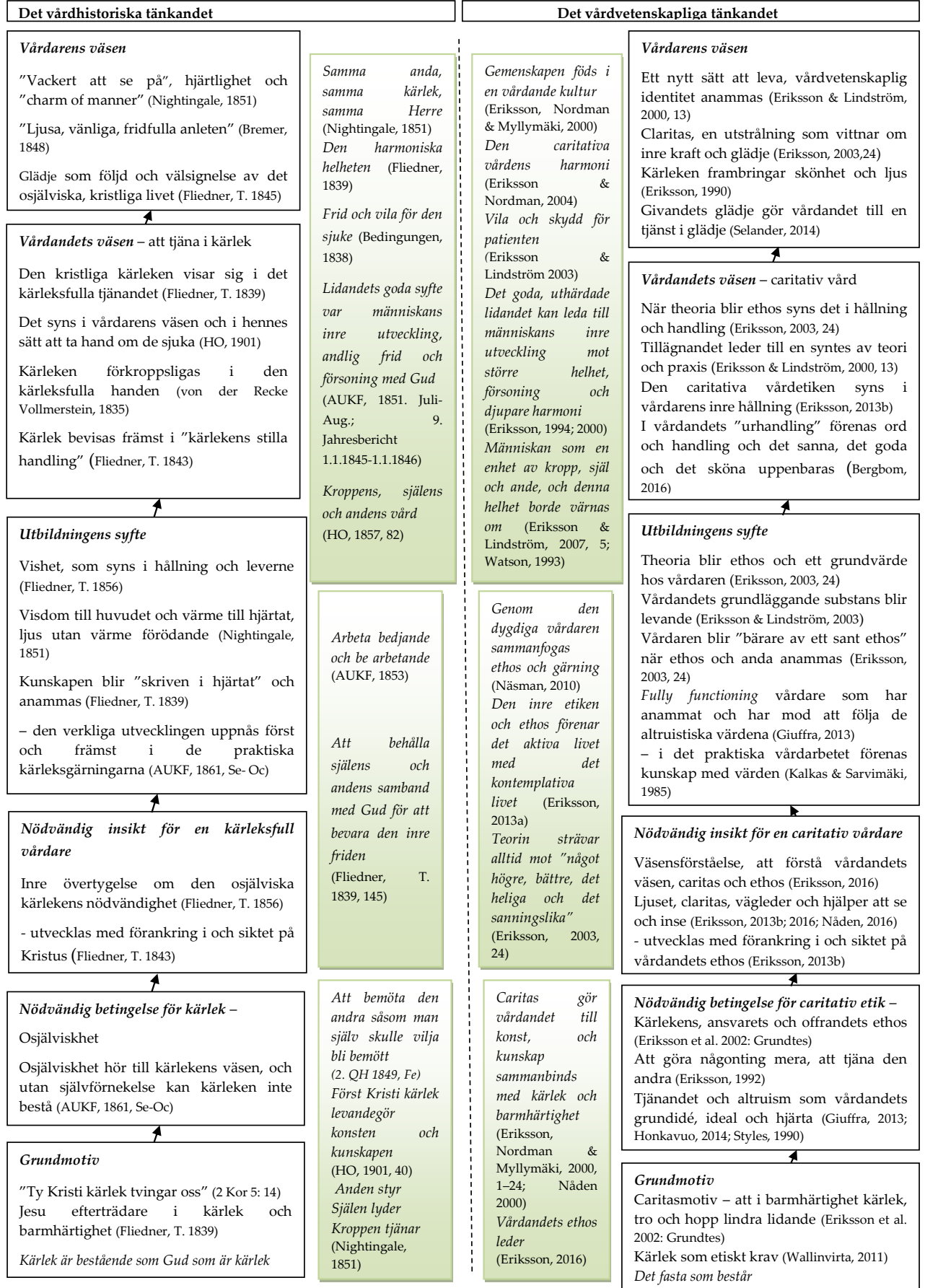
De första rutorna på båda sidorna av figuren framställer vårdandets grundmotiv, och de ovanstående rutorna uppvisar de krav som grundmotiven ställer. I de följande rutorna förevisas de nödvändiga insikterna som vårdaren måste ha om hon vill vårda i grundmotivens anda, och i de nästföljande rutorna framställs utbildningens syfte. Vårdandets väsen och dess uppenbarande i handling presenteras i de nästöversta rutorna, och i de översta rutorna framkommer vårdarens och vårdandets ljusa essens.

I de färgade rutorna i mitten av figuren presenteras först i bildens nedre del hur anda eller ethos leder vårdandet, och i de följande rutorna hur kärleken påverkar kunskap och vårdande. I de näst översta rutorna framställs det aktiva och det kontemplativa livets relationer, och i de översta rutorna visas de vårdande kultureernas väsen och dygder.

145. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen; Hausordnung, 1857, 87. Selbstprüfungsfragen für Diakonissen und Probeschwestern; Näsman, 2010, 137–138.

¹³⁷⁶ Achter Jahresbericht vom 1. Januar. 1844 bis 1. Januar 1845, 22; Eriksson, 1990, 70, 87; Fliedner, T. 1845, 149. Bedingungen der Aufnahme zum Diakonissen-Amte; Nightingale, 1851, 572. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/60; Selander, 2014, 170, 181, 184.

¹³⁷⁷ I figuren forkortas tidningen *Der Armen- und Krankenfreund* till AUKF, *Hausordnung* till HO och *Quartalheft* till QH.

Figur 3. En jämförelse av det historiska och det nutida tänkandet

En ny helhetsförståelse

En återknytning till det historiska leder till ett nytt seende, enligt Eriksson och Nordman¹³⁷⁸. När vårdandets centrala idéer vid Kaiserswerth vävs in i det vårdvetenskapliga tänkandet och den vårdvetenskapliga traditionen och i den caritative vårdteorin som utgör forskningens teorikärna, fördjupas vårdandets väsen och idé och en ny bild av helheten formas. Denna helhetsförståelse grundar sig på de tidigare sammanflätningarna och på den ovanstående jämförelsen och är en fördjupad tolkning av dem. Den nya helhetsförståelsen¹³⁷⁹ presenteras i följande sex sammanfattande påståenden om vårdandets beskaffenhet och i en figur (Figur 4, s. 155).

1. Vårdandets yttre uttrycksformer förändras, men vårdandets grundmotiv caritas är det fasta som består och som har sin grund och beständighet i Guds kärlek. Vårdandets väsen är tjänandet som har sin etiska förebild i Kristi tjänande och barmhärtighet och som riktas mot den lidande människan. Den caritative vårdens nödvändiga betingelse är osjälviskhet, och utan osjälviskhet kan den caritative vården inte bestå.

2. Vårdandet är en etisk akt som innebär aktandet av arbetet och kräver en djupare inre övertygelse om den osjälviska kärlekens nödvändighet och en väsensförståelse, en djup förståelse av vårdandets sanna väsen, caritas och ethos. Den inre övertygelsen och väsensförståelsen utgör grunden för vårdarens vårdvetenskapliga identitet, lyser upp vårdverkligheten och leder till en caritativ hållning.

3. Utbildning syftar till bildning, att teori blir ethos och "skriven i hjärtat" och huvudets visdom sammanbinds med hjärtats värme. Den caritative hållningen dansas i osjälviska kärleksgärningar, när kunskap förenas med värden och teori med praxis, vishet framkommer och den vårdvetenskapliga identiteten formas. När vårdvetenskapens ethos, anden, styr och visar vägen, själen lyder och kroppen tjänar, utvecklas vårdandet till konst och syns i vårdarens arête, i hög yrkesskicklighet och helhjärtat tjänande och i modet att stå för och följa sina principer.

4. När teori blir ethos och leder till en syntes mellan teori och praxis, visar caritas sig i det kärleksfulla tjänandet och förkroppsligas i den sköna och kärleksfulla behandlingen. När vårdaren har tillägnat sig vårdandets ethos och väljer kärleken och det goda, levandegör kärleken konsten och kunskapen och syns i vårdarens inre hållning och kärleksfulla handling samt i vårdarens väsen som en utstrålning, claritas.

5. I den caritative vården får patienten erfara fridfullhet, vila och skydd och ett lindrande av det kroppsliga, själsliga och andliga lidandet samt stöd i lidandets kamp i riktning mot en större helhet, djupare harmoni och frid. Den vårdande vårdkulturen vars grundmotiv är caritas skapar harmoni och gemenskap, och vårdaren kan se och inse den goda vårdens

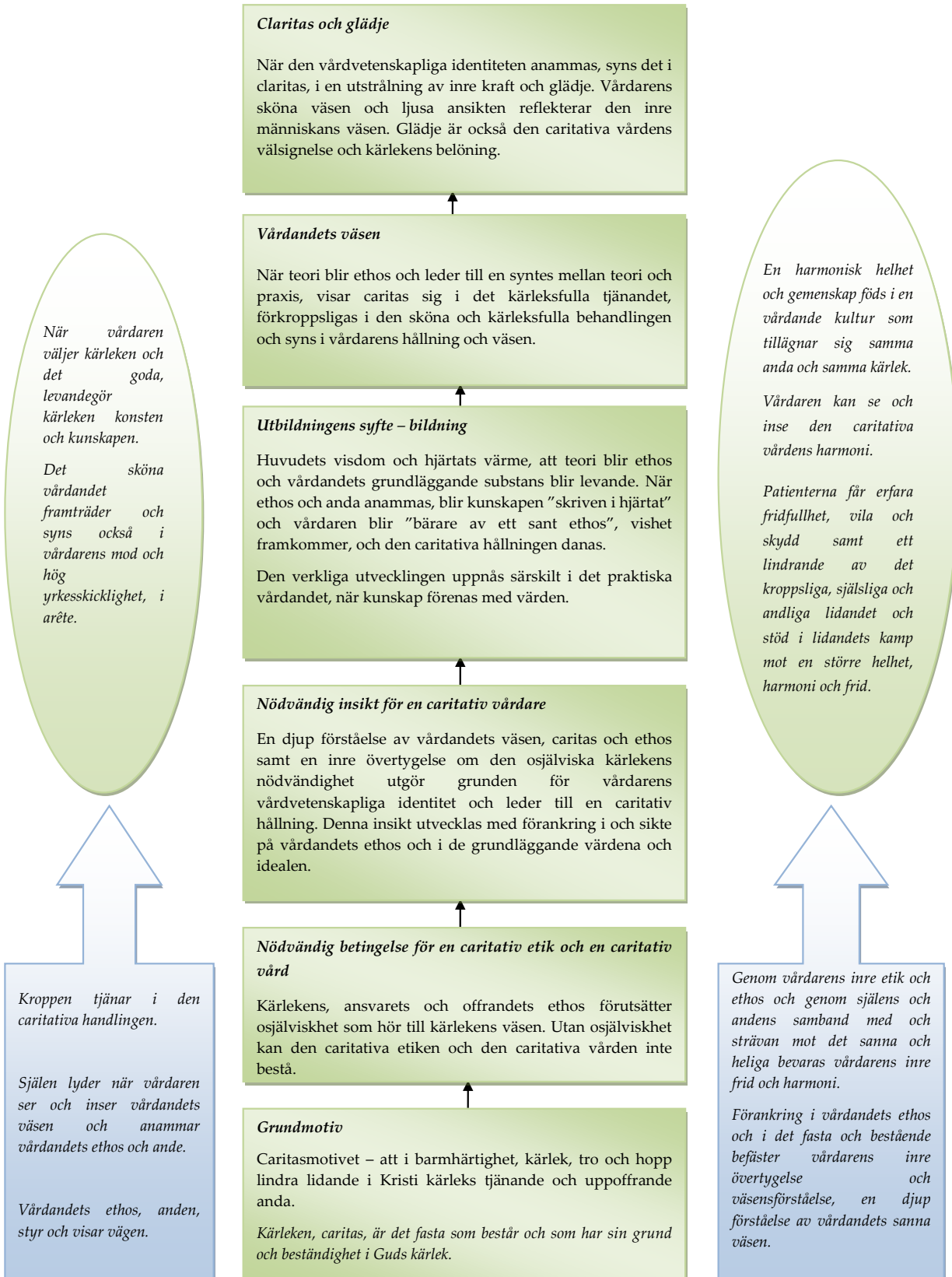
¹³⁷⁸ Eriksson & Nordman, 2004, 49–51.

¹³⁷⁹ Eriksson & Lindström, 2000, 12.

skönhet. Ledaren, som anstaltens själ, stödjer vårdaren i denna insikt och värnar om hela anstaltens harmoni och helhet.

6. Förankring i vårdandets ethos och själens och andens samband med och strävan mot det sanna, goda och heliga, skärper siktet, fokuserar tankarna, bevarar den inre friden och befäster den inre övertygelsen och väsensförståelsen. Den caritativa vårdens följdverkan och välsignelse är glädje och lycka, ty kärleken belönar sig själv.

I nedanstående figur (Figur 4, s. 155) sammanfattas det gamla och det nya tänkandet. I den första rutan i mitten av figuren presenteras först vårdandets grundmotiv och dess väsen, och i följande ruta framställs en nödvändig betingelse för en caritativ etik och vård. I följande ruta förevisas den inre övertygelsens och väsensförståelsens betydelse för vårdandet och för den vårdvetenskapliga identitetens utveckling. I nästföljande ruta framställs bildningens idé och i följande ruta presenteras hur det sedan visar sig i det kärleksfulla vårdandet. I den översta rutan framkommer glädjes idé och hur den inre hållningen syns i vårdarens väsen som en utstrålning, claritas. I rutorna på figurens båda sidor framförs de centrala allmänna idéerna som ledsagar vårdandet och dess utveckling, samt förevisas den caritativa andans betydelse för vårdssamfundet och för patienter.

Figur 4. Vårdandets väsen och idé i ljuset av vårdandets idé vid Kaiserswerth – en ny helhetsförståelse

10. KRITISK GRANSKNING OCH DISKUSSION

I denna avslutande diskussionsdel görs en sammanfattning av forskningen. Först presenteras forskningen som helhet och granskas kritiskt. I följande kapitel redogörs för sökandets väg. Både forskningens resultat och värde diskuteras varefter vidare forskning föreslås. Tyngdpunkten ligger på substansdiskussionen.

Reflektioner kring forskningsprocessen och dess kvaliteter

Studiens övergripande perspektiv har utgjorts av den vårdvetenskapliga kristen-humanistiska, hermeneutiska och historiska traditionen¹³⁸⁰. Studiens metodologiska inriktning har varit idéhistorisk-filologisk med fokus på vårdandets idé. Forskningen hör till Caring Science-traditionen och till vårdvetenskapens grundforskning. Forskningens teoretiska referensram vilar på den vårdvetenskapliga traditionen och på den caritativa vårdteorin som utvecklats vid Enheten för vårdvetenskap vid Åbo Akademi. Enligt den caritativa vårdteorin utgör caritasmotivet, som visar sig i vårdarens inre hållning,¹³⁸¹ den caritativa vårdens kärna och grundmotiv¹³⁸². Dess centrala element utgörs av hälsa, lidande och ethos¹³⁸³ samt synen på människan som en enhet av kropp, själ och ande¹³⁸⁴. Detta vårdvetenskapens ethos formade grunden till forskningens riktning, sökande och tolkande¹³⁸⁵. Forskningens utgångspunkt i vårdvetenskapen, som ser det historiska som vårdvetenskapens meningsbärande grund¹³⁸⁶, liksom i Caring Science-traditionen och i den caritativa vårdteorin, gav en fast grund och möjlighet att med öppna ögon granska forskningsmaterialet, de gamla texterna. Att kunna se på det historiska vårdandet i sin helhet utan att glömma dess djupt andliga innehåll gav möjlighet att fånga det tidiga vårdandets djupa substans¹³⁸⁷.

Den kritiska granskningen utförs enligt riktlinjerna för kvalitativ forskning i Sandelowski¹³⁸⁸. Enligt Sandelowski saknar kvalitativ forskning allmänt accepterade kriterier för kritisk granskning. I kvalitativa studier fungerar kvalitativa kriterier mer riktgivande, och metoderna anses främst inspirera och stimulera analysarbete. Sandelowski lyfter fram smaken eller det estetiska omdömet, *taste*, som ett viktigt redskap i kvalitetsbedömningen. Enligt Sandelowski är smaken alltid en aktiv del av evalueringen och tar också hänsyn till studiernas estetiska kvaliteter. När kvalitativ forskning värderas med avseende på dess estetiska kvaliteter uppmärksammas forskningens struktur och

¹³⁸⁰ Eriksson 1992, 33–34, Eriksson, 2000, 460.

¹³⁸¹ Eriksson, 1992, 89; 2001, 14; 2002a, 62.

¹³⁸² Eriksson, 1990; 1992.

¹³⁸³ Se <https://oldwww.abo.fi/fakultet/svfvardvet>

¹³⁸⁴ Eriksson, 1987a, 58, 68; 1987b, 11; 1992, 89; 2001, 14; 2002a, 62; Eriksson et al 2002, 308.

¹³⁸⁵ Eriksson, 2003.

¹³⁸⁶ Eriksson, 2001; Eriksson, 2002a, 63; Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen, 2002, 310.

¹³⁸⁷ Jfr Eriksson & Lindström 1999a; 1999b.

¹³⁸⁸ Sandelowski, 2015.

logik, de parallella jämförelsernas korrekthet, en förnuftig användning av citat, de använda metaforenas uttrycksfullhet, empatiska känslor, *empathic feelings*, som studien framkallar hos forskaren och läsaren, forskarens förmåga till reflektion och den hermeneutiska tolkningens djup.¹³⁸⁹

Det egna intresset och tidigare studier, både egna och allmänna, var vägledande vid val av ämne och material. Forskningens övergripande syfte var att fördjupa förståelsen av vårdandets innersta väsen och ethos genom att synliggöra hur detta kom till uttryck i sjukskötartutbildningens början vid Kaiserswerths diakonissanstalt i Tyskland under 1800-talets första hälft. Forskningens övergripande frågeställning var: Hur framträder vårdandets väsen och idé i sjukskötartutbildningens början vid Kaiserswerth under 1800-talets första hälft? Två underfrågor i relation till den övergripande frågan är: Vad är idéns innehåll och grund? Vad är ordens meningsinnehåll?

Materialet utgjordes av arkivmaterialet från Kaiserswerths diakonissanstalt i Tyskland och valdes med avsikten att gripa tag i de grundläggande idéerna i det tidiga vårdandet. Den första genomgången av material gav som resultat cirka 2 500 sidor text. Materialet avgränsades främst till perioden från år 1836, då diakonissanstalten grundades, till år 1864, då Theodor Fliedner, anstaltens grundare, dog. Detta resulterade i cirka 2 000 sidor text som presenterades närmare i tabell 1 (s. 28) och i bilaga 1. Åren före Theodor Fliedners död visade sig ge den bästa bilden av idéerna, medan en tidsmässig breddning av materialet inte skulle ha gett mervärde till forskningen. Texter av Fliedners första fru, Friederike Fliedner, och andra fru, Caroline Fliedner, som båda också var anstaltens föreståndarinnor, kunde ha belyst själva vårdarbetet mer, men deras texter fanns inte med i materialet, vilket kan anses vara en brist. Som stödmaterial användes Florence Nightingales anteckningar¹³⁹⁰ från hennes utbildningstid vid Kaiserswerth, vilka belyste och fördjupade de centrala idéerna såväl som tänkandet vid Kaiserswerths anstalt.

Den konstanta reflektionen och medvetenheten om forskarens egen förförståelse var viktig i forskningens alla skeden. Målet var att granska materialet så objektivt som möjligt trots medvetenhet om att den egna förförståelsen och det egna intresset påverkade allt det som lades märke till, ansågs vara viktigt och lyftes fram. I början var avsikten att fånga upp enbart de idéer som rörde själva vårdarbete, men ganska snart blev det tydligt att detta skulle ha gett en alldeles för snäv och förvrängd bild av det tidiga vårdandet. Det andliga livet visade sig vara en oskiljaktig del av vårdandet och skulle tas upp i forskningen. Materialet var omfattande men att skära ned på mängden kunde ha medfört risken att det tidiga vårdandets idé inte hade framkommit i sin helhet och att bilden av vårdandet hade blivit bristfällig och ensidig. Forskningsmaterialet visade sig, trots dess brister, vara både innehållsrikt och relevant. Det kunde besvara forskningsfrågorna och ge

¹³⁸⁹ Sandelowski, 2015, 88–91.

¹³⁹⁰ In Mc Donald, L. (red.). 2004. *Florence Nightingale's European travels*.

en bild av det tidiga vårdandets väsen. Materialet uppfyllde också de källkritiska kraven. Materialet kan anses bära vårdandets sanna substans¹³⁹¹ och vara av betydelse men också kulturhistoriskt värdefullt, eftersom Fljednens och senare Nightingales tankar påverkade sjukvården långt framåt¹³⁹². Det historiska sammanhanget i kapitel sex kan anses ha berikat forskningen genom att ge en bild av vårdens utveckling och idéernas uppkomst och kontinuitet.

Kravet på en förnuftig användning av citaten hänger samman med forskningens tillförlitlighet och tolkningens rimlighet¹³⁹³. Längre eller kortare citat har använts när de tydliggjort texten eller idén eller när de gett en bättre bild än en egen beskrivning och har således bidragit till att textens mening framkom.

Enligt Sandelowski fungerar metoder i kvalitativ forskning mer som hjälpredor genom att stimulera analysarbetet. I denna undersökning användes först en idéhistorisk metod som fungerade bra när idéerna söktes och kategorierna formades men som visade sig vara otillräcklig när kategorierna fördjupades, vilket gjorde att en filologisk metod i stället kom till användning. Den filologiska metodens textnära och långsamma sätt att läsa samt betoningen på lyssnandet bidrog till att en ytterligare fördjupning av texternas och ordens mening nåddes¹³⁹⁴.

Bedömningen av forskningens struktur och logik samt giltighet inom den humanvetenskapliga forskningen handlar mest om forskningens kommunicerbarhet och tydlighet, det vill säga hur bra bild läsaren får av fenomenet¹³⁹⁵. Det hänger samman med forskarens förmåga att reflektera över och argumentera kring forskningsfrågan och fånga materialets väsen¹³⁹⁶ samt att se helheten och sammanhanget¹³⁹⁷. Materialet var så omfattande att en tydlig bild av det tidiga vårdandets idé var utmanande att strukturera och krävde många läsningar. Texter behövde ges tid, samtidigt som en öppenhet för den framväxande meningen gavs hög prioritet¹³⁹⁸. Avsikten var att författarnas röster skulle bli hörda och texternas meningsinnehåll beskrevs så noga som möjligt. För att förtydliga bilden av det historiska vårdandets idé vid Kaiserswerth fördes de centrala idéerna samman till en figur (Figur 1, s. 126). De centrala idéerna relaterades sedan till varandra och det historiska vårdandets inre ordning framkom (Figur 2, s. 132). Den inre ordningen presenterades i sex antaganden som skildrades med sex stycken uttryck som hämtades från materialet. Kravet på de använda metaforenas uttrycksfullhet anser jag har uppfyllts

¹³⁹¹ Eriksson, 2013b, 71.

¹³⁹² Se till exempel Matilainen, 1997; Tallberg, 1991.

¹³⁹³ Eriksson, 1992, 136, 154. Validiteten enligt Eriksson handlar mest om tolkningens tillförlitlighet.

¹³⁹⁴ Jfr Gadamer, 2004, 458; Jordheim, 2003, 30.

¹³⁹⁵ Carlsson, 1991, 97–98; Eriksson, 1992, 151; Eriksson, Bondas-Salonen, Herberts, Lindholm och Matilainen, 1995, 25; Tolonen, 1995, 134; Whittemore, Chase & Mandle, 2001, 534–535.

¹³⁹⁶ Angen, 2000, 378–395; Eriksson, 1992, 151, 154.

¹³⁹⁷ Klockars, 2003, 11–15.

¹³⁹⁸ Se Gadamer, 2004, 366–367; Jordheim, 2003, 30.

i dessa uttryck som väl fångade upp det centrala innehållet i var sitt antagande. De vårdhistoriska idéerna jämfördes sedan med de nutida vårdteoretiska idéerna, och en ny helhetsförståelse formades (Figur 3, s. 152 och Figur 4, s. 155).

Forskningen kan sägas ha framkallat empatiska känslor, *empathic feelings*, åtminstone hos mig själv. Vid några tillfällen har textens mening och dess skönhet fångats¹³⁹⁹ och en ny vy har öppnats. Forskningen har präglats av ett tolkande närmelsesätt. En kontinuerlig dialog¹⁴⁰⁰ med texten har varit nödvändig, och den återkommande frågan har varit: Vad *menas* med texten? Förståelsen är dock alltid forskarens förståelse där denne utgår från sitt eget perspektiv och därför är också olika tolkningar möjliga¹⁴⁰¹. Ur ett annat perspektiv hade tolkningen antagligen varit annorlunda. Kravet på den hermeneutiska tolkningens djup kan sägas ha uppfyllts och den nya helhetsförståelsen kan sägas fördjupa förståelsen av vårdandets väsen och idé.

Substansdiskussion

Först presenteras hur sökandet gått till och hur intresset uppkom. Sedan förs en resultatdiskussion. Därefter görs slutreflektioner, varefter implikationer för praxis diskuteras. Kapitlet avslutas med en reflektion över forskningens värde och sist föreslås vidare forskning.

Sökandet

Redan i början av de vårdvetenskapliga studierna var jag intresserad av vårdandets väsen, det vill säga vad vårdandet gör för vårdandet, vad som är vårdandets idé och vad som är dess grundläggande egenart. Sökandets väg efter vårdandets innersta väsen har tagit avstamp i dagens vårdverklighet på ett stort centralsjukhus i Finland och gått mot sjuksköterskorna vid 1900-talets början. Därefter har sökandet fortsatt vidare till diakonissorna under 1800-talets andra hälft i Finland, och till sist lett till diakonissorna under 1800-talets första hälft i Tyskland, till tiden för sjukskötarutbildningens begynnelse.

Den första sökningen¹⁴⁰² om dagens vård visade att den caritativa vårdens värden levde i vårdarnas värderingar och kallets idé trädde fram, men den historiska vårdens idéer och deras innehåll var oklara. Man kunde också se någon form av rädsla för att betoningen på

¹³⁹⁹ Se Gadamer, 2004, 461, 484.

¹⁴⁰⁰ Se Gadamer, 2004, 398.

¹⁴⁰¹ Klockars, 2003, 11–15. (Forskaren tolkar och ser utifrån sitt eget perspektiv (Eriksson, 1992, 92–93; Carlsson, 1991, 93).)

¹⁴⁰² Römer, 1999. En idéhistorisk studie om den caritativa vården. Kärleken, kallet och tjänandet i dagens vård. Ålands högskola/Åbo Akademi, Institutionen för vårdvetenskap. PD-utbildningen (Professional Development). Studien var idéhistoriskt inriktad med en innovativ ansats. Fokus låg på vårdandets idéer och idémönster. Studien genomfördes genom ett inledningsföredrag och en enkätundersökning under våren 1999. Frågeformulär delades ut till sammanlagt 31 personer och totala antal informanter som svarade var 21 stycken det vill säga 67,7 %.

de traditionella värdena gör att yrkeskompetensen lider och att vårdarbetets status sjunker.

Nästa sökning¹⁴⁰³, om 1900-talets början, visade att sjuksköterskorna uppfattade hela sitt arbete som ett kall, inte som ett yrke. Det var främst de ideella dragen som skilde kallet från yrket och gav sjuksköterskearbetet dess särprägel. Sjuksköterskans inre motiv och drivkraft fick inte vara egennyttiga utan man skulle vara värdig sitt kall och sträva efter sina ideal.

Följande steg i sökandet efter vårdandets idé och väsen ledde till de första sjuksköterskorna i Finland, till diakonissor, och till tiden då sjukskötarutbildningen formades i Finland¹⁴⁰⁴. Det visade sig att diakonissorna uppfattade vårdandet som ett världsligt kall¹⁴⁰⁵, det vill säga som ett av Gud givet arbete. Utgångspunkten i arbetet var Guds kärlek och arbetet var som ett levnadssätt. Idealen utgjorde en naturlig del av arbetet såsom avspeglas i namnet på historiken över Helsingfors Diakonissanstalt, "Vardagen växer ur idealen" [min övers.]¹⁴⁰⁶.

Studien gav nya insikter som vägledde det fortsatta sökandet. För att fördjupa kunskapen om vårdandets väsen och idé ledde det sista steget till Tyskland och Kaiserswerths diakonissanstalt under 1800-talets första hälft och till tiden då sjukskötarutbildningen fick sin början.

Resultatdiskussion

Forskningens övergripande frågeställning var: Hur framträder vårdandets väsen och idé i sjukskötarutbildningens början vid Kaiserswerth under 1800-talets första hälft? För att få fram vårdandets väsen och idé granskades de teman och idéer som framkom i materialet närmare, och frågan blev: Vad är idéns innehåll och grund? De idéer som framkom i materialet behandlade vårdandet som tjänst, vårdandets anda, kärlek, lidande och andlighet, barmhärtighet, tjänande, självuppooffring samt Martas och Marias anda. För att fördjupa idéernas innehållsliga förståelse blev den andra frågan: Vad är ordens

¹⁴⁰³ Römer, 2002. "Vårdandet som kall". En idéhistorisk studie om kallet såsom det framträder i sjuksköterskornas berättelser under åren 1908–1920. Examensarbete. Karolinska Institutet, Institutionen för omvårdnad. Materialet utgjordes av Finlands äldsta sjukskötersketidskrift "Epione" och begränsades till åren 1908–1920. Materialet bestod av sammanlagt 137 tidningar, varav 16 dubbelnummer.

¹⁴⁰⁴ Römer, 2004. Diakonissor och kall. En idéhistorisk studie om kallet såsom det framträder i diakonissornas brev på 1800-talets andra hälft. Övningsarbete. Vårdvetenskapens och vårdandets idéhistoria. Forskarutbildning. Åbo Akademi, Institutionen för vårdvetenskap. Materialet utgjordes av Helsingfors Diakonissanstalts arkivmaterial och begränsades från år 1867, då Helsingfors Diakonissanstalt grundades, till år 1908, då den första "Epione" utkom. Materialet bestod av diakonissornas brev som hade skickats till diakonissan Ida Cajan (1843–1922) som var en av anstaltens första diakonissor. Breven var från andra diakonissor, provsystrar, anhöriga och vänner. Materialet bestod av sammanlagt 62 brev som alla genomgicks och 32 användes i studien.

¹⁴⁰⁵ Kjellberg, 1994. För Luther var arbetet ett världsligt kall, det var den uppgift människan hade i samhället.

¹⁴⁰⁶ *Ihanteista kasvaa arki* (Mäkisalo, 1992).

meningsinnehåll? Idéernas djupare väsen visade sig och ledde till en helhetsbild av det tidiga vårdandets idéer och deras inre ordning. Vårdandets väsen och idé samt svaret på den övergripande frågan framkom.

Vårdandets idéer i sjukskötartutbildningens början vid Kaiserswerth kan sammanfattas i det följande (Se figur 1, s. 126). Vårdandet hade sin grund i Kristi osjälviska kärlek och tjänande. Vårdandets väsen var tjänandet och krävde en naturlig böjelse, goda karaktärsegenskaper samt vilja att växa och utvecklas. Teoretisk utbildning, praktisk övning och prövning behövdes innan man var värdig sin tjänst. Utbildning syftade till bildning och den verkliga utvecklingen ansågs nås genom tjänandet i kärlekens gärningar. Den osjälviska kärlekens nödvändighet skulle förstås och anammas, vilket sedan syntes i vårdarens sköna väsen och kärleksfulla hand. Kristus skulle ses i den lidande människans skepnad och vårdandet utföras i kärlekens anda med tanke och takt samt med största möjliga noggrannhet. Hela människan vårdades och man värnade om de sjukas frid och vila. Den tjänande vårdkulturen och harmonin var viktiga. Arbetet utfördes med bedjande sinne, och själens och andens samband med Gud bevarade den inre friden. Det osjälviska arbetet gav tillfredsställelse och förde glädje med sig.

Vårdandets inre ordning vid Kaiserswerth kan sammanfattas i följande (Se figur 2, s. 132). Vårdandets ontologiska grund i Guds kärlek förpliktigar och föder ansvar för den andra och skapar en känsla av ansvar för arbetet. Arbetets vikt och väsen leder till en gedigen utbildning och bildning, till hela människans daning och till en inre övertygelse om den uppoffrande kärlekens nödvändighet. Den kärleksfulla hållningen förkroppsligas i den kärleksfulla handlingen och skapar harmoni, glädje och inre frid. Vårdandets inre ordning och idé kan kristalliseras i Fliedners uttryck "Ty kärleken går i strumpor"¹⁴⁰⁷.

När sökandet har haft sin grund i vårdvetenskapens ethos återvänds slutandet eller härledandet alltid tillbaka till utgångsantagandena¹⁴⁰⁸. Först speglades vårdandets idéer vid Kaiserswerth mot det nutida tänkandet och mot forskningens teorikärna (se figur 3, s. 152). Sedan vävdes vårdandets centrala idéer vid Kaiserswerth in i det vårdvetenskapliga tänkandet, och en ny bild av vårdandets väsen och idé formades (se figur 4, s. 155). Den nya helhetsförståelsen framställdes också i sex påståenden (se s. 153–154). I det följande relateras och diskuteras dessa sex påståenden mot tidigare forskning och mot caring-

¹⁴⁰⁷ Fliedner, T. 1839, 159. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

¹⁴⁰⁸ Eriksson & Lindström, 2000, 6, 8, 12–13, 15–16. Eriksson och Lindström talar om "siktet, sökandet och slutandet" i det vårdvetenskapliga kunskapssökandet. De hänvisar till Kaila (1939, 37) som anser att ett områdes teori består av några grundläggande antaganden ur vilka områdes fakta härleds. Sökandet efter oföränderligheter (invarianser) och härledandet eller slutandet leder således tillbaka till det redan sagda, till det som redan finns i utgångsantagandena (Eriksson & Lindström, 2000, 6). Eriksson och Lindström anser att i det vårdvetenskapliga kunskapssökandet innehåller oföränderligheter alltid drag av vårdvetenskapens utgångsantaganden (Eriksson & Lindström, 2000, 10). Slutandet handlar om både att visa på utgångsantagandenas evidens och att granska och gestalta dem på nytt (Eriksson & Lindström, 2000, 12-13).

teorier och i synnerhet mot vårdteorier av Roach¹⁴⁰⁹ och Watson¹⁴¹⁰ som också kunde ha använts i forskningens referensram (se s. 34, fotnot 286).

1. *Vårdandets yttre uttrycksformer förändras, men vårdandets grundmotiv caritas är det fasta som består och som har sin grund och beständighet i Guds kärlek. Vårdandets väsen är tjänandet som har sin etiska förebild i Kristi tjänande och barmhärtighet och som riktas mot den lidande människan. Den caritativa vårdens nödvändiga betingelse är osjälviskhet, och utan osjälviskhet kan den caritativa vården inte bestå.*

Undersökningen visar att den barmhärtiga och självförnekande kärleken som hade sitt ursprung och sin förebild i Guds kärlek motiverade det historiska vårdandet. Det ansågs också att kärlek och tjänstens egentliga väsen, att tjäna i kärlek, var bestående även om deras yttre former förändrades¹⁴¹¹. Denna idé om kärlek syns också i vårdvetenskapens grundmotiv, caritas, och framkommer som ett av de etiska fragmenten¹⁴¹² som hör till vårdandets väsen. Vårdandets primära substans och ethos utgör det fasta som består även om dess yttre former och den praktiska vården förändras och utvecklas¹⁴¹³. Det kan även tänkas att de yttre uttrycksformerna ska och bör ändras med tiden för att bättre kunna besvara de krav som samhällena ställer.

Den gudomliga kärleken, som vårdandets etiska grund, får stöd i bland annat vårdteorin av Roach. Hon grundar sin teori på den judisk-kristna idén om människan som är skapad till Guds avbild av Guds oförtjänta kärlek. Människan som Guds avbild ger människan ett absolut värde som är heligt och okränkbart. Det betyder att kön, ras, social status inte definierar människan, enligt Roach.¹⁴¹⁴ Watson säger att *Caring Science* är *Sacred Science*¹⁴¹⁵ och anser att kärleken, *caritas*, motiverar allt vårdande. Den utgör vårdandets kärna och är grunden till vårdandets etik och ontologi. Watson talar däremot inte om den gudomliga kärleken utan om den oändliga, kosmiska och universella kärleken men definierar inte kärleken närmare. Watson framhäver att vårdandets moraliska ideal och uppgift samt vårdandets rätt att finnas till, dess *raison d'être*, är att upprätthålla och kämpa för mänskligheten.¹⁴¹⁶ Roach¹⁴¹⁷ samt Boykin och Schoenhofer påpekar att vårdandet är något naturligt mänskligt¹⁴¹⁸. Roach säger att vårdandet avspeglar människans äkta väsen och handlar om älskandet, för människorna är skapade *by love, for love, to be love*¹⁴¹⁹. Alla

¹⁴⁰⁹ Roach, 1992; 2002.

¹⁴¹⁰ Watson, 1993; 2005; 2015.

¹⁴¹¹ Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 72. Mai und Juni; Klönne, 1820, 5–6.

¹⁴¹² Eriksson, 1987b; 1990, 6; 1992, 186; Eriksson, 2013b, 71.

¹⁴¹³ Eriksson, 1987b, 9–23; Eriksson & Lindström, 2000, 16.

¹⁴¹⁴ Roach, 2002, 7–8.

¹⁴¹⁵ Watson, 2015, 323.

¹⁴¹⁶ Watson, 2005, 913–914; 2015, 323, 326.

¹⁴¹⁷ Roach, 2002, 28.

¹⁴¹⁸ Boykin & Schoenhofer, 2015, 343.

¹⁴¹⁹ Roach, 2002, 8.

människor längtar efter att vara älskade och att kunna älska, enligt Roach¹⁴²⁰. Boykin och Schoenhofer säger att vårdandet är en altruistisk kärleksyttring¹⁴²¹.

Av tidigare forskningar framgår hur den historiska vårdens altruistiska värden och ideal har levt vidare och format vårdandet. Den altruistiska framtoningen gav också vårdarbetet status och erkännande när det utvecklades till ett yrke¹⁴²² och höjde vårdarbetet till en profession^{1423, 1424}. Det framkommer dock tankar om att även om de altruistiska värdena hör till vårdandets väsen anses de inte alltid höra till den moderna vården¹⁴²⁵ eller så har deras förbindelse till de kristna idealen förkastats¹⁴²⁶. Laabs anser dock att vårdandets religiösa rötter istället borde återupplivas eftersom de utgör vårdandets hjärta¹⁴²⁷. Enligt Roach söker vårdandet sina inbyggda värden och sin traditionella rätt att finnas till, sin *raison d'être*, även om de religiösa värdena kolliderar med de materialistiska värdena¹⁴²⁸.

I denna forskning framkom att vårdandets väsen är tjänande, barmhärtighet och osjälviskhet. Tidigare studier pekar på att kärleken får vårdaren att rikta sig bort från sig själv och mot den andra¹⁴²⁹. Detta utgör vårdrelationens grund också i den nutida vården¹⁴³⁰. Kalkas och Sarvimäki framhäver att en högklassig vård grundar sig på osjälviskhet och altruism¹⁴³¹. Att avstå från sina egna behov för den andras väl kräver också självkänedom och inre kraft, enligt Giuffra¹⁴³². Watson anser att kärleken förmedlar det djupt etiska i vårdandet¹⁴³³ och Wallinvirta framhäver att den fria viljan och kärleken utgör ett etiskt krav som uppmanar till kärleksgärningar¹⁴³⁴. Enligt Roach kallar Guds barmhärtighet till deltagande i den andras lidande, och när man ser den andra föds medlidandet, vilket innebär att vara närvarande för den andra. Vårdaren känner sitt ansvar inför den andra människan, inför sig själv och också inför Gud. Det äkta vårdandet syns i levernet och förverkligas i vårdrelationer där man värnar den individuella friheten

¹⁴²⁰ Roach, 2002, 10.

¹⁴²¹ Boykin & Schoenhofer, 2015, 343.

¹⁴²² Andersson, 2002, 22–23.

¹⁴²³ Goodnow I Laabs, 2008, 228.

¹⁴²⁴ Professionerna kännetecknas av viljan eller idealet att förbättra människornas liv, en egen kunskapsgrund och teoretisk tradition, utbildning med certifikat, yrkeskod med en värdegrund samt sådan kunskap som också har ett samhälleligt värde (Niemi, 2006, 22).

¹⁴²⁵ Klingberg, 2001, 29–32, 41–43.

¹⁴²⁶ Malchau, 2001.

¹⁴²⁷ Laabs, 2008, 231.

¹⁴²⁸ Roach, 2002, 40.

¹⁴²⁹ Martinsen, 1993, 19–37.

¹⁴³⁰ Offrandets ethos framkommer i tesen om vårdgemenskap: Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen, 2002, 309; Eriksson & Lindström, 2007, 7; Lindström, U. Å., Lindholm Nyström, L. & Zetterlund, J. E. 2014, 177.

¹⁴³¹ Kalkas & Sarvimäki, 1985.

¹⁴³² Giuffra, 2013, 67–69.

¹⁴³³ Watson, 2005, 913–914.

¹⁴³⁴ Wallinvirta, 2011, 172, 178.

och där vårdaren är villig att göra något extra. Roach påpekar dock att även om vårdandet innebär tjänande, är det viktigt att förstå att det inte betyder underdånighet eller underordning.¹⁴³⁵

Roach använder uttrycket, *noblesse oblige*, och anser att i själva vårdandet är något ädelt som också förpliktigar. Roach framhäver att när vårdaren förstår vårdandets ädla och dygdiga karaktär, syns det i den kvalitativa vården.¹⁴³⁶ Kärlek, tjänande och osjälviskhet hör till vårdandets primära väsen, men de kan vara svårbegripliga begrepp för den nutida vårdaren, vilket framkom också i min första sökning¹⁴³⁷. Kärleken ska förstås som vårdandets ontologiska grund¹⁴³⁸ och som en attityd som anger förhållningssättet¹⁴³⁹. Detta innebär att man gör det rätta och det bästa och att man bemöter andra såsom man själv skulle vilja bli bemött¹⁴⁴⁰. Watson och Smith anser att det beror på vårdandets väsen som en hemlig akt, att begrepp som *caring*, lidande, kärlek och skönhet är svåra att förstå och beskriva¹⁴⁴¹. Begreppens komplexitet väcker frågan om hur dessa grundläggande begrepp och värden, som är svåra att förstå och svåra att beskriva¹⁴⁴², kan förmedlas och uttryckas på ett sådant sätt att begreppens väsen och innehåll framkommer och tilltalar också dagens vårdare.

Det historiska vårdandets grund var Guds kärlek och barmhärtighet. Kärleken förstås också som vårdandets ontologiska grund. Roach lyfter fram Gud som kärlekens förebild medan Watson talar om universell kärlek och lämnar dess mening öppen. Watson och Smith hänvisar till vårdandets dolda väsen, som till exempel gör att begrepp som kärlek är svåra att definiera¹⁴⁴³. När Roach talar om människan som Guds avbild och om Guds oförtjänta kärlek som vårdandets förebild, vet man vad hon menar med kärlek och vad hon menar med människans absoluta värde och vad hon baserar sitt tänkande på. Om kärlek och andra komplicerade begrepp inte definieras tydligt eller inte är föremål för reflektion förblir de tomma och vaga begrepp. Då blir det också svårt att stå för sina värden. Det är därför viktigt att reflektera över vad till exempel begreppet kärlek betyder och vad är begreppets innebörd och grund. Det är också viktigt att tänka på vad begreppet betyder för mig som vårdare och hur det påverkar praxis.

¹⁴³⁵ Roach, 2002, 7, 50–51, 75–76.

¹⁴³⁶ Roach, 2002, 67–68.

¹⁴³⁷ Römer, 1999. En idéhistorisk studie om den caritativa vården. Kärleken, kallet och tjänandet i dagens vård. Ålands högskola/Åbo Akademi, Institutionen för vårdvetenskap. PD-utbildningen (Professional Development).

¹⁴³⁸ Arman & Rehnsfeldt, 2006, 4–12.

¹⁴³⁹ Levy-Malmberg, Eriksson & Lindholm, 2008.

¹⁴⁴⁰ "Den gyllene regeln", se till exempel Fredriksson & Eriksson, 2003, 138–148; 2. Quartalheft 1849, 28. Ausgegeben im Februar.

¹⁴⁴¹ Watson & Smith, 2002, 452–461.

¹⁴⁴² Se Watson & Smith, 2002, 452–461.

¹⁴⁴³ Watson & Smith, 2002, 452–461.

Vårdandets historiska förebild i den kristliga kontexten väcker dock frågan: Hur kan denna bild anpassas till vårdare som kommer från andra kulturer och religioner eller som är till exempel ateister? Det är inte möjligt att förneka vårdandets religiösa rötter, och det kan inte anses vara motiverat att kasta bort traditionella värden som är goda och användbara. Kärlek som vårdandets grundattityd som söker det goda och den andras väl, och som riktas till alla människor oavsett kön, ras eller religion, kan inte antas strida mot värden i andra kulturer. Det är en allmänmänsklig princip och därför tillämpbar.

Tjänandet som vårdandets väsen väcker också tankar. Det kan frågas om tjänandet hör till den moderna vården eller om det borde omformuleras. Roach påpekar att vårdandet innebär tjänande men det betyder inte underkastelse eller överdriven ödmjukhet utan befrämjar friheten i vårdrelationer¹⁴⁴⁴. Tjänandets idé i den historiska vården var inte heller att arbeta ihjäl sig utan att arbeta i det godas tjänst i tjänandets anda utifrån medlidande och vänlighet. Det skulle kunna tänkas att tjänandet innebär att vårdaren vänder sig bort från sig själv, lägger sina egna behov åt sidan, ger patienten tid och lyssnar patienten, är verkligt närvarande och arbetar för patientens väl.

Att lyfta fram vårdandets ädla karaktär, kärlek och barmhärtighet och att försvara människans och livets värde, kan anses behövas i dagens högteknologiska sjukvård och vid överväganden rörande vårdprioriteringar. Enligt Roach är det viktigt att betona och värna om medlidandet och medmänskligheten¹⁴⁴⁵. Watson anser till och med att försvarandet av mänskligheten är vårdandets *raison d'être*, dess rätt att finnas till¹⁴⁴⁶. Roach betonar att vårdandets ädla karaktär förpliktigar, *noblesse oblige*.¹⁴⁴⁷

Undersökningen kan anses fördjupa förståelsen av vårdandet som uttryck för kärlek och barmhärtighet och kärlek som vårdandets grundmotiv. Kärlekens osjälviska och förpliktigande väsen, som syns som attityd, val och inre hållning, och som riktas mot den andras väl lyfts fram. Undersökningen visar också hur reflektion kring och definition av vårdandets grundmotiv, nobla karaktär, centrala begrepp och värden skapar en insikt och förståelse och leder till att vårdaren har förmågan att motivera sitt agerande och försvara sina värden. Undersökningen kan anses fördjupa också vårdandets väsen som tjänande, som inte betyder underordning utan medlidande och vänlighet och som varande i det godas tjänst. Undersökningen ger också djupare förståelse för vårdandets grundtanke att alla människor är lika värda och ska vårdas och förtjänar vård och behandling på samma villkor, och att vårdandets mission och dess *raison d'être* är att värna om mänskligheten.

2. *Vårdandet är en etisk akt som innebär aktandet av arbetet och kräver en djupare inre övertygelse om den osjälviska kärlekens nödvändighet och en väsensförståelse, en djup förståelse av vårdandets*

¹⁴⁴⁴ Roach, 2002, 7.

¹⁴⁴⁵ Roach, 2002, 53.

¹⁴⁴⁶ Watson, 2015, 323–324.

¹⁴⁴⁷ Roach, 2002, 67–68.

sanna väsen, caritas och ethos. Den inre övertygelsen och väsensförståelsen utgör grunden för vårdarens vårdvetenskapliga identitet, lyser upp vårdverkligheten och leder till en caritativ hållning.

I undersökningen framkom att den uppoffrande kärleken inte kunde krävas av en lekman. Den djupare inre övertygelsen om barmhärtighetens och den uppoffrande kärlekens nödvändighet, som arbetet krävde, uppnåddes genom gedigen utbildning.¹⁴⁴⁸ Här kunde intressanta paralleller dras till väsensförståelsen som Eriksson talar om. Hon framhäver att vårdaren måste förstå caritas, ethos och vårdandets väsen innan de kan vägleda vårdaren. Det medvetna ethoset leder vårdaren och hjälper henne att välja¹⁴⁴⁹.

Väsensförståelsen kan jämföras med Watsons tankar om *intentional caring consciousness*¹⁴⁵⁰. Enligt Watson leder utvecklandet av den humanistiska och altruistiska värdegrunden till *practice of loving kindness and equanimity within the context of caring consciousness*¹⁴⁵¹. Watson anser att den medvetna *caring consciousness* utgör det praktiska vårdandets referensram och kontext. Watson talar också om vårdandets heliga akter¹⁴⁵².

Roach talar om samvete, *conscience*, och definierar det som *a state of moral awareness*¹⁴⁵³. Roach framhäver att den moraliska medvetenheten fungerar som en kompass som hjälper vårdaren att agera moraliskt rätt. Människans samvete är i samklang med människans moraliska värden och innebär ansvarstagande. Alla människor, oavsett vilken kultur de kommer från, vet innerst inne när de agerar rätt eller fel. Samvetet får människan att reflektera och analysera sina värden, och för att kunna göra motiverade etiska val måste samvetet utvecklas.¹⁴⁵⁴

Roach säger att *Conscience is the caring person attuned to the moral nature of things*¹⁴⁵⁵. Samvete i vårdandet förutsätter lyhördhet och sensibilitet och växer och utvecklas när vårdaren lär sig av sina erfarenheter. Det professionella vårdandet förutsätter moget samvete. Samvetet och medvetenheten samt vår kunskap om rätt och fel är dock alltid bristfälliga. Därför bör vårdarens moraliska medvetenhet vara i samklang med *discipline of knowledge* och med vårdandets inneboende etiska värden och normer, enligt Roach.¹⁴⁵⁶

Den djupare inre övertygelsen och väsensförståelsen får stöd i Watsons och Roachs

¹⁴⁴⁸ Fliedner, T. 1856, 130–132. Gutachten über die Diakonie und den Diakonats an den Evangel. Oberkirchenrat.

¹⁴⁴⁹ Eriksson, 2013b, 73–79; Eriksson, 2016. Professor Katie Erikssons föreläsning 15.11.2016 på "Hermeneutiken som sammanflätare av vetande och verklighet" på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14.-15.11.2016.

¹⁴⁵⁰ Watson, 2015, 325.

¹⁴⁵¹ Watson, 2015, 324–325.

¹⁴⁵² Watson, 2015, 325.

¹⁴⁵³ Roach, 2002, 60.

¹⁴⁵⁴ Roach, 2002, 58–60.

¹⁴⁵⁵ Roach, 2002, 61.

¹⁴⁵⁶ Roach, 2002, 60–61.

teorier. Vårdandet kräver moralisk medvetenhet och en djup förståelse för vårdandets humanistiska och altruistiska värdegrund, vilket sedan vägleder vårdarens tänkande och det praktiska arbetet. Vårdandet är moralisk verksamhet såsom Roach uttrycker det¹⁴⁵⁷. Den moraliska medvetenhetens vikt väcker också frågan om hur man skulle kunna åstadkomma en väsensförståelse, och lägga grunden för en stark vårdvetenskaplig identitet under utbildningen.

Denna forskning fördjupar den moraliska medvetenhetens och väsensförståelsens betydelse i vårdandet, samt den starka och medvetna värdegrundens betydelse för vårdarna och för den vårdvetenskapliga identitetens och den professionella självkänslans utformning. Undersökningen fördjupar också väsensförståelsens natur som dynamisk och utvecklande. Undersökningen kan även anses fördjupa väsensförståelsens och vårdvetenskapens riktgivande uppgift. Vårdvetenskapens ethos och tradition fungerar som kompass som anger riktningen för det rätta vårdandet.

3. *Utbildning syftar till bildning, att teori blir ethos och "skriven i hjärtat" och huvudets visdom sammanbinds med hjärtats värme. Den caritativa hållningen danas i osjälviska kärleksgärningar, när kunskap förenas med värden och teori med praxis, vishet framkommer och den vårdvetenskapliga identiteten formas. När vårdvetenskapens ethos, anden, styr och visar vägen, själen lyder och kroppen tjänar, utvecklas vårdandet till konst och syns i vårdarens arête, i hög yrkesskicklighet och helhjärtat tjänande och i modet att stå för och följa sina principer.*

I vårdandet vid Kaiserswerth betonades bildning och vårdarens inre väsens, själva "trädstammens"¹⁴⁵⁸, förädling. Enligt Eriksson och Lindström innebär bildning att vårdaren har en djup förståelse för vårdandets sak¹⁴⁵⁹, och att teorin har blivit vårdarens inre grundvärde, ethos¹⁴⁶⁰.

Att kunskapen blir "skriven i hjärtat" och blir vårdarens inre ethos får stöd i Watsons teori. Watson säger att *heart-centered caritas practice* ledsagas av vårdarens bildning, *cultivation*, och av vårdarens *loving kindness* gentemot både sig själv och den andra. Enligt Watson åstadkommer *caritas consciousness*, en djup förståelse om vårdandets grund i den universella kärleken, att vårdaren förmår se den andliga människan bakom patienten och sjukdomen. Då utvecklas också det äkta vårdandet samt medlidandet och kärleken.¹⁴⁶¹

Roach talar om internalisering av värden och engagemang, *commitment*. Engagemanget förutsätter viljan att följa och acceptera värden men det betyder även mer än så. Engagemanget blir evident när det blir människans inre värde och så internaliserad att

¹⁴⁵⁷ Roach, 2002, 68.

¹⁴⁵⁸ Nightingale, 1851, 546. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/48-51. "Education is the cultivation of the stem, instruction is the cultivation of the branches", diakonissanstaltens lärares föreläsning.

¹⁴⁵⁹ Eriksson & Lindström 2009, 5.

¹⁴⁶⁰ Eriksson, 2001; Eriksson, 2003, 24.

¹⁴⁶¹ Watson, 2015, 327.

det man väljer att göra också är det man vill göra. Då blir det inte en börda utan ett positivt kall till handling. Engagemanget blir då en del av vårdarens identitet, enligt Roach.¹⁴⁶² Roach framhäver att den professionella *caring*-människans identitet är densamma som *loving*-människans identitet¹⁴⁶³. Att bli *caring*-människa förutsätter medvetet engagemang och att man utvecklas i det dygdiga livets utmaningar¹⁴⁶⁴. Vårdandet är ett sätt att vara, förhålla sig och agera, enligt Roach¹⁴⁶⁵.

Bildningens idé, att teori blir ethos och att huvudets visdom sammanbinds med hjärtats värme, kan jämföras med Roachs tanke om kompetensens samband med empati eller medlidande, *compassion*. Vårdandet förutsätter empati, men empatin bör sammanbindas med kompetens som bygger på kunskap, sakkunnighet och erfarenhet. Empati utan kompetens tjänar ingen, men kompetens utan empati kan leda till omänskligt och även hårt bemötande, enligt Roach.¹⁴⁶⁶

Tidigare forskning pekar på att vårdarens inre värld eller professionella identitet skulle vara hållfast innan vårdaren kunde rikta sig utåt¹⁴⁶⁷. Vårdarna skulle ha en klar bild av vårdandets kunskaps- och värdegrund som formas både i yrkesutbildningen och i praktiken¹⁴⁶⁸. Om utbildningen är baserad på vårdandets fundamentala värden blir också de blivande sköterskorna förankrade i vårdandets kärna¹⁴⁶⁹. Utbildningens uppgift anses vara att uppfostra *fully functioning* sjuksköterskor, som har god självkänedom, och som har anammat de altruistiska värdena¹⁴⁷⁰. Enligt Rogers¹⁴⁷¹ lever *fully functioning*-människan med hela sin kapacitet, litar på sig själv men kan också kritiskt granska sitt agerande.

Den tidiga vårdens kärleksgärningar, att arbeta med hela sitt hjärta, kan jämföras med vårdarnas "arête"¹⁴⁷² och professionalism, enligt Eriksson. Med arête menas ett modigt och ansvarsfullt arbete för ett värdigt vårdande enligt vårdandets inre ethos och

¹⁴⁶² Roach, 2002, 62.

¹⁴⁶³ Roach, 2002, 137.

¹⁴⁶⁴ Roach, 2002, 35.

¹⁴⁶⁵ Roach, 2002, 39.

¹⁴⁶⁶ Roach, 2002, 54.

¹⁴⁶⁷ Styles, 1990.

¹⁴⁶⁸ Kalkas & Sarvimäki, 1985.

¹⁴⁶⁹ Fahrenwald, Bassett, Tschetter, Carson, White & Winterboer, 2005, 46–51.

¹⁴⁷⁰ Giuffra, 2013, 67–69.

¹⁴⁷¹ Rogers, 1961, 191–192. Psykologen Carl Rogers ansåg att *fully functioning*-människan har friheten att leva med hela sin kapacitet och är inte rädd för sina känslor. Hon litar på sig själv men är öppen för ny evidens och kan ändra och korrigera sitt agerande om det visar sig vara fel. Hon kan också leva i stunden (Rogers, 1961, 191–192).

¹⁴⁷² *Arête* betyder "moral excellence, virtue, praise or manifestation of divine power" (Gingrich, 1983, 25).

värden¹⁴⁷³. Giuffra påpekar att den professionella sköterskans styrka kommer inifrån, och hon har också mod att följa sina principer¹⁴⁷⁴.

Enligt Roach betyder arete eller dygd excellens och styrka att fullfölja sin uppgift. Roach framhäver att *caring* är en grundläggande dygd hos människan. *Caring* som dygd är också det innersta i *nursing*. Den ledsagar vårdarbetet, värnar om vårdarbetets och vårdarnas identitet och visar det goda som eftersträvas, enligt Roach. Roach menar att det viktiga är hurudan man är och hur man gör det man gör. Dygden leder till bildning, till människans djupgående utveckling.¹⁴⁷⁵

Roach ställer frågan om utbildningarna i dag stöder eller ens tillåter de blivande vårdarnas bildning till det dygdiga livet i vårdandet¹⁴⁷⁶. Man skulle också kunna fråga om dygd och bildning behövs i vårdandet. Är det som görs viktigare än hur det görs? Man skulle kunna svara med Roachs idé att kompetensen bör sammanbindas med empatin, och att det kompetenta vårdandet samtidigt är det mänskliga vårdandet.

Denna forskning fördjupar förståelsen för vårdandets dygdmässiga väsen, och hur *caring* är en dygd och det innersta i *nursing*. Vårdandets kärna innehåller det vackra och dygdiga i vårdandet, formar dess idealbild och ledsagar vårdaren. När vårdaren förstår vårdandets väsen och internaliserar dess grundläggande värden, formas den professionella *caring*-människans identitet och vårdarens vårdvetenskapliga identitet. Undersökningen fördjupar också förståelsen för hur internalisering av värden och engagemanget också föder viljan och kallet till det goda vårdandet, och hur vårdarens "bör" blir vårdarens "kan". Internaliseringen av värden ger också kraft att vårda enligt sina egna värden och fullfölja sin uppgift som vårdare. Vårdaren har då mod att stå för sina värden och kämpa för dem, och även motivera och kräva sådant vårdande som överensstämmer med vårdandets grundläggande värden och ädla tradition. Undersökningen kan också anses fördjupa bildningens idé och nödvändighet i vårdandet, och betona att det viktiga är hurudan man är som vårdare och hur man vårdar.

4. När teori blir ethos och leder till en syntes mellan teori och praxis, visar caritas sig i det kärleksfulla tjänandet och förkroppsligas i den sköna och kärleksfulla behandlingen. När vårdaren har tillägnat sig vårdandets ethos och väljer kärleken och det goda, levandegör kärleken konsten och kunskapen och syns i vårdarens inre hållning och kärleksfulla handling samt i vårdarens väsen som en utstrålning, claritas.

¹⁴⁷³ Eriksson, 2013b, 79–81.

¹⁴⁷⁴ Giuffra, 2013, 67–69.

¹⁴⁷⁵ Roach, 2002, 71.

¹⁴⁷⁶ Roach, 2002, 137.

I undersökningen framkom att man inom den tidiga vården vid Kaiserswerth ansåg att när Kristi kärlek fick levandegöra konsten och kunskapen syntes det i vårdarens väsen¹⁴⁷⁷, i den kärleksfulla handen och i en skön behandling¹⁴⁷⁸.

Tidigare forskning pekar på att sjukvården blir konst när den reflekterar caritas och inriktar sig på lidandets lindring¹⁴⁷⁹ och att genom vårdandets konst utvecklas också vårdandet¹⁴⁸⁰. När teori blir ethos blir vårdandets substans levande i vårdaren och syns både i hållning och i handling¹⁴⁸¹. Bergbom talar om "urhandlingen" och menar med detta en handling i vilken ord och handling sammansmälts och det sanna, det goda och det sköna uppenbaras¹⁴⁸². Eriksson påpekar att människan har förmågan att välja hur man handlar¹⁴⁸³, och Wallinvirta framhäver att människan är "fri att välja kärleken"¹⁴⁸⁴.

Tilläggnandet av vårdandets ethos samt kärlekens levandegörande kraft kan jämföras med Watsons tankar, att teorin blir levande när kärlek och vårdande sammansmälts, och den äkta och tillitsfulla vårdrelationen formas¹⁴⁸⁵. Boykin och Schoenhofer påpekar att vårdrelationen utgör vårdandets grund, och att i den kärleksfulla vårdrelationen förverkligas vårdandet i dess fulla bemärkelse¹⁴⁸⁶. Roach framhäver att vårdandet, *caring*, är det unika i vårdarbetet, *nursing*, och förkroppsligar och utgör en hemvist för vårdarbetets attribut och dygder¹⁴⁸⁷. Det äkta vårdandet förutsätter engagemang som innebär ett medvetet val att agera i överensstämmelse med de internaliserade värdena, enligt Roach¹⁴⁸⁸.

I undersökningen framkom att den bildade diakonissan gjorde allt med *charm of manner* och det var *beautiful to see* när hon arbetade med de sjuka¹⁴⁸⁹. Här finns intressanta likheter

¹⁴⁷⁷ Hausordnung, 1901, 40.

¹⁴⁷⁸ Graf Adalbert von der Recke Vollmerstein "Die Diakonissin, oder Leben und Wirken der Dienerinnen der Kirche für Lehre, Erziehung und Krankenpflege" 1835. I Der Armen- und Krankenfreund. Januar-Heft 1911, 1-4; Fliedner, T. 1839, 159.

¹⁴⁷⁹ Näden, 2000.

¹⁴⁸⁰ Eriksson, 2002c, 16.

¹⁴⁸¹ Eriksson, 2003, 24.; Eriksson & Lindström, 2003, 13.

¹⁴⁸² Bergbom, 2016. Professor Ingegerd Bergboms föreläsning "Akten, Platsen, Ljuset" 14.11.2016 på det 10på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14.-15.11.2016.

¹⁴⁸³ Eriksson, 2013b, 77-79.

¹⁴⁸⁴ Wallinvirta, 2011, 172, 185.

¹⁴⁸⁵ Watson, 2015, 323, 325-326.

¹⁴⁸⁶ Boykin & Schoenhofer, 2015, 344.

¹⁴⁸⁷ Roach, 2002, 39. Vårdandets särskilda karaktärsdrag är enligt Roach *compassion, competence, confidence, conscience, commitment* och *comportment*.

¹⁴⁸⁸ Roach, 2002, 62.

¹⁴⁸⁹ Nightingale, 1851, 29. The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses.

med claritas-tanken som utgår från att caritas frambringar skönhet¹⁴⁹⁰, och att vårdarens inre ethos syns i vårdarens yttre väsen som ett ljus, claritas¹⁴⁹¹.

Denna forskning kan anses fördjupa förståelsen för kärlekens kraft i vårdandet. Kärleken gör vårdandet till konst och teorin levande. När vårdaren väljer kärleken och det goda, och gör ett medvetet val att agera enligt vårdandets inre värden, förverkligas vårdandet i dess djupaste mening och fulla potential. Forskningen fördjupar också förståelsen för den äkta vårdhandlingen där ord och handling sammansmälts, och de internaliserade värdena förkroppsligas i den sköna handlingen och i den kärleksfulla vårdrelationen. Det kan tänkas att innan vårdaren riktigt förstår vårdandets caritativa väsen och anammar vårdandets ethos, kan vårdandets substans inte bli levande i vårdaren och förverkligas i den sköna och goda handlingen.

5. I den caritativa vården får patienten erfara fridfullhet, vila och skydd och ett lindrande av det kroppsliga, själsliga och andliga lidandet samt stöd i lidandets kamp i riktning mot en större helhet, djupare harmoni och frid. Den vårdande vårdkulturen vars grundmotiv är caritas skapar harmoni och gemenskap, och vårdaren kan se och inse den goda vårdens skönhet. Ledaren, som anstaltens själ, stödjer vårdaren i denna insikt och värnar om hela anstaltens harmoni och helhet.

De tidiga sjukhusen ville ge såväl kroppslig som andlig¹⁴⁹² lindring, och man ansåg att lidandets syfte var människans inre utveckling och frid med Gud¹⁴⁹³. I vården betonades en fridfull omgivning, lugn och vila, vilket ansågs vara nödvändigt för den sjukas återhämtning¹⁴⁹⁴. Enheten och harmonin var viktiga¹⁴⁹⁵.

Boykin och Schoenhofer menar att det viktigaste i vårdandet är att patienten erbjuds möjlighet att dela med sig av allt som belastar henne och orsakar oro. Detta skapar öppenhet och förstärker vårdrelationen¹⁴⁹⁶. Roach påpekar att den tillitsfulla vårdrelationen är den professionella vårdens förutsättning¹⁴⁹⁷. Watson framhäver att vårdandet skulle vara helande på alla nivåer, och när man även erkänner den existentiella nivån, öppnar man sig för det övernaturliga och för miraklen. Denna helande omgivning skapar helhet, välbefinnande, frid och skönhet och försvarar också den mänskliga

¹⁴⁹⁰ Eriksson, 1990, 70, 87.

¹⁴⁹¹ Eriksson, 2003, 24.

¹⁴⁹² Der Armen- und Krankenfreund, 1850, 7. Februar. Invigning av det evangeliska sjukhuset i Mülheim a.d. Ruhr 24.3.1850.

¹⁴⁹³ Der Armen- und Krankenfreund, 1854, 29. Januar und Februar.

¹⁴⁹⁴ Bedingungen unter welchen zwei Diakonissen zur Krankenpflege ins Bürgerkrankenhaus zu Elberfeld gesandt werden sollen 11.12.1838.

¹⁴⁹⁵ Hausordnung, 1857, 83. Selbstprüfungs-fragen für Diakonissen und Probeschwestern.

¹⁴⁹⁶ Boykin & Schoenhofer, 2015, 344.

¹⁴⁹⁷ Roach, 2002, 56, 58.

värdigheten, enligt Watson¹⁴⁹⁸. Eriksson betonar att det är viktigt att vårdarna uppmärksammar och erkänner också de andliga behoven och frågorna¹⁴⁹⁹.

Lidandets kamp och det goda lidandet som kan leda till större helhet¹⁵⁰⁰ och harmoni¹⁵⁰¹ får stöd i Roach. Roach påpekar att alla människor upplever någon form av lidande som kan vara fysiskt, psykiskt eller andligt, eftersom människan aldrig är i en fullständig harmoni¹⁵⁰². När vårdaren ser och bekräftar patientens lidande hjälper vårdaren patienten att genomgå dennes lidande, enligt Eriksson¹⁵⁰³. Watson påpekar att vårdarens *caritas consciousness* och moraliska tillgivenhet möjliggör patientens utveckling mot harmoni och helhet och hjälper patienten att bilda sig sin egen uppfattning om existensen. Kärlekens och vårdandets samband leder till ett mera djupgående vårdande som främjar det inre helandet, enligt Watson.¹⁵⁰⁴

I tidigare forskning framkom att ledarna skapar andan i vårdkulturerna¹⁵⁰⁵. Om ledningen inte anammar samma caritativa anda och ethos, kan det lätt hända som Giuffra talar om, att den ädla altruistiska inställningen utnyttjas, och det krävs alldeles för mycket av sköterskan¹⁵⁰⁶. De vårdande kulturerna har sina grund i vårdvetenskapens värden och ethos¹⁵⁰⁷, och gemenskapen föds när teori och praxis förenas¹⁵⁰⁸. Sandvik, Eriksson och Hilli betonar att även sjuksköterskeeevens handledning skulle vara genomsyrad av vårdandes ethos¹⁵⁰⁹. Roach påpekar att när vi inte når vårdandets ideal i vårt arbete, kan vi se på historiska eller nutida *caring mentors* och lära och inspireras av dem¹⁵¹⁰.

Patienternas möjlighet till lugn och vila och den helande omgivningens betydelse betonades. Man skulle kunna fråga om detta grundläggande behov uppmärksammas tillräckligt i dagens vård och om patienterna upplever sig vara trygga.

Undersökningen kan anses fördjupa förståelsen för vårdandets mångdimensionella väsen och för vårdandets syfte att vara helande på det mänskliga livets alla nivåer, och att befrämja den kroppsliga, själsliga och andliga harmonin. Undersökningen belyser också den trygga och tillitsfulla vårdrelationens betydelse för vårdandet i vilken patienten ses och erbjuds möjlighet att öppna sig och tala om sina bekymmer. Undersökningen lyfter

¹⁴⁹⁸ Watson, 2015, 325.

¹⁴⁹⁹ Eriksson, 1987b, 79–83.

¹⁵⁰⁰ Eriksson, 1994, 11–16, 53–54.

¹⁵⁰¹ Eriksson, 2000, 464, 465.

¹⁵⁰² Roach, 2002, 14.

¹⁵⁰³ Eriksson, 1994, 11–16, 53–54.

¹⁵⁰⁴ Watson, 2015, 323, 327.

¹⁵⁰⁵ Hilli, 2007, 168.

¹⁵⁰⁶ Giuffra, 2013, 67–69.

¹⁵⁰⁷ Eriksson & Nordman, 2004; Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000.

¹⁵⁰⁸ Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000.

¹⁵⁰⁹ Sandvik, Eriksson & Hilli, 2015, 62–72.

¹⁵¹⁰ Roach, 2002, 22.

även fram förgrundsgestalters och *caring mentors* inspirerande och besjälade inverkan på vårdandet.

6. *Förankring i vårdandets ethos och själens och andens samband med och strävan mot det sanna, goda och heliga, skärper siktet, fokuserar tankarna, bevarar den inre friden och befäster den inre övertygelsen och väsensförståelsen. Den caritativa vårdens följdverkan och välsignelse är glädje och lycka, ty kärleken belönar sig själv.*

Inom den tidiga vården vid Kaiserswerth ansåg man, att när man arbetade med en bedjande sinnesstämning och behöll själens och andens samband med Gud, så bevarade man den inre friden och fokuset på det viktiga¹⁵¹¹. Eriksson¹⁵¹² och Nåden¹⁵¹³ påpekar att när ljuset, claritas, får lysa upp det goda, det sköna och det sanna, och vårdaren förstår vårdandets sanna väsen, skapas en djupare förståelse för verkligheten som hjälper vårdaren att se och inse och leder vårdaren till förverkligandet av den caritativa vården.¹⁵¹⁴ Vårdarnas och vårdvetenskapens utveckling ansågs bero på deras förmåga att skärpa siktet och fokus genom att utgå från vårdandets kärna¹⁵¹⁵, som anger "tonen" för det vårdvetenskapliga kunskapsökandet¹⁵¹⁶.

Watson talar om vårdandets tidlösa modell som bygger på vårdandets gamla och nya värden, och som värnar om kärlek, vänlighet och medlidande, och fokuserar på en djupare känsla av samhörighet med människan själv, med den andra och med Gud eller "livskraften". Det framtida vårdandet är bundet till det tidigare vårdandet, och till Nightingales vision och idé om kallet och engagemanget, enligt Watson.¹⁵¹⁷ Roach betonar att samvetet, *conscience*, behöver knytas till den gamla och nya visdomen för att utvecklas¹⁵¹⁸.

Tidigare forskning pekar på att sjuksköterskeutbildningen skulle ge en bild vad vårdandet som bäst skulle kunna vara¹⁵¹⁹. Vårdarna skulle inte heller nöjas med vad de var utan alltid sträva efter det som de skulle kunna vara¹⁵²⁰, och genom den dygdiga

¹⁵¹¹ Flidner T. 1839, 145. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen.

¹⁵¹² Eriksson, 2013b, 73–76; Eriksson, 2016. Professor Katie Erikssons föreläsning 15.11.2016 "Hermeneutiken som sammanflätare av vetande och verklighet" på det 10 på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14.-15.11.2016.

¹⁵¹³ Nåden, 2016. Professor Dagfinn Nådens föreläsning "Claritas som enhetens bevarare och sammanflätare" 14.11.2016 på det 10 på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14.-15.11.2016.

¹⁵¹⁴ Eriksson, 2013b, 73–76; Eriksson, 2016. Professor Katie Erikssons föreläsning 15.11.2016 "Hermeneutiken som sammanflätare av vetande och verklighet" på det 10 på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14.-15.11.2016.

¹⁵¹⁵ Eriksson & Lindström, 2003, 3–9.

¹⁵¹⁶ Eriksson & Lindström, 2000, 8.

¹⁵¹⁷ Watson, 2015, 323–324, 332.

¹⁵¹⁸ Roach, 2002, 60.

¹⁵¹⁹ Eriksson, 1985.

¹⁵²⁰ Styles, 1990.

vårdaren sammanfogas ethos med gärning¹⁵²¹.

Idén om den dygdiga vårdaren får stöd i Roaches teori om *SIX Cs*¹⁵²². Roach framhäver att dessa sex attribut innehåller vårdandets ideal och det som den professionella vårdaren längtar att vara och bli. Roach menar att vårdarna genom målmedvetet arbete kan lära och skaffa sig de egenskaper som eftersträvas och som kan utveckla vårdandet. Roach betonar dock att viljan att vara den goda och dygdiga vårdaren inte automatiskt innebär att man är och blir det i praktiken. Detta är vårdandets anfordran och utmaning som innebär livslångt lärande. Roach påminner att vårdaren där även kan använda bönenas hjälp.¹⁵²³

Selander framhäver att glädje hör till kärleken och barmhärtigheten, och givandets glädje hör till vårdarbetet och gör det till någonting mer än en profession¹⁵²⁴. Detta kan jämföras med Watson som menar, att när kärlek sammanbinds med vårdandet, höjer det vårdandet till en upplivande och inspirerande karriär som innebär livslång utveckling¹⁵²⁵. Roach påstår att professionalism som präglas av altruism är belönande och leder till självförverkligande¹⁵²⁶.

Denna forskning fördjupar kunskapen om hur vårdandets ideal utmanar vårdaren. Undersökningen lyfter fram hur vårdandets fokus skulle ligga på det sanna och goda, på vårdandets ideal och på vårdandets kärna där den gamla och nya visdomen sammansmälter. Undersökningen tillför också en ny förståelse för vårdarens samvete, *conscience*, som bör vara knutet till vårdandets visioner och till det som vårdandet som bäst skulle kunna vara. Undersökningen fördjupar även kunskapen om hur fokus på det viktiga och visionen om det goda vårdandet inte automatiskt leder till den goda vårdens förverkligande. Detta kräver målmedvetet arbete, engagemang och livslång utveckling.

Man skulle kunna fråga om vårdandets ideal är för höga att uppfyllas eller om det är så att just dessa ideal gör vårdandet till ett givande arbete som ger möjlighet till självförverkligande.

Slutreflektioner och implikationer för praxis

Ur det historiska sammanhanget, kapitel sex, framkommer hur kristendomen och den kristna läran om människans etiska skyldighet att älska sin nästa har haft ett stort inflytande på sjukvården¹⁵²⁷. Den kristliga barmhärtighetens anda att hjälpa utan avseende på människan har lett vårdandet från de tidiga diakonissornas tid till klostren,

¹⁵²¹ Näsman, 2010, 137–138.

¹⁵²² Dessa *SIXCs* är *compassion, competence, confidence, conscience, commitment* och *comportment* (Roach, 2002).

¹⁵²³ Roach, 2002, 64, 66, 132.

¹⁵²⁴ Selander, 2014, 170, 181, 184.

¹⁵²⁵ Watson, 2015, 324.

¹⁵²⁶ Roach, 2002, 84.

¹⁵²⁷ Jfr Tallberg, 1991, 91.

nunnor och riddarordnar och från 1400-talets diakonissor till 1600-talets barmhärtiga systrar och vidare från 1800-talets diakonissor till Florence Nightingale och till den sekulära sjukvården. Den historiska vårdens utveckling ger en bild av de centrala idéernas kontinuitet och genomslagskraft. På liknande sätt visar Kaiserswerth-anstaltens dagordning och sedvänjor att många praktiska saker har bevarats fram till våra dagar. Nattvakning, läkarens rond och rapportering såg ganska likadana ut då jämfört med dagens sjukvård, och det gäller även praxisen att inte ta emot gåvor och att gå lugnt i korridorerna osv.

Diakonissornas utbildning började under den tid då de allmänna sjukhusen var i eländigt skick och vårdarna var obildade människor som arbetade enbart för pengar. Nightingale menade att vårdarna hade "varken kärlek eller samvete" [min övers.]¹⁵²⁸, och Fliedner konstaterade att "Från sjukhusen flyddes som från mördarnas grottor och inte ens de kristna ville gå dit" [min övers.]¹⁵²⁹. När de utbildade diakonissorna tog sjukvården i sina händer förändrades sjukhusen totalt, och det ansågs att vårdandet utan kärlek skulle leda tillbaka till det gamla systemet och dess dysstra atmosfär¹⁵³⁰.

Roach framhäver att tillit och tilltro till vårdaren och den tillitsfulla vårdrelationen är den professionella vårdens nödvändiga förutsättning. Professioners etiska koder befrämjar och beskyddar detta förtroende, och vårdprofessioners inneboende löfte är att hjälpa och ta hand om samhällets hjälpbehövande människor, enligt Roach. I dagens samhälle har dock allmänhetens misstro mot professioner vuxit. Roach framhäver att det är mänskligt att göra misstag och alla har sina svagheter, men när felbehandlingarna har blivit offentliga är det ännu viktigare att arbeta enligt professionens värden och ideal och också uppmärksamma de egna bristerna.¹⁵³¹ Enligt Roach heter det ibland att *Nurses don't care anymore*¹⁵³². Roach anser att vårdarna oftast vill vårda men att de inte alltid har möjlighet att vårda så som de vill. Roach undrar istället om hela hälsovården håller på att tappa sin själ och om de materialistiska och teknologiska värdena utgör ett hot mot *human caring* och dess värden. Roach anser att då är inte enbart patienterna utan också vårdandets hela *raison d'être* hotade. Roach framhäver att om vårdandet förlorar sin humanistiska egenart och om vårdarna inte har möjlighet att vårda enligt sina värden, kan det hända att de väljer en annan levnadsbana.¹⁵³³

Watson anser att i dessa tider då medmänskligheten håller på att försvagas borde vårdarna höja rösten för vårdandets inre arv och svara på patientens längtan att bli sedd

¹⁵²⁸ Nightingale, F. 10.9.1853. Upper Harley St. London le 10 Septembre 1853. Florence Nightingales brev till T. Fliedner angående Fliedners son Karl Fliedners födelse 30.8.1853. "Elles n'ont ni amour ni conscience"

¹⁵²⁹ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 255. September und Oktober. *Die Krankenhäuser wurden daher geflohen wie Mördergruben; selbst die Gläubigen besuchten sie nicht.*

¹⁵³⁰ Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 197–198, 255. September und Oktober.

¹⁵³¹ Roach, 2002, 56, 58, 84–86.

¹⁵³² Roach, 2002, 95.

¹⁵³³ Roach, 2002, 96–97.

som en människa bortom diagnoser och sjukdomar. Enligt Watson saknar patienterna kärleksfulla vårdare som skapar tillit och förmedlar tröst genom orden och genom sitt sätt att vara.¹⁵³⁴ Karlsson framhäver att patienterna längtar efter vårdare som bryr sig om, bevarar den andras värdighet, är verkligt närvarande och, såsom Karlsson uttrycker det, "lyssnar till sitt hjärtas röst, har kärlek i händerna och värme i rösten"¹⁵³⁵. Om vårdandet förlorar sitt fotfäste i de kristna värdena, i kärlek och barmhärtighet, kan det också i nutid göra att sjukvården börjar likna den i det "gamla systemet". Då förblir också patienternas längtan efter vårdare som har "kärlek i händerna och värme i rösten"¹⁵³⁶ obesvarad.

Watson framhäver att *caring science* grundar sig på värden, och dessa värden kommer alltid att utgöra vårdandes fundament. Vårdteorin som innehåller både ideal och praxis behövs i vårdarbetets utveckling till en äkta *caring*-profession. Watson anser att den professionella och godhjärtade, *compassionate*, vårdmodellen utgör en kompletterande motvikt till den medicinska modellen och bevarar både vårdarnas och patienternas värdighet. Watson påpekar att vårdarbetets framtid beror på dess förmåga att bygga på och utvecklas ur sitt eget paradigm, ur sina egna värden och ur sin tidlösa tradition. Watson betonar att *caring science*-perspektivet är nödvändigt både i upprätthållandet av mänskligheten och människovärdet i vårdandet och för vårdarbetets överlevnad. Vårdandet har sin egen mission i samhället, enligt Watson.¹⁵³⁷ Roach framhäver liknande tankar och påpekar att vårdprofessionernas vidare utveckling beror på deras förmåga att utvecklas på sitt eget unika sätt och på sina egna villkor.¹⁵³⁸

Det evidenta vårdandet där ideal förenas med verklighet har sin grund i det historiska arvet¹⁵³⁹. När man lyfter fram det ideala vårdandet¹⁵⁴⁰ och söker svar i vårdandets sanna kärna¹⁵⁴¹, kan man se de möjligheter som finns i den vårdvetenskapliga substansen¹⁵⁴². Då kan man också nå sådan kunskap som upplevs som meningsfull och användbar¹⁵⁴³, eftersom vårdarna intuitivt förstår vad som är bäst för patienterna¹⁵⁴⁴. Den viktigaste frågan är dock vad som är evident kunskap i vårdverkligheten¹⁵⁴⁵, och vad som är värt att veta¹⁵⁴⁶. Teori och värden utgör grunden när man bestämmer vad som är evident

¹⁵³⁴ Watson, 2005, 913–914.

¹⁵³⁵ Karlsson, 2013, 54.

¹⁵³⁶ Karlsson, 2013, 54.

¹⁵³⁷ Watson, 2015, 323, 332, 337.

¹⁵³⁸ Roach, 2002, 40.

¹⁵³⁹ Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000; Eriksson & Nordman, 2004.

¹⁵⁴⁰ Eriksson & Lindström 1999a; 1999b.

¹⁵⁴¹ Levy-Malmberg, Eriksson. & Lindholm, 2008, 666.

¹⁵⁴² Eriksson & Lindström, 1999a; 1999b.

¹⁵⁴³ Lauri & Elomaa, 2001, 114. Lauri och Elomaa anser att vårdforskning ofta riktar in sig på frågor och problem som inte har någon betydelse i den praktiska vården och därför upplevs som meningslös. Jfr Eriksson & Lindström, 1999a.

¹⁵⁴⁴ Eriksson & Lindström, 1999a; 1999b.

¹⁵⁴⁵ Jennings B. Mowinski & Loan 2001, 121–127.

¹⁵⁴⁶ Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000; Eriksson & Nordman, 2004.

kunskap¹⁵⁴⁷, och i sista hand är det patientens bästa som avgör om någonting är evident¹⁵⁴⁸. Att förändra verkligheten i riktning mot det ideala innebär att vårdandets och vårdvetenskapens väsen och värdegrund synliggörs och att vårdarna ser det goda vårdandets värde, håller fast vid sin kunskapsgrund och anammar vårdandets substans. Det anses också vara den största utmaningen inför framtiden.¹⁵⁴⁹

Inom tidigare forskning framkom att vårdandets ädla karaktär, altruism och barmhärtighet höjde upp vårdandet till en profession, och även åstadkom allmänhetens förtroende och respekt för arbetet¹⁵⁵⁰. I dagens samhälle har denna tilltro till vården och vårdarna minskats. Det kan delvis bero på de offentligt gjorda felbehandlingarna, men man kan också fråga om sjukvården håller på att förändras¹⁵⁵¹. Är det så att vårdandet håller på att förlora sin själ och sin nobless och det som tidigare väckte tillit och skapade trygghet? Hur kan man bevara och värna om denna tillit, som också är den goda vårdrelationens förutsättning?

Denna forskning visar att kärlek, tjänande och osjälviskhet utgör vårdandets bestående och djupt etiska grund. Undersökningen synliggör också kärlekens starka förbindelse med osjälviskheten, vilket ses som en nödvändig betingelse för det äkta vårdandet och för en vårdande kultur. Kärlek som vårdandets grundmotiv, som söker det goda och den andras väl och som riktas mot alla, oavsett bakgrund, kan förstås som en allmänmänsklig princip. Den är således tillämplig för vårdare från olika religioner och kulturer. I undersökningen framkom att vårdandets djupa väsen är tjänande och tjänandets anda som "får aldrig offras för tekniken"¹⁵⁵². Detta innebär att vårdaren riktar sig bort från sig själv. Tjänandet betyder dock inte viljesvag underordning utan kräver en stark yrkesidentitet och -etik. Dessa tankar är relevanta också i dagens vård, eftersom vårdarbetet alltid kommer att vara någonting mer än ett yrke. Vårdandet är en moralisk verksamhet¹⁵⁵³ och en *noblesse oblige*¹⁵⁵⁴. Tilltron till vårdandet och till vårdarna och den tillitsfulla vårdrelationen förutsätter att patienterna upplever att de är i goda händer. Detta innebär att vårdarna alltid strävar efter patienternas bästa och alltomfattande väl och arbetar enligt vårdandets ädla motiv och värden.

En utmaning i dag är att kunna medvetandegöra vårdandets moraliska och altruistiska

¹⁵⁴⁷ Fawcett, Watson, Neuman, Hinton Walker & Fitzpatrick, 2001, 117. Forskningen är alltid förenad med teori och värden och forskningsresultat skall också evalueras i förhållande till teorin, och den evidenta teorin syns i det evidenta vårdandet (Fawcett et. al., 2001; Mitchell, 1977 & 1999).

¹⁵⁴⁸ Eriksson & Nordman, 2004.

¹⁵⁴⁹ Eriksson, 2000; Eriksson, 2001; Eriksson, Bondas-Salonen, Herberts, Lindholm och Matilainen, 1995, 27; Eriksson & Nordman, 2004, 22–23; Eriksson, Nordman & Myllymäki, 2000.

¹⁵⁵⁰ Se Andersson, 2002, 22–23, 218–220; Se Laabs, 2008, 225–232; Se Qvarsell, 1991, 125–126.

¹⁵⁵¹ Se Roach, 2002, 84–86, 96–97.

¹⁵⁵² Friederike Flidners motto var: "Tjänandets anda får aldrig offras för tekniken" (Bork, D. 2001, 47; Holmdahl, 1994, 30).

¹⁵⁵³ Roach, 2002, 68.

¹⁵⁵⁴ Roach, 2002, 67.

värdegrund och åstadkomma en djup förståelse av vårdandets väsen. Undersökningen visar att en djup förståelse av vårdandets grund i kärlek, *caritas consciousness*, och ett etiskt sinnat samvete och en moralisk medvetenhet lägger grunden för vårdarens väsensförståelse och inre övertygelse. Detta leder i sin tur till vårdarens vårdvetenskapliga identitet och till *caring*-människans och *loving*-människans identitet¹⁵⁵⁵. Detta ställer krav både på utbildningarna och på vårdkulturena. Den moraliska medvetenheten förutsätter att vårdandets ethos både synliggörs och reflekteras. De blivande vårdarna skulle uppmuntras och ges möjligheter att reflektera över vad som vårdandets innersta väsen och dess grundläggande begrepp betyder och hur detta påverkar praxis. Om det inte görs en reflektion över vårdandets djupa väsen förblir begreppen vaga och tomma, och då blir det också svårt att motivera sitt agerande och stå för sina värden. Vårdkulturena borde också uppmuntra vårdarna till en fortlöpande etisk reflektion och tydligt artikulera och även nedteckna de grundläggande etiska värdena. De etiska koderna fungerar då som referensram som påminner om vårdandets ethos och hjälper vårdarna att orientera sig.

Den tydliga och medvetna värdegrunden och väsensförståelsen ger säkerhet och mod att kämpa för den etiskt goda vården och att försvara människans värde och värdighet. Att värna om mänsklighet och medmänsklighet i vårdandet anses även vara vårdandets mission i samhället¹⁵⁵⁶. Detta behövs särskilt när det gäller vårdprioriteringar och nedskärningar. Den fasta och internaliserade värdegrunden föder också uppskattning av det egna arbetet och hjälper vårdaren att se sitt värde som vårdare.

Vårdandets nobless förpliktigar men man kan fråga sig om vårdandets ädla ideal är för höga att uppfyllas. Det framhävs också att den inre viljan och övertygelsen inte automatiskt leder till den äkta och goda vården¹⁵⁵⁷. Denna forskning visar att det viktigaste är att sträva mot dessa ideal och hålla dem levande. Att sträva mot det som vårdandet som bäst skulle kunna vara innebär egentligen att sträva mot det som vårdarna längtar att vara och bli¹⁵⁵⁸. Att välja att vårda enligt vårdandets inre värden är dock en fortlöpande process och ett val som aktualiseras och görs i varje vårdande akt. Vårdande innebär livslångt lärande och utveckling¹⁵⁵⁹.

Att bli *caring*-människa förutsätter engagemang, *commitment*¹⁵⁶⁰, och bildning, en djupgående utveckling, som innebär att teorin blir vårdarens ethos och inre värde som sedan förverkligas och syns i praxis¹⁵⁶¹. Bildning leder till en *fully functioning*¹⁵⁶² caritativ

¹⁵⁵⁵ Se Roach, 2002, 60–61, 137; Se Watson, 2015, 326–327.

¹⁵⁵⁶ Se Watson, 2015, 323. "the *raison d'être* of nursing".

¹⁵⁵⁷ Se Roach, 2002, 132.

¹⁵⁵⁸ Se Roach, 2002, 66.

¹⁵⁵⁹ Se också Roach, 2002, 132; Se också Watson, 2015, 324.

¹⁵⁶⁰ Se Roach, 2002, 62.

¹⁵⁶¹ Se Eriksson, 2001; Se Eriksson, 2003, 24; Se Eriksson & Lindström, 2000, 12–13.

¹⁵⁶² Giuffra, 2013, 67–69.

vårdare som använder hela sin kapacitet och som har god självkänedom, god omdömesförmåga och som också kritiskt kan granska sitt agerande. Den caritativa *caring*-människan är samtidigt en *loving*-människa som skapar trygghet och tillit samt bemöter andra med respekt men förväntar sig också ett värdigt bemötande från andra¹⁵⁶³. När vårdarens styrka kommer inifrån, från en inre övertygelse och väsensförståelse, har vårdaren också mod att tjäna den andra i den osjälviska kärlekens anda, och då förverkligas vårdandet i dess verkliga betydelse¹⁵⁶⁴.

Forskningens värde och fortsatt forskning

Vårdvetenskapens uppgift är att söka det sanningslika som visar vägen för det goda vårdandet¹⁵⁶⁵. Enligt Eriksson och Lindström innebär detta sökande att man försöker finna bestående värden och spår av vårdandets innersta kärna och synliggör dem. Sökandets mening är att skapa ordning och klarhet. Slutandet och den nya helhetsförståelsen innebär både bevarandet av vårdandets tradition och påvisandet av det redan sagda och innebär således också en prövning av dess evidens¹⁵⁶⁶. De etiska fragmenten blir evidenta när de fogas in i helheten¹⁵⁶⁷.

Undersökningens främsta värde ser jag i synliggörandet och fördjupandet av vårdandets substans och värdegrund. Jag anser att undersökningen har kunnat avtäcka det sanningslika, som visar vägen för det goda vårdandet, och kunnat finna beständigheter och eviga etiska fragment samt spår av vårdandets kärna. Kärlek, barmhärtighet och tjänandets och offrandets anda kan betraktas som de eviga etiska fragmenten som skapar ordning, binder samman och förklarar vårdandets grundläggande väsen. Fragmenten har också fogats in i helheten som har konkretiserats i två sammanfattande figurer (Figur 3, s. 152 och Figur 4, s. 155).

Undersökningen bidrar även till bevarandet av traditionen. Jag anser det vara av vikt att den tidiga vårdens djupt etiska ord och uttryck lyfts fram och förs vidare¹⁵⁶⁸. Min önskan är att trådarna, de gamla idéerna, ska synas och leva vidare även om de har knutits samman till en nytolkning¹⁵⁶⁹. Det tidiga vårdandets ideal kan anses harmonisera med och leva i vårdvetenskapens ideal och värderingar.

Denna undersöknings betydelse finns i dess förmåga att nyansera och berika vårdandets väsen. Jag anser att undersökningen har kunnat tillföra en djupare förståelse för vårdandet som uttryck för kärlek och barmhärtighet och även fördjupat den goda andans

¹⁵⁶³ Roach, 2002, 137.

¹⁵⁶⁴ Se Boykin & Schoenhofer, 2015, 344.

¹⁵⁶⁵ Eriksson & Lindström, 1999a, 293; 1999b, 360; 2000, 13.

¹⁵⁶⁶ Eriksson & Lindström, 2000, 6, 8–9, 12–13, 15–16.

¹⁵⁶⁷ Eriksson, 2013b, 70–72.

¹⁵⁶⁸ Jfr Eriksson, 2013b, 71.

¹⁵⁶⁹ Jfr Eriksson, 2016. Professor Katie Erikssons föreläsning 15.11.2016 "Hermeneutiken som sammanflätare av vetande och verklighet" på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14.-15.11.2016.

betydelse i vårdandet. Undersökningen har också fördjupat förståelsen av bildningens idé samt idén om en djup väsensförståelse och inre övertygelse vilka förutsätter en fast förankring i de grundläggande värdena. Undersökningen kan också tänkas ha visat möjligheter och idéer för den framtida vården samt framkallat visioner, väckt tankar och även hjälpt till att fästa blicken på det väsentliga.

Undersökningen hör till grundforskningen och det innebär att resultatet kan användas både i den systematiska och den kliniska vårdvetenskapens tjänst. Den nya förståelsen öppnar upp för nya frågor som belyser en ny sida av vårdandets väsen¹⁵⁷⁰ och leder till en djupare helhetsförståelse av teorikärnan¹⁵⁷¹. Vetenskapen utvecklas genom frågor som reser sig ur vetenskapens kunskapsgrund och genom att ge svar på dessa frågor¹⁵⁷².

De nya frågorna som ställs är:

Hur kan man värna om vårdandets grundläggande motiv och värden och hålla dem levande så att de inte offras för teknikens¹⁵⁷³ eller pengarnas¹⁵⁷⁴ skull?

Hur kan man översätta och överföra de etiska orden och grundläggande värdena som är "svåra att förstå och svåra att beskriva"¹⁵⁷⁵ till vårdverkligheten utan att de förlorar sin egenart och dessutom tilltalar dagens vårdare?

Hur kan vårdandets inneboende attribut göras eftertraktansvärda och förknippas med en hög yrkeskompetens?

Den sista frågan som väcks angår den kliniska vården och vårdkulturen:

Hur kan man värna om sjukhusets harmoni och patientens rätt till vila och fred?

För att överföra begreppen till vårdverkligheten krävs konsten att tala, retorik¹⁵⁷⁶, och genom artikulering kan vårdandets artistiska och osynliga del synliggöras¹⁵⁷⁷. I den fortsatta forskningen är det då viktigt att fokusera på förklaringen av vårdandets artistiska del och undersöka hur vårdandets historiska och djupt etiska begrepp, såsom kärlek, barmhärtighet, osjälviskhet och tjänande, skulle kunna nytolkas och tydliggöras.

¹⁵⁷⁰ Eriksson, Bondas, Kasén, Lindström, Lindholm & Matilainen, 2002.

¹⁵⁷¹ Eriksson & Lindström, 2000.

¹⁵⁷² Lauri, 2002, 195.

¹⁵⁷³ Jfr Friederike Fliedner: "Tjänandets anda får aldrig offras för tekniken" i Bork, D. 2001, 47 och i Holmdahl, 1994, Förord, 30; Jfr Eriksson, 1987b, 9–23; Jfr Nightingale: "If we have not true religious feeling and purpose, Hospital life, the highest of all things *with* these, becomes *without* them a mere routine and bustle, and a very hardening routine and bustle." (Cook 1913b, 263. Miss Nightingale's school (1872–1879)).

¹⁵⁷⁴ Fliedner ansåg att sjukhusen borde konstitueras på tron och inte på pengar. Der Armen- und Kranken-Freund, 1850, 6–9. Februar.

¹⁵⁷⁵ Se Watson & Smith, 2002, 452–461.

¹⁵⁷⁶ Eriksson, 2001; Eriksson, 200; Eriksson & Nordman, 2004, 23.

¹⁵⁷⁷ Benner, 2000, 99–105.

Jag har haft en aning om att drag av det goda och sköna vårdandet skulle kunna hittas i den historiska vården. Genom att avtäcka och synliggöra det tidiga vårdandets väsen kunde spår av det sanningslika upptäckas¹⁵⁷⁸. Klart sikte skapar säkerhet och vi har valt den rätta vägen om vi hittar fram, säger Eriksson¹⁵⁷⁹. Jag anser att undersökningen har kunnat fördjupa förståelsen för vårdandets väsen och lett mig nära vårdandets kärna och dess ursprungliga idé, *caritas originalis*¹⁵⁸⁰. Min förhoppning är att vårdandets ädla väsen och dess nobless har kunnat lyftas fram.

¹⁵⁷⁸ En aning om det sanningslika, om det goda och sköna vårdandet, driver forskaren i sitt sökande, enligt Eriksson och Lindström (Eriksson & Lindström, 1999a; 1999b).

¹⁵⁷⁹ Eriksson, 2016. Professor Katie Erikssons föreläsning 15.11.2016 "Hermeneutiken som sammanflätare av vetande och verklighet" på det 10:de Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14.-15.11.2016.

¹⁵⁸⁰ Se Eriksson, 2002c, 21. Kärleks- och barmhärtighetstanken.

KÄLLFÖRTECKNING

OTRYCKTA KÄLLOR

Bedingungen unter welchen zwei Diakonissen zur Krankenpflege ins Bürgerkrankenhaus zu Elberfeld gesandt werden sollen. 11.12.1838. Abschrift (kopia). Fliedner-Kulturstiftung Kaiserswerth. Fliedner-Archiv.

Nightingale, F. To all our Nurses. Brev till sjuksköterskor, datum och ort okänd. En kopia av handskrivnen text av Florence Nightingale. Fliedner-Kulturstiftung Kaiserswerth. Fliedner-Archiv.

Nightingale, F. 1850. Brev till Theodor Fliedner. Hotel de Flandre Gand 19.8.1850. En maskinskriven avskrivning av originalet.

Nightingale, F. 1850. En minnesvers. 13.8.1850. En kopia av handskrivnen text av Florence Nightingale.

Nightingale, F. 1851. Brev från Florence Nightingale till Schwester Sophie Cöln, 9./10. 1851. En maskinskriven avskrivning av originalet. Fliedner-Kulturstiftung Kaiserswerth. Fliedner-Archiv.

Nightingale, F. 1853? 1855? (årtal otydligt). Brev från Florence Nightingale till Theodor Fliedner. 30 Burlington st. 9.5.1853? 1855? En kopia av handskrivnen text av Florence Nightingale.

Nightingale, F. 1853. Brev från Florence Nightingale till Theodor Fliedner. (Betr. Karl Fliedner geb. 30.8.1853) Upper Harley St. London le 10 Septembre 1853. En maskinskriven avskrivning av originalet. Fliedner-Kulturstiftung Kaiserswerth. Fliedner-Archiv.

Nightingale, F. 1855. Brev från Florence Nightingale till Caroline och Theodore Fliedner. 18. 1. 1855. Barrack Hospital Scutari. En maskinskriven avskrivning av originalet. Fliedner-Kulturstiftung Kaiserswerth. Fliedner-Archiv.

Nightingale, F. 1857. Florence-Nightingale-Briefe. Antaglien till Theodor Fliedner. Londres, le 23 Avril 1857. 30 Old Burlington St. W. En maskinskriven avskrivning av originalet. Fliedner-Kulturstiftung Kaiserswerth. Fliedner-Archiv.

Nightingale, F. 1864. Brev från Florence Nightingale till Theodor Fliedners dotter? London, Oct. 18. 1864. En maskinskriven avskrivning av originalet. Fliedner-Kulturstiftung Kaiserswerth. Fliedner-Archiv.

Nightingale, F. 1864. Brev till Rev. James Hamilton. 30.11.1864. En maskinskriven avskrivning av originalet.

Statuten der Gesellschaft zur Wiedereinführung des Diakonissenamtes in der evangelischen Kirche. 1836. Düsseldorf. (Gäller antagligen av greve Adalbert von der Recke Volmersteins grundad Diakonissen-Stift) Flidner-Kulturstiftung Kaiserswerth. Flidner-Archiv.

TRYCKTA KÄLLOR

Der Armen- und Kranken-Freund, eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. 1849. 1. Quartalheft 1849. Ausgegeben im Februar. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Kranken-Freund, eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. 1849. 2. Quartalheft 1849. Ausgegeben im Februar. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Kranken-Freund, eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. 1849. 3. Quartalheft 1849. Ausgegeben im Februar. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Kranken-Freund, eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. 1849. 4. Quartalheft 1849. Ausgegeben im Februar. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Kranken-Freund, eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. 1850. Januar-Heft. 1850. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Kranken-Freund, eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. 1850. Februar 1850. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Kranken-Freund, eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. 1850. März 1850. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Kranken-Freund, eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. 1850. April und Mai 1850. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Kranken-Freund, eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. 1850. September und Oktober 1850. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1851. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Dritter Jahrgang. Januar und Februar 1851. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1851. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Dritter Jahrgang. Juli und August 1851. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1851. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Dritter Jahrgang. November und Dezember 1851. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1852. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Januar und Februar 1852. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1852. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. März und April 1852. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1852. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Juli und August 1852. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1852. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. September und Oktober 1852. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1852. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. November und Dezember 1852. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1853. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Januar und Februar 1853. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1853. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. März und April 1853. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1853. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Juli und August 1853. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1854. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Sechster Jahrgang. Januar und Februar 1854. Düsseldorf, Buchdruckerei von Hermann Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1854. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Sechster Jahrgang. Mai und Juni 1854. Düsseldorf, Buchdruckerei von Hermann Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1854. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Sechster Jahrgang. Juli und August 1854. Düsseldorf, Buchdruckerei von Hermann Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1854. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Sechster Jahrgang. November und Dezember 1854. Düsseldorf,

Buchdruckerei von Hermann Voss. (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandling.)

Der Armen- und Krankenfreund. 1855. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Siebenter Jahrgang. Januar und Februar 1855. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss. (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandling.)

Der Armen- und Krankenfreund. 1855. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Siebenter Jahrgang. März und April 1855. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1855. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Siebenter Jahrgang. Mai und Juni 1855. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1855. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Siebenter Jahrgang. Juli und August 1855. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1855. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Siebenter Jahrgang. September und Oktober 1855. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Der Armen- und Krankenfreund. 1855. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Siebenter Jahrgang. November und Dezember 1855. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss. (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandling.)

Der Armen- und Krankenfreund. 1856. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Achter Jahrgang. Januar und Februar 1856. Buchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1856. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Achter Jahrgang. März und April 1856. Buchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf. (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandling.)

Der Armen- und Krankenfreund. 1856. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Achter Jahrgang. Juli und August 1856. Buchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1856. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Achter Jahrgang. September und Oktober 1856. Buchdruckerei von Hermann Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1857. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Neunte Jahrgang. Januar und Februar 1857. Buchdruckerei von Hermann Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1857. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Neunte Jahrgang. März und April 1857. Buchdruckerei von Hermann Voss, Düsseldorf. (Ingår i bakgrunds materialet men inte använt i avhandlingar.)

Der Armen- und Krankenfreund. 1857. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Neunte Jahrgang. Mai und Juni 1857. Buchdruckerei von Hermann Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1857. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Neunte Jahrgang. Juli und August 1857. Buchdruckerei von Hermann Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1857. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Neunte Jahrgang. November und Dezember 1857. Buchdruckerei von Hermann Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1858. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Zehnte Jahrgang. Januar und Februar 1858. Buchdruckerei von Hermann Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1858. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Zehnte Jahrgang. September und Oktober 1858. Buchdruckerei von Hermann Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1859. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Elfter Jahrgang. Januar und Februar 1859. Buchdruckerei von Hermann Voss, Düsseldorf. (Ingår i bakgrunds materialet men inte använt i avhandlingar.)

Der Armen- und Krankenfreund. 1859. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Elfter Jahrgang. Mai und Juni 1859. Buchdruckerei von Hermann Voss, Düsseldorf. (Ingår i bakgrunds materialet men inte använt i avhandlingar.)

Der Armen- und Krankenfreund. 1859. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Elfter Jahrgang. Juli und August 1859. Buchdruckerei von Hermann Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1859. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Elfter Jahrgang. November und Dezember 1859. Buchdruckerei von

Hermann Voss, Düsseldorf. (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandling.)

Der Armen- und Krankenfreund. 1860. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Zwölfter Jahrgang. Januar und Februar 1860. Buchdruckerei von Hermann Voss, Düsseldorf. (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandling.)

Der Armen- und Krankenfreund. 1860. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Zwölfter Jahrgang. März und April 1860. Buchdruckerei von Hermann Voss, Düsseldorf. (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandling.)

Der Armen- und Krankenfreund. 1860. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Zwölfter Jahrgang. Mai und Juni 1860. Buchdruckerei von Hermann Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1860. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Zwölfter Jahrgang. Juli und Augusti 1860. Buchdruckerei von Hermann Voss, Düsseldorf. (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandling.)

Der Armen- und Krankenfreund. 1860. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Zwölfter Jahrgang. September und Oktober 1860. Buchdruckerei von Hermann Voss, Düsseldorf. (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandling.)

Der Armen- und Krankenfreund. 1860. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Zwölfter Jahrgang. November und Dezember 1860. Buchdruckerei von Hermann Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1861. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Dreizehnter Jahrgang. Januar und Februar 1861. Hofsbuchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1861. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Dreizehnter Jahrgang. Mai und Juni 1861. Hofsbuchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf. (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandling.)

Der Armen- und Krankenfreund. 1861. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Dreizehnter Jahrgang. Juli und Augusti 1861. Hofsbuchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1861. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Dreizehnter Jahrgang. September und October 1861. Hofsbuchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1861. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Dreizehnter Jahrgang. November und Dezember 1861. Hofsbuchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Kranken-Freund, eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. 1862. Januar- und Februar-Heft 1862. Hofsbuchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf. (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandlingar.)

Der Armen- und Kranken-Freund, eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. 1862. März- und April-Heft 1862. Hofsbuchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf. (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandlingar.)

Der Armen- und Kranken-Freund, eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. 1862. Juli- und August-Heft 1862. Hofsbuchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf. (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandlingar.)

Der Armen- und Kranken-Freund, eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. 1862. September- und Oktober-Heft 1862. Hofsbuchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf. (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandlingar.)

Der Armen- und Krankenfreund. 1862. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Vierzehnter Jahrgang. November und Dezember 1862. Hofbuchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1863. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Fünfzehnter Jahrgang. Januar und Februar 1863. Hofbuchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1863. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Fünfzehnter Jahrgang. März und April 1863. Hofbuchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf. (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandlingar.)

Der Armen- und Krankenfreund. 1863. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Fünfzehnter Jahrgang. Mai und Juni 1863. Hofbuchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1863. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Fünfzehnter Jahrgang. Juli und August 1863. Hofbuchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1863. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Fünfzehnter Jahrgang. September und Oktober 1863. Hofbuchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1864. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Sechszehnter Jahrgang. Januar und Februar 1864. Hofbuchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf. (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandling.)

Der Armen- und Krankenfreund. 1864. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Sechszehnter Jahrgang. März und April 1864. Hofbuchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1864. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Sechszehnter Jahrgang. Juli und August 1864. Hof-Buchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1864. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Sechszehnter Jahrgang. September und Oktober 1864. Hof-Buchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1864. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Sechszehnter Jahrgang. November und Dezember 1864. Hof-Buchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf. (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandling.)

Der Armen- und Krankenfreund. 1865. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Siebzehnter Jahrgang. Januar und Februar 1865. Hof-Buchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1865. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Siebzehnter Jahrgang. März und April 1865. Hof-Buchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1865. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Siebzehnter Jahrgang. Mai und Juni 1865. Hof-Buchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1865. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Siebzehnter Jahrgang. Juli und August 1865. Hof-Buchdruckerei von H. Voss, Düsseldorf.

Der Armen- und Krankenfreund. 1878. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. September und Dezember 1878.

Der Armen- und Krankenfreund. 1894. Eine Zeitschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. September und Oktober 1894.

Der Armen- und Krankenfreund. 1904. Eine Zeitschrift für die weibliche Diakonie der evangelischen Kirche. Sechsfundfünfzigster Jahrgang. Januar-Februar 1904.

Der Armen- und Krankenfreund. Eine Monatsschrift für die weibliche Diakonie der evangelischen Kirche. Dreiundsechzigster Jahrgang. Januar-Heft 1911. Verlag der Diakonissen-Anstalt in Kaiserswerth a. Rh. Nr 1 63. Jahrgang ende Dezember 1910 Kaiserswerth.

Erster Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837.

Zweiter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth vom 1. Nov. 1837 bis 1. Okt. 1838.

Dritter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth vom 1. Okt. 1838 bis 1. Okt. 1839.

Vierter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth vom 1. Okt. 1839 bis 1. Jan. 1841.

Fünfter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth vom 1. Jan. 1841 bis 1. Jan. 1842.

Sechster Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth am Rhein, vom 1. Januar 1842 bis 1. Januar 1843.

Siebenter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth am Rhein, vom 1. Januar 1843 bis 1. Januar 1844.

Achter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth am Rhein, vom 1. Januar 1844 bis 1. Januar 1845.

Neunte Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth am Rhein, vom 1. Januar 1845 bis 1. Januar 1846.

Zehnte Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalten zu Kaiserswerth am Rhein, vom 1. Januar 1846 bis 1. Januar 1847.

Elfter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth am Rhein, vom 1. Januar 1847 bis 1. Januar 1848. Düsseldorf, Buchdruckerei v. H. Voss.

Zwölfter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth am Rhein, 1. Januar 1848 bis 1. Januar 1849. Düsseldorf, Buchdruckerei v. H. Voss.

Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh.

Fliedner, T. 1836. Gründung des Diakonissenvereins. Grundgesetze des evangel. Vereins für christliche Krankenpflege in Rheinland und Westfalen. I Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh., 52-59.

Fliedner, T. 1838. An Graf Stolberg. I: Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh., 61-64.

Fliedner, T. 1838. An König Friedrich Wilhelm III. I Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh., 59-61.

Fliedner, T. 1839. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Oshoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen Kranken nach Barmen. I Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh., 201-212.

Fliedner, T. 1839. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth. I Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh., 141-175.

Fliedner, T. 1839. Krankenordnung. I Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh., 176-178.

Fliedner, T. 1839. Leichenordnung. I Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh., 187-188.

Fliedner, T. 1839. Regeln für die Hülfswärter. I: Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh., 183-186.

Fliedner, T. 1839. Regeln für die Probepflegerinnen. I Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh., 193-196.

Fliedner, T. 1839. Regeln für die Stationsschwestern. I Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh., 179-183.

Fliedner, T. 1840. An denselben (red. anm., hänvisas till König Friedrich Wilhelm IV.). I Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh., 79-82.

Fliedner, T. 1843. Grabrede bei Beerdigung der Diakonissin Katharina Weintraut am 15. August 1843. I Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh., 226-232.

Fliedner, T. 1844 u. 1846. Grundgesetze des Rhein.-Westf. Verein für Bildung und Beschäftigung evangel. Diakonissen. I Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh., 87-94.

Fliedner, T. 1845. Bedingungen der Aufnahme zum Diakonissen-Amte. I Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh., 189-193.

Fliedner, T. 1845. Einsegnung der Diakonissen. I Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh., 214-225.

Fliedner, T. 1847. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.) I Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh., 99-114.

Fliedner, T. 1856. Gutachten über die Diakonie und den Diakonat an den Evangel. Oberkirchenrat. I Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh., 115-140.

Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth. 1852. (1. gedruckte Hausordnung). (Ingår i bakgrundsmaterialet men inte använt i avhandlingar.)

Hausordnung. 1857. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen und Probeschwestern in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth. Revidirt Kaiserswerth im August 1857. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Hausordnung und Dienstanweisung für die Schwester des Diakonissen-Mutterhauses zu Kaiserswerth. 1901. Als manuskript gedruckt. Kaiserswerth a. Rh. Verlag des Diakonissenhauses.

Nightingale, F. 1851. Journal entries, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/62-63, 76-80. I Mc Donald, L. (ed.). 2004. *Florence Nightingale's European travels*. Volume 7 of the Collected Works of Florence Nightingale. Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario, Canada. 517-543.

Nightingale, F. 1851. List [1851], Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/69. I Mc Donald, L. (ed.). 2004. *Florence Nightingale's European travels*. Volume 7 of the Collected Works of Florence Nightingale. Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario, Canada. 515-516.

Nightingale, F. 1851. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/60. I Mc Donald, L. (ed.). 2004. *Florence Nightingale's European travels*. Volume 7 of the Collected Works of Florence Nightingale. Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario, Canada. 571-578(?).

Nightingale, F. 1851. Notes from the Teacher's Class, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/48-51. I Mc Donald, L. (ed.). 2004. *Florence Nightingale's European travels*. Volume 7 of the Collected Works of Florence Nightingale. Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario, Canada. 545-549.

Nightingale, F. 1851. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/38. I Mc Donald, L. (ed.). 2004. *Florence Nightingale's European travels*. Volume 7 of the Collected Works of Florence Nightingale. Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario, Canada. 543-544.

Nightingale, F. 1851. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/43. I Mc Donald, L. (ed.). 2004. *Florence Nightingale's European travels*. Volume 7 of the Collected Works of Florence Nightingale. Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario, Canada. 544.

Nightingale, F. 1851. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/59, 53, 45. I Mc Donald, L. (ed.). 2004. *Florence Nightingale's European travels*. Volume 7 of the Collected Works of Florence Nightingale. Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario, Canada. 569-571.

Nightingale, F. 1851. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/68. I Mc Donald, L. (ed.). 2004. *Florence Nightingale's European travels*. Volume 7 of the Collected Works of Florence Nightingale. Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario, Canada. 515.

Nightingale, F. 1851. Notes, Wellcome (Claydon Copy) Ms 9025/81. I Mc Donald, L. (ed.). 2004. *Florence Nightingale's European travels*. Volume 7 of the Collected Works of Florence Nightingale. Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario, Canada. 578-580.

Nightingale, F. 1851. *The Institution of Kaiserswerth on the Rhine*. 2. Ed. 1959. 3. Auflage 1969. 4. Auflage 1982. London: London Ragged Colonial Training School.

OPUBLICERAT MATERIAL

Bergbom, I. 2016. *Akten, Platsen, Ljuset*. Föreläsning 14.11.2016 på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14.-15.11.2016.

Eriksson, K. 2013a. *Basic research in Caring ethics: Ontology in caring, ethos, and arête as immediate evidence and ethical demand in caring and nursing*. Lecture 27.11.2013 in course "Ethics in Caring and Nursing Science", 6 ect. Finnish Doctoral Education Network in Nursing Science. University of Turku, Department of Nursing Science.

Eriksson, K. 2016. *Hermeneutiken som sammanflätare av vetande och verklighet*. Föreläsning 15.11.2016 på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14.-15.11.2016.

Högström, M-B. 2016b. *Den Äldsta- Livet är ett tillägnande*. Postdoktoral presentation. 14.11.2016 på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14.-15.11.2016.

Klockars, K. 2003. *Förståelsens epistemologi som projekt och begreppsutredning*. Opublicerat manuskript, Helsingfors universitet, Finland.

Lindström, U. Å. 2016. *Hermeneutiken som sammanflätare av vetande och verklighet; slutdiskussion*. 15.11.2016 på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14.-15.11.2016.

Nåden, D. 2016. *Claritas som enhetens bevarare och sammanflätare*. Föreläsning 14.11.2016 på det 10:e Nordiska Hermeneutikseminariet i Helsingfors 14.-15.11.2016.

Strandberg, K. 1993. *Diakonalt vårdande ur ett idéhistoriskt perspektiv*. Examensarbete i vårdvetenskap. Helsingfors svenska sjukvårdsinstitut. Avdelning för lärarutbildning. Pedagogisk studielinje 14.

Römer, R. 1999. *En idéhistorisk studie om den caritativa vården. Kärleken, kallet och tjänandet i dagens vård*. Projektarbete. PD-utbildningen. Ålands högskola/Åbo Akademi, Institutionen för vårdvetenskap, Vasa.

Römer, R. 2002. *"Vårdandet som kall". En idéhistorisk studie om kallet såsom det framträder i sjuksköterskornas berättelser under åren 1908-1920*. Examensarbete. Karolinska Institutet, Institutionen för omvårdnad.

Römer, R. 2004. *Diakonissor och kall. En idéhistorisk studie om kallet såsom det framträder i diakonissornas brev på 1800-talets andra hälft*. Övningsarbete. Vårdvetenskapens och vårdandets idéhistoria. Forskarutbildning. Åbo Akademi, Institutionen för vårdvetenskap, Vasa.

PUBLICERAT MATERIAL

Andersson, Å. 2002. *Ett högt och ädelt kall. Kalltankens betydelse för sjuksköterskeyrkets formering 1850–1933*. Doktorsavhandling, Umeå universitet, Umeå.

Angen, M. J. 2000. Pearls, Pith, and Provocation. Evaluating Interpretive Inquiry: Reviewing the Validity Debate and Opening the Dialogue. *Qualitative Health Research*, Vol. 10 No. 3, May, 378-395.

Arman, M. & Rehnsfeldt, A. 2006. The Presence of Love in Ethical Caring. *Nursing Forum*, Volume 41, No. 1, January-March, 4-12. Hämtad 25 oktober 2016, från <http://onlinelibrary.wiley.com.ezproxy.vasa.abo.fi/doi/10.1111/j.1744-6198.2006.00031.x/full>

Arman, M., Ranheim, A., Rydenlund, K., Rytterström, P. & Rehnsfeldt, A. 2015. The Nordic Tradition of Caring Science: The Works of Three Theorists. *Nursing Science Quarterly*, Vol. 28 (4), 288-296.

- Austgard, K. I. 2008. What characterises nursing care? A hermeneutical philosophical inquiry. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 22, 314-319. Hämtad 8 augusti 2016, från <http://web.a.ebscohost.com.ezproxy.vasa.abo.fi/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=5cdcf65c-f1a0-4eb2-bb38-bfdeecdb670c%40sessionmgr4009>
- Barbosa da Silva, A. 1991. Kärleken som en nödvändig grundförutsättning för omvårdnad. Ett vårdetiskt perspektiv. I Eriksson, K. (red.) & Barbosa da Silva, A. (red.). 1991. *Vårdteologi. Vårdformuleringar 3/1991*. Institutionen för Vårdvetenskap, Åbo Akademi.
- Barbosa da Silva, A. 1998. Känslans etiska funktion i vården - en helhetssyn på patientens upplevelsevärlden. Kapitel 6. I Barbosa da Silva et al. (red.). 1998. *Kompendium för helseetik*. MHS-Stavanger.
- Benner, P. 2000. The Wisdom of Our Practice. *American Journal of Nursing*, 100(10), 99-105. Hämtad 26 august 2016, från <http://ovidsp.uk.ovid.com/sp-3.21.1b/ovidweb.cgi>
- Birkelund, R. (red.). 2001. *Omsorg, kald og kamp. Personer og ideer i sygeplejens historie*. Munksgaard Danmark A/S, København.
- Bork, D. 2001. Friederike Flidner og Kaiserswerth. En betroet opgave. I Birkelund, R. (red.). 2001. *Omsorg, kald og kamp. Personer og ideer i sygeplejens historie*. Munksgaard Danmark A/S, København. 47-76.
- Boykin, A. & Schoenhofer, S.O. 2015. Theory of Nursing as Caring. I Smith, M. C. & Parker, M. E. 2015. *Nursing Theories & Nursing Practice*. Fourth Edition. F. A. Davis Company, Philadelphia. 341-356. Hämtad 11 juli 2018, från <http://docshare03.docshare.tips/files/26827/268274013.pdf>
- Bradshaw, A. 2010. An historical perspective on the treatment of vocation in the Briggs Report (1972). *Journal of Clinical Nursing*, 19, 3459-3467. Hämtad 7 oktober 2016, från <http://onlinelibrary.wiley.com.ezproxy.vasa.abo.fi//doi/10.1111/j.1365-2702.2010.03359.x/full>
- Bredenhof Heijkenskjöld, K., Ekstedt, M. & Lindwall, L. 2010. The patient's dignity from the nurse's perspective. *Nursing Ethics*, 17(3), 313-324. Hämtad 5 september 2016, från <http://journals.sagepub.com.ezproxy.vasa.abo.fi/doi/abs/10.1177/0969733010361444>
- Bremer, F. 1848. *Ett par blad ifrån Rhenstranden, eller Marienberg och Kaiserswerth 1846. Ur ett bref af förf. till "Teckningar ur hvardagslivet"*. C. A. Bagges förlag, Stockholm. Tryckt hos Joh. Beckman.
- Burrows, D. E. & McLeish, K. 1995. A model for research-based practice. *Journal of Clinical Nursing*, 4, 243-247.

Calabria, Michael. D. 1997. *Florence Nightingale in Egypt and Greece. Her Diary and "Visions"*. A volyme in the SUNY series in Western Esoteric Traditions David Appelbaum, editor. State University of New York Press, Albany.

Carlsson, B. 1991. *Kvalitativa forskningsmetoder för medicin och beteendevetenskap*. Almqvist & Wicksell Förlag AB.

Chastel, E. 1851. "Einfluss der christlichen Barmherzigkeit in den ersten sechs Jahrhunderten der Kirche, von Etienne Chastel, Professor in Genf." Aus der von der französischen Akademie im J. 1851 gekrönten Preisschrift. I *Der Armen- und Krankenfreund*. 1855. Eine Monatsschrift für die Diakonie der evangelischen Kirche. Siebenter Jahrgang. Juli und August 1855. Düsseldorf, Buchdruckerei von H. Voss.

Clarke, J. B. 1999. Evidence-based practice: a retrograde step? The importance of pluralism in evidence generation for the practice of health care. *Journal of Clinical Nursing*, 8, 89-94.

Cook, E. 1913a. *The Life of Florence Nightingale*. Vol. I. Macmillan and Co., Limited, London.

Cook, E. 1913b. *The Life of Florence Nightingale*. Vol. II. Macmillan and Co., Limited, London.

Cusveller, B. 2013. A Calvinist account of nursing ethics. *Nursing Ethics*, 20(7), 762-770. Hämtad 4 september, 2016, från <http://journals.sagepub.com.ezproxy.vasa.abo.fi/doi/abs/10.1177/0969733012473010>

Czaika, O. 2009. Caritas: den historiska och teologiska bakgrunden till den romersk-katolska kyrkans institutionaliserade kärleksverksamhet. I Schartau, M-B. (ed.) 2009. *Caritas: En organisation i förändring*. Södertörns högskola, Huddinge. 1, 21-39.

Deweese, C. W. 2005. *Women Deacons and Deaconesses. 400 Years of Baptist Service*. Mercer University Press, Macon, Georgia.

Diakonissanstalten i Helsingfors. 1917. Söderström & C:o Förlagsaktiebolag, Helsingfors.

Dillner, E. 1934. *Sjuksköterskeutbildningen inom svenska röda korset 1866-1904*. Albert Bonniers förlag, Stockholm.

Einhorn, S. 2005. *Konsten att vara snäll*. Forum, Stockholm.

Eriksson, K. 1984. *Hälsans idé*. Almqvist & Wiksell Förlag AB, Göteborg.

Eriksson, K. 1985. *Vårdprocessen*. Almqvist & Wiksell Förlag AB, Göteborg.

Eriksson, K. 1987a. *Pausen*. Nordstedts Förlag, Stockholm.

- Eriksson, K. 1987b. *Vårdandets idé*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Eriksson, K. 1990. *Pro Caritate. En lägesbestämning av caritativ vård*. Vårdforskning 2/1990. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi.
- Eriksson, K. 1992. *Broar*. Institutionen för vårdvetenskap, Vasa.
- Eriksson, K. 1994. *Den lidande människan*. Liber Utbildning, Arlöv.
- Eriksson, K. 1995. *Mot en caritativ vårdetik*. Vårdforskning 5/1995. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi.
- Eriksson, K. 1997a. Understanding the World of the Patient, the Suffering Human Being: The New Clinical Paradigm from Nursing to Caring. *Advanced Practice Nursing Quarterly*, 3(1), 8-13.
- Eriksson, K. 1997b. Perustutkimus ja käsiteanalyysi. I Paunonen, M. & Vehviläinen-Julkunen, K. 1997. *Hoitotieteen tutkimusmetodiikka*. WSOY, Juva.
- Eriksson, K. 2000. Caritas et passio - Liebe und Leiden - als Grundkategorien der Pflegewissenschaft. I Strohm, T. (Hrsg.). 2000. *Diakonie an der Schwelle zum neuen Jahrtausend. Ökumenische Beiträge zur weltweiten und interdisziplinären Verständigung*. Strauss Offsetdruck GmbH, Mörlenbach, 460-471.
- Eriksson, K. 2001. *Vårdvetenskap som akademisk disciplin*. Vårdforskning 7/2001. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa.
- Eriksson, K. 2002a. Caring Science in a New Key. *Nursing Science Quarterly*, Vol. 15 No. 1, 61-65.
- Eriksson, K. 2002b. Idéhistoria som deldisciplin inom vårdvetenskap. I Eriksson, K. & Matilainen, D. (red.). 2002. *Vårdandets och vårdvetenskapens idéhistoria. Strövtåg i spårandet av "caritas originalis"*. Vårdforskning 8/2002. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi. 1-15.
- Eriksson, K. 2002c. Vårdandets idéhistoria. I Eriksson, K. & Matilainen, D. (red.). 2002. *Vårdandets och vårdvetenskapens idéhistoria. Strövtåg i spårandet av "caritas originalis"*. Vårdforskning 8/2002. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi. 15-35.
- Eriksson, K. 2003. Ethos. I Eriksson, K. & Lindström, U. Å. (red.). 2003. *Gryning II. Klinisk vårdvetenskap*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa. 21-34.
- Eriksson, K. 2013b. Jag var där, jag såg, jag vittnade och jag blev ansvarig - den vårdande etikens mantra. I Alvsvag, H., Bergland, Å. & Forland, O. (red.). 2013. *Nodvendige omveier. En vitenskapelig antologi til Kari Martinsens 70-årsdag*. CAPPELEN DAMM AS, Oslo. 69-85.

- Eriksson, K. (red.) & Barbosa da Silva, A. (red.). 1991. *Vårdteologi*. Vårdforskning 3/1991. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi.
- Eriksson, K., Bondas, T., Kasén, A., Lindström, U. Å., Lindholm, L. & Matilainen, D. 2002. Den vårdvetenskapliga forskningstraditionen vid Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi. *Hoitotiede*, 14 (6), 307–314.
- Eriksson, G. & Frängsmyr, T. 1999. *Idéhistoriens huvudlinjer*. Wahlström & Widstrand, Finland.
- Eriksson, K. & Lindström, U. Å. 1999a. Abduktion och pragmatism – två vägar till framsteg inom vårdvetenskapen. *Hoitotiede*, 11 (5), 292–299.
- Eriksson, K. & Lindström, U. Å. 1999b. En vetenskapsteori för vårdvetenskapen. *Hoitotiede*, 11 (6), 358–364.
- Eriksson, K. & Lindström, U. Å. 2000. Siktet, Sökandet, Slutandet – om den vårdvetenskapliga kunskapen. I Eriksson, K. & Lindström, U. Å. (red.). 2000. *Gryning. En vårdvetenskaplig ontologi*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa. 5–18.
- Eriksson, K. & Lindström, U. Å. 2003. Klinisk vårdvetenskap. I Eriksson, K. & Lindström, U. Å. (red.) *Gryning II. Klinisk vårdvetenskap*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa. 3–20.
- Eriksson, K. & Lindström, U. Å. 2007. Vårdvetenskapens vetenskapsteori på hermeneutisk grund -- några grunddrag. I Eriksson, K., Lindström, U.Å., Matilainen, D. & Lindholm, L. (red.). 2007. *Gryning III. Vårdvetenskap och hermeneutik*. Enheten för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa. 5–20.
- Eriksson, K. & Lindström, U. Å. 2009. Hoitotiede - Caring Science. *Pro Terveys*, 6, 4-8.
- Eriksson, K. & Nordman, T. 2004. *Den Trojanska hästen II. Utvecklandet av evidensbaserade vårdande kulturer*. Rapport 2. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa. Helsingfors och Nylands sjukvårdsdistrikt.
- Eriksson, K., Nordman, T. & Myllymäki, I. 2000. *Troijan hevonen. Evidenssiin perustuva hoitaminen ja hoitotyö hoitotieteellisestä näkökulmasta*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi. Helsingin yliopistollinen keskussairaala. Vaasan sairaanhoitopiirin kuntayhtymä.
- Erlöv, I. & Petersson, K. 1992. *Från kall till personlighet*. Avhandling. Pedagogiska Institutionen, Lunds Universitet, Lund.
- Eley, D., Eley, R., Bertello, M. & Rogers-Clark, C. 2012. Why did I become a nurse? Personality traits and reasons for entering nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 68 (7),

1546-1555. Hämtad 5 september 2016, från <http://onlinelibrary.wiley.com.ezproxy.vasa.abo.fi/doi/10.1111/j.1365-2648.2012.05955.x/full>

Fawcett, J., Watson, J., Neuman, B., Hinton Walker, P. & Fitzpatrick, J. J. 2001. On Nursing Theories and Evidence. *Journal of Nursing Scholarship*, 33 (2), 115-119.

Fahrenwald, N. L., Bassett, S. D., Tschetter, L., Carson, P.P., White, L. & Winterboer, V. J. 2005. Teaching Core Nursing Values. *Journal of Professional Nursing*, Vol. 21, No 1 (January-February), 46-51. Hämtad 5 september 2016, från <https://www-sciencedirect-com.ezproxy.vasa.abo.fi/science/article/pii/S8755722304001723?via%3Dihub>

Fawcett, J. 2006. Commentary: Finding patterns of knowing in the work of Florence Nightingale. *Nursing Outlook*, 54, 275-277. Hämtad 5 september 2016, från https://www-sciencedirect-com.ezproxy.vasa.abo.fi/science/article/pii/S0029655406001941?_rdoc=1&_fmt=high&_origin=gateway&_docanchor=&md5=b8429449ccfc9c30159a5f9aeaa92ffb

Feld, H. 2013. *Das Ende des Seelenglaubens.Vom Antiken Orient bis zur Spätmoderne*. Religionswissenschaft: Forschung und Wissenschaft. LIT Verlag, Münster.

Fejes, A. & Nicoll, K. 2010. A vocational calling: exploring a caring technology in elderly care. *Pedagogy, Culture & Society*, Vol. 18, No. 3, Oktober 2010, 353-370. Hämtad 3 september 2016, från <http://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:303918/FULLTEXT01.pdf>

Fliedner, G. 1912. *Theodor Fliedner*. III. Band (Urkundenbuch). Verlag der Diakonissen-Anstalt, Kaiserswerth a. Rh.

Forskningsetiska delegationen (TENK), 2009. *Etiska principer för humanistisk, samhällsvetenskaplig och beteendevetenskaplig forskning och förslag om ordnande av etikprövning*.

Forskningsetiska delegationen (TENK), 2002. *God vetenskaplig praxis och handläggning av avvikelser från den*. Tredje upplaget, Sastamala.

Forskningsetiska delegationen (TENK), 2012. *God vetenskaplig praxis och handläggning av misstankar och avvikelser från den i Finland*.

Forskningsprogrammet i vårdvetenskap vid Åbo Akademi. Hämtad 14 juni 2017, från <http://www.abo.fi/fakultet/vardvetforskning>

Fowler, M. D. 2016. Heritage ethics: Toward a thicker account of nursing ethics. *Nursing Ethics*, Vol. 23(1), 7-21. Hämtad 7 oktober 2016, från <http://journals.sagepub.com.ezproxy.vasa.abo.fi/doi/abs/10.1177/0969733015608071>

Fredriksson, L. 2007. Teoribegreppet inom vårdvetenskap och hermeneutik -- från Eidos till Logos. I Eriksson, K., Lindström, U.Å., Matilainen, D. & Lindholm, L. (red.). 2007. *Gryning III. Vårdvetenskap och hermeneutik*. Enheten för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa. 23–30.

Fredriksson, L. & Eriksson, K. 2003. The Ethics of the Caring Conversation. *Nursing Ethics*, 10 (2), 138–148. Hämtad 5 september 2016, från <http://journals.sagepub.com.ezproxy.vasa.abo.fi/doi/abs/10.1191/0969733003ne588oa>

Gadamer, H-G. 2004. *Truth and Method*. Second, revised edition. Continuum Publishing Group, Wiltshire. Hämtad 13 juni 2016, från <https://mvlindsey.files.wordpress.com/2015/08/truth-and-method-gadamer-2004.pdf>

Giuffra, M. J. 2013. Letter to the Editor. Altruism is the heart of our story. *Nursing Outlook*, 61, 67-69. Hämtad 26 augusti 2016, från https://ac-els-cdn-com.ezproxy.vasa.abo.fi/S002965541200303X/1-s2.0-S002965541200303X-main.pdf?_tid=5443f996-6312-4448-b3ca-1dd5bca4152d&acdnat=1521167708_0f1b41a6539e5b5c7a984f43ef69fca5

Gormley, K.J. 1996. Altruism: a framework for caring and providing care. *International Journal of Nursing Studies*, Vol. 33, No. 6, pp.581-588. Hämtad 7 oktober 2016, från https://www.sciencedirect-com.ezproxy.vasa.abo.fi/science/article/pii/S0020748996000132?_rdoc=1&_fmt=high&_origin=gateway&_docanchor=&md5=b8429449ccfc9c30159a5f9aeaa92ffb

Grenholm, C-H. (red.). 1981. *Metoder för teologer. En handledning för religionsvetenskapligt studium*. Studentlitteratur, Lund.

Gössmann, W. 1970. *Deutsche Kultur Geschichte im Grundriss*. 4., verbesserte Auflage. Max Hueber Verlag, München.

Götzelmann, A. 2000. Die Soziale Frage. I Brecht, M. (Hrsg.), Deppermann, K. (Hrsg.), Gäbler, U. (Hrsg.), Lehmann, H. (Hrsg.) & Sallmann, M. (Hrsg.). 2000. *Geschichte des Pietismus. Bd.3. Der Pietismus im neunzehnten und zwanzigsten Jahrhundert*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen. 272–307.

Halldén, S. 1981. *Nyfikenhetens redskap*. Studentlitteratur, Lund.

Helsingin sairaanhoito-opiston vaiheita 100 v. 1989. Helsingin sairaanhoito-opisto, Helsinki.

Hemberg, J. 2015. *Livets källa kärleken: hälsans urkraft*. Doktorsavhandling. Åbo Akademiens förlag, Åbo. Hämtad 18 februari 2016, från <https://www.doria.fi/handle/10024/104316>

- Hilli, Y. 2007. *Hemmet som ethos. En idéhistorisk studie av hur hemmet som ethos blev evident i hälsosystemens vårdande under 1900-talets första hälft*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- Honkavuo, L. 2014. *Serva ad ministrare. Tjänandets ethos i vårdledarskap*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo. Hämtad 4 september 2016, från <http://www.doria.fi/handle/10024/94510>
- Holmdahl, B. 1994. *Sjuksköterskans historia*. Liber Utbildning. Falköping.
- Holme, A. 2015. Big Ideas. Why history matters to nursing. *Nurse Education Today*, 35, 635-637. Hämtad 3 september 2016, från <https://www-sciencedirect-com.ezproxy.vasa.abo.fi/science/article/pii/S0260691715000787?via%3Dihub>
- Hübner, J. 1873. *Lebensbeschreibungen frommen Frauen und Jungfrauen aus allen Ständen in älterer und neuerer Zeit*. Herausgegeben vom christlichen Vereine im nördlichen Deutschland.
- Hurskainen, E. 1992. *Sisar Linan tyttäret*. Kirjapaja, Jyväskylä.
- Hyrkkänen, M. 1984. *Aatehistoriallisesta metodista*. Historiatieteen laitoksen julkaisuja 10. Tampereen yliopisto, Tampere.
- Högström, M-B, 2016a. *Den Äldsta - livet är ett tillägnande. En vårdvetenskaplig explorativ studie av ett meningsbärande budskap och en innerlig visdom*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo. Hämtad 4 september 2016, från <https://www.doria.fi/handle/10024/120726>
- Höjer, T. 1905. *Studier i Vadstena klostern och Birgittinordens historia intill midten af 1400-talet*. Akademisk avhandling. Filosofiska fakultetens i Upsala humanistiska sektion. Almqvist & Wiksells Boktryckeri-A.-B., Upsala.
- Irlle, K. 2002. *Leben und Werk Caroline Fliedners geb. Bertheau, der zweiten Vorsteherin der Diakonissen-Anstalt Kaiserswerth*. Hämtad 4 oktober 2017 från <http://www.ub.uni-siegen.de/pub/diss/fb1/2003/irle/irle.pdf>
- Janhonen, S., Kuokkanen, R., Kääriäinen, S. & Matikka, S-L. 1992. *Kehittyvä hoitotyö*. WSOY, Porvoo.
- Jennings B. Mowinski & Loan, L. A. 2001. Misconceptions Among Nurses About Evidence-Based Practice. *Journal of Nursing Scholarship*, 33(2), 121-127.
- Jensen, K. & Aamodt, P. O. 2002. Moral motivation and the battle for students: The case of studies in nursing and social work in Norway. *Higher Education*, 44, 361-378. Hämtad 3

september 2016, från <https://link-springer-com.ezproxy.vasa.abo.fi/content/pdf/10.1023%2FA%3A1019817601131.pdf>

Jordheim, H. 2003. *Läsningens vetenskap*. Bokförlaget Anthropos AB, Uddevalla.

Kaiserswerth und Florence Nightingale [u.å.]. Fliedner Kulturstiftung, Kaiserswerth.

Kalkas, H. & Sarvimäki, A. 1985. *Hoitotyön eettiset perusteet*. Sairaanhoidtajien koulutussäätiö.

Kangasniemi, M. & Haho, A. 2012. Human love - the inner essence of nursing ethics according to Estrid Rodhe. A study using the approach of history of ideas. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 26, 803-810. Hämtad 3 september 2016, från [http://web.a.ebscohost.com.ezproxy.vasa.abo.fi/ehost/results?vid=0&sid=6562006d-a42a-4dea-937e-4691f9743181%40sessionmgr4007&bquery=\(SO+\(Scandinavian+journal+of+caring+sciences\)\)AND\(DT+2012\)AND\(TI+%22human+love+%E2%80%93+the+inner+essence+of+nursing+ethics+according+to+estrid+rodhe%22\)&bdata=JmRiPWFwaCZ0eXBIPTEmc2l0ZT1laG9zdC1saXZI](http://web.a.ebscohost.com.ezproxy.vasa.abo.fi/ehost/results?vid=0&sid=6562006d-a42a-4dea-937e-4691f9743181%40sessionmgr4007&bquery=(SO+(Scandinavian+journal+of+caring+sciences))AND(DT+2012)AND(TI+%22human+love+%E2%80%93+the+inner+essence+of+nursing+ethics+according+to+estrid+rodhe%22)&bdata=JmRiPWFwaCZ0eXBIPTEmc2l0ZT1laG9zdC1saXZI)

Kansanaho, E. 1867. *Kristen tjänst under ett sekel*. Förbundet för svenskt församlingsarbete i Finland r.f., Vasa.

Karlsson, M. 2013. *Bry sig om - ett vårdvetenskapligt praxisbegrepp*. Doktorsavhandling. Åbo Akademi. Enheten för vårdvetenskap, Socialvetenskapliga institutionen, Vasa.

Karterud, D. 2006. *Den etiske akten – Den caritative etikken når pasientens fordringer er av eksistensiell art*. Doktorsavhandling. Åbo Akademi's förlag, Åbo. Hämtad 15 juni 2017, från <http://www.doria.fi/handle/10024/4171>

Kitson, A. 2002. Recognising relationships: reflections on evidence-based practice. *Nursing Inquiry*, 9 (3), 179–186.

Kjellberg, S. 1994. *Finländsk arbetsetik och Luthers kallelselära*. Åbo Akademi's förlag, Åbo.

Klingberg, C. 2001. *Altruism som begrepp och fenomen. En teoretisk och empirisk studie om altruism i omvårdnad*. Avhandling för licentiatexamen. Institutionen för omvårdnad, Karolinska Institutet.

Klönne, F. 1820. *Ueber das Wiederaufleben der Diaconissinnen der alt-christlichen Kirche in unsern Frauenvereinen*. Aus Schuderoff's Jahrbüchern Band 37. Stück 3. besonders abgedruckt. Bei Johann Ambrosius Barth, Leipzig.

Koskinen, C. 2011. *Lyssnande – en vårdvetenskaplig betraktelse*. Doktorsavhandling. Åbo Akademi's förlag, Åbo. Hämtad i maj 2016, från <https://www.doria.fi/handle/10024/69854>

- Koslander, T. 2011. *Ljusets gemenskap – en gestaltning av den andliga dimensionen i vårdandet*. Doktorsavhandling. Åbo Akademiens förlag, Åbo.
- Kreutzer, S. 2008. "Before, We Were Always There - Now, Everything Is Separate": On Nursing Reforms in Western Germany. *Nursing History Review*, 16, 180–200.
- Krey-Halldin, E. 1989. *Florence Nightingale. Anteckningar om sjukoård. - ur vårt tidsperspektiv*. Vårdförbundet SHSTF. FoU rapport 31. Artemis Bokförlag, Skellefteå.
- Kägi, B. 1883. *Einige Bedenken gegen den Diakonissen-Beruf*. Ein Vortrag. Zweite Auflage. Verlag von Felix Schneider, Basel.
- Laabs, C. A. 2008. The community of nursing: moral friends, moral strangers, moral family. *Nursing Philosophy*, 9, 225-232. Hämtad 5 september 2016, från <http://onlinelibrary.wiley.com.ezproxy.vasa.abo.fi//doi/10.1111/j.1466-769X.2008.00369.x/full>
- Lauri, S. 1986. *Hoitotyön ammatillinen päätöksenteko*. Sairaanhoidajien koulutussäätiö.
- Lauri, S. & Elomaa, L. 2001. *Hoitotieteen perusteet*. 3.-4. painos (1. painos 1999). WSOY, Juva.
- Levy-Malmberg, R., Eriksson, K. & Lindholm, L. 2008. Caritas - caring as an ethical conduct. *Scandinavian Journal of Caring Science*, 22, 662-667. Hämtad 5 september 2016, från [http://web.a.ebscohost.com.ezproxy.vasa.abo.fi/ehost/results?vid=0&sid=76d99fa2-621c-417e-be59-9c7510c9de2e%40sessionmgr4007&bquery=\(SO+\(Scandinavian+journal+of+caring+science s\)\)AND\(DT+2008\)AND\(TI+caritas+%E2%80%93+caring+as+an+ethical+conduct\)&bdata=JmRiPWFwacz0eXBIPTEmc2l0ZT1laG9zdC1saXZl](http://web.a.ebscohost.com.ezproxy.vasa.abo.fi/ehost/results?vid=0&sid=76d99fa2-621c-417e-be59-9c7510c9de2e%40sessionmgr4007&bquery=(SO+(Scandinavian+journal+of+caring+science s))AND(DT+2008)AND(TI+caritas+%E2%80%93+caring+as+an+ethical+conduct)&bdata=JmRiPWFwacz0eXBIPTEmc2l0ZT1laG9zdC1saXZl)
- Liaschenko, J. & Peter, E. 2004. Nursing ethics and conceptualizations of nursing: profession, practice and work. *Journal of Advanced Nursing*, 46(5), 488-495. Hämtad 3 september 2016, <http://onlinelibrary.wiley.com.ezproxy.vasa.abo.fi//doi/10.1111/j.1365-2648.2004.03011.x/full>
- Liedman, S-E. 1998. *Mellan det triviala och det utsägliga*. Bokförlaget Daidalos AB, Uddevalla.
- Lindholm, L. & Wärnå, C. 2001. Från hälsokontroll till hälsoinseende – integrering av vårdvetenskapliga forskningsresultat inom skolhälsovården. *Vård i Norden*, 21 (4), 26–31.
- Lindström, U. Å., Lindholm Nyström, L. & Zetterlund, J. E. 2014. Katie Eriksson 1943 to Present. Theory of Caritative Caring. I Alligood, Martha Raile. (ed.). 2014. *Nursing Theorists and their Work*. Eighth edition. Elsevier, United States of America, 171-201.

- Lusk, B. 1997. Historical Methodology for Nursing Research. *Image Journal of Nursing Scholarship*, 29 (4), 355-359.
- Lönnroth, H. 2007. *Filologin som vetenskap*. Tampere University Press, Tampere.
- Madjar, I. & Walton, J. A. 2001. What Is Problematic About Evidence? I Morse, J. M., Swanson, J. M. & Kuzel, A. J. (ed.). 2001. *The Nature of Qualitative Evidence*. Sage Publications, 28-45.
- Malchau, S. 2001. *Søster Benedicte Ramsing og kaldtanken. Hvad är sygepleje uden kærlighet*. I Birkelund, R. (red.). 2001. *Omsorg, kald og kamp*. Munksgaard Danmark A/S, København.
- Martinsen, K. 1984. *Freidige og uforsagte diakonisser. Ett omsorgsyrke växer fram 1860-1905*. Aschehoug/Tanum-Norli, Kolbotn.
- Martinsen, K. 2000. *Øyet og kallet*. Fagbokforlaget, Bergen.
- Martinsen, K. 1993. Sykepleieren - dannet og utdannet. I Martinsen, K. (red.) i samarbeid med Herdis Alvsvåg og Ingrid Ofstad Torsteinson. *Den omtentksomme sykepleier*. Artikkelsamling i forbindelse med at Diakonissehjemmets Sykepleierhøgskole Haraldsplass er 75 år i mai 1993. TANO, Otta. 19-37.
- Matilainen, D. 1997. *Idémönster i Karin Neumann-Rahns livsgärning och författarskap*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- Matilainen, D. 2002. Idéhistorisk forskning inom vårdvetenskapen - inriktning och metod. I Eriksson, K. & Matilainen, D. (red.). 2002. *Vårdandets och vårdvetenskapens idéhistoria. Strövtåg i spårandet av "caritas originalis"*. Vårdforskning 8/2002, Vasa. 35-61.
- Mc Donald, L. (ed.). 2004. *Florence Nightingale's European travels*. Volume 7 of the Collected Works of Florence Nightingale. Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario, Canada.
- Mitchell, G. J. 1997. Questioning Evidence-Based Practice for Nursing. *Nursing Science Quarterly*, 10 (4), 154-155.
- Mitchell, G. J. 1999. Evidence- Based Practice: Critique and Alternative View. *Nursing Science Quarterly*, 12 (1), 30-35.
- Morse, J. M., Swanson, J. M. & Kuzel, A. J. (ed.). 2001. *The Nature of Qualitative Evidence*. Sage Publications.
- Mäkisalo, M. 1992. *Ihanteista kasvaa arki. Helsingin Diakonissalaitos 1867 – 1992*.

- Nelson, S. 2001. From salvation to civics: service to the sick in nursing discourse. *Social Science & Medicine*, 53, 1217-1225. Hämtad 7 oktober 2016, från <https://www-sciencedirect-com.ezproxy.vasa.abo.fi/science/article/pii/S0277953600004214?via%3Dihub>
- Nevakivi, J. & Hentilä, S. & Haataja, L. 1993. *Poliittinen historia*. Oy Finn Lectura Ab, Loimaa.
- Nightingale, F. 1851. *The Institution of Kaiserswerth on the Rhine*. 2. Ed. 1959. 3. Auflage 1969. 4. Auflage 1982. London: London Ragged Colonial Training School.
- Niemi, H. 2006. Opettajan ammatti – arvoja ja arvottomuutta. I A. R. Nummenmaa & J. Välijärvi (toim.) *Opettajan työ ja oppiminen*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. Koulutuksen tutkimuslaitos, 73–94. I Aho, I. 2011. *Mikä tekee opettajasta selviytyjän?* Tampereen Yliopistopaino Oy - Juvenes Print, Tampere.
- Nutting, M.A. & Dock, L.L. 1911. *Geschichte der Krankenpflege. Die Entwicklung der Krankenpflege-Systeme von Urzeiten bis zur Gründung der ersten englischen und amerikanischen Pflegerinnenschulen*. Übersetzt von Karll, A. II. Band. Dietrich Reimer (Ernst Vohsen), Berlin.
- Nygren, A. 1982. *Mening och metod. Prolegomena till en vetenskaplig religionsfilosofi och en vetenskaplig teologi*. Åbo.
- Nåden, D. 2000. Den arkeologiske scenen. I Eriksson, K. & Lindström, U. Å. (red.). *Gryning. En vårdvetenskaplig ontologi*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa, 77-94.
- Näsman, Y. 2010. *Hjärtats vanor, tankens välvilja och handens gärning –dygd som vårdetiskt grundbegrepp*. Doktorsavhandling. Åbo Akademiens förlag, Åbo. Hämtad 7 maj 2016, från <http://www.doria.fi/handle/10024/61962>
- O'Brienn, M. E. 2008. *A Sacred Covenant: The Spiritual Ministry of Nursing*. Jones & Bartlett Publishers, Sudbury.
- Olesen, A.M. 2001. Charlotte Munck. Sygepleje – en gerning udøvet i den rette ånd. I Birkelund, R. (red.). 2001. *Omsorg, kald og kamp*. Munksgaard Danmark A/S, København.
- Philippi, P. 1966. *Die Vorstufen des modernen Diakonisseamtes (1789–1848) als Elemente für dessen Verständnis und Kritik*. Eine Motivgeschichtliche Untersuchung zum Wesen der Mutterhausdiakonie. Neukirchener Verlagdes Erziehungsvereins, Neukirchen-Vluyn.
- von Post, I. 2000. Professionell - att vara etisk i sin hållning. I Eriksson, K. & Lindström, U. Å. (red.). *Gryning. En vårdvetenskaplig ontologi*. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa, 161-175.

Qvarsell, R. 1991. *Vårdens idéhistoria*. Carlssons, Helsingborg.

Ranheim, 2009. Caring and its ethical aspects - an empirical philosophical dialogue on caring. *International Journal of Qualitative Studies on Health and Well-being*, 4, 78-85. Hämtad 4 september 2016, från <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17482620902727300>

Rehn, H. 2008. *Framväxten av sjuksköterskan som omvårdnadsexpert. Meningsskapande om vård under 1900-talet*. Akademisk avhandling. Stockholms Universitet, Stockholm.

Roach, M. S. 1992. *The Human Act of Caring*. Canadian Hospital Association Press, Ottawa.

Roach, M. S. 2002. *Caring, the Human Mode of Being: A Blueprint for the Health Professions* (2nd rev.ed.). Ottawa: Canadian Healthcare Association Press. Copy from Archives of Caring in Nursing, Christine E. Lynn College of Nursing, Florida Atlantic University, ARC-005 Sister M. Simone Roach Papers, 1958–2005, used by permission. Hämtad 11 juli 2018, från http://nursing.fau.edu/uploads/images/Caring%20the%20human%20mode%20of%20being_smallsize-PW.pdf

Rogers, C. 1961. *On Becoming a Person. A Therapist's View of Psychotherapy*. Western Behavioral Sciences Institute, La Jolla, California. Houghton Mifflin Company, Boston, U.S.A. Hämtad 20 oktober 2018, från http://s-f-walker.org.uk/pubsebooks/pdfs/Carl_Rogers_On_Becoming_a_Person.pdf

Rosendal, M. 1890. *Kertomuksia kirkkohistorian alalta II - Keski-aika*. K. F. Kivekäs, Oulu.

Sandelowski, M. 2015. A matter of taste: evaluating the quality of qualitative research. *Nursing Inquiry*, 22(2), 86-94. Hämtad 25 januari 2018, från https://docksci.com/a-matter-of-taste-evaluating-the-quality-of-qualitative-research_5a92d0edd64ab2e9ab5bd52b.html

Sandvik, A-H., Eriksson, K. & Hilli, Y. 2015. Understanding and becoming - the heart of the matter in nurse education. *Scandinavian Journal of Caring Science*, 29, 62-72. Hämtad 5 september 2016, från <http://web.b.ebscohost.com.ezproxy.vasa.abo.fi/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=aba2b4e1-46ab-4ee1-8c3d-089c1f61bfea%40sessionmgr103> (doi: 10.1111/scs.12128)

Sartorio, N. & Zoboli, E. 2010. Images of a "good nurse" presented by teaching staff. *Nursing Ethics*, 17(6), 687-694. Hämtad 3 september 2016, från <http://journals.sagepub.com.ezproxy.vasa.abo.fi/doi/abs/10.1177/0969733010378930>

Schaper, H-P. 1987. *Krankenwartung und Krankenpflege. Tendenzen der Verberuflichung in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. Sozialwissenschaftliche Studien. LESKE VERLAG + BUDRICH GMBH, OPLADEN.

- Schmidt, J. 1998. *Beruf: Schwester. Mutterhausdiakonie im 19. Jahrhundert*. Campus Verlag, Frankfurt/New York.
- Smith, M. C. & Parker, M. E. 2015. *Nursing Theories & Nursing Practice*. Fourth Edition. F. A. Davis Company, Philadelphia. Hämtad 11 juli 2018, från <http://docshare03.docshare.tips/files/26827/268274013.pdf>
- Selander, G. 2014. *Glädje i vårdandets värld*. Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo. Hämtad 4 september 2016, från <https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/98474>
- Sellman, D. 1997. The Virtues in the Moral Education of Nurses: Florence Nightingale revisited. *Nursing Ethics*, 4(1), 3-11. Hämtad 5 september 2016, från <http://journals.sagepub.com.ezproxy.vasa.abo.fi/doi/abs/10.1177/0969733010378930>
- Seymer, L. 1960. *Florence Nightingale's Nurses*. Pitman Medical Publishing Co. Ltd, London.
- Sigvaldsen, B. 2001. *Cornelia Petersens vision. Sygepleje – et erhverv*. I Birkelund, R. (red.). 2001. Omsorg, kald og kamp. Munksgaard Danmark A/S, København.
- Sivonen, K. *Vården och det andliga. En bestämning av begreppet "andlig" ur ett vårdvetenskapligt perspektiv*. Doktorsavhandling. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- Snellman, L. 1912. *För våra systrar*. K. F. Puromies Boktryckeri A.-B., Helsingfors.
- S.S.Y. *Sjuksköterskeförening i Finland 1898-1938*. 1938. Helsingfors.
- Sticker, A. 1963. *Friederike Fliedner*. 2., durchgesehenen Auflage. Neukirchener Verlag der Buchhandlung des Erziehungsvereins, Frankfurt am Main.
- Sticker, A. 1987a. *Florence Nightingale Curriculum Vitae with informations about Florence Nightingale and Kaiserswerth*. 2. Auflage. Diakoniewerk Kaiserswerth, Informationsabteilung, Düsseldorf.
- Sticker, A. 1987b. *Theodor Fliedner and Nursing*. 2. Auflage. Diakoniewerk Kaiserswerth, Informationsabteilung, Düsseldorf.
- Sticker, A. 1993. *Florence Nightingale und Kaiserswerth*. 3. Auflage. Herausgegeben vom Diakoniewerk Kaiserswerth, Informationsabteilung, Düsseldorf.
- Styles, M. M. 1990. *Hoitotyön uudet mahdollisuudet*. Kirjayhtymä, Helsinki.
- Tallberg, M. 1991. *Den sekulära sjuksköterskan i Finland från 1700-talet till den enhetliga utbildningens början 1930*. Alkuperäistutkimuksia 1/1991. Kuopion yliopiston julkaisuja, yhteiskuntatieteet.

Taylor, S.J. & Bogdan, R. 1984. *Introduction to Qualitative Research Methods. The Search for Meanings. Second edition.* John Wiley & Sons, USA.

Tolonen, L. 1995. *Etik och etikett i patientvården – en idéhistorisk undersökning av etiken och etiketten såsom det framträder i sjuksköterskornas tidskrift i Epione under åren 1908-1965.* Licentiatavhandling. Samhälls- och vårdvetenskapliga fakulteten, Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa.

Wallinvirta, E. 2011. *Ansvar som klangbotten i vårdandets meningssammanhang.* Doktorsavhandling. Åbo Akademis förlag, Åbo. Hämtad 1 juni 2016, från https://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/69843/wallinvirta_eivor.pdf?sequence=2

Watson, J. 1993. *En teori för omvårdnad. Omvårdnad och humanvetenskap.* Studentlitteratur, Lund.

Watson, J. 2005. Guest Editorial: What, may I ask is happening to nursing knowledge and professional practices? What is nursing thinking at this turn in human history? *Journal of Clinical Nursing*, 14, 913-914. Hämtad 5 september 2016, från <http://onlinelibrary.wiley.com.ezproxy.vasa.abo.fi/doi/10.1111/j.1365-2702.2005.01256.x/full>

Watson, J. 2015. Jean Watson's Theory of Human Caring. I Smith, M. C. & Parker, M. E. 2015. *Nursing Theories & Nursing Practice.* Fourth Edition. F. A. Davis Company, Philadelphia. 321–339. Hämtad 11 juli 2018, från <http://docshare03.docshare.tips/files/26827/268274013.pdf>

Watson, J. & Smith, M. C. 2002. Caring science and the science of unitary human beings: a trans-theoretical discourse for nursing knowledge development. *Journal of Advanced Nursing*, 37(5), 452-461. Hämtad 5 september 2016, från <http://onlinelibrary.wiley.com.ezproxy.vasa.abo.fi/doi/10.1046/j.1365-2648.2002.02112.x/full>

Wenzel, G. 2013. *Das diakonische Engagement der Hugonotten in Frankreich – von der Reformation bis 1685. Diakonie zwischen Ohnmacht, Macht und Bemächtigung.* V & R unipress, Göttingen.

White, K. 2002. Nursing as Vocation. *Nursing Ethics*, 9(3), 279-290. Hämtad 5 september 2016, från <http://journals.sagepub.com.ezproxy.vasa.abo.fi/doi/abs/10.1191/0969733002ne510oa>

Widerquist, J. & Davidhizar, R. 1994. The ministry of nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 19, 647-652. Hämtad 5 september 2016, från <http://onlinelibrary.wiley.com.ezproxy.vasa.abo.fi/doi/10.1111/j.1365-2648.1994.tb01134.x/abstract>

Wilenius, R. 1981. *Aatteiden maailma. Johdatus aikamme aatevirtauksiin*. Gummerus, Jyväskylä.

Whittemore, R., Chase, S. K. & Mandle, C. L. 2001. Validity in Qualitative Research. *Qualitative Health Research*, Vol. 11 No. 4, July, 522-537.

Wronska, I. & Marianski, J. 2002. The Fundamental Values of Nurses in Poland. *Nursing Ethics*, 9(1), 92-100. Hämtad 3 september 2016, från <http://journals.sagepub.com.ezproxy.vasa.abo.fi/doi/abs/10.1191/0969733002ne484oa>

Wärnå, C. 2002. *Hälsa och dygd*. Doktorsavhandling. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi. Åbo Akademis förlag, Åbo.

Ödman, P-J. 1988. *Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik*. Almqvist & Wiksell Förlag AB, Borås.

Taylor-Piliae, R. E. 1998. Establishing evidence-based practice: issues and implications in critical care nursing. *Intensive and Critical Care Nursing*, 14, 30-37.

Theodor und Friederike Fliedner [u.å.]. Fliedner Kulturstiftung, Kaiserswerth.

ORDBÖCKER OCH LEXIKA

Dalin, A. F. 1850. *Ordbok öfver svenska språket*. Förra delen. A-K. Författarens förlag, Stockholm.

Duden. 1983. *Deutsches Universalwörterbuch. A –Z*. Bibliographisches Institut Mannheim / Wien / Zürich. Dudenverlag, Nördlingen.

Gingrich, F. Wilbur. 1983. *Shorter Lexicon of the Greek New Testament*. The University of Chicago Press, Chicago. s. 46.

Heikel, I. A. 1935. *Latinalais-suomalainen sanakirja*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.

Hellquist, E. 1948. *Svensk etymologisk ordbok*. Tredje upplagan. Band 1: A - N. C. W. K. Gleerups förlag, Malmö.

Hellquist, E. 1980. *Svensk etymologisk ordbok*. Liber Läromedel Lund.

Hoppe, O. 1955. *Tysk-svenska ordbok*. Skolupplaga. Svenska bokförlaget Norstedts, Stockholm.

Iso Raamatun tietosanakirja II osa. 1973. Kuopio, 4750, 4753.

Nykysuomen sanakirja. 1967. Osat I ja II, A-K. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo.

Otavan Iso Tietosanakirja. 1962. Kolmas osa GI-JYRK. Kustannusosakeyhtiö Otava, Keuruu, 1437.

Otavan Iso Tietosanakirja. 1963. Kuudes osa MONT-PYRA. Kustannusosakeyhtiö Otava, Keuruu, 706.

Otavan Iso Tietosanakirja. 1964. Kahdeksas osa SOST-TSC. Kustannusosakeyhtiö Otava, Keuruu, 1099.

Suomen sanojen alkuperä. 2000. Etymologinen sanakirja R-Ö. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Suomalaisen kirjallisuuden seura, Jyväskylä.

Svenska Akademiens Ordbok. 1903. Andra bandet. C. W. K. Gleerups Förlag, Lund.

Svenska Akademiens Ordbok. 1935. A. -B. PH. Lindstedts Univ.-bokhandel, Lund.

Svenska Akademiens Ordbok. 2001. Göteborgs Universitet.

Vanhan kirjasuomen sanakirja. 1994. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

Vine, W. E. 1966. *An Expository Dictionary of New Testament Words*. 17th impression. Fleming H. Revell Company, USA.

Wessén, E. 1969. *Våra ord, deras uttal och ursprung. Kortfattad etymologisk ordbok*. Nämnden för svensk språkvård. Läromedelsförlagen. Språkförlaget, Stockholm.

ELEKTRONISKA KÄLLOR

http://www.bibel-online.net/buch/luther_1912/

[http://www.bibeln.se/1917 års översättning](http://www.bibeln.se/1917_ars_oversattning)

<http://www.chiesavaldese.org/eng/pages/history/valdo.php> (Hämtad 17.4.2016).

<http://www.crosswire.org/study/passagestudy.jsp?key=1+cor+8%3A1> (Hämtad 23.11.2015).

<http://www.erstadiakoni.se/sv/Erstamuseum/Manniskorna/Marie-Cederschiold/> (Hämtad 4.9.2017).

<http://www.fredrikabremer.se/sv.html/fredrika-bremer> (Hämtad 30.11.2015).

<http://www.graf-recke-stiftung.de/ueber-uns/geschichte.html> (Hämtad 18.11.2015).

http://www.lwl.org/westfaelische-geschichte/portal/Internet/finde/langDatensatz.php?urlIID=502&url_tabelle=tab_websegmente (Hämtad 13.10.2017).

<https://oldwww.abo.fi/fakultet/svfvardvet>

<http://philosophy.rice.edu/content.aspx?id=90> (Hämtad 13.10.2016).

<http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>. (Hämtad 30.4.2002).

www.sanakirja.org (Hämtad 23.11.2015).

University of Sussex, Broadcast. News Items. Asa Briggs, Lord Briggs of Lewes, passes: 07 May 1921 – 15 March 2016. <http://www.sussex.ac.uk/broadcast/read/34873> (Hämtad 22.7.2017).

Bilaga1. Material

18 texter av T. Fliedner mellan åren 1836-1856	12 Årsberättelser mellan åren 1836-1848	59 Der Armen- und Krankenfreund (AUKF) tidningar mellan åren 1849-1865 och från åren 1878, 1894, 1904, 1911.
<p>1) Fliedner, T. 1836. Gründung des Diakonissenvereins. Grundgesetze des evangel. Vereins für christliche Krankenpflege in Rheinland und Westfalen</p> <p>2) Fliedner, T. 1838. An König Friedrich Wilhelm III.</p> <p>3) Fliedner, T. 1838. An Graf Stolberg.</p> <p>4) Fliedner, T. 1839. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Oshoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen Kranken nach Barmen.</p> <p>5) Fliedner, T. 1839. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth.</p> <p>6) Fliedner, T. 1839. Regeln für die Hülfswärter.</p> <p>7) Fliedner, T. 1839. Krankenordnung.</p> <p>8) Fliedner, T. 1839. Leichenordnung.</p> <p>9) Fliedner, T. 1839. Regeln für die Probepflegerinnen.</p> <p>10) Fliedner, T. 1839. Regeln für die Stationsschwestern.</p> <p>11) Fliedner, T. 1840. An denselben (Hänvisas till König Friedrich Wilhelm IV).</p> <p>12) Fliedner, T. 1843. Grabrede bei Beerdigung der Diakonissin Katharina Weintraut am 15. August 1843.</p> <p>13) Grundgesetze des Rheinisch-Westfälischen Vereins für Bildung und Beschäftigung evangelischer Diakonissen 1844.</p> <p>14) Fliedner, T. 1844 u. 1846. Grundgesetze des Rhein.-Westf. Verein für Bildung und Beschäftigung evangel. Diakonissen.</p> <p>15) Fliedner, T. 1845. Einsegnung der Diakonissen.</p> <p>16) Fliedner, T. 1845. Bedingungen der Aufnahme zum Diakonissen-Amte.</p> <p>17) Fliedner, T. 1847. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.)</p> <p>18) Fliedner, T. 1856. Gutachten über die Diakonie und den Diakoniat an den Evangel. Oberkirchenrat.</p> <p>(Ovanstående I: Fliedner, G. 1912. Theodor Fliedner. III. Band (Urkundenbuch))</p>	<p>1) Erster Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth vom 13. Oct. 1836 bis 1. Nov. 1837.</p> <p>2) Zweiter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth vom 1. Nov. 1837 bis 1. Okt. 1838.</p> <p>3) Dritter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth vom 1. Okt. 1838 bis 1. Okt. 1839.</p> <p>4) Vierter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth vom 1. Okt. 1839 bis 1. Jan. 1841.</p> <p>5) Fünfter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth vom 1. Jan. 1841 bis 1. Jan. 1842.</p> <p>6) Sechster Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth am Rhein, vom 1. Januar 1842 bis 1. Januar 1843.</p> <p>7) Siebenter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth am Rhein, vom 1. Januar 1843 bis 1. Januar 1844.</p> <p>8) Achter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth am Rhein, vom 1. Januar 1844 bis 1. Januar 1845.</p> <p>9) Neunte Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth am Rhein, vom 1. Januar 1845 bis 1. Januar 1846.</p> <p>10) Zehnte Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalten zu Kaiserswerth am Rhein, vom 1. Januar 1846 bis 1. Januar 1847.</p> <p>11) Elfter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth am Rhein, vom 1. Januar 1847 bis 1. Januar 1848.</p> <p>12) Zwölfter Jahresbericht über die Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth am Rhein, 1. Januar 1848 bis 1. Januar 1849.</p>	<p>AUKF.1849. 1. Quartalheft 1849. Ausgegeben im Februar.</p> <p>AUKF.1849. 2. Quartalheft 1849. Ausgegeben im Februar.</p> <p>AUKF. 1849. 3. Quartalheft 1849. Ausgegeben im Februar.</p> <p>AUKF. 1849. 4. Quartalheft 1849. Ausgegeben im Februar</p> <p>AUKF. 1850. Januar-Heft.</p> <p>AUKF. 1850. Februar.</p> <p>AUKF. 1850. März.</p> <p>AUKF. 1850. April und Mai.</p> <p>AUKF. 1850. September und Oktober.</p> <p>AUKF. 1851. 3. Jahrgang. Januar und Februar.</p> <p>AUKF. 1851. 3. Jahrgang. Juli und August.</p> <p>AUKF. 1851. 3. Jahrgang. November und Dezember.</p> <p>AUKF. 1852. Januar und Februar.</p> <p>AUKF. 1852. März und April.</p> <p>AUKF. 1852. Juli und August.</p> <p>AUKF. 1852. September und Oktober.</p> <p>AUKF. 1852. November und Dezember.</p> <p>AUKF. 1853. Januar und Februar.</p> <p>AUKF. 1853. März und April.</p> <p>AUKF. 1853 Juli und August.</p> <p>AUKF. 1854. 6. Jahrgang. Januar und Februar.</p> <p>AUKF. 1854. 6. Jahrgang. Mai und Juni.</p> <p>AUKF. 1854. 6. Jahrgang. Juli und Augusti.</p> <p>AUKF.1854. 6. Jahrgang. November und Dezember (IH)</p> <p>AUKF. 1855. 7. Jahrgang. Januar und Februar. (IH)</p> <p>AUKF. 1855. 7. Jahrgang. März und April.</p> <p>AUKF. 1855. 7. Jahrgang. Mai und Juni.</p> <p>AUKF. 1855. 7. Jahrgang. Juli und August.</p> <p>AUKF. 1855. 7. Jahrgang. September und Oktober.</p> <p>AUKF. 1855. 7. Jahrgang. November und Dezember. (IH)</p> <p>AUKF. 1856. 8. Jahrgang. Januar und Februar.</p> <p>AUKF. 1856. 8. Jahrgang. März und April. (IH)</p> <p>AUKF. 1856. 8. Jahrgang. Juli und August.</p> <p>AUKF. 1856. 8. Jahrgang. September und Oktober.</p>

<i>AUKF (forts.)</i> (Av sammanlagt 102 tidningar var 79 tidningar relevanta till forskning och 59 av dem används i texten.)	<i>AUKF (forts.)</i> (Resterande 20 tidningar fungerar som bakgrundsmaterial och märks med (IH), dvs. inga hänvisningar.)	2 Hausordnung und die Dienst-Anweisung für die Diakonissen från åren 1852 (IH), 1857 och 1901
<p><i>AUKF.</i> 1857. 9. Jahrgang. Januar und Februar.</p> <p><i>AUKF.</i> 1857. 9. Jahrgang. März und April. (IH)</p> <p><i>AUKF.</i> 1857. 9. Jahrgang. Mai und Juni.</p> <p><i>AUKF.</i> 1857. 9. Jahrgang. Juli und August.</p> <p><i>AUKF.</i> 1857. 9. Jahrgang. November und Dezember.</p> <p><i>AUKF.</i> 1858. 10. Jahrgang. Januar und Februar.</p> <p><i>AUKF.</i> 1858. 10. Jahrgang. September und Oktober.</p> <p><i>AUKF.</i> 1859. 11. Jahrgang. Januar und Februar. (IH)</p> <p><i>AUKF.</i> 1859. 11. Jahrgang. Mai und Juni. (IH)</p> <p><i>AUKF.</i> 1859. 11. Jahrgang. Juli und Augusti.</p> <p><i>AUKF.</i> 1859. 11. Jahrgang. November und Dezember. (IH)</p> <p><i>AUKF.</i> 1860. 12. Jahrgang. Januar und Februar. (IH)</p> <p><i>AUKF.</i> 1860. 12. Jahrgang. März und April. (IH)</p> <p><i>AUKF.</i> 1860. 12. Jahrgang. Mai und Juni.</p> <p><i>AUKF.</i> 1860. 12. Jahrgang. Juli und Augusti. (IH)</p> <p><i>AUKF.</i> 1860. 12. Jahrgang. September und Oktober. (IH)</p> <p><i>AUKF.</i> 1860. 12. Jahrgang. November und Dezember.</p> <p><i>AUKF.</i> 1861. 13. Jahrgang. Januar und Februar</p> <p><i>AUKF.</i> 1861. 13. Jahrgang. Mai und Juni. (IH)</p> <p><i>AUKF.</i> 1861. 13. Jahrgang. Juli und Augusti.</p> <p><i>AUKF.</i> 1861. 13. Jahrgang. September und October.</p> <p><i>AUKF.</i> 1861. 13. Jahrgang. November und Dezember.</p> <p><i>AUKF.</i> 1862. 14. Jahrgang. Januar- und Februar-Heft. (IH)</p> <p><i>AUKF.</i> 1862. 14. Jahrgang. März- und April-Heft. (IH)</p> <p><i>AUKF.</i> 1862. 14. Jahrgang. Juli- und Augusti-Heft. (IH)</p> <p><i>AUKF.</i> 1862. 14. Jahrgang. September- und Oktober-Heft. (IH)</p> <p><i>AUKF.</i> 1862. 14. Jahrgang. November und Dezember.</p> <p><i>AUKF.</i> 1863. 15. Jahrgang. Januar und Februar.</p> <p><i>AUKF.</i> 1863. 15. Jahrgang. März und April. (IH)</p>	<p><i>AUKF.</i> 1863. 15. Jahrgang. Mai und Juni.</p> <p><i>AUKF.</i> 1863. 15. Jahrgang. Juli und August.</p> <p><i>AUKF.</i> 1863. 15. Jahrgang. September und Oktober.</p> <p><i>AUKF.</i> 1864. 16. Jahrgang. Januar und Februar. (IH)</p> <p><i>AUKF.</i> 1864. 16. Jahrgang. März und April.</p> <p><i>AUKF.</i> 1864. 16. Jahrgang. Juli und August.</p> <p><i>AUKF.</i> 1864. 16. Jahrgang. September und Oktober.</p> <p><i>AUKF.</i> 1864. 16. Jahrgang. November und Dezember. (IH)</p> <p><i>AUKF.</i> 1865. 17. Jahrgang. Januar und Februar.</p> <p><i>AUKF.</i> 1865. 17. Jahrgang. März und April.</p> <p><i>AUKF.</i> 1865. 17. Jahrgang. Mai und Juni.</p> <p><i>AUKF.</i> 1865. 17. Jahrgang. Juli und August.</p> <p><i>AUKF.</i> 1878. September und Dezember.</p> <p><i>AUKF.</i> 1894. September und Oktober.</p> <p><i>AUKF.</i> 1904. 56. Jahrgang. Januar-Februar</p> <p><i>AUKF.</i> 63. Jahrgang. Januar-Heft 1911. Nr 1 63. Jahrgang ende Dezember 1910.</p>	<p>Den första Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung från år 1839 finns i 18 Fliedners texter mellan åren 1836–1856.</p> <p>Den första tryckta Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth från år 1852 är nästan likadan som ovanstående och hänvisas inte i texten. (IH)</p> <p>1) Hausordnung. 1857. Haus-Ordnung und Dienst-Anweisung für die Diakonissen und Probeschwestern in der Diakonissen-Anstalt zu Kaiserswerth. Revidirt Kaiserswerth im August 1857.</p> <p>2) Hausordnung und Dienst-Anweisung für die Schwester des Diakonissen-Mutterhauses zu Kaiserswerth. 1901. Als manuskript gedruckt.</p>

2 texter från år 1836 och 1838	9 brev och 1 minnesvers av F. Nightingale mellan åren 1850–1864	F. Nightingales bok från år 1851 <i>The Institution of Kaiserswerth on the Rhein</i>
<p>1) Statuten der Gesellschaft zur Wiederführung des Diakonissenamtes in der evangelischen Kirche. 1836. Düsseldorf. (Gäller antagligen av greve Adalbert von der Recke Volmersteins grundad Diakonissen-Stift)</p> <p>2) Bedingungen unter welchen zwei Diakonissen zur Krankenpflege ins Bürgerkrankenhaus zu Elberfeld gesandt werden sollen. 11.12.1838. Abschrift (kopia).</p>	<p>1) Florence Nightingale. To all our Nurses. Brev till sjuksköterskor, datum och ort okänd. En kopia av handskrivnen text.</p> <p>2) Nightingale, F. 1850. Brev till Theodor Flidner. Hotel de Flandre Gand 19.8.1850. En maskinskriven text av originalet.</p> <p>3) Nightingale, F. 1850. En minnesvers. 13.8.1850. En kopia av handskrivnen text.</p> <p>4) Nightingale, F. 1851. Brev till Syster Sophie. Cöln, 9./10. 1851. En maskinskriven text av originalet.</p> <p>5) Nightingale, F. 1853. Brev till Theodor Flidner. (Angående Flidners sons Karl Flidners födelse 30.8.1853) Upper Harley St. London le 10 Septembre 1853. En maskinskriven text av originalet.</p> <p>6) Nightingale, F. 1853? 1855? (årtal ottydlig). Brev till Theodor Flidner. 30 Burlington st. 9.5.1853? 1855? En kopia av handskrivnen text.</p> <p>7) Nightingale, F. 1855. Brev till Caroline och Theodore Flidner. 18. 1. 1855. Barrack Hospital Scutari. En maskinskriven text av originalet.</p> <p>8) Nightingale, F. 1857. Brev antagligen till Theodor Flidner. Londres, le 23 Avril 1857. 30 Old Burlington St. W. En maskinskriven text av originalet.</p> <p>9) Nightingale, F. 1864. Brev till Theodor Flidners dotter? London, Oct. 18. 1864. En maskinskriven text av originalet.</p> <p>10) Nightingale, F. 1864. Brev till Revd. James Hamilton. 30.11.1864. En maskinskriven text av originalet.</p>	<p>1) Nightingale, F. 1851a. <i>The Institution of Kaiserswerth on the Rhine, for the Practical Training of Deaconesses</i>. Boken som Nightingale på Flidners begäran skrev.</p>

Bilag 2. Exempel på indelning av citaten i kategorier

Kategorier: AB (Amt/ Beruf), A (anda), K (kärlek), LA (lidande & andlighet), B (barmhärtighet), T (tjänande), MM (Marta & Maria) och S (självuppgifring)

Citat	AB	A	K	LA	B	T	M M	S
THAT [sic] sickness is one of the means sent by God to soften the heart, is generally acknowledged. Let us go into one of the usual hospitals and see how this precious opportunity is turned to account. (Nightingale, 1851, 15)		A		LA				
We see the nurses drinking, we see the neglect at night owing to their falling asleep. Where woman undertake so toilsome an office, for hire, and not for love, it cannot be otherwise. (Nightingale, 1851, 15)	AB	A	K					
Fast allgemein aber ist der Mangel an Einrich, dass jede Diakonissin ein Amt hat, in dem sie so gebunden ist, wie eine Hirte oder Lehrer in seinem Amte. (Der Armen- und Krankenfreund, 1865, 21. Januar und Februar)	AB							
Was nun die Diakonissen für Krankenpflege zunächst betrifft, so haben sie, wenn sie diesen Beruf im evangelischen und apostolischen Geiste erfüllen wollen, vor allem zu bedenken, dass sie die Kranken pflegen müssen als Dienerinnen, was auch ihr Amtsname ("Diakonissen") bedeutet,(...) (Hausordnung 1839, 143)		A				T		
Wie die Liebe Christi jeden wahren Christen dringt, hinfirt nicht mer sich selbst zu leben, sondern dem, der für ihn gestorben u. auferstanden ist (2. Kor. 5, 14, 15), so muss jede Diakonissin nicht um irdischen Lohnes oder irdischen Ehre willen die Kranke pflegen, sondern aus dankbarer Liebe zu dem, der auch ihre Krankheit trug, und auf sich lud ihre Schmerzen. Sie muss also danach ringen, alles in Jesu Namen zu tun, um seinetwillen, nach seinem Vorbilde, u. als barmherzige Samariten in seinem Dienst. Bei solcher gläubigen Liebespflege soll sie dann in den Kranken ihn selbst pflegen nach seinem Worte: Ich bin krank gewesen, u. ihr habt mich besucht. Matth. 25, 36, 40. (Hausordnung 1839, 144)			K		B	T		S
Sie hat gegen die Kranken daher hezliches Erbarmen, Freundlichkeit, Sanfmut u. Geduld anzuziehen u. eine solche Demut, als ob die Kranken ihre Herren seien.(...)aus Liebe u. Demut gegen den Herrn, dessen Stellvertreter sie in den Kranken sieht. (Hausordnung 1839, 144)		A	K		B	T		S
Sie (Jesus) wissen ja, dass auch diese Anstalt nur eine Frucht seiner Liebe ist, nur ein Abbild und Spiegel seiner Barmherzigkeit gegen die Nothleidenden seyn will, (...) (Achter Jahresbericht vom 1. Januar. 1844 bis 1. Januar 1845, 22)			K		B			
Der Boden, auf dem das Diakonissen-Werk steht, das ist heilig Land; da ist das Fundament die heilige apostolische Kirche, die das Musterbild der Christen bleiben für alle Zeiten. (Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 254. September und October)	AB	A						
Die Liebe Christi beweist sich in der Krankenpflege durch ein stilles, freundliches, gleichmässiges Wesen, herzliches Mitleid mit den Kranken und Treue in der Verrichtungen der kleinen und doch so wichtigen Dinge. Diese Liebe	AB		K					

verleiht erst aller erlernten Kunst und Fertigkeit das Leben und giebt all unserm Wirken den Wert für die Ewigkeit. (Hausordnung 1901, 40)								
Doch die Liebe selbst, und Liebe, Liebe in der reinsten und edelsten Gestalt, (...) ist ewig wie Gott, der die Liebe selbst ist: Liebe geht nicht unter, kann nicht untergehen. Wahr ist es, die Liebe nimmt nach der Zeit auch eine zeitgemässe Form an, (...) (Klönne, 1820, 5-6)			K					
Ohne Selbstverleugnung kann keine Liebe bestehen, und sie lernen wir nur von Dem, der sich selbst verläugnet hat bis zum Tode am Kreuze. (Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 170-171. September und October. Herr General-Superintendent Wiesmann.)			K					S
Eine evangelische Vorsteherin hat die Leitung und Verwaltung der ganzen Anstalt, vertritt sie nach innen und aussen und leitet die Oekonomie. (Fliedner, T. 1847, 101. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.))	AB							
Die Vorsteherin, welche die Kranken- und Armen-Pflege praktisch erlernt haben muss, hat die Bildungs-Anstalt für Diakonissen insbesondere zu verwalten und die Ausbildung derselben zur Kranken- und Armen-Pflege zu leiten, mit Unterstützung des Geistlichen in der geistigen und religiösen Erziehung, und des Arztes in der technischen Ausbildung zur Krankenpflege. (Fliedner, T. 1847, 101. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.))	AB							
Die Vorsteherin (Mutter), (...)Ueberhaupt hat sie mit unparteiischer Liebe alle zu umfassen und dahin zu wirken, dass jedes Glied der Anstalt in Einigkeit und pünktlichen Gehorsam harmonisch zum Wohle des Ganzen wie seiner selbst wirke. Sie hat in allem Guten, auch in jeder Arbeit, wenn es not tut, den Diakonissen voranzugehen, (...) (Hausordnung 1839, 154)	AB	A	K					
Der Geistliche leitet die geistige und religiöse Bildung der Probepflegerinnen und sucht die Diakonissen fortwährend in der christlichen Erkenntnis und der liebevollen und umsichtigen Behandlung der Kranken zu fördern. (Fliedner, T. 1847, 110. Statut für die Diakonissenanstalt zu Berlin. (Bethanien. - Entwurf.))		A	K					
"Wir haben grosse Schwierigkeiten innerhalb und ausserhalb unserer Anstalt zu überwinden, die verschiedenen Ansichten, welche uns über die Sache entgegnetreten, die grossen Geldsummen, deren wir bedürfen, die Ungeduld und den Missmuth der Kranken. Aber wissen Sie, was die allgrösste Schwierigkeit für uns ist? Es ist die rechte Behandlung der Personen, welche uns unmittlbar helfen, die wir zum Dienste der Kranken heranbilden sollen." (Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 164. September und October. (Friederike Fliedners ord till Theodor Fliedner))	AB	A						
Das Wechseln der meisten Schwestern nicht bloss auf den verschiedenen Stationen des Mutterhauses und seinen hiesigen Zweig-Anstalten, sondern auch auf auswärtigen	AB							

Stationen, und das hierdurch in Berührung Kommen mit verschiedenen Vorständen und Pfléglingen fördert auch ihre Bildung. (Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 196. September und October)								
In Kaiserswerth there are, for <i>all</i> , the same privations, the same self-denial, the same object, – one spirit, one love, one Lord. (Nightingale, 1851, 16)		A	K					S
Let such as feel this go to Kaiserswerth, and see the delicacy, the cheerfulness, the grace of Christian kindness, the moral atmosphere, in short, which may be diffused through a hospital, by making it one of God's schools, where both patients and nurses come to learn of Him. (Nightingale, 1851, 19.)	AB	A		LA				
Sie müssen ihre Pfléglinge daher stets als solche behandeln, die durch ihr Kreuz in die Schule des Herrn gesetzt sind, um seine Friedensgedanken mit ihren Seelen zu lernen, und müssen als seine Mitarbeiterinnen sie dieselbe verstehen lernen. (Hausordnung 1839, 159)				LA				
Suchen sie dabei ihre täglichen Berufsgeschäfte in immer wiederholten Sammlung des Geistes zu Gott, in Bewahrung der Seele u. aller Sinne vor Zerstreuung u. in wahrer Herzensdemut, allein zu Gottes Ehre, so wird Ruhe u. Heiterkeit in ihre Seele u. über all ihr Tun ausgegossen, eine Kraft aus der Höhe stärkt sie in den schwersten Arbeiten,(...) (Hausordnung 1839, 145)						T	M M	
Ihre Privaterbauung darf aber der Krankenpflege keinen Eintrag tun, vielmehr müssen Sie mitten im feurigsten Gebet, (...)abbrechen und zur Kranken eilen, wenn diese der Pflege bedarf. Solche Pflege ist auch Gottensdienst, und die Seele kann dabei doch in der betenden Stimmung erhalten werden, worauf es vor allem ankommt. (Fliedner, T. 1839, 208. Instruktion für die geliebte Schwester Helene Oshoff bei ihrer Aussendung zu einer einzelnen Kranken nach Barmen.)							M M	
Wie Maria von Bethanien das eine, was not tut, stets vor Augen hatte, darum am liebsten zu Jesu füssen sass, aber auch wenn es galt, ihn zu pflégen und zu salben,(...) so müsst ihr auch stets begehren, einerseits Jesum zu hören, andererseits Jesum zu pflégen mit einer Liebe, die alles verträgt, alles glaubt, alles hofft, alles duldet. (Fliedner, T. 1845, 220. Einsegnung der Diakonissen)			K			T	M M	
Wenn Martha sich in euch regt, so ruft die Maria herbei. Vergess es nicht: des Christen Einnahme und Ausgabe stehen im engsten Verhältnisse. Ihr dürft nicht mehr ausgeben, als ihr einnehmt, ja ihr könnt nicht mehr ausgeben, was ihr nicht zuvor von dem Herrn eingenommen habt. (Der Armen- und Krankenfreund, 1861, 170. September und October. Herr General-Superintendent Wiesmann)							M M	
Sämtliche Diakonissen der Anstalt bilden eine Familie, in der sie als Schwestern durch das Band herzlicher Liebe für den einen grossen Zweck ihres hierseins vereinigt leben (Hausordnung 1839, 160)		A	K					

Bilaga 3. Sökorden och sökningen

Sökningen har gjorts i många olika omgångar med följande orden var för sig och i kombinationer med varandra: *nursing, caring, vocation, calling, history, love, altruism, motiv, serve, essence, charity, value, commitment, sacred, nursing care, caring in nursing, core of caring, meaning of caring, meaning of nursing, caring history, history of nursing, nursing ethics, caring science, deaconess, ethics, diaconal nursing history, kutsumus, sairaanhoito, aatehistoria, kall, kallelse, sjukvård, histori, idéhistori, vård, tjäna, barmhärtighet, ethos, kärlek, vårdvetenskap, diakoni.*

Sökningarna gjordes vid olika tillfällen och i olika databaser. För att visa hur olika ordkombinationer gav träffar framställs resultat av sökningarna från 5.9.2016 och 7.10.2016 i CINAHL och i NELLI. Av alla dessa nedanstående träffar var det inte många som berörde vårdandets idéer.

I CINAHL gav ordkombinationen *nursingANDhistoryANDvalue** flest träffar (över 200), ordkombinationen *nursingANDloveANDhist** samt *nursingANDcharityANDhistory* och *nursingANDcommitmentANDhistory* gav näst fler träffar (mellan 50-80). Alla andra ordkombinationer gav mindre träffar (mellan 0-27).

I NELLI gav flest träffar ordkombinationer *vård?tjäna?* (503 träffar), *kall?sjuk?OCHhist?* (491 träffar), *vård?hist?OCHidehist?* (320 träffar), *vård?hist?OCHbarmhärtig?* (247 träffar). Näst fler träffar gav ordkombinationer *sairaaanh?JAaatehist?* (60 träffar) samt *kutsumus* (59 träffar), *vård?tjäna?OCHhist?* (25 träffar) och mindre träffar gav *kutsumusJAsairaaanhoito* (7 träffar).

Ritva Römer

Vårdande i kärlek

Kärleken går i strumpor

"Men försök göra allt utan oljud och buller för kärleken går i strumpor"

Theodor Fliedner, 1839

Citatet ovan ger en bild av det tidiga vårdandets väsen vid Kaiserswerths diakonissanstalt i Tyskland under 1800-talets första hälft. Vårdandets långa historia och tradition har format vårdandet och syns i dess grundläggande värden och bärande idéer. Inom den vårdvetenskapliga caring-traditionen anses synliggörandet av vårdandets historiska kärna och idéer fördjupa förståelsen för vårdandets väsen och ethos.

Avhandlingen visar att vårdandet kan beskrivas som ett uttryck för kärlek och barmhärtighet, där kärlekens osjälviska väsen föder ansvar och förpliktigar. Vårdandet som en etisk kärleksyttring bygger på vårdandets tradition och ger vårdandet dess nobless och egenart samt förutsätter en djupare inre övertygelse och förståelse för vårdandets ethos och anda. Denna djupa förståelse leder till den caritativa vårdarens identitet och ger också säkerhet och mod att kämpa för den etiskt goda värden och att försvara människans värde och värdighet. Att värna om mänsklighet och medmänsklighet i vårdandet anses även vara vårdandets mission i samhället. Detta behövs särskilt i dagens samhälle när tilltron till vårdandet och till vårdarna har minskat. När vårdandets ethos, andan, leder, när själen lyder och kroppen tjänar i den caritativa handlingen, då förverkligas vårdandet i dess djupaste mening.

